

Ústav světových dějin
Seminář nejnovějších dějin

Dizertační práce

PhDr. Martin Erva

Rozmach etatismu ve Velké Británii 20. století
Prevalence of Etatism in the 20th-Century Great Britain

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Martin Kovář, Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem dizertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Martin Erva

Tato práce by nikdy nevznikla bez pečlivých připomínek Prof. PhDr. Martina Kováře, Ph.D., kterému bych chtěl tímto způsobem vyjádřit svůj dík.

Obsah:

Úvod	5
Prameny a literatura	6
Metodologie: Teorie destruktivní síly rozpadu hodnot.....	11
1. První kapitola: začátek moderní debaty	17
1.1. Podíl vlády na ekonomice	19
1.2. Zrození principu růstu státu v 19. století	21
1.3. Utilitaristické reformy: J. S. Mill, J. Bentham a E. Chadwick	22
1.4. Chartisté a Mladá Anglie	28
1.5. Liga proti obilným zákonům: Cobden a Ricardo versus Malthus	33
1.6. Joe Chamberlain a Randolph Churchill	42
1.7. Chamberlain: symbol municipálního socialismu	46
1.8. Nový radikalismus	55
1.9. Nový radikální a neautorizovaný program	65
1.10. Randolph Churchill - konzervativní Chamberlain	71
1.11. Strana jednoty	75
1.12. Búrská válka a kampaň za zavedení cel	90
1.13. Balfourova školská reforma	102
1.14. Kampaň za protekcionismus	107
2. Druhá kapitola: velká Viktoriánská debata.....	122
2.1. Liberální kolébka Labouristů	122
2.2. Organizace dobročinných spolků (<i>Charity Organisation Society</i>)	123
2.3. Noví liberální ekonomové	126
2.4. Socialisté: Fabiánská společnost	128
2.5. Londýnští pokrokaři v rámci Liberální strany	138
2.6. William Morris, Socialistická liga a Robert Blatchfort	141
2.7. Robert Blatchfort - lidový socialismus	146
2.8. Keir Hardie, H. H. Champion a toryovské zlato	152
2.9. Změna v odborech	160
3. Třetí kapitola: pokroková strana.....	166
3.1. Pokroková strana a její celostátní reformy	167
3.2. Roky diskusí a pak Německo	174
3.3. Nové daně	178
3.4. Liberálně - labouristicko - konzervativní pokroková koalice	187
3.5. Emancipace labouristů a nový společenský řád	190
3.6. Válečný socialismus	194
3.7. Poválečný konsensus	196
Abstrakt	201
Abstract	202
Prameny a literatura	203
Prameny	203
Literatura	208

Úvod

Zatímco „do srpna 1914 rozumný, práva dbalý Angličan prošel životem, aniž by si všiml existence státu, kromě pošty a strážníka,“¹ pak v roce 1950 mu stát prodával lístek na železnici či autobus, dodával elektřinu, plyn i uhlí a staral se o jeho zdraví stejně vehementně jako o jeho vzdělání, zaměstnání a ubytování. Když přišel dělník v roce 1950 domů z práce, pustil si státní BBC, plyn, elektřinu či přiložil do kamen uhlí od státem znárodněných společností a na své výplatní pásce viděl, kolik odvedl v rámci rovné daně na sociální a zdravotní systém. O přímých, nepřímých a dalších daních ani nemluvě. Rozumný, práva dbalý Angličan bez státu nemohl existovat. Stát byl a je všudypřítomný.

Velká Británie² prodělala ohromující proměnu ve své historii. Zatímco ještě v devadesátých letech 19. století byl největší tlak na monetární politiku v oblasti nových objevů a modernizace námořních plavidel,³ pak v padesátých letech boj s konkurenčními velmocemi ustoupil boji s „ranami osudu“, které člověka potkávají od kolébky do hrobu.⁴ Welfare a warfare spolu všechny čtyři dekády kráčely ruku v ruce a nejen laickým pozorovatelům začalo docházet, že mohou souviset.

Ve Velké Británii proběhla revoluce a, až na jednoho profesora ekonomie, který utekl do ostrovního království po zhroucení říše, ve které žil ve střední Evropě,⁵ vlastně nikdo neprotestoval. Země, která dala světu pojmy, jako je soukromé vlastnictví, vláda práva a jež byla kolébkou nepsané konstituce, kde gentlemani dodržovali dohody, přijala téměř klidně revoluci a změnila se od základů. Aristokraté nebyli zakázáni, ale daně uvalené na jejich pozemky znamenaly citelnou ránu do té doby vládnoucímu stavu a jeho proměnu na

¹ Taylor, A. J. P.: *English History 1914 – 1945*, Oxford 1965, s. 1. Překlad autora.

² Anglie, Velká Británie, Spojené království Velké Británie a Severního Irska nebo prostě jen Ostrovy. Po skončení první dekády 21. století je složité uchopit už jen subjekt tématu. Problém anglické/britské/ostrovní identity nás pronásleduje od konce druhé světové války, kdy tváří v tvář demokratickému válčení bylo nutné milionům lidí sdělit, kdo jsou a za co bojují. S podobným problémem se ale potýkali také strategové dvou předchozích velkých válek: Velké a Búrské. Až druhá světová válka ale znamenala bod zlomu, od kterého již nebylo návratu. Anglie zanikla, místo ní vznikly Ostrovy. Diskuse o britské identitě probíhá intenzivně zejména poslední dekády a zesiluje díky secestickým tendencím uvnitř starého království. Téměř žádná historická práce, která vznikla po druhé světové válce, nezačíná jinak než definicí Anglie versus Británie versus Ostrovů. V této práci budu používat termín Velká Británie či Spojené království. Jde o název oficiální, který přežil mnoho politických šarvátek. Podobné problémy bychom mohli řešit i my, pokud by se zachovalo Rakousko – Uhersko. Jak by se asi jmenovalo nyní? Kolik pomlček by pojilo jednotlivé nacionality?

³ Dauntton, M.: *Trusting Leviathan. The Politics of Taxation in Britain. 1799 – 1914*, Cambridge 2001. s. 302.

⁴ Narážím na Beveridgovu zprávu

⁵ Myslím samozřejmě Fridricha von Hayeka.

kastelány v upadajících domech. Ne každý z nich měl to štěstí, aby mu přátelé koupili dům na venkově a stát odpustil daně, jako tomu bylo u Winstona Churchilla.⁶

Změna, která začala nutností zvýšit výdaje vlády na vojenství v devadesátých letech 19. století a opustit Gladstonovův konsensus v oblasti fiskálně-daňové politiky, vyvrcholila na Nový rok roku 1947, kdy se na dolech ve Velké Británii objevily desky s nápisem „Tento důl je nyní řízen Národním výborem pro uhlí ve prospěch lidu.“⁷

Lid ale nikdy nehlasoval pro rovnost proti efektivitě. Labouristické masové vítězství v roce 1945 nemělo dlouhého trvání a strana musela v roce 1951 přepustit místo konzervativcům. Ti se však, jak už tradičně, zaměřovali spíše na mezinárodní politiku, a dali tak svému domácímu snažení pragmatickou nálepku „poválečného konsensu.“

Expanze veřejného sektoru a růst vlády byly společnými znaky všech zemí, ať už se jednalo o země kapitalistické, s direktivně rozvíjející se ekonomikou, či rozvíjející se.⁸ Na celém faktu je tak zarážející nikoli to, že proběhl všude, ale to, že proběhl i ve Velké Británii, která se na rozdíl od svých kontinentálních sousedů držela zpátky, a to jak v oblasti daní, tak povinné vojenské služby. Ve Velké Británii, která se stala dominantní průmyslovou světovou velmocí díky malému státu, nízkým daním a volnému trhu. O to více je zarážející fakt, že znárodnování, které je v naší zemi synonymem pro státní zvůli, občané Velké Británie přijali klidně a bez protestů, stejně jako další opatření státu. Jak je možné, že kolébka demokracie a svobody znárodňovala, dramaticky zvětšila stát, zvýšila daně a to vše bez protestu občanů? Kdo byli obhájci růstu státu a kdo se stavěli proti státnímu řešení problémů? Jak je možné, že Angličané navzdory svému úspěchu, kterému v 19. století vděčili za hodnoty střídmosti, sebezprosazení, svépomoci a společenské soběstačnosti, se rozhodli vydat státu od kolébky do hrobu. Jak postupně uvidíme, tak prostátní tendence existovaly vždy a jsou patrné i v dílech teoretika Viktoriánského myšlení Johna Stuarta Milla.

Prameny a literatura

Diskuse na téma velikosti státu v britské historiografii vyprovokovala éra Margaret Thatcherové, která znamenala ukončení konsensu na roli státu. Současný stav anglické politické scény ale ukazuje, že se jednalo spíše o epizodu než tendenci.

⁶ Ponting, C.: *Churchill*, Praha 2002. s. 654.

⁷ Henessy, P.: *Never Again: Britain 1945-51*, London 1992, s. 184.

⁸ Middleton, R.: *The Size and Scope of The Public Sector*, IN: Green, S. J. D.; Whiting, R. C.: *The Boundaries of the State in Modern Britain*, Cambridge 2002. s. 89.

Řada autorů se věnuje tématu ekonomických - statistických ukazatelů nárůstu daní, počtu zákonů či znárodnování. Jako metodologii používají tito autoři užitou Rogerem Middletonem v jeho ohromujícím díle *Government versus Market*. Middleton kombinuje moderní ekonomické teorie a aplikuje je na fakta a události v dosti teoretické práci. Statistické přehledy vypracované B. R. Mitchelllem v obsáhlé publikaci *British Historical Facts* dodávají podobně jako Pekařova Kniha o kosti sice velmi faktický, ale nikoli záživný obraz o statistikách shromážděných v této knize. Martin Daunt a jeho vyčerpávající dvoudílné pojednání o vývoji daňového systému a fiskální politice jsou nepřekonanou prací v této oblasti. Stejně jako jeho snaha o popsání komplexní historie anglického sociálního systému. Jako výsledek několika sympózií v devadesátých letech vzniklo mnoho sborníků, které se zabývají státem a jeho vztahem ke společnosti. Mezi nejlepší počítám *The Boundaries of the State in Modern Britain* editovaných S. J. D. Greenem a R. C. Whitingem. V oblasti politické ekonomie a státního vlastnictví jsou velmi přínosné sborníky editované Rogerem Millwardem a Johnem Singletonem *The Political Economy of Nationalisation in Britain 1920 - 1950*, studie Martina Chicka *Industrial Policy in Britain 1945 - 1951* a sborník věnovaný poválečnému znárodnování editovaný A. H. Hansonem s jednoduchým titulem *Nationalisation*. Podobně jako studie *The Rise of Corporate Economy* od L. Hannaha či *The Nationalisation of British Industry* od Normana Chestera. Následuje množství partikulárních studií věnujících se jednotlivým sektorům ekonomiky a státní zásahům do ní, publikovaných v odborných časopisech jako *The British Airframe Industry and the State* z *Economic Historic Review*, od M. W. Kirbyho *The Control of Competition in the Coal Mining Industry in the Thirties* tamtéž či obsáhlá mnohosvazková *The History of the Coal Industry 1913 - 1946: The Political Economy of Decline* z roku 1987. A v zásadě vše od Jose Harrisové - její životopis Williama Beveridge, studie o nezaměstnanosti jako hlavním tématu let po "krvavé neděli" či obecnější studie o vztahu státu a společnosti.

Z mého pohledu je nevýhodou všech výše vyjmenovaných textů jejich složitost pro laiky a zejména omezené časové období, kterému se věnují. Jako omezující vnímám také zkoumání ekonomických sil u ekonomů věnujících se vysvětlení vzestupů a pádů ekonomik včetně velmi brilantních studií Douglase Northe ověřeného Nobelovou cenou za ekonomii. Jeho kniha *Understanding the Process of Economic Change* či *Institution, Institutions Change and Economic Performance* a studie jeho kolegy Mancura Olsona *The Rise and Decline of Nations* jsou sice zajímavými komparativně teoretickými analýzami, ale chybí jim rozměr reálné historie. Mé pokusy o podobné pojetí vedly pouze k teoretickým a od reality odtrženým výsledkům, proto jsme se rozhodl sledovat růst státu zejména na osobách

jeho agentů v politické, intelektuálním a kulturním životě viktoriánsko-edvardiánského období. Mezi ekonomy věnujícími se této oblasti pro mě byli přínosné zejména: text *On Size and Growth of Government* od T. A. Garetta a R. M. Rhineho ve Federal Bank of Saint Luis Review; studie Mezinárodního měnového fondu *On the Growth of the Government and the Reform of the State in Industrial Countries* od V. Tanziho a L. Schuknechta; studie *Government size, composition, volatility and economic growth* od A. Afonso a Davide Furceriho publikovaná v European Journal of Political Economy; a studie *The Growth of Government* od S. Peltzman, člena Chicagské monetární školy v Journal of Law and Economics.

Většina autorů považuje absolutně správně za vrchol velikosti státu období po druhé světové válce a hledají příčiny a souvislosti v předchozích třiceti letech. Co když ale vzory jednání politické elity a úřednictva existovaly i v období “zlatého Viktoriánského věku”? Co když debaty vedené v devadesátých letech 19. století našly odraz v pokrokové koalici Liberálů a Labouristů? Většina autorů začíná svoje pátrání po Velké válce. Ve své práci jsem se proto zaměřil zejména na předchozí období, jeho politický, ekonomický a intelektuální rozměr vztahující se k budoucí explozi státu. Důvodem byl i fakt, že má rigorózní práce Znárodňování ve Velké Británii se věnovala příčinám poválečného znárodňování.

Velkým pomocníkem pro zkoumání politických aspektů a vývoje přístupu ke státu nejen v 19. století jsou záznamy jednání poslanecké sněmovny, která byla diskusní arénou politických elit. Ty v ní prezentovaly své postoje k zákonům, opatřením a veřejným událostem. V dnešní době plně digitalizované archívy jsou k dispozici na <http://hansard.millbanksystems.com>. Pomocí pro orientaci v období jsou biografie, vydaná korespondence a prosazená opatření určujících postav nárůstu respektive zmenšení státu. Dosud nepřekonaná biografie Roberta Peela z pera Normana Gashe, velmi zajímavá od Douglase Hurda a Peelovy dopisy jsou dobrým zdrojem pro pochopení událostí popisovaných v prolegomeně této práce. Stejně tak studie Richarda Fabera o *Young England*, R. Jenkinsonův *Gladstone*, úžasný *Disraeli* Roberta Blakea a *Salisbury* A. Robertse. Předmětem mého zájmu byla také literární činnost Benjamin Disraeliho, která odhalovala jeho politickou filosofii, a to zejména *Sibyl* a *Conningsby*. Stejně jako biografie *Randolpha Churchilla* od R. R. Jamese.

Velkou pozornost jsem věnoval nejvýraznější a nejschopnější postavě anglického liberálního radikalismu a municipálního socialismu, Josephu Chamberlainovi. Cenným pramenem dokumentů je jeho oficiální biografie od J. L. Garwina, která čítá šest objemných svazků. Další díly od Juliana Ameryho, které jsou opět spíše propojením dopisu, projevů a

dokumentů. Podobně jako biografie od N. M. Marrise či hagiografie vydaná po jeho smrti s příspěvky politiků Ramsaye MacDonalda či vysokých státních úředníků jako Milner.

Klíčové ale byly spisy Johna Stuarta Milla věnující se politické filosofii, politickým právům žen a dalším vydané např. pod názvem *On Liberty, Utilitarianism and Other Essays*. Podobně jako jeho vlastní Autobiografie. Podobně spisy Jeremy Benthama a jeho životopis od Charlese Milnera Atkinsona. Velmi zajímavý je také kritický životopis Edwina Chadwicka od A. Brundageho. Stejně jako Chadwickovy vlastní texty a zprávy komisí, které vytvářel pro vládu od třicátých let, které jsou dostupné na archive.org. Stejně tak bylo nutné projít publikace Thomase Malthuse, jeho pamflety a texty. Stejně jako dnes již klasické práce jeho oponenta Davida Ricarda a Richarda Cobdena.

Velmi přínosné pro mě bylo navštěvování kurzů na téma morální filosofie Adama Smithe na VŠE a zejména jeho kniha *The Theory of Moral Sentiments*. Rovněž absolvování tří letních Univerzit v USA v rámci Cato Institute v San Diegu, Foundation of Economic Education v New Yorku a Mises Institutu v Auburnu v Alabamě.

Věda změnila myšlenkový život angličanů v 19. století. Jak popisuje ve svých vzpomínkách anglický socialista Balford Bax, když Engels o sobě říkal, že je ateista, tak si lidé mysleli, že je v nějaké protestanské sektě, jako byli například Sociinisté.⁹ Klíčovou změnu v tomto ohledu znamenala publikace Darwinovy studie *On the Origin of Species* a k jeho společenským kontaktům a filosofickým inspiracím pro teorii o původu druhů je jeho vlastní Autobiografie. Antologie *Literature and Science in the Nineteenth Century* editovaná Laurou Otisovou se stala skvělým průvodcem propojujícím světy umění, vědy a politiky.¹⁰

Účastníci velké debaty, začínající v osmdesátých letech, jako William Morris, Hyndman, Bax, manželé Webbovi, Keir Hardie jsou objektem mnoha biografií a hagiografií. William Morris má biografii jak z pera marxistického historika E. P. Thompsona, tak moderní od Fiony MacCarthyové. Sám byl autorem desítek textů, článků a knih, které se staly předmětem studia nutným pro pochopení jeho myšlenkového kréda. Hyndman, Bax, Blatchort a další napsali vlastní autobiografie a všichni z nich vydali množství knih, textů a pamfletů. U Blatchorta je nutné zdůraznit zejména *Merrie England* s jejím ohromujícím nákladem 2 milionů kusů. Důležitým zdrojem pro pochopení činnosti manželů Webbových jsou deníky Beatrice Webbové vedené s německou důkladností a několikrát vydané. Ty jsou spíše kronikou reformních snah a vztahů mezi elitami. Stejně jako publikace Charlese

⁹ Bax, E. B.: *Reminiscences and Reflections of a Mid and Late Victorian*, New York 1967. s. 51.

¹⁰ Otis, L.: *Literature and Science in the Nineteenth Century*, Oxford 2002.

Bootha, manželů Bosanquetových a dalších. Z monografií zmíním dvě A. McBriara od Fabiánské společnosti a mnoha dalších. Mnoho historiků se věnuje počátkům levice s velmi pozitivním přístupem ke svým vzorům a jejich práce je třeba vnímat touto optikou.

K problematice Búrské války jsou nevyčerpatelným zdrojem informací zjištění Královské komise ustavené ke zkoumání připravenosti Anglie na válku v Jižní Africe, knihy Leo Ameryho a především Thomase Pakenhama, jehož Búrská válka je úchvatnou historickou knihou.

Pro sledování pokračující diskuse v akademicko-aktivistických kruzích je nutné konfrontovat spisy a autobiografické skeče J. M. Keynese a jeho oponentů Fridricha Hayeka a Ludwiga von Misese. Stejně jako prof. Cola a Harolda Laskiho. Do diskuse v meziválečných letech pak také vstupoval originálním způsobem představitel toryovského socialismu Harold MacMillan, a to hned několika pamflety a knihami. Důležitou roli také hraje prozkoumání programů politických stran a jejich tvůrců. Je důležité neopomenout *The Labour Party in Perspective* od Clementa Attleeho a *What are we to do?* Johna Stracheyho.

Práce je rozdělena do tří základních částí. První analyzuje 19. století včetně utilitaristických reforem předcházejících zavedení volného obchodu a „zlatého věku“ laissez faire, až do začátku debaty o postavení a roli státu, která následovala po tzv. „krvavé neděli“. V této kapitole analýza prokazuje tendence k nárůstu státu dané jak volebními reformami, tak municipálním socialismem a založení prostátní tradice v obou hlavních stranách. Současně na příkladu znárodnění telegrafických společností prokazuje pragmatičnost hlavních reprezentantů státu vůči jeho expanzi na úkor společnosti a soukromého sektoru. Otázka, na kterou se tato kapitola snaží odpovědět, je, zda byla doktrína „laissez faire“ překračována či nikoli. Kapitola dochází k závěru, že pro státní tendence existovaly v obou stranách a současně i v myšlenkách hlavních teoretiků Viktoriánské éry čerpajících z křesťanství.

Druhá kapitola sleduje tzv. Velkou Viktoriánskou debatu, která se rozběhla po masových nepokojích během tzv. „krvavé neděle“ 13. Listopadu 1887, ve které dostaly protesty proti vládě Irské politice sociální rozměr a okrajové socialistické a jiné spolky získaly celonárodní popularitu. Tato kapitola zkoumá posun paradigmatu od laissez faire ke konsensu na větší roli státu po vzoru Německa a Francie. Výsledkem této debaty byla změna vnímání role státu nejen mezi aktivisty, socialisty, charitou a nezávislými badateli v sociální oblasti, ale také získala velký vliv nejen na nově se formující samostatnou Labouristickou stranu, ale skrze Fabiánské socialisty na Konzervativní stranu a skrze odbory a členy Liberální strany na politiku druhé jmenované. Hlavní otázkou této kapitoly byla struktura

debaty, její ideový původ a výsledek. Jejím výsledkem je závažné zjištění, že na straně *laissez faire* v této debatě již nikdo nestál a všichni její účastníci považovali za nutné rozšířit parametry státu do sociální oblasti. Velký vliv na tuto diskusi byly potíže britského impéria s válkou v Jižní Africe. Nepřipravenost armády, zdravotní problémy branců a zastaralost vojenské techniky vedly k přesvědčení, že je nutné modernizovat po vzoru rychle rostoucí německé konkurence. Tato kapitola si tak klade otázku, jaké byly hlavní myšlenky pozdně Viktoriánské mentální revoluce a její aktéři.

Poslední kapitola odpovídá na otázku klidného konsensu na růstu státu, který sdílely všechny politické strany ve Velké Británii v období od Búrské války dále. Progresivismus jako hlavní sjednocující prvek politických a společenských sil tak spojoval jak socialisty, tak liberály a konzervativce. Tato kapitola analyzuje důsledky velké debaty spojené se zkušeností státní správy z 19. století v oblasti znárodňování a zavádění sociálních a vojenských reforem. Hlavní otázkou kapitoly je, jak je možné, že strana, která je dnes vnímána jako domov Margaret Thatcherové, desítky let prosazovala opačnou politiku. Jaké jsou tradice, kořeny a ideje anglického konzervativismu, labourismu a liberalismu. Důležité je také vnímat liberálně labouristický myšlenkovo-mocenský pakt a jeho dopad na radikalizaci liberálů a umírnění labouristů.

Metodologie: Teorie destruktivní síly rozpadu hodnot

Pokud začneme zkoumat vztah státu vůči společnosti a jeho dopad na ni, pak se neodbytně můžeme dostat do problému podobnému otázce: Co bylo první - vejce nebo slepice? Existuje z historického pohledu řada teorií, které mají kognitivně normativní paradigma.¹¹

Thomas Kuhn ve své struktuře vědeckých revolucí přesvědčivě dokázal, že věda nemá pouze kognitivní, ale také normativní funkci, a to, že „...posunem důrazu z kognitivní funkce paradigmatu na funkci normativní rozšiřují porozumění způsobu, jímž paradigma formuje vědecký život.“¹² Normativní složka vědy má hodnotový základ, tedy neexistuje čistě racionální teorie i přesto, že se tak tváří.

Na rozdíl od kontinentálního Německa, kde existuje tradice hegelíánského státu, postoj Anglie 19. století byl nejen reakcí na století 18., ale také vycházel ze dvou klíčových myslitelů: Thomase Hobbesa a Johna Locka. Jeden tvrdil, že stát je biblická nestvůra, a

¹¹ Viz rigorózní práce: Erva, M.: Znárodňování ve Velké Británii 1945 - 1951. s. 15.

¹² Kuhn, T. S.: Struktura vědeckých revolucí, Praha 1997, s. 113.

druhý, že je ujednáním lidí mezi sebou navzájem. Oba dva tak intelektuálně ovlivnili atmosféru 19. století a to, čemu Martin Dauntton říká “Gladstonova fiskální ústava”.¹³

Kromě toho ale “vzestup kapitalismu vytvářel nejen myšlenkový postoj moderní vědy, postoj, který spočívá v určitém způsobu kladení a zodpovídání otázek, ale také lidi a prostředky.”¹⁴ Jinde “racionalistický postoj se v lidském myšlení upevnil pravděpodobně především pod vlivem ekonomické nutnosti.”¹⁵ Schumpeter přikládá kapitalismu destruktivní funkci. Kapitalismus šíří racionalitu do všech oblastí lidského života: rodiny, patriarchálních struktur, demokracie atd. To znamená, že likviduje vše iracionální, co mu stojí v cestě: hodnoty, vertikální struktury společnosti, atd. Součástí Schumpeterovy teorie je i “vyprchávání podstaty vlastnictví.”¹⁶ Základem tohoto tvrzení je, že byznysmen přestává být vlastníkem a začíná se stávat pouze exekutivním typem, který spravuje svěřený majetek. Schumpeter konstatuje, že jeho vůle nemůže být srovnána “s vůlí člověka, který znal vlastnictví a s ním spojenou odpovědnost v plném významu těchto slov.”¹⁷

Schumpeter vypočítává vnitřní příčiny rozkladu kapitalismu: rozklad smyslu pro vlastnictví, dezintegrace buržoazní rodiny (její racionalizace, tedy omezování počtu dětí, omezení myšlení v horizontu generací, a tím zavedení myšlení v krátkodobých intervalech atd.), která začíná vždy u “pokrokovějších”, tedy racionálnějších a bohatších vrstev, a neschopnost buržoazie držet své hodnoty. Principem takového myšlení je utilitarismus. Iracionálnost rodiny je napadena racionálností kapitalistického myšlení, tedy kalkulací nákladů. Jedná se, jak Schumpeter definuje, o zanikání “vlastnictví spotřebitele.”¹⁸ Zajímavé je, že tady se shoduje s Hermannem Brochem, který podobně jako Schumpeter vidí ve svém opusu *Náměsíčníci* a v *Eseji o rozpadu hodnot* jiný jev racionalizace domácího: ztrátu ornamentu v architektuře.¹⁹

Zpátky k další kategorii, a to je ztráta buržoazního kréda. Motivem zisku byla vždy rodina, *homo oeconomicus* buržoazního typu vydělává pro ženu, děti a další generace. Etika takového podnikání vidí věci v dlouhodobém horizontu a stojí v protikladu státu, který zná jen krátkodobý horizont. Strategie je tedy investovat, nikoli spotřebovat. Podle Schumpetera je podnikatel nyní tlačěn k mentálnímu postoji nepřátelskému úsporám. Tento mentální postoj vyvrací jeho dosavadní krédo a způsobuje, že si osvojuje krédo a ideologii právě

¹³ Dauntton, M.: *Trusting Leviathan. The Politics of Taxation in Britain*. Cambridge 2001, s. 28.

¹⁴ Schumpeter, J. A.: *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Praha 2004. s. 143.

¹⁵ Tamtéž, s. 142.

¹⁶ Tamtéž, s. 175.

¹⁷ Tamtéž, s. 175.

¹⁸ Tamtéž, s. 177.

¹⁹ Broch, H.: *Náměsíčníci*. Praha 2012.

populární. “Týž ekonomický proces, který snižováním významu funkce podnikatele a kapitalisty, bouráním ochranné vrstvy a institucí a vytvářením nepřátelské atmosféry podkopává pozici buržoazie, způsobuje tedy také rozklad vnitřních hnacích sil kapitalismu. Nic jiného tak dobře nedokládá, že kapitalistický řád spočívá na oporách zbudovaných z mimo-kapitalistického materiálu, ale také že čerpá energii z mimo-kapitalistických vzorců chování, které zároveň nutně ničí.”²⁰ Schumpeter ve svém díle vydaném v roce 1942 předpověděl znárodnování v Anglii a v dalších zemích. V této souvislosti je zajímavé zjištění, které vychází z první části této práce a současně neušlo badatelům v této oblasti, že “expanze veřejného sektoru a růst velké vlády jsou společnými znaky všech ekonomik a politických systémů 20. století, a to bez ohledu na fakt, zda jsou rozvinutými západními ekonomikami, nově industrializovanými zeměmi nebo méně rozvinutými zeměmi.”²¹

Rozpad hodnot má ale své konsekvence. Například ty, že mizí rozdíl mezi dobrem a zlem. Novou kategorií je užitečnost. Ta je vlastní nejen keynesiánství, ale také monetarismu. Naproti tomu rakouská ekonomická škola považuje nadále za své principy hodnoty *a priori*. Možná i díky tomu se tato kdysi hlavní ekonomická teorie dominující v 19. století ekonomické vědě dnes dostala na okraj zájmu a je pěstována pouze v kroužcích fanoušků na amerických institutech. V 19. století ale definovala ekonomickou vědu více zjištění Adama Smithe, Davida Ricarda a Karla Mengera, než současných vědeckých teorií založených na Schumpeterem nenáviděném pozitivismu. “..., na celý západní svět doléhá duch pozitivistického rozpadu hodnot a rozhodně se neprojevuje jen v nápadné podobě ruského proletářského materialismu, jenž je pouhou odnoží pozitivistického myšlení, úpadkového produktu západní filosofie,...”²²

Schumpeter definoval tři faktory vnitřního rozpadu kapitalismu: vyprchávání podstaty vlastnictví, dezintegrace buržoazní rodiny a ztráta víry buržoazie ve vlastní krédo. Hermann Broch vidí racionální destrukci iracionálnosti jako rozpad hodnot, přičemž “člověk s menším svazkem hodnot ničí vždy člověka s rozpadajícím se větším svazkem hodnot, větší ubožák přejímá vždy úlohu kata v procesu rozpadu hodnot.”²³ Broch také připomíná zajímavý fakt, že: “Chce-li si tedy dílčí systém zajistit trvání v procesu rozpadu hodnot, chce-li se zachránit před vlastním *raciem*, jež k tomuto cíli směřuje, musí sáhnout po iracionálních prostředcích, a z toho vyplývá podivná dvojznačnost, gnozeologicky řečeno,

²⁰ Schumpeter, J.A.: Kapitalismus, socialismus a demokracie. Praha 2004. s. 181.

²¹ Middleton, R.: The Size and Scope of The Public Sector. s. 89. IN: Green, S. J. D.; Whiting, R. C.: The Boundaries of the State in Modern Britain. Cambridge 2002.

²² Broch, H.: Náměsíčníci. Praha 2012. s. 612.

²³ Broch, H.: Náměsíčníci. Praha 2012. s. 611.

dokonce jistá špinavost ulpívající na každém dílčím systému: tím, že iracionalitu označuje za cosi rebelského a zločinného, nezbyvá dílčímu systému, než aby z homogenní masy iracionálnosti a jeho anonymního zla vybral svazek “dobrých” iracionálních sil, aby tak zadržel obávaný další rozpad a sám prokázal svou účinnost - každá “dílčí revoluce”, a v tomto pojetí každý dílčí systém je “dílčí revolucí”, se dovolává iracionálních apriorit...”²⁴ Pro Brocha je jedinou hodnotou svoboda, která se vznáší “coby zvláštní a vznešená kategorie nad vši racionálností a iracionálností.”²⁵

Broch tak vidí neustálou destruktivní sílu, se kterou se likviduje jeden systém hodnot za druhým, a v procesu vždy vítězí ten se slabšími hodnotami. Vidí tedy podobný pochod racionalizace dějinami. Hodnoty jsou iracionální kritéria, jejich destrukce je racionální. Vždy ale vzniká nový systém, který svoji existenci staví na iracionálních prvcích - hodnotách.

Anglie udělala obrat od efektivity k rovnosti. Obě jsou hodnoty a iracionální kategorie, otázka je, zda 19. století bylo efektivní a 20. století přineslo rovnost.

Schumpeter napsal svoji práci v době, kdy moderní znamenalo levicové a kdo nečetl Marxe a Keynesa, jako by nebyl. Sám přiznával, že to byl důvod, proč narouboval svoji teorii na marxismus. S Marxem souhlasí v tom, že socialismus je poslední fáze dějin. Broch svoji teorii destrukce hodnot staví na Hegelovi. Stejně jako Marx. Nebo Francis Fukuyama, jehož dílo o konci dějin z důvodu vítězství liberalismu (sic!) vyhrálo soutěž v intelektuální pozornosti devadesátých let.

Broch našel východisko podobné Kuhnovi, pouze s jediným rozdílem, že první mluví o společnosti a individu a druhý o vědě, že vždy zůstává normativní (hodnotové) východisko v racionalitě.

Považuji za přínosné propojit Schumpeterovu teorii sebedestrukce kapitalismu a Brochovu teorii rozpadu hodnot, respektive revolucí hodnotových systémů. Obě jsou podobné Popperově principu falsifikace,²⁶ kterým slavně oddělil zrna od plev a odsunul Sigmunda Freuda na pole šarlatánství. Současně mají obě teorie v sobě mnoho podobného s Kuhnovou Strukturou vědeckých revolucí. Pokud budeme sledovat Schumpetera čistě chronologicky, pak máme před sebou společenskou substanci, která je vykořeněna svým racionalismem a hledá novou moderní iracionální strukturu, tak jak o ní mluví Broch.

Kombinace Brochovy a Schumpeterovy teorie nás přivádí k nové teorii, jež je derivátem předchozích. Vnitřní destruktivní síla kapitalismu rozloží nejen hodnotový

²⁴ Tamtéž s. 610.

²⁵ Broch, H.: Náměsíčníci. Praha 2012. s. 617.

²⁶ Popper, K. R.: Logika vědeckého zkoumání. Praha 1997.

systém, na kterém kapitalismus stojí, ale stejně tak i nový systém, jež už není kapitalistický. Revoluci vždy ale přežije struktura myšlení, která pokračuje svým tažením a vytváří nový systém se svojí duální podobou. Ten opět stojí na nových hodnotách, podobně jako Keynes ve svých dopisech Fridrichu Hayekovi říká, že “to, co potřebujeme nyní, je obnova morálního myšlení – návrat k hodnotám naší sociální filosofie.”²⁷ Tyto nové hodnoty jsou iracionální, v případě Keynesa je jeho hodnotou rovnost, u Hayeka svoboda. Falsifikačním faktorem jsou dějiny. Keynes vyčítá Hayekovi, že to byl kapitalismus, který selhal a vynesl Adolfa Hitlera k moci. Hayek dokazuje, že to byly naopak státní zásahy. Každopádně princip falsifikace probíhá na základě dějinných událostí. Čím hlubší je šok lidí z prožívaného, tím hlubší je změna, kterou je společnost ochotná akceptovat. V tento okamžik je důležitá role intelektuálů, kteří nabízejí své recepty na budoucí vývoj.

Na základě výše popsaného můžeme deklarovat, že každá doba má svoji vládnoucí myšlenkovou atmosféru a jsou to důkazy nashromážděné proti ní, které způsobují změnu.

Pokud by měla tato teorie pravdu, pak se z politiků stanou technokraté. Stát se změní v byrokratický aparát, podobně jako se firma po odchodu svého zakladatele změní v manažerský aparát. Rodina ustoupí do pozadí společně s myšlením v dlouhodobém horizontu a je nahrazena větou Johna Maynarda Keynesa: “In the long run we are all dead.”²⁸

Z tohoto hlediska bude pro naše zkoumání důležité definovat intelektuální vliv doby a její normativní odraz v historii. Téma, které vymezujeme tak má nejprve svůj platonský předobraz v idejích. Stejně jako v Platónově podobenství o jeskyni se jeví nutné nejprve zkoumat čisté ideje a po nich teprve jejich odrazy na skále.

Jak ale připomíná Raymond Aron,²⁹ Fridrich Hayek³⁰ či Schumpeter, důležitou roli v utváření doby mají intelektuálové. Jejich kolektivním mecenášem se v případě Anglie stali čtenáři nakladatelství Gollanz a čtenáři statisíců pamfletů. Podobně jako husitská revoluce byla dílem šesti tisíc vzdělaných intelektuálů bez práce,³¹ tak podobná pravidla platila i pro jiné společnosti. Pokud následujeme německou sociologickou tradici a rakouskou ekonomickou školu, je potřeba roli intelektuálů a jimi prosazované myšlenky podrobně prozkoumat.

²⁷ Wapshott, N.: KEYNES HAYEK The Clash That Defined Modern Economics. New York 2011. s. 199.

²⁸ Keynes, J.M.: *Tract on Monetary Reform*, Londýn 1923.

²⁹ Aron, R.: *Opium intelektuálů*, Praha 2001.

³⁰ Hayek, F. A.: *Kontrarevoluce vědy. Studie o zneužívání rozumu*, Praha 1995.

³¹ Šmahel, F.: *Husitská revoluce*, Praha 1996.

Vždy se tak v této nedostatečné práci budeme snažit sledovat intelektuály a odraz jejich myšlenek a návrhů na běh dějin, destrukci stávajícího systému a jeho nahrazení novým s novými hodnotami, navrhovanými výše zmíněnými intelektuály. Myšlenka - stávající systém hodnot - jeho falsifikace - nový systém hodnot a jeho dominantní figura. Touto cestou se podle mého přesvědčení ubírají dějiny, v rámci kterých lidé “dosahují i iracionálních cílů racionálním způsobem.”³²

³² Mises, L.: *Human Action*, Auburn 1998. Jedná se o volnou parafrázi hlavní myšlenky knihy.

1. První kapitola: začátek moderní debaty

Není zřejmě náhodou, že právě Angličané jako první uvažovali o společenské smlouvě, tedy o státu, nikoli v kategoriích božského zřízení na zemi, jak ho ustavil svatý Augustin, ale v kategoriích společenské smlouvy. Thomas Hobbes a John Locke prezentovali v *Leviathanu* a *Dvou pojednáních o vládě* klíčové koncepty společenské smlouvy. Během 19. století, ale zejména v důsledku dominance státu ve století 18., převážil názor, že stát se má starat především o bezpečnost, a liberalismus prožíval svůj zlatý věk, a to i díky spisům Adama Smithe. V důsledku toho na konci 19. století Británie kontrolovala větší impérium, než o jakém se kdy snilo Římanům.³³ Británie se tak stala vzorem pro všechny, kdo chtěli žít v úspěšné zemi: její politický systém a ekonomika nezasahování byly jedním z argumentů rozvíjející se nové vědy na Vídeňské univerzitě - ekonomie.

Anglie sice přestávala být hlavním ekonomickým motorem světového růstu a prosperity, ale pořád ještě předčila svého hlavního konkurenta a bývalou kolonii - USA.³⁴ “V roce 1890 měla Anglie nejvyšší HDP na pracovní hodinu ze současných zemí OECD, druhé nejvyšší HDP na počet obyvatel, překonané pouze Austrálií.”³⁵ O 23 let později byla ve všech těchto ukazatelích na třetím místě. I tak byla Anglie stále nejproduktivnější evropskou ekonomikou.

Nebylo to tím, že by Anglie neprosperovala. Naopak. Dařilo se jí dobře. Ale její konkurence předváděla mnohem lepší výkon. Diskuse historiků nad příčinami relativního úpadku Velké Británie v tomto období jsou sice velmi plodné, avšak postrádají jakýkoli závěr, a to zejména z toho důvodu, že pro dané období chybí věrohodná statistická data. Fakt úpadku relativní pozice Spojeného království ve světě ale poznamenává politiku současníků a odráží se na diskusích o volném obchodu respektive zavedení tarifu.

Schopnost jakéhokoli státu realizovat cíle své politiky více než na čemkoli jiném záleží na jeho finančních zdrojích.³⁶ Tato banální věta je klíčová pro vývoj států v Evropě a je důležitá pro naše porozumění jejich historii.

Pro uvědomění si kvalitativní změny, kterou prodělalo Spojené království ve 20. století, je důležité začít u kvantifikovatelných kritérií. V tomto případě jde o fiskální sociologii, kterou v německé tradici prosazoval zejména Joseph A. Schumpeter.³⁷ Cílem této kapitoly tak je popsat změnu, kterou prodělala Anglie v 19. a 20. století a o které v určité míře

³³ Robbins, K.: *The British Isles 1901 - 1951*, Oxford, 1983, s. 7.

³⁴ USA předstihlo Spojené království v roce 1900.

³⁵ Middleton, R.: *Government versus the Market*, Cheltenham 1996, s. 15.

³⁶ Skocpol, T.: *Bringing the State Back*, IN: Evans, P.B., Rueschmeyer a Skocpol, T. (ed.): *Bringing the State Back*, Cambridge 1985, s. 16-18.

³⁷ Významný rakouský ekonom, který po své úteku z Rakouska působil v Anglii, respektive USA.

obecnosti mluví řada historiků daného období.³⁸ Tato deskriptivní analýza nám současně poskytne referenční data pro zkoumání příčin daného stavu.

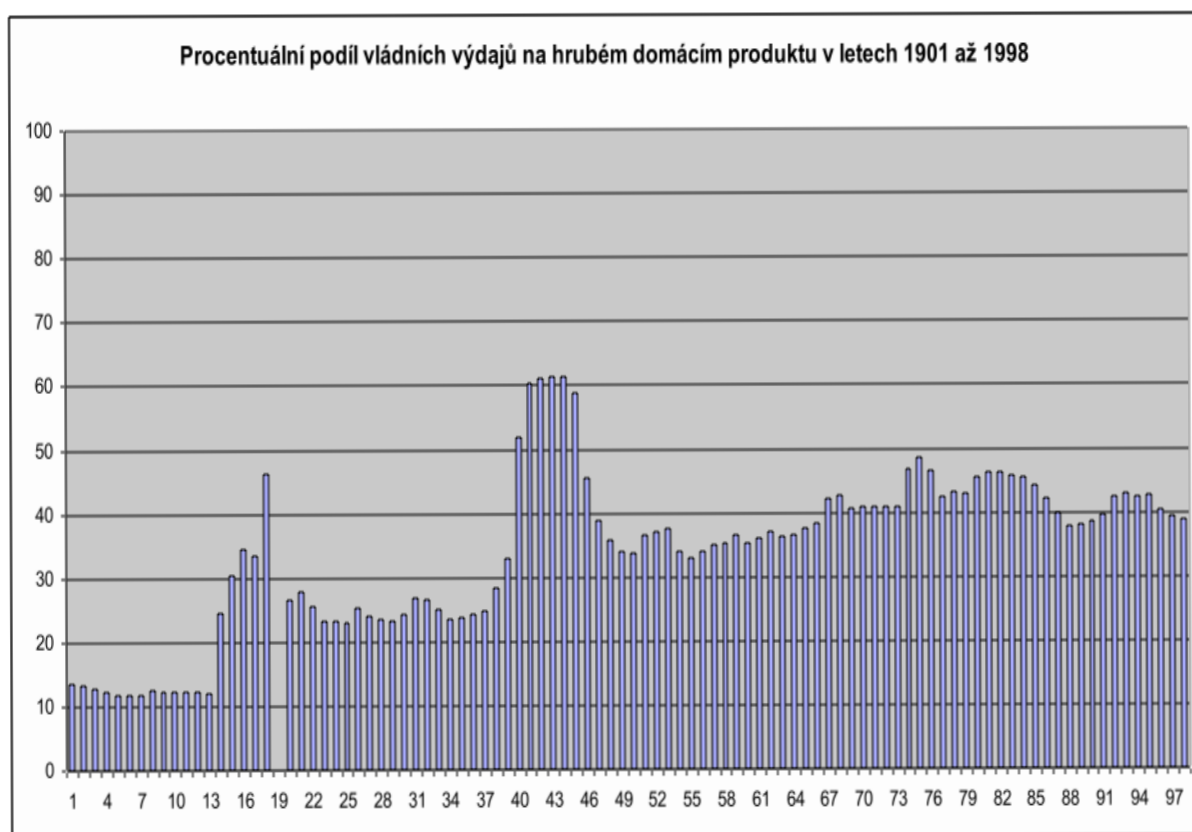
Nejbezpečnější cestou pro analýzu daného období je zkoumání ekonomiky. Existuje několik parametrů, na kterých se měří růst státu, respektive veřejného sektoru na úkor trhu. Velikost veřejného sektoru se tradičně měří podílem vládních výdajů nebo souhrnným zdaněním národních příjmů, čímž kvantifikovatelně dokážeme oddělit státní sektor od soukromého. Problém ale spočívá i nadále v regulaci aplikované v daném období, která přenáší náklady státu do soukromého sektoru. Kvantifikovat se ovšem dá pouze počtem přijatých zákonů a podzákonných norem. Jak ukazuje naše historie, i zákony mohou vést k osvobození ekonomiky od zásahů státu: ať už to jsou privatizační normy, nebo normy rušící zákonná omezení. V této práci se soustředíme pouze na kvantifikovatelné ukazatele rozmachu velkého státu a veřejného sektoru ve Spojeném království v průběhu 20. století. Dalším takovým ukazatelem je počet zaměstnanců ve veřejném sektoru. Současně je nutné nevnímat Anglii v izolované perspektivě a podívat se na ukazatele dalších zemí dnešní OECD a porovnat proběhlou změnu.

Problém ale zůstává pro sledování agentů státu, ideologií a jeho nárůst v 19. Století, pro které nám chybí základní ekonomická data. Známe tak jen legislativní činnost Parlamentu a uvalované daně. Kromě toho je ale pro 19. klíčové sledovat stav municipalit. Většina ekonomických historiků je z důvodu nedostatku dat 19. století ignoruje. Pro nás je ale důležité sledovat vývoj politické kultury, vliv nových vědeckých a politických teorií na nárůst etatismu a vznik politické matice. Ekonomická data nám podají svědectví o tom, co se stalo, ale nikoli o tom, jak se to stalo a proč. Cílem této práce je tak zkusit odpovědět na otázku „proč nikdo neprotestoval proti nárůstu státu.“

³⁸ V britské historiografii se mluví o úpadku ekonomiky ostrovního království a jeho příčinách intenzivně od poloviny sedmdesátých let, kdy Milton Friedman prorokoval Velké Británii zavedení socialismu. Práce některých historiků vedly k obratu a ke vzniku thatcherismu. viz Bacon a Eltis, *Britains Economic Problems: Too Few Producers* (London 1978).

1.1. Podíl vlády na ekonomice

Milton Friedman v roce 1977 vyjádřil ve svém článku přesvědčení, že pokud podíl vlády na tvorbě domácího produktu překročí 60 procent, pak je ohrožena demokracie.³⁹ To je v kontrastu s názorem první poloviny 20. století, kdy všechny pokrokové síly bojovaly za demokratizaci průmyslu. Tak se eufemisticky nazývala státní regulace a znárodnění. Pokud se podíváme na následující tabulku, vyplývá z ní, že Británie v roce 1975 stála na hraně, “a [Milton Friedman] obával se, že britská demokracie možná do pěti let zanikne v podobě, ve které jí známe.” Stalo se tak až po nástupu Tonyho Blaira.

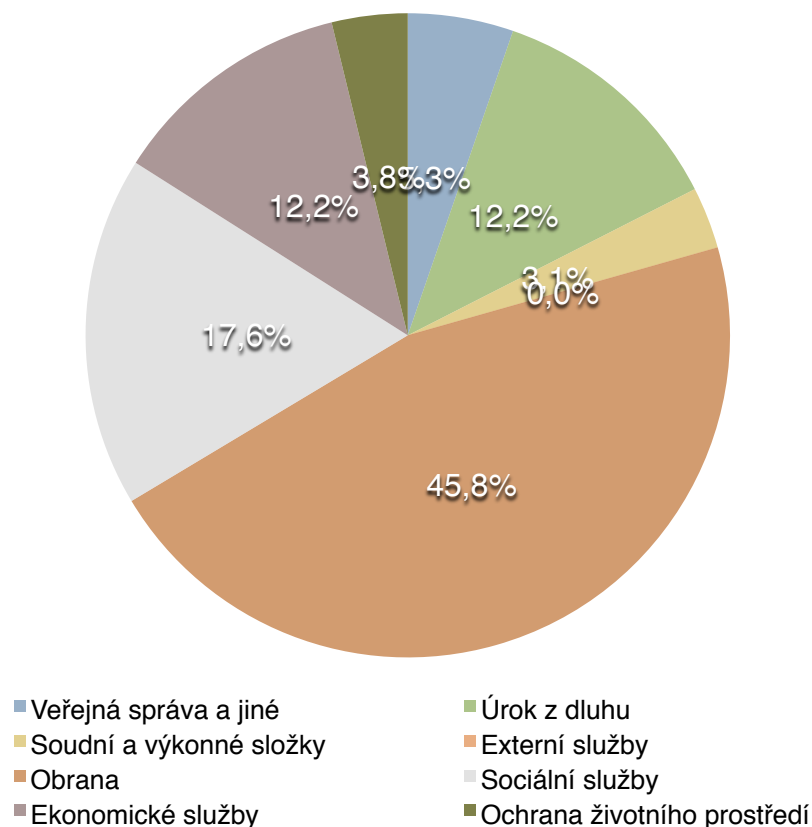
Zdroj:

<http://www.statistics.gov.uk/StatBase/xsdataset.asp?More=Y&vlnk=295&All=Y&B2.x=82&B2.y=17>

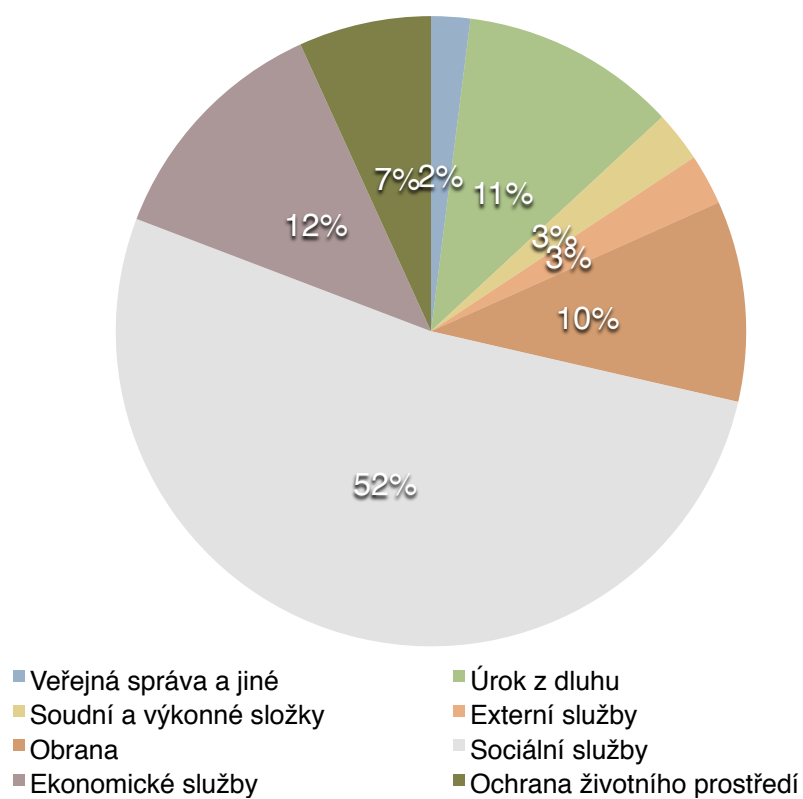
Další graf ukazuje růst a strukturu daní během zkoumaného období ve 20. století. William Gladstone by jistě nerad viděl, že daně nejprve sloužily k uhrazení válečných výdajů a později už spíše k hrazení sociálních benefitů.

³⁹ Friedman, Milton: The line we dare not cross [online]. Quadrant, Vol. 21, No. 1, Jan 1977: 41-45.

Veřejné výdaje v 1900

Veřejné výdaje v 1979

Zdroj: Middleton, R.: *Government versus the Market*, Cambridge 1996, s. 86.

Jak můžeme na všech grafech vidět, vzor svobodného trhu, zastupitelské demokracie a vlastnických práv – Velká Británie – směřuje k neustálému posilování růstu státu a veřejného sektoru jako takového, a to ve všech aspektech: daních, počtu státních zaměstnanců, výdajích a podílu na celkové ekonomice.

Ekonomická kritéria nám dávají celkem jasné a měřitelné parametry pro rozvoj státu ve 20. století. Ekonomie, jakožto filosofie 20. století, dodává společenským vědám hlavní metodologii, ale především nástroje pro porozumění historickým faktům. Stále však zůstává nevyužitá plocha pro historii, která má k růstu státu co říci mnohem důrazněji.

1.2. Zrození principu růstu státu v 19. století

Anglie poslední třetiny 19. století byla zemí, která je dosud vzorem pro všechny milovníky kombinace svobody, dobrého vychování a kvalitní estetiky. Kromě toho to ale také byla doba, kdy do liberálního Londýna – světové metropole – z Paříže odešel Karel Marx a Bedřich Engels, Darwin v Londýně zažíval v liberálních kruzích ovace za svoji knihu O původu druhů a kapitán jeho lodi HMS Beagle, se kterou Darwin objel svět, propadal depresím, i když po něm Darwin pojmenoval delfína. Navzdory tomu, že tento gentleman vyzýval kolegy vědce, aby věřili spíše bohu než Darwinovi, byl při jedné takové přednášce umlčen. Po odchodu do výslužby si viceadmiral Robert FitzRoy břitvou prořízl hrdlo. O jeho ženu a dceru se postarala naštěstí královna a přátelé.

Darwin znamenal revoluci v myšlení nejen v Anglii. Jeho objev rozevřel nůžky mezi vládnoucími hodnotami a vědeckým objevem mimořádného významu. Následovalo něco, čemu profesorka Harrisová říká viktoriánská krize víry.⁴⁰ Rozpad hodnotového systému anglického protestantismu neznamenal likvidaci hodnot jako takových. Jak jsme již zmínili v teoretické kapitole této práce, prokazuje se, že vznikl hodnotový systém nový, jehož pilíři byly opět iracionální záchytné body - hodnoty. Prázdné místo na poli hodnot se snažili v soutěži vyplnit filosofové, sociologové a především ekonomové a jejich žáci. Současně nastal v intelektuálních kruzích úprk od klasické ekonomické teorie, a tím od svobodného obchodu, malého státu a víry v boha.

“Kniha O původu druhů nastartovala v roce 1859 intelektuální revoluci, jakou svět neviděl od chvíle, kdy Luther přibil na vrata kostela Všech svatých své teze. Mladí mužové v té době vyrůstali s novými idejemi a akceptovali je jako samozřejmost. Naši rodiče nečetli

⁴⁰ Harris, J.: *Public Lives, Public Spirit: Social History of Britain 1870 - 1914*, Oxford 1993.

ani Spencera, ani Huxleyho a žili v intelektuálním světě, který k tomu našemu nic nepoutalo,”⁴¹ vysvětluje ve svých dějinách Fabiánského socialismu jeho přední představitel Edward Pease.

Anglie byla laboratoří nových teorií, hodnot a spisovatelských novot, jako třeba sci-fi. Ohromný úspěch Anglie naplňoval jedny optimismem a druhé smutkem z toho, že ovoce věku rozumu není dostupné všem. Pokud profesorka Jose Harrisová říká, že se Anglie 20. století rozhodla přejít od efektivitu k rovnosti, aniž by o tom někdo hlasoval,⁴² pak v kruhu intelektuálů v londýnských salónech měli jasno. Bylo potřeba zrevidovat zásoby hodnot, převrátit jednu po druhé a prozkoumat, které z nich projdou do 20. století a které již nikoli. Ateismus, náboženství Indie, marxismus, socialismus či rovnost se staly novými hodnotovými systémy a současně oblastí, ve které vyrůstali “mladí mužové” ve 20. století a “akceptovali je jako samozřejmost.”

Stát a jeho velikost byl po tři dekády minulého století obecně považován za příčinu ekonomického úpadku nejen Velké Británie. Margaret Thatcherová usilovala o jeho zmenšení, privatizaci a návrat k soukromému vlastnictví, podobně jako její americký protějšek Ronald Reagan. Držím se tradice rakouské ekonomické školy a v následujících kapitolách bych chtěl odpovědět na otázku, jaké myšlenky, lidé a jejich činy vedly ke zbytnění státu v dnešním Spojeném království. Pokud chceme pochopit současnost, pak se nevyhnutelně vracíme do minulosti.

1.3. Utilitaristické reformy: J. S. Mill, J. Bentham a E. Chadwick

Jeremy Bentham byl sociální utilitarista, jehož erbovým heslem bylo co největší štěstí co největšímu počtu lidí. Jeho heslo ale neplatí pro anonymní entitu, ale je to kategorickým imperativem jednání každého člověka. Vlastnímu štěstí tak “jednotlivec slouží nejlépe tehdy, když vlastní usilování přizpůsobí obecnému cíli.”⁴³ Zákon je dobrý, pokud odstraňuje utrpení, které se dalo dle Benthama měřit. Kromě toho také společně s Millem starším vypěstoval vzácný intelekt mladého Johna Stuarta Milla, který si od něj skrze svého otce půjčoval literaturu, ve které si jako chlapec oblíbil zejména bitvy.⁴⁴

Je notorickou povinností zopakovat, že Mill ve třech letech studoval aritmetiku a řečtinu a pod dohledem svého otce a souseda Benthama došel k nebývalým výsledkům svého

⁴¹ Pease, E.R.: *The History of the Fabian Society*, New York 1916. s. 17 - 18

⁴² Harris, J.: *Political Thought and the State*, IN: Green, S. J. D.; Whiting, R. C.: *The Boundaries of the State in Modern Britain*, Cambridge 2002. s. 15-28.

⁴³ Störig, H. J.: *Malé dějiny filosofie*, Praha 1999. s. 346.

⁴⁴ Mill, J. S.: *Autobiography*, London 1989. s. 29.

domácího vzdělávání. “Nepamatuji se, kdy jsem se začal učit řecky. Bylo mi řečeno, že to bylo v době, kdy mi byly tři roky,”⁴⁵ říká sám Mill ve své autobiografii. Mill mladší propojil Benthamovův utilitarismus a pozitivismus Augusta Comta a stal se intelektuální výzbrojí Viktoriánské éry. Přesně tak, jak ho jeho otec mínil vychovat. Kromě řeckých učenců patřilo k intelektuální výbavě mladého Milla studium ekonomie, Adama Smithe a rodinného přítele Davida Ricarda. Mill dokonce zmiňuje, že nebýt povzbuzování jeho otce, tak by slavné dílo *O principech politické ekonomie a zdanění (On the Principles of Political Economy and Taxation 1817)* nikdy nevzniklo. “To samé přátelské povzbuzování způsobilo, že se Ricardo o rok či dva později stal členem sněmovny.”⁴⁶ Je fascinující v jaké intelektuální společnosti se Mill díky svému otci pohyboval, ve Francii bydlel u Benthamova bratra Samuela, v Paříži u ekonoma Jeana-Baptista Saye - “poctivý, statečný a osvícený muž”⁴⁷, jež mladého učenice seznámil s Claudem-Henrim de Rouvroy Saint-Simonem, a jak si mladý muž poznamenal, bylo to setkání se skutečným “inteligentním originálem.”⁴⁸ Byla to právě Francie, která změnila dějiny britského myšlení. Nebyl to sice nikdo z těch, koho potkal, ale naopak člověk, kterého nikdy neviděl. Podobně jako jeho otec navázal korespondenční přátelství se Sayem, tak Mill mladší si dopisoval s Augustem Comtem. Mill byl sice světlem Viktoriánské doby, ale toto světlo se zhmotnilo až na jejím sklonku a to nejvýrazněji v osobě Josepha Chamberlaina a manželů Webbových.

Mill ve své knize *Principy politické ekonomie* z roku 1848 napsal: “Existuje množství případů, v nichž vlády s obecným svolením shromažďují pravomoci a vykonávají funkce, pro které neexistuje žádný jiný důvod, než jeden jednoduchý: že vyhovuje obecnému pohodlí. Můžeme vzít jako příklad funkci, která je také monopolem, a tou je ražba peněz. To se předpokládá pro neméně nejasný důvod, než je ušetření potíží lidem, zpoždění a nákladu na vážení a ověřování. Nikdo, nicméně, včetně těch nejvíce žárlivých na státní zásahy, nerozporoval tuto státní moc jako nevhodné vykonávání moci vlády. Nastavení standardů váhy a měr je jiná záležitost. Chodníky, osvětlení a čištění ulic a pasáží, ať provozovaná vládou nebo více obvykle a rozumněji místní správou. Stavění či modernizace přístavů, budování majáků, tvorba kvalitních map, stavění vlnolamů, regulací řek jsou všechno podobné případy.”⁴⁹ Takže mozkový trust viktoriánské Anglie viděl hranice pro

⁴⁵ Mill, J. S.: *Autobiography*, London 1989. s. 27.

⁴⁶ Tamtéž, s. 42.

⁴⁷ Tamtéž, s. 63.

⁴⁸ Mill, s. 64

⁴⁹ Mill, J. S.: *Principles of Political Economy: with some of their application to social philosophy*. Kniha 5. Kapitola 1. odstavec 1.10. zdroj: <http://www.econlib.org/library/Mill/mlP63.html#Bk.V,Ch.I>

soukromé vlastnictví a ty stály na břehu přirozených monopolů, u kterých bylo pohodlnější pro občany, aby byly ve vlastnictví státu nebo místní správy, tedy obcí a měst.

Podobně Herbert Spencer nebyl pouze individualistou a obhájcem přežití nejsilnějších. Věřil, že společnost se vyvíjí od egoismu k altruismu, ale obával se, že “obchod je nevyhnutelně zkažený” jako výsledek “nekritického obdivu vůči bohatství.” A městská a průmyslová společnost by se neměla rozpadnout na atomy v honbě za sobectvím a válkou všech proti všem a naopak by měla být morální a spolupracující.”⁵⁰ Takové otázky samozřejmě vedou k diskusi o kritériích rozlišujících správné a špatné chování a o tom, jak vnutit trhu morální kontrolu. Tím pádem jsou v rozporu s doktrínou *laissez faire*.

Jedna z prvních reforem státních správy v Anglii proběhla ale podle utilitaristického scénáře. Liberální reformy třicátých let nebyly vedeny myšlenkami mladého Milla, ale jeho učitele Jeremy Benthama. Zatímco Mill později odmítl myšlenky svého učitele, tak Edwin Chadwick je přijal stejně, jako přijal místo asistenta a přítele. Bentham a Chadwick se seznámili čtyři roky před skolem anglického filosofa utilitarismu. Chadwick publikoval ve Westminster Review v roce 1828 článek o prostředcích úrazového pojištění, kde zahájil svoje celoživotní tažení za veřejnou hygienu. Benthama si ale získal až druhým textem v London Review o preventivní policii, kterým přispěl do debaty vedoucí premiéra Roberta Peela k vytvoření Metropolitní policie v Londýně, jejímž hlavním cílem byla prevence zločinu.⁵¹ V pozadí celé myšlenky moderní policie stály utilitaristické myšlenky prevence zločinu.

Následovalo krátké, ale intenzivní přátelství Chadwicka a Benthama. Chadwick po celou dobu u svého zaměstnavatele, přítele a učitele bydlel. Stal se jeho asistentem a byl přítomen jeho úmrtí v roce 1832. Bentham chtěl po Chadwickovi, aby se stal celoživotním propagátorem utilitarismu, a za to mu sliboval celoživotní příjem.⁵² Chadwick sice odmítl, ale podmínky de facto splnil. Stal se utilitaristou obhajujícím po desetiletí státní intervence ve jméno užitku a racionalizace.

Edwin Chadwick, osobní přítel Jeremy Benthama a Johna Stuarta Milla stál v pozadí reformních zákonů v průběhu třicátých, čtyřicátých a padesátých let až do doby svého nuceného penzionování v roce 1854 s penzí ve výši tisíc liber ročně.

⁵⁰ Dauntton, M.: *Wealth and Welfare*. Oxford 2007. s. 104.

⁵¹ Brundage, A.: *England's "Prussian Minister"*. Edwin Chadwick and the Politics Government Growth. 1832 - 1854. Londýn 1988. s. 7.

⁵² Brundage, A.: *England's "Prussian Minister"*. Edwin Chadwick and the Politics Government Growth. 1832 - 1854. Londýn 1988. s. 8 - 9.

V roce 1832 akceptoval nabídku liberálů a začal pracovat na Komisi pro chudinské zákony (*Poor Law Commission*), aby následujícího roku převzal vedení komise. Jeho oddání věci a metody znamenaly, že se Komise stala nástrojem pro uplatňování myšlenek jeho učitele. Do této doby byla struktura pomoci chudým lokalizovaná, bez centrálního řízení. To se změnilo s Chadwickovým příchodem. Jeho centralizace a systematizace přinášela s sebou velký odpor.

Šíře jeho aktivit je ale obdivuhodná. V roce 1833 spolupracoval s Královskou komisí jmenovanou, aby vyšetřila pracovní podmínky a nasazení dětí v průmyslu. Jeho pracovitost znamenala, že se stal hlavním autorem zprávy, která doporučila vytvoření centrální struktury vládních inspektorů a omezení pracovní doby dětí na šest hodin denně. Ta samá zpráva znamenala schválení desetihodinového pracovního dne zákonem v roce 1847 a vzniku systému vzdělávání.⁵³ Dalším návrhem zprávy bylo zavedení odpovědnosti zaměstnavatele za pracovní úraz, což bylo opatření, na které si zaměstnanci museli počkat do roku 1898, kdy byl schválen Zákon o odpovědnosti zaměstnavatelů (*Employers' Liability Act*).

Ve své výpovědi před výborem Sněmovny v roce 1833 se Chadwick vyjádřil ve prospěch regulace prodeje alkoholu a poskytování zdravotních rekreací pro zaměstnance. Stejně tak obhajoval vyplácení penzí propuštěným vojákům a námořníkům.

V roce 1834 byl jmenován tajemníkem nové Komise pro chudinské zákony, která dohlížela na fungování důsledků zákona mezi lety 1834 a 1846. Byl to především Chadwick, kdo odpovídal za vznik a fungování systému, ve kterém byla země rozdělena na farní okrsky spravované výborem z volených ochránců (*poor guardians*). Každý výbor měl vlastního úředníka zodpovědného za zdravotnictví.

Jeho osobní vlastnosti z něj udělaly symbol nenáviděného systému, který se stal sociálním motorem chartistického hnutí. Jeho arogance a intelektuální nadřazenost z něj také udělaly snadný terč. Jeho kolegové si na něj stěžovali a často rezignovali. V roce 1838 společně se sirem Charlesem Rowanem připravil zprávu, která vycházela z jeho článku o preventivní policii.

Navzdory kontroverzím, které ho provázely, se na něj vláda znovu obrátila při řešení epidemie tyfu v letech 1837 a 1838 v hlavních anglických městech. Závěry jeho šetření byly velmi populární a staly se předlohou pro hygienická opatření v celé zemi.

Hygiena stála také v pozadí jeho snahy omezit počet lidí na podpoře v chudobincích. Chadwickova úvaha byla jednoduchá: pokud se podaří omezit počet nemohoucích kvůli

⁵³ Chadwick, E.: *The Health of Nations*. Londýn 1877. Zdroj: <https://archive.org/stream/cu31924092568801#page/n3/mode/2up>

nemocem, pak se také zvýší počet práce schopného obyvatelstva. Jeho šetření vedlo k historickému milníku nejen ve vztahu k hygieně obyvatelstva, ale také k nové roli státu v této oblasti.

Když publikoval zprávu Hygienické podmínky pracující populace⁵⁴ (*Sanitary condition of the Labouring population*), která vedla ke vzniku hygienických odborů na městských úřadech a v roce 1848 k již zmiňovanému zákonu o veřejném zdraví, tak způsobil revoluci a jeho myšlenky jsou vlastní v oblasti hygieny státu dodnes. Zprávu publikoval soukromě a je výsledkem rozšířeného úsilí o prozkoumání zdravotního stavu populace v celé zemi. Přitom její závěry nám dnes možná znějí až trochu banálně. “Nemoci nedělají výjimku, jsou pravidelné a fatální v dobách obchodní a průmyslové prosperity stejně jako v jiných. Formování všech návyků na čistotu je bráněno vadným zásobováním vodou. Roční ztráta životů z důvodů špíny a špatného větrání je větší než ztráty způsobené smrtí či zraněními v jakékoli z válek, kterých se naše země zúčastnila v moderních dobách. Ze 43 tisíc případů ovdovění a 112 tisíc případů osirotčení v Anglii a Walesu samotném jich byla většina způsobena výše popsanými příčinami.”⁵⁵ Vzletný a výstižný jazyk společně s nashromážděnými daty vedly vládu v roce 1848 k nové myšlence, že hygiena je věcí státu.

Chadwickovo tažení je plné historických bitev a milníků. Nesmíme zapomenout, že Anglie té doby měla do masové demokracie daleko a pole, které si Chadwick vybral za oblast svého zájmu, bylo naopak na okraji zájmu státníků, které zajímaly hlavně mezinárodní vztahy, války a kolonie.

Chadwick přesvědčil v roce 1836 lorda Lyndhursta, aby vydal nový Registrační zákon (*Registration Act*), díky kterému se v Anglii začali počítat mrtví a příčina jejich úmrtí. Důležitý statistický nástroj pro další reformy.⁵⁶ Stejně tak se věnoval úsilí pro povinné vzdělání chudých dětí.

Všechny Chadwickovy zprávy a reformy měly samozřejmě nároky na státní rozpočet, a tím si také ublížily u konzervativní vlády. Nové úspěchy začaly mít až po opětovném nástupu liberálů k moci v roce 1847, kdy vláda premiéra lorda Johna Russela začala uskutečňovat sérii reforem navržených Chadwickem. Konzervativní vláda se rozštěpila na zrušení obilních zákonů (*corn law*), což vyneslo Whigy k moci. Podobně se kvůli osobním sporům hlavních tří komisařů rozštěpila Komise pro chudinské právo (*Poor Law*

⁵⁴ Chadwick, E.: *Report On Sanitary condition of the Labouring population of Great Britain*. London 1843. Zdroj: <https://archive.org/stream/reportonsanitary00chadrich#page/n5/mode/2up>

⁵⁵ Chadwick, E.: *Report On Sanitary condition of the Labouring population of Great Britain*. London 1843. Zdroj: <https://archive.org/stream/reportonsanitary00chadrich#page/n5/mode/2up>

⁵⁶ Mitchell, B.: *British Historical statistics*, Cambridge 1988, s. 7.

Commission), za kterou stála Chadwickova milá povaha.⁵⁷ Chadwick se ale neohlížel zpět a už o rok později předsedal komisi zkoumající zdraví Londýňanů. Jeho nová zpráva kopírovala již tu předchozí a doporučila oddělit od sebe stoky a vodovod. Chadwickova kampaň byla vyslyšena v Zákoně o veřejném zdraví (*Public Health Act*), který vláda přijala v roce 1848.

Hlavním motivem nových zákonů byla Chadwickova zpráva o veřejném zdraví z roku 1842, které se dostalo značné popularity. V roce 1848 Chadwickovi prince Albert udělil Řád koupele (*Order of the Bath*) a ocenil ho tak za jeho služby. Ve stejném roce vzniklo v Anglii první ministerstvo zdravotnictví, respektive Výbor pro zdraví, který byl o šest let později včleněn do samosprávy. Chadwick byl jeho předsedou. Vzápětí byl Chadwick nuceně penzionován a jeho pozornost se upřela směrem k zavedení zkoušek pro nové úředníky státní správy podle francouzského vzoru.⁵⁸ Neuspěl až do roku 1871, kdy premiér Gladstone reformoval státní správu a zavedl zkoušky pro všechny státní úředníky kromě ministerstva zahraničí. Státní úředníci, tak již od tohoto roku nebyli vybíráni podle společenského původu, ale podle vzdělání.

Chadwick sloužil celý život státu jako úředník a sociální reformátor. Byl jmenován do mnoha komisí, státních úřadů a jeho funkce mu vynesla přezdívku “pruský” ministr. Jeho racionalizace, zefektivnění a modernizace anglické státní správy, tak aby mohla reagovat na industrializaci a urbanizaci Anglie, byly naplněním odkazu Jeremy Benthamu. Po Chadwickovi se dosud jmenuje sídlo anglické hygieny a je patronem a tvůrcem systému, který se uchoval dodnes. Je také současně reformátorem, jehož kroky vybudily vznik nové Anglie. Jeho odpovědnost za nové sociální zákonodárství je masivní, a tím je také masivní jeho přínos nárůstu státu v této době. Jeho patron Jeremy Bentham se tak stal duchovním otcem moderního racionálního státu ve viktoriánské Anglii, který dalším reformátorům ovšem přišel velmi zastaralý. Reformy, na kterých se ale Chadwick podílel ve třicátých letech, vyvolaly očekávání, které nebyly schopny naplnit. Jak v oblasti politické, tak v především v oblasti sociální vedly ke vzniku chartistického hnutí.

⁵⁷ Brundage, A.: *England's "Prussian Minister". Edwin Chadwick and the Politics Government Growth*, 1832 - 1854. London 1988, s. 133 - 173.

⁵⁸ Brundage, A.: *England's "Prussian Minister". Edwin Chadwick and the Politics Government Growth*. 1832 - 1854, London 1988, s. 159 - 162.

1.4. Chartisté a Mladá Anglie

V roce 1832 zklamala vláda naděje na razantní rozšíření volebního práva i mimo řady vlastníků nemovitostí nad deset liber.⁵⁹ Liberální vláda současně přišla v té době s běžným sociálním opatřením, které znamenalo pomoc chudým v chudobincích. Chudobince se vyznačovaly kolektivistickým duchem v rámci, kterého se separovali rodiče od sebe navzájem a především od dětí. Toto sice ve své době obvyklé, ale také velmi nelidské opatření se stalo hybnou silou masového úspěchu chartistického hnutí. To vyhlásilo své programové šestero v roce 1838:

- a) Hlasovací právo pro každého muže staršího 21 let, bez záznamu v trestním rejstříku a bez psychické nemoci.
- b) Tajné hlasování, které zajistí svobodu volby.
- c) Žádné majetkové omezení pro poslance, tak aby si lidé mohli vybrat svého zástupce bez ohledu na to, zda je chudý či bohatý.
- d) Odměna za funkci poslance, tak aby obchodníci, pracující nebo jiné osoby mohli sloužit své zemi.
- e) Rovnost volebních obvodů zajišťujících stejné zastoupení stejnému počtu voličů.
- f) Každoroční parlamentní volby, které zajistí kontrolu proti uplácení a zastrasování, jelikož volby jsou jen jednou za sedm let, tak i v systému tajného hlasování nikdo nemůže "koupit" volební obvod v každém roce; a poslanci zvolení jen na jeden rok, nebudou schopni vzdorovat a zrazovat své voliče, jako se to děje nyní.⁶⁰

Předcházející požadavky napsali zakládající členové Londýnské Asociace pracujících mužů (*London Working Men Asossiation*) William Lovett a Henry Hetherington společně s šesti členy sněmovny a dalšími čtyřmi v rámci komise, která napsala takzvanou Lidovou chartu (*People`s Charter*). V roce 1839 již chartisté předkládali Sněmovně petici podepsanou 1, 3 milionem lidí. Jejich požadavky odmítaly volební reformu, ale nezmiňovaly se o chudobincích. Změna sociální politiky byla dle jejich názoru imanentní změně ve vládnoucí třídě. Pevně věřili, že zastoupení pracujících mužů povede ke změně vládní politiky. Tato jednoduchá matematika předpokládá obdivuhodně pevnou víru v demokracii jako v nejlepší systém vlády, které oba národy Disraeliho Sybily projevíly. Všechny jejich požadavky byly čistě politické, i když měly sociální motiv. Je zřejmé, že autoři petice hledali lepší uplatnění

⁵⁹ Bentley, M.: *Politics without Democracy 1815 - 1914*, Oxford 1996, s. 47.

⁶⁰ <http://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/electionsvoting/chartists/overview/chartistmovement/>

své třídy skrze stát a jeho politiku, protože to byl stát, kdo jim ublížil. Smyslem chudobinců bylo učinit život v nich mnohem horší než mimo ně a motivovat tak dělníky k práci. “Byly to tyto okolnosti, které mladého autora Olivera Twista vedly k popsání toho, co chudobince pro své obyvatele znamenaly, dovolával se nikoli Benthamových abstrakcí, v rámci kterých komisaři jednali, ale drsné reality, která zajímala nastupující a citlivější generaci nové Viktoriánské éry,”⁶¹ působivě odhaluje Dickensův vliv Trevelyan.

Navzdory několika peticím se chartistům vládu nepodařilo zlomit i přes sympatie radikálních poslanců. Následné vládou potlačené povstání v Newportu, stávky po depresi v roce 1842 a atmosféra třídní nenávisti daly spoustu podnětů k přemýšlení nejen Karlu Marxovi a jeho společníkům, ale také mladému Benjaminu Disraelimu. Třicátá a čtyřicátá léta byla tak dobou velké nespokojenosti lidových vrstev, která se vybíjela v demonstracích, stávkách a rabování. Chartistické hnutí vzbudilo vlnu v literatuře, filosofii a v intelektuální sféře. Žádného cíle ale do svého konce nedosáhlo a to zejména kvůli tomu, že britská vláda nebyla demokratická. Vzpoura poddaných tak byla sice politováníhodnou událostí, ale nakonec od vlády tu byla monarchie a především parlament – ohnisko vlády. Chartisté byli na rozdíl od úspěšnějších Radikálů outsideři z nižších vrstev a byli to nakonec druzí jmenovaní, kteří skrze politiku laissez-faire prosadili lepší podmínky pro pracující muže. Strach z chudobince společně s ekonomickým boomem motivovaly Angličany k tvrdé práci a dokonce i Trevelyan uznává, že byly úspěšné. Stejně tak ale chartistické hnutí, které svým apelem a zvednutím sociální otázky ovlivnilo mladého spisovatele a politika, který o desítky let později šest požadavků naplní volební reformou roku 1867 a 1884.

Když současný britský konzervativní premiér David Cameron obhájí svoji konzervativně-sociálně-enviromentální politiku, pak se označuje za “disraelitu.” Naznačuje tím svým podporovatelům, že je nezradil a i nadále je konzervativcem, ale v dlouhé historii své strany vidí vzor více v Benjaminu Disraelim než v Margaret Thatcher. Cílem je ukázat, že zachování britského štedrého sociálního programu je konzervativní počin. Konzervativní strana během své dlouhé historie vždy spojovala mnoho proudů myšlení, a tak není překvapivé, že sice znechucuje české ekonomické liberály v čele s bývalým prezidentem Václavem Klausem; Cameron ale jen navazuje na jednu významnou tradici v anglickém konzervativismu.

Před polovinou 19. století ale Anglie byla nejen hlavní světovou mocností, ale také zemí s nejrozvinutějším průmyslem a kapitalismem. Zatímco absolutistické snahy

⁶¹ Trevelyan, G. M.: History of England. London 1947. s. 642.

středoevropských monarchů direktivně omezujících starý svět nepřinesly nic jiného než přetvoření klášterů na vojenské sklady a pěstírny žampionů, tak v Anglii rozkvetl kapitalismus se všemi svými výhodami i neduhy. Romány Charlese Dickense jako je *Oliver Twist*, *David Copperfield* a *Nadějné vyhlídky* dosud současným čtenářům a divákům přibližují dobu, bohužel jen jednu její část. Zejména *Oliver Twist* dokáže ještě dnes otřást svým popisem chudoby v Londýně. Tato pozoruhodná kniha vyšla v roce 1837 jen čtyři měsíce před tím, než se královna Viktorie ujala vlády a zahájila zlatý věk Anglie, rozumu a vědy. Mladá královna si poznamenala, že román je “nadměrně zajímavý”, zatímco její premiér Lord Melbourn si postěžoval svému deníku: “odehrává se to všechno mezi pracovními baráky, výrobci rakví a kapesními zloději. Nesnáším tyhle věci, vyhýbám se jim. Nemám je rád v realitě, a tak si je nepřeji ani zobrazené takto.”⁶²

Každopádně jeho nástupce ve funkci, Benjamin Disraeli, publikoval v letech 1843, respektive 1845 jedny ze svých knih *Conningsby*, respektive *Sybil*. *Conningsby* reprezentuje střet mezi aristokracií a *nouveau riche*, ve kterém je *Conningsby* kvůli emocionálnímu vztahu s dívkou z *nouveau riche* vyděděn a je nucen se živit prací. Tím přesvědčí otce své vyvolené o síle charakteru a je zvolen liberálním poslancem za jeho obvod. Zápětka není na celém díle důležitá, důležitý je popis postav, principů a charakterů, které vyjadřují své ekonomické a politické názory. Disraeli uplatnil svůj výjimečný pozorovatelský talent. Motiv knihy je ale jasně politický. Správa země je svěřena aristokracii, ta je ale slabá a neefektivní, a to se musí změnit předtím, než bude moci splnit svoji povinnost vůči státu. Například tím, že podobně jako mladý *Conningsby*, začne pracovat. A tak je hlavní hrdina na konci knihy odměněn pochvalou od svého tchána, kterému děkuje za vše, a on mu odpoví: “Ne,” řekl pan Millbank, “vděčíš všemu jen svým principům, velkému talentu a dobrému srdci.”⁶³ Aristokracie může vést zemi, ale musí se zlepšit a uvědomit si změnu doby, která žádá schopné muže vysokých principů, a to bez ohledu na to, kdy přišli ke svému jmění. To je poselství knihy. Kniha má kromě toho ohromnou cenu jako popis života anglické aristokracie v první polovině 19. století.

Ve stejném roce jako Fridrich Engels publikoval “Podmínky pracujících v Anglii v roce 1844” byl zahájen prodej další novely Benjamina Disraeliho – *Sybil* – s podtitulem *Dva národy* a předmětem jeho literárního zkoumání je stejný subjekt jako Dickensův nebo Engelsův: podmínky pracujících. Disraeliho román ale zjevně čerpá z hnutí chartistů a jejich bodů. Ostatně *Sybil* jako chudá dcera militantního chartistického lídra je zřejmou

⁶² Horn, P.: *Introduction to Oliver Twist*, IN: Dickens, CH.: *Oliver Twist*, London 2002, s. 13.

⁶³ Disraeli, B.: *Conningsby*, Londýn 2007, s. 444.

připomínkou. S nenáviděnou bohatou vrstvou ji spojí láska k jejímu příslušníku, Charlesi Egremontovi. Na konci knihy promlouvá ke čtenáři autor jehož cílem je “směrovat myšlenky veřejnosti ke stavu národa, kterému strany již dvě století vládnou” a upozorňuje na fakt, že “mocné mystérium, že všechny myšlenky a věci drží aspekt a titul protikladný jejich skutečné kvalitě a stylu: oligarchie je nazývána svobodou; exklusivní kněžství je pokřtěno jako Národní církev; suverenita má titul něčeho bez nadvlády, zatímco absolutní moc byla získána těmi, kdo se hlásí k titulu služebníci lidu.” Poznámka o oligarchii směřovala samozřejmě směrem do liberálního tábora Whigů. Disraeli strávil mnoho let jako propagandista⁶⁴ a i jeho další a mnohem propracovanější knihy byly psány především se zřetelem na jeho světónázor.

Disraeli si nebral servítky ani s volební reformou roku 1832, kterou nazval “sobeckou revolucí, která neemancipovala ani korunu a ani lid.”⁶⁵ Autor následně vyzval, aby mladí nebyli lhostejní, protože “žijí ve věku, kdy si to nemohou dovolit.”⁶⁶ Jedině tak “bude Anglie svobodné království s privilegovanými a prosperujícími lidmi.”⁶⁷ Jeho kniha tak ještě podněcuje zklamání z liberální vlády třicátých let mezi pracujícími muži. Z jeho děl je patrná touha po spojení statkářů, respektive venkovské šlechty a pracujících. Whigové jsou oligarchové, ale klasická aristokracie shromážděná ve sněmovně lordů stojí na stráží říše v okamžiku, kdy liberální ministři znásilňují korunu. Sybil je jasným pomníkem tohoto myšlení, ve kterém se v lásce snoubí dědičná aristokracie a dcera chartisty. Toto oceňované dílo viktoriánské literatury je především politickým pamfletem vysoké hodnoty. Podobně jako tomu bude později u G. B. Shawa.⁶⁸

Disraeli byl po svém neslavném prvním projevu ve sněmovně loajálním podporovatelem Peelovy vlády s jednou výjimkou, a tou byl vztah k chartistického hnutí. I když jeho ambice nebyly zpočátku ukojeny, tak úspěšně zůstával ve sněmovně a snažil se stát expertem na mezinárodní politiku. Disraeli také sňatkem vyřešil své finanční postavení, které mu umožnilo zaplatit dluhy z jeho burzovních dob a současně nemusel každý rok produkovat novelu a mnoho anonymních článků, aby se uživil. Schumpeterovými slovy vyměnil “kolektivního mecenáše, jehož vkus a chuť intelektuálové uspokojují,”⁶⁹ za

⁶⁴ např.: Disraeli, B.: *Vindication of the English Constitution in a Letter to a Noble and Learned Lord*. Londýn 1835. Zdroj: <https://archive.org/details/vindicationengl01disrgoog>

⁶⁵ Disraeli, B.: *Sybil*. Oxford 2008. s. 421.

⁶⁶ Tamtéž, s. 422.

⁶⁷ Tamtéž, s. 422.

⁶⁸ Williams, N.: *Fabianism and Fabianist Morals in G. B. Shaw's Widowers' Houses, Arms and the Man and The Devil's Disciple*, Nordestedt 2007.

⁶⁹ Schumpeter, J. S.: *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Praha 2004. s. 170.

manželství se starší vdovou. Marie Ann Lewis se stala ale jeho partnerkou, kterou si sice vzal pro peníze, ale strávil s ní tři dekády ve spokojeném vztahu, dokud je smrt nerozdělila.

Jeho pozorně sledovaný souboj s lordem Palmerstonem motivoval skupiny mladých toryovských poslanců, kteří společně s ním vytvořili skupinu Mladá Anglie (*Young England*). Krédo Mladé Anglie bylo odpovědnost venkovských statkářů neboli aristokracie, v rámci svého motto *nobles oblige* cítili “odpovědnost za welfare mas.”⁷⁰ Za největší tragédii považovali současné zřízení, ve kterém péče o populaci kromě několika výjimek byla ponechána na tržních silách. To ale nebyla pravda, péče o chudé byla v rukou systému založeného utilitaristy.

Mladá Anglie byla pokřtěna dle svého kontinentálního kmotra v Itálii, Německu ale také v Irsku. Hnutí s podobným názvem tamtéž byla politicky rovnostářská, liberálně sociální a především nacionalistická a velmi si zakládala na své popularitě. Jméno nevymyslel Disraeli, ale baron Richard Mockton Milnes, básník, spisovatel a člen Apoštolského klubu. Do sněmovny byl zvolen v podobnou dobu jako Disraeli a sdílel Disraeliho literární pužení.

Disraeli strávil čtyřicátá léta jako poslanec usilující o sblížení s Radikály. Byl blízkým přítelem jejich lídra Johna Brighta. Dokonce v rámci zoufalých pokusů nalézt většinu ve sněmovně snil o společné vládě, což ale tato skupina v roce 1852 při projednávání rozpočtu odmítla.⁷¹ Disraeli se ale nevzdal a bylo to jeho přátelství s Johnem Brightem, které pomohlo dokončit chartistické cíle v šedesátých letech. Každopádně vize Disraeliho paternalismu respektive spojení šlechty s nižšími vrstvami proti střední třídě “oligarchů” byly ulehčeny politikou Roberta Peela.

Robert Peel se dozvěděl o svém jmenování premiérem v Itálii poté, co Wellington odmítl nabídku zformovat novou vládu.⁷² Není ambicí této práce odhalovat všechny spleťtosti a okolnosti tohoto vzrušujícího období britské politiky, ale je nutné připomenout Peelův odkaz moderním dějinám. Byl to Peel, za jehož vlády dostala zelenou reforma justice a vznik moderní policie na utilitaristických myšlenkách. Kromě toho také prosadil, aby katolíci mohli zasedat v parlamentu, a jeho rozhodnutí ukončit třicetileté uplatňování obilních zákonů (Corn Law) znamenalo rozštěpení konzervativní strany a nastartování kariéry mladého židovského spisovatele Benjamina Disraeliho, který ještě v roce 1832 až

⁷⁰ Faber, R.: *Young England*. Londýn 1987. s. 106.

⁷¹ Blake, R.: *Disraeli*. Londýn 1966. s. 328.

⁷² Hurd, D.: *Robert Peel. A Biography*. Londýn 2007. s. 171 - 174. viz jeho volební program: <http://www.historyhome.co.uk/peel/politics/tam2.htm>

1935 kandidoval za Radikály. V roce 1835 se již o získání mandátu pokusil jako konzervativec.

Robert Peel se chtěl odlišit od Wellingtona, a proto pro voliče ve svém okrsku Tamworth vydal volební manifest s novými zásadami, které jako budoucí premiér plánoval uplatňovat.⁷³ Tamworský program z 18. prosince 1834 zveřejnil celostátní tisk a panuje obecná shoda na tom, že položil základy moderní konzervativní strany.

Základními prvky jeho manifestu byla akceptace reformního zákona z roku 1832 a dosaženého rozšíření volebního práva. “Jestliže duch Reformního zákona implikuje pouze opatrné hodnocení institucí, občanských a duchovních, podniknuté v přátelském duchu v kombinaci s pevným hájením ustavených práva, pak korekce prokázaného zneužívání a náprava skutečných trápení, pak já sám a moji kolegové taktéž budeme jednat v tomto duchu a s takovými intencemi.”⁷⁴ Z dnešního pohledu je tato věta klíčová: konzervativní strana se nebrání reformám, ale jen pokud jsou prokazatelně nutné a neničí stará práva. Edmund Burke by si jistě nepřál nic jiného.⁷⁵

Opatrné reformy a zachování řádu. Peel byl ale klíčový pro úspěšný přerod okrajových principů, které pocházely z radikálně-chartistické líně do mainstreamu v konzervativní straně. Rozštěpení strany kvůli Peelově podpoře zrušení obilních zákonů sice znamenalo nástup liberálně-reformní vlády lorda Russela, ale také emigraci konzervativních elit mimo stranu. Kromě toho toto rozhodnutí udělalo pro britské nižší vrstvy více než stovky zákonů o sociální politice. Volný trh jim přinesl levné potraviny a Británii období unikátní prosperity a světové dominance. Volný trh znamenal zlatou Viktoriánskou éru.

V konzervativní straně došlo ke generační obměně a “Disraeli byl najednou jediným politikem strany schopným veřejných projevů.”⁷⁶ Antagonistický vztah mezi Disraelim a konzervativci byl právě započat.

1.5. Liga proti obilným zákonům: Cobden a Ricardo versus Malthus

Liga proti obilným zákonům byla první moderní nátlakovou organizací (kromě organizace založené na boj proti otrokářství), která uspěla a významně se zapsala do britských dějin. Obilné tarify byly zavedeny po válce v roce 1815 a jejich cílem bylo udržování stabilní ceny obilí na anglickém trhu. Jejich platnost byla elastická a korelovala se podle úrody. V případě

⁷³ Gash, N.: Peel. Londýn 1976. s. 155 - 174.; Hurd, D.: Robert Peel. A Biography. Londýn 2007. s. 174 - 176.

⁷⁴ Text Tamworthského programu: <http://www.historyhome.co.uk/peel/politics/tam2.htm>

⁷⁵ Kirk, R.: Konzervativní myšlení. Praha 2000. s. 31-89. Burke, E.: Úvahy o revoluci ve Francii. Praha 1997. s. 47.

⁷⁶ Blake, R.: *Disraeli*, Londýn 1966. s. 312.

dostatku obilí byla cla vysoká, aby se zabránilo levnému dovozu, a při jeho nedostatku tarif klesal.

Rozhodným zastáncem vysokých cel byla pozemková aristokracie, které přinášely zisky z půdy a udržovaly cenu půdy na vysoké úrovni. Rozhodným odpůrcem byli pracující mužové a průmyslová elita z měst. Pracujícím cla zdražovala potraviny a nutila utrácet příjem především za jídlo, průmyslníkům zdražovala pracovní sílu, která měla drahé palivo – potraviny.

V teoretické oblasti cla obhajoval Thomas Malthus a oponoval jim jeho přítel a oponent David Ricardo. Malthus se ve třech dílech, ale především spise *Vyšetřování povahy a vývoje renty (An Inquiry in to the Nature and Progress of Rent)*⁷⁷ v roce 1815, pustil do jejich obhajoby jako zásadního nástroje ochrany domácího zemědělství. Naopak Ricardo mu ten samý rok oponoval Esejí o vlivu nízkých cen obilí na ceny akcií (*Essay on the Influence of Low Price of Corn on the Profits of Stock*).⁷⁸ “Ricardo viděl budoucnost Anglie v rozvoji průmyslu, který by případné obilní zákony potlačovaly. Jako argument použil svoji teorii rozdělování důchodu mezi dělníky, kapitalisty a vlastníky půdy a svůj závěr o klesající míře zisku.”⁷⁹ Malthus podporoval vlastníky půdy respektive aristokracii, která ovládala parlament až do reformy roku 1832 a Ricardo stál na straně průmyslníků, kterým vysoké mzdy bránily v investicích. Malthus se obával hromadění zisku na straně průmyslníků a naopak úpadku vládnoucí třídy vlastníků půdy a očekával, věren svému teoretickému pesimismu, že takový vývoj by znamenal krizi. Ricardo mu naopak oponoval v Poznámkách k Malthusovi (*Notes to Malthus*)⁸⁰ v roce 1820, že investice kapitalistů povedou také k vyšší poptávce a neznamenají mechanické snížení zisku v zemědělství.

Malthus ve vzájemné korespondenci trval na svém a tvrdil, že národ musí spotřebovat vše, co vyrobí.⁸¹ Malthus byl za svého života považován za akademickou kapacitu a obilní zákony byly zavedeny. Malthusova teorie renty v sobě reflektovala především zemědělský charakter ekonomiky, který kombinoval se svými slavnými obavami z přemnožení populace vyjádřenými ve slavném Eseji o principech populace (*An Essay on the Principle of*

⁷⁷ Malthus, T. R.: *An Inquiry in to the Nature and Progress of Rent*, London 1815. Zdroj: <https://archive.org/details/inquiryintonatur00maltuoft>

⁷⁸ Ricardo, D.: *The works of David Ricardo. With a notice of the life and writings of the author*, London 1871, s. 243 - 261.

⁷⁹ Brožová, D.: *K diskusi o obilních zákonech*, IN: Loužek, M. (ed.): *Thomas Malthus - 175 let od smrti*, Praha 2010, s. 64.

⁸⁰ Ricardo, D.: *The works of David Ricardo. With a notice of the life and writings of the author*, London 1871, s. 243 - 261.

⁸¹ Brožová, D.: *K diskusi o obilních zákonech*, IN: Loužek, M. (ed.): *Thomas Malthus - 175 let od smrti*, Praha 2010, s. 65 - 66.

Population)⁸² z roku 1798. Tento esej možná ještě lépe než předchozí teoreticky obhajuje obilní cla a jejich zavedení jako nástroj omezení populace. Malthus na začátku své práce pokládá dva postuláty:

- a) “Jídlo je nutné pro existenci člověka.
- b) Vášně mezi pohlavími je nutná a zůstane podobná ve svém současném stavu.”⁸³

Asi by se divil, jak se tato věc vyvinula. Malthusův statismus je jeho dominantní slabostí. Sex už dnes není ani záležitost vášně jen mezi opačnými pohlavími a jeho důsledkem už není ani rozmnožování.

Malthus předpokládal body jedna a dvě jako neměnné konstanty a na základě toho došel k závěru, že “Populace, pokud se nekontroluje, roste geometrickou řadou (každý má rád sex a opačné pohlaví a nevyhnutelným důsledkem je přemnožení, pozn. autora). Zatímco živobytí roste pouze aritmeticky.”⁸⁴ Malthus také neváhal jít daleko pro řešení, které mu přišlo naprosto logické, které “implikuje konstantně vykonávanou kontrolu populace od obtíží s živobytím.”⁸⁵ Abychom lidstvo zachránili od hladu, je potřeba regulovat lidstvo. Regulátorem musí být instituce obdařená příslušnými pravomocemi: stát. Intelektuální nadřazenost člověka, který svojí myslí má nárok na řízení pozemských věcí, a tím se chce vyrovnat bohu, je celkem zřejmá. Tato akademická víra v schopnost vše řídit a vyřešit je vírou v nadčlověka a v jeho neomezené a ničím neredukované schopnosti. Je také popřením do té doby samozřejmé křesťanské věrouky. Eugenika, globální oteplování,⁸⁶ globální přelidnění a další pesimistické teorie vycházející z předchozích postulátů nevedly pouze k zavedení cla na obilí, a tím ke zvýšení cen klíčové potraviny, ale také k mnoha mediálně vděčným strašákům doby, jejímž manipulativním znakem je neustálé hledání strachu a naděje – volby.⁸⁷

Podobně jako se stal Edwin Chadwick generálem utilitaristických armád, tak převzal Richard Cobden velení armád Ricardovy a Smithovy ekonomické teorie a zdravého rozumu. V roce 1838 založil společně s Johnem Brightem Ligu proti obilním zákonům a zahájil tažení, které mělo “za prvé výrobci garantovat odbyt pro jeho produkty. Za druhé, uleví

⁸² Malthus, T. R.: *An essay on the principle of population, as it affects the future improvement of society. With remarks on the speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet and other writers*, London 1798. Zdroj: <https://archive.org/details/essayonprinciple00malt>

⁸³ Malthus, T.: *An Essay on the Principle of Population*. IN: *Literature and Science in the Nineteen Century. An Anthology*. Ed.: Otis, L. Oxford 2009. s. 453.

⁸⁴ Tamtéž, s. 454.

⁸⁵ Tamtéž, s. 454.

⁸⁶ Erva, M.; Munzi, T.: *Globální oteplování jako malthuziánská doktrína*. IN: *Thomas Malthus - 175 let od smrti*. Ed.: Marek Loužek. Praha 2010. ss. 81 - 95.

⁸⁷ viz. např. Booker, Ch.; North, R.: *Scared to Death, from BSE to Global Warming: Why Scares are Costing Us the Earth*, London 2007.

“podmínkám anglické otázky” zlevněním ceny jídla a zajištěním stálého zaměstnání. Zefektivní anglické zemědělství stimulováním poptávky po jeho produktech v městských a průmyslových oblastech. Za čtvrté, skrze vzájemně výhodný mezinárodní obchod povede k nové éře mezinárodního společenství a míru. Jedinou bariérou k těmto čtyřem obohacujícím řešením je ignorantská sebestřednost vlastníků půdy, oligarchie zdaňující chleba, bezzásadové, bezcitné, hrabivé a drancující.”⁸⁸

Cobdenismus je v Anglii synonymem pro svobodný obchod a *laissez faire*. Havním oponentem a obhájcem obilních tarifů byli Toryové včetně mladého Disraeliho. Ten sice prosazoval spojenectví s Radikály, ale o straně, která prosazovala zrušení obilních zákonů, ve svých knihách psal jako o “zkažené oligarchii.”⁸⁹ Naopak v průmyslnících viděl příčinu špatných životních podmínek pracujících mužů. Nikoli ve clech, které jim zdražovaly jídlo. Robert Peel se rozhodl jinak a společně s liberály a radikály hlasoval v roce 1848 pro zrušení obilních zákonů přesně v duchu svého Tamsworthského manifestu.

I když Peel přiznal Cobdenovi hlavní zásluhu za zrušení tarifů⁹⁰ a odstartoval tak prosperující období anglických dějin, tak to byl především on a jeho odvaha postavit se vlastní straně, kdo uspěl. V debatě ale proti sobě nestáli pouze vlastníci půdy a průmyslníci. Mnoho průmyslníků vlastnilo půdu a mnoho aristokratů také podnikalo. “Podobně řada měšťanů, kteří podporovali chartismus často oponovali odvolání cel, protože věřili, že Liga je nástrojem zaměstnavatelů, kteří chtějí využít zrušení daně na chleba jako záminku pro další snižování mezd.”⁹¹ Briggsova analýza dokazuje, že hlasování kopírovalo to, které se odehrálo na téma subvencí koleje Maynoothu.⁹² “Chladná obhajoba cla na obilí ze strany lorda George Bentincka měsíce před Peelovou porážkou byla více obhajobou integrity strany než statkářské aristokracie.”⁹³ Podle mého soudu se ale politikaření nijak nevylučuje s bojištěm, na kterém se odehrává. Pokud se Peel rozhodl porazit vlastní stranu a vybral si jako kauzu obilní zákony, protože chtěl získat podporu liberálů z Ligy, pak musel počítat s tím, že ztratí dominantní část Toryů. Bentley, Gash a další se shodují, že Peel očekával konec své vlády. Zrušení obilních zákonů mělo tak ohromný úspěch a znamenalo konec recese čtyřicátých let, po obilných zákonech následovala likvidace dalších pomníků

⁸⁸ Briggs, A.: *The Making of Modern England 1783-1867: The Age of Improvement*, London 1959. s. 314.

⁸⁹ Disraeli, B.: *Sybil or the Twon Nations*, Oxford 1981. s. 9 - 24.

⁹⁰ Peel, G. (ed.): *The Private Letters of sir Robert Peel*, London 1920, s. 262 - 265.

⁹¹ Bentley, M.: *Politics without Democracy 1815 - 1914*, Oxford 1996. s. 83.

⁹² Peel navrhl v roce 1845 zvýšení subvencí pro katolickou kolej Maynooth. To iritovalo protestantského ducha Anglie, protestovala královna i Parlament a Peel vyhrál hlasování, což se stalo precedentem pro podporu katolických škol i v Anglii.

⁹³ Bentley, M.: *Politics without Democracy 1815 - 1914*, Oxford 1996, s. 83.

merkantilismus: cukrových zákonů a zákonů navigačních. A éra prosperity zahájena Velkou výstavou roku 1851.

Disraeli, vášnivý kritik Peela kvůli svému nejmenování do vlády v roce 1841, se stal jednookým králem mezi slepými. Peelovo předčasné úmrtí v roce 1850 znamenalo vzestup nových politiků na kolbišti parlamentní demokracie. Konzervativní strana ale nebyla vždy kolébkou Smithovského myšlení, naopak často na sebe brala spíše podobu Malthusiánství. Peel a jeho manifest možná položili základní kámen moderní konzervativní strany, ale rozhodně neznamenali vítězství *laissez faire* a myšlenek Edmunda Burkeho. Naopak to vypadá, že společně s úrazem Peela zahynul i Cobdenovský vliv na konzervativní stranu, který naopak přetrval ve straně liberální.

Společné tažení Cobdenových liberálů a zaměstnanců vedlo k alianci, která přetrvala až do konce 19. století. Vítězství Ligy proti obilním clům "... otevřelo cestu pro postupnou proměnu Melbourneho a Palmerstonových Whigů z - aliance části aristokracie a se střední třídou - v alianci části střední třídy se zaměstnanci."⁹⁴ Tato aliance přetrvala v parlamentním systému dvou stran až do první světové války, kdy část liberálních elit pomohla vybudovat Labouristickou stranu. Peelovská otevřenost reformám a politická flexibilita, liberální aliance střední třídy a zaměstnanců vedly k ideologické flexibilitě britských politických stran. Ze současného pohledu je fascinující zjištění, že svobodný trh a nízké nepřímé daně přinášející snížení cen potravin spojily zaměstnavatele a zaměstnance a staly se základem jejich politického kréda.

Disraeliho původ činil problémy v jeho kariéře, ale jeho schopnosti převážily a Toryové ho postupně akceptovali jako lídra. Nijak mu nepomohlo, že se v parlamentní debatě zastával žida Lionela Rotschilda zvoleného za Londýn, který nemohl složit anglikánskou přísahu poslance a navzdory podpoře liberálů a Disraeliho mu to ani nebylo umožněno.⁹⁵ Disraeli byl některými svými kolegy obviněn z blasfemie, a opět se ocitl mimo hlavní proud.

Již šest let na to byl ale lordem Derbyem požádán o účast ve vládě ve funkci Lorda pokladu. Tato situace byla umožněna rozpadem Liberální strany na proud Russelův a Palmerstonův. Ministr pokladu vlády, ve které zasedli sami neznámí nováčci, měl za úkol prosadit rozpočet, který by vyhověl protekcionistům ve straně a současně nesjednotil liberály. Disraeli navrhl snížit daň na slad, což byl ústupek majitelům půdy, ale také pijákům piva. Nižší daně ve svém neúspěšném rozpočtu navrhl také na čaj. Jeho rozpočet znamenal diferenciaci, které se jak poznamenává Daunton snažil Gladstone vždy zabránit. Rovná daň

⁹⁴ Trevelyan, G. M.: *History of England*, London 1947, s. 643.

⁹⁵ Blake, R.: *Disraeli*, London 1966, s. 258 - 263.

pro všechny byla esenciální pro Gladstonovy rozpočty a tento přístup si získal popularitu po celé 19. století.

“Přístup toryovských protekcionistů k fiskální otázce se začal měnit od odvolání obilných zákonů.”⁹⁶ Na druhou stranu Disraeli navrhl zdvojnásobit daň z nemovitosti a pokračovat v dani z příjmu, aby vláda udržela prostředky na obrannou politiku proti Francii, a současně řada Toryů považovala přímé daně za náhradu pro cla. Přímé daně měly hrát podobnou roli ve stabilizaci společnosti a například Archibald Alison⁹⁷ považoval za vhodné jejich rozšíření i na co nejmenší příjmy. Zatímco radikální poslanci v čele s Richardem Cobdenem a Josefem Humem byli pro její zrušení, stejně jako předtím pro zrušení obilných cel. Když neuspěli, tak chtěli odstranit příčinu daně - vojenské náklady a zahájili kampaň proti nim. John Stuart Mill v několika komisích jmenovaných na toto téma prosazoval, aby nebyl zdaňován kapitál, ale spotřeba. Jako později na konci padesátých let navrhoval, aby se volilo nikoli dle majetku, ale “prokázaného nadřazeného vzdělání,”⁹⁸ tak na konci čtyřicátých let požadoval nižší zdanění “umu a inteligence”.⁹⁹ Nakonec se ale ve fiskální politice prosadil Gladstonův konsensus rovnosti zdanění proti Disraeliho diferencování.

Disraeli během své první vlády, která byla důsledkem Derbyho Dny, ukončil praktiky veřejných poprav. První Disraeliho vláda trvala pouze deset měsíců. Autorizovala zákon, který přinášel znárodnění telegrafických společností za náhradu a který následně převzala a dokončila Gladstonova liberální vláda. Klíčový je článek 4) zákona, který nařizuje “Hlavnímu poštmistrovi” koupit Jerseyeskou a Guernseyskou Telegrafické společnosti a těmto společnostem vykoupení na základě zemského zákona z roku 1845 (Land Clauses Consolidation Act), a Pošta měla za podniky vyplatit “kompenzace včetně úroků.”¹⁰⁰ Disraeli jako Kancelář pokladu zákon předkládal a obhajoval v druhém čtení ve sněmovně a Hansard¹⁰¹ zachytil jeho projev ze dne 9. června 1868.

“Od chvíle, kdy měl tu čest zasedat ve sněmovně, nezažil tak ohromující ukázkou názorů od nezaujatých stran, jako byla předvedena ve prospěch tohoto zákona. ... Kromě hlavních

⁹⁶ Daunton, M.: *Trusting Leviathan*, Cambridge 2001, s. 80.

⁹⁷ Baronet od roku 1852 (Derby) a významný skotský právník a historik. Přední toryovský ideolog. Disraeli ho zesměšňuje ve své novele *Coningsby* jako mr. Wordy, který “napsal historii, aby dokázal, že prozíratelnost je na straně toryů”

⁹⁸ Mill, J. S.: *Autobiography*. London 1989. s. 80.

⁹⁹ Daunton, M.: *Trusting Leviathan*. Cambridge 2001. s. 95.

¹⁰⁰ zákon je zde: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1870/88/pdfs/ukpga_18700088_en.pdf

¹⁰¹ Thomas Cunsord Hansard byl první oficiálním tiskařem parlamentu ve Westminsteru. Zemřel v roce 1833, ale po jeho jméně se nazývají záznamy britských parlamentních debat, které dříve vycházely tiskem a dnes jsou k dispozici online na webových stránkách parlamentu Spojeného království a Severní Irska.

petic tu máme 77 petic od Obchodní komory, veřejných úřadů, obchodníků a živnostníků a obecné veřejnosti ve prospěch zákona a 24 těchto petic pochází z naší metropole. Pod peticemi z Londýnské city bylo podepsáno mnoho předních společností a tyto petice byly podepsány velkým množstvím vlivných. Ne méně než 177 petic jsme obdrželi od novin - takže obchodníci a tisk jsou jednohlasně na straně zákona. Na druhou stranu jsou i petice proti zákonu. .. od telegrafních a železničních společností a 319 od jednotlivců, což jsou majitelé akcií těchto společností.”¹⁰² Disraeli také prezentoval názor, že namísto roztržitého soukromého vlastnictví bude mít státní monopol nižší náklady a vyšší efektivitu.

Telegrafické společnosti navrhovaly, aby byly znárodněny všechny nebo žádná, a současně nebyly spokojené s výší kompenzací za znárodněný majetek. Výše kompenzací vedla k jejich odporu. Nikoli však k odporu opozice. Ta se soustředila pouze na technické komplikace a otázku, zda znárodněné telegrafy budou kompatibilní s železničním systémem. Gladstone si ale také položil otázku, která vycházela ze slibované efektivity: “Může vláda získat telegrafy, aniž by získala monopol? Jestliže by vláda získala monopol, ..., pak by ji šlo chválit na základě stejných principů, jako je chváleno řízení Poštovního úřadu. Ale zákon nejde do takové šíře.”¹⁰³ Gladstone také zvedl otázku soukromí uživatelů, protože jejich “korespondence bude podléhat zraku provozovatele takového systému.”¹⁰⁴ A naposledy také položil otázku, zda takový systém bude vláda schopna vůbec řídit. Následně v debatě ve výboru ale Gladstone kritizoval pouze způsob, jakým měla být transakce provedena.

V samotném zákoně se mluví pouze o tom, že pošta musí koupit a společnosti musí prodat. Podle zákona pošta převzala společnosti měsíc poté, kdy vstoupil v platnost, a do doby, než byla uzavřena dohoda na vyplacení, posílala úrok majitelům akcií.¹⁰⁵ Zákon nakonec s několika dodatky vstoupil v platnost v roce 1870. Z dnešního hlediska je zajímavé, že takováto věc se vyřešila dvěma stránkami laickovi srozumitelného textu. Znárodnění telegrafických společností nebyla ideologická otázka, která by strany rozdělovala. Naopak podpora odborné veřejnosti činila ze zákona věc shody, na kterou vrhaly stín pouze lehké pochybnosti. Obecně se mělo za to, že státní vlastnictví telegrafu, podobně jako v případě pošty, je logická záležitost. Soukromé vlastnictví je Disraeliho slovy

¹⁰² HC Deb 09 June 1868 vol 192 cc1301-33. Zdroj:

http://hansard.millbanksystems.com/commons/1868/jun/09/second-reading#S3V0192P0_18680609_HOC_7

¹⁰³ HC Deb 09 June 1868 vol 192 cc1301-33.

http://hansard.millbanksystems.com/commons/1868/jun/09/second-reading#S3V0192P0_18680609_HOC_7

¹⁰⁴ HC Deb 09 June 1868 vol 192 cc1301-33.

http://hansard.millbanksystems.com/commons/1868/jun/09/second-reading#S3V0192P0_18680609_HOC_7

¹⁰⁵ článek 6 zákona, strana 2: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1870/88/pdfs/ukpga_18700088_en.pdf

drahé, neefektivní a poruchové. Stát bude efektivnější, v Gladstonových očích jen chyběla důslednost a zavedení absolutního monopolu.

V říjnu 1865 zemřel premiér Lord Palmerston, dva dny před svými nedožitými 81 narozeninami. Palmerstonova smrt znamenala symbolický konec jedné éry anglických dějin a uvolnila cestu pro volební reformu a pro nástup nadvlády Gladstona, o kterém neměl Palmerstone podobně jako královna vysoké mínění a domníval se, že zničí Liberální stranu.

Požadavky na volební reformu ale vypadaly velmi racionálně. Od roku 1801 se populace zdvojnásobila a současně od roku 1832 výrazně vzrostla v Anglii a ve Walesu. Migrace z venkova do města průmyslových oblastí způsobila také dramatické demografické změny. Populace v Anglii a Walesu na začátku šedesátých let přesahovala 20 milionů obyvatel, ve Skotsku přes tři miliony a v Irsku se stále nevzpamatovala z hladových čtyřicátých let a klesla pod pět milionů. Sčítání lidu z roku 1861 také poprvé ukázalo, že vůbec poprvé v historii došlo ke změně struktury obyvatelstva: více lidí žilo nyní ve městech než na venkově. V roce 1901 se toto číslo nadále dramaticky změnilo ve prospěch měst a jejich obyvatelé tvořili 75 procent národa.¹⁰⁶

Spektakulární nárůst velkých městských aglomerací, jako byl Londýn či Birmingham, Manchester, Liverpool, Newcastle a Glasgow motivoval kromě jiného liberální vládu, aby redistribuovala volební okrsky a rozšířila volební právo na značnou část městských mužů.

Reformní zákon z roku 1867 zdvojnásoboval počet volitelů z jednoho milionu na dva a jeho intencí byl volební úspěch Konzervativní strany v následujících volbách. Zákon byl ukován v Gladstonově liberální dílně, ale konzervativci ho přetřeli do svých barev a prosadili. Jedním z hlavních impulsů pro zákon byl úspěch Unie v americké občanské válce, který motivoval Russelovu vládu ke snížení hranice majetku nutného pro získání hlasovacího práva z 10 na sedm liber. Disraelimu se ale podařilo rozložit vládní většinu podporou takzvaných Adullamitů – konzervativních liberálů, kteří hlasovali proti reformě společně s konzervativci. Vznikla Derbyho minoritní konzervativní vláda s Disraelim jako ministrem pokladu a rozdělenou majoritou liberálů ve sněmovně.

Zákon byl pokusem udělit slušnému množství pracujících mužů volební právo a současně zajistit nadvládu současné politické elity. Radikálové zákon odmítli, protože nepřinesl tajné hlasování a volební právo pro držitele nemovitostí, zatímco konzervativní

¹⁰⁶ Mitchel, B. R.: *British Historical Statistics*, Cambridge 2011, s. 9, 11, 26, 30.

podporovatelé vlády jako Robert Lowe a Lord Elcho ho odmítli jako krok směrem k narušení společenského řádu a destrukci vlastnických práv.

Spory mezi vládními poslanci dali Disraelimu a konzervativcům příležitost vymanévrovat své oponenty. Adullamité načetli k zákonu pozměňovací návrh a dočkali se podpory konzervativní opozice. Russel rezignoval a královna jmenovala premiérem 26. června Lorda Derbyho, aby zformoval menšinovou liberální vládu.

Gladstone v té době v parlamentu kromě jiného řekl: “Můžete pohřbít zákon, který jsme zde představili,... ale nemůžete bojovat proti budoucnosti. Čas je na naší straně. Velké společenské síly se pohybují kupředu ve své velikosti a majestátnosti... tyto velké společenské síly jdou proti vám; jsou připravené pro činnost na naší straně.”¹⁰⁷

Navzdory tomu, že Disraeli rozštěpil na otázce volební reformy Russelovu většinu, tak se rozhodl přijít s vlastním návrhem. Veřejnost byla zaplavena zprávami o masových demonstracích organizovaných Reformní ligou, která podobně jako chartisté před ní požadovala zavedení všeobecného volebního práva pro muže. V květnu 1867 vláda kapitulovala před tlakem ulice. Když se Reformní lize podařilo zaplnit Londýnský Hyde park, pořádkové síly nebyly schopny zasáhnout a ministr vnitra rezignoval.

Disraeli akceptoval pozměňovací návrh liberální opozice ke své volební reformě s jedinou podmínkou, že ji nenavrhne jeho rival Gladstone. Nakonec byla reforma kompromisem obou.¹⁰⁸ Reforma dala volební právo většině mužů žijících ve městech a platících daně, extra hlasovací právo pro vzdělané profesionály¹⁰⁹ a pro všechny s úsporami nad 50 liber, což bylo jediné, na co se konzervativci vzmohli, aby zabránili masové demokracii. Gladstone a Disraeli se v parlamentní debatě předháněli v tom, kdo více rozšíří volební právo¹¹⁰ ve vzájemné bitvě o budoucí voliče.

Zákon sice znamenal vítězství Liberálů, ale také vzestup jejího radikálního křídla a ústup těch, věřících v Cobdenismus. Zásadní rozšíření volebního práva znamenalo změnu paradigmatu anglické politiky a její posun doleva. Jak konzervativci, tak liberálové postupně přijímali moderní prvky masové demokracie a snažili se vyjít vstříc novým voličům. Disraeli v sobě snoubil radikální tradici rozšiřování volebního práva a současně protekcionismus, který se opět vrátí s jiným velkým radikálem 19. století, liberálem, unionistou a nakonec konzervativcem Josephem Chamberlainem, který stál u kolébky politické kariéry mladého

¹⁰⁷ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977, s. 37.

¹⁰⁸ Blake, R.: *Disraeli*, London 1966. s. 475.

¹⁰⁹ výsledek celoživotní kampaně liberálního myslitele a politika Johna Stuarta Milla.

¹¹⁰ ADJOURNED DEBATE. HC Deb 03 April 1868 vol 191 cc837-946. Zdroj:

http://hansard.millbanksystems.com/commons/1868/apr/03/adjourned-debate#S3V0191P0_18680403_HOC_55

konzervativního poslanec Winstona Churchilla, jehož otec Randolph se snažil posunout konzervativní stranu stejným směrem jako Chamberlain.

1.6. Joe Chamberlain a Randolph Churchill

Joseph Chamberlain byl jedním z nejvýraznějších britských politiků 19. století. V demokracii viděl příležitost. Stal se prototypem moderního politika, který měl za sebou vybudovanou skutečnou stranu a současně byl tzv. pokrokářem. Po většinu života byl bohatý, a to díky vlastnímu úspěchu. Současně ale jeho na odiv dávaná péče o chudé a pracující vedla mnoho jeho vrstevníků k přesvědčení, že byl jen obyčejný oportunista. Každopádně jeho vliv na Liberální i Konzervativní stranu je enormní a byl to právě on, kdo stál za posunem obou stran doleva. Byl to on, kdo oběma stranám ukázal, jak se vyhrávají volby v demokratické společnosti. Ať už šlo o sociální sliby nebo o lidový imperialismus.

Syn výrobce obuvi z Londýna “pracující tak důvěrně mezi výrobcí obuvi, musel být ovlivněn Radikálními a Chartistickými názory, tak charakteristickými pro odvětví.”¹¹¹ Chamberlainové sice uvítali příchod volného trhu, ale co se týče zahraniční politiky, měli větší důvěru spíše v politiku rozšiřování impéria v pojetí Palmerstona než v pacifismus Cobdena a Brighta.¹¹² Brighotva Mírová společnost zrozená po vstupu Británie do války měla rozhodně menší sympatie než Palmerstonova touha dát lekci barbarům. Chamberlainovy životopisci se shodují ještě v jednom silném vlivu na mladého Josefa: Charles Dickens. Jeho láska k Dickensovi se promítala také v jeho vášni pro amatérské divadlo. Prkna, která znamenají svět, jen nakonec vyměnil za prkna, která znamenají moc.

Vzdělání Chamberlain získal na University College London v letech 1850-1852, kde exceloval z francouzštiny a matematiky. Skutečné mistrovství ale projevil jako podnikatel v Birminghamu, kam odešel z rodného Londýna. Měděné město, jak se tehdy Birminghamu říkalo, těžilo z blízkosti uhelných a železných dolů v centrální Anglii. Bylo to nové průmyslové centrum Anglie, které těžilo z volného obchodu, a kromě zásobování domácího trhu vyváželo levné muškety do Afriky a knoflíky do Evropy, zbraně a šperky kamkoli. Chamberlain pracoval mezi úředníky ve firmě svého bratrance, ale rychle se vypracoval do vyšších pater společnosti, která pár let po jeho příchodu zahájila impozantní boom. Bratranec Joseph Nettlefold se začal věnovat řízení podniku a Chamberlain obchodu. Joseph Nettlefold starší koupil americký patent na výrobu šroubů, ale byl to Chamberlainův obchodní génius,

¹¹¹ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977, s. 10-11.

¹¹² Marris, M. N.: *The Right Honourable Joseph Chamberlain. The Man and the Statesman*, London 1900, s. 19 - 20.

který z něj učil zlatý důl. Podobná práva drželo mnoho společnosti po celém vyspělém světě, ale žádná neuspěla tak jako ta, ve které působil mladý Chamberlain jako obchodní ředitel. Obchodní ředitel šroubkárny brzy rozvinul bohaté cestovní aktivity, které ho vedly k prodeji šroubků nyní i jeho společnosti do “Ruska, Spojených států, Itálie, Polska, Španělska, Francie, Malty, Indie, Nového Zélandu, Japonska, Německa, Kanady, Belgie, Švýcarska a Austrálie.”¹¹³

Vedle svého nesporného obchodního úspěchu, který z něj udělal velmi bohatého muže, se začal Chamberlain věnovat Debatní společnosti v Birminghamu, kde se stal tajemníkem. V roce 1896, v době své největší politické váhy, byl Chamberlain prezidentem společnosti a zpětně vzpomínal: “Byli jsme spíše Radikální těleso. V našem případě převažující liberalismus nás uváděl do těžkostí, protože jsme nemohli vždy najít dostatečné řečníky hájící mírnější názory.”¹¹⁴ Chamberlain byl radikál a chartista.

Vzpruhou pro Radikály jako byl Chamberlain nepochybně byly i úspěchy Garibaldiho italských nacionalistů a vítězství Unie v občanské válce v USA. Nepokoje v květnu 1866 v Hyde parku jen posílily sebevědomí pracujících mužů, jak to ostatně dával najevo John Bright.¹¹⁵ V roce 1864 tak byly založeny Národní reformní unie a Reformní liga. Národní reformní unie sídlila v Manchesteru a byla dítětem Ligy proti obilným zákonům. Jejím cílem bylo mobilizovat střední a vyšší vrstvy pro reformu, druhá jmenovaná byla zformována bývalými chartisty a odboráři v militantní uskupení bojující za chudé vrstvy a jejich nárok na volební právo. Radikální hnutí tak v sobě paradoxně spojovalo libertariány respektive Cobdenity a chartisty respektive socialisty.

Bouřlivé události se nevyhnuly ani Birminghamu, který byl hlavním štábem Johna Brighta. V srpnu 1866 prošla městem demonstrace o síly 250 tisíc lidí, kteří v čele se starostou města požadovali volební reformu. Střední třída a podnikatelé se tu jasně postavili za zájmy zaměstnanců a Chamberlainova a Nettlefoldova firma patřila mezi mnohé, které zastavily práci a poslaly dělníky do ulic. Joseph Chamberlain se demonstrace zúčastnil také a večer si poslechl Brightův projev. Je zřejmé, že elektrizující události, kterých byl svědkem, na něj měly velký vliv. Roky poté líčil tuto politickou událost jako vzrušující podívanou. “V těchto letech jsme byli svědky ohromujících setkání. Muži proudili do sálu černí, tak jak přišli ... sedadla byla odstraňována... muži stáli vedle sebe jako sardinky.”¹¹⁶

¹¹³ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, Londýn 1977, s. 18.

¹¹⁴ Marris, M. N.: *The Right Honourable Joseph Chamberlain. The Man and the Statesman*, London 1900. s. 8.

¹¹⁵ Rogers, J. T. (ed.): *Speeches on Questions of Public Policy by John Bright, M. P.*, s. 175.

¹¹⁶ Garwin, J. L.: *The Life of Joseph Chamberlain. London 1930*, s. 87 - 88.

Disraeliho volební reforma zdvojnásobila počet voličů a, jak už jsme zmínili, vynesla k moci Liberály, a to zejména díky jejich volebním ziskům ve Walesu, Skotsku a Irsku. V Birminghamu se volby staly triumfem Liberálů a Johna Brighta. Konzervativní poslanec nebyl za město zvolen ani jeden, a díky nové volební taktice Josepha Chamberlaina a Francise Schnadhorsta se z toho stal zvyk na mnoho volebních období. Oba pánové zavedli metody, které znali ze svých firem, do politického života a Liberální strana tak získala silnou organizaci.¹¹⁷

Chamberlain se stal postupně součástí liberálního establishmentu v Birminghamu. Během shromáždění na podporu Gladstonovy politiky odluky Irské církve pronesl Chamberlain jeden ze svých prvních projevů, které byly následně tak typické pro celou jeho ohromující kariéru. Tvrdý útok na komoru Lordů, který nebral ohledy na instituce a tradice. “Někteří z nich reprezentovali útisk feudálních pánů v časech, které končí. Někteří reprezentovali velké bohatství získané vlastnictvím pozemků v blízkostech měst – jako Manchester či Birmingham – a zbohatli na těchto pozemcích bez snahy či práce. A nakonec, reprezentovali, a také v mnoha případech velmi špatně, mozek, inteligenci, akvizice dlouho mrtvých předků, kteří bohužel nebyli schopni na své potomky přenést svůj talent ... doufám, že příště sněmovna lordů zamezí ... tomuto konfliktu mezi peery a lidem.”¹¹⁸ Chamberlain se tak již od začátku stylizoval do role tribuna lidu, a to navzdory svému pohádkovému bohatství, které by mu mohla řada členů pozemkové aristokracie závidět. Z jeho pohledu ale vytvořil toto bohatství on a nikoli předkové.

Chamberlain, který je známý světu především jako imperialista, zahájil svoji kariéru jako reformátor školství. Jeho kariéra začala kampaní za svobodné, sekulární a povinné základní vzdělání. Racionalita zahájila svůj postup institucemi. Jak si během Mond - Turner rozhovorů o racionalizaci průmyslu na konci dvacátých let 20. století všiml nejen premiér Stanley Baldwin, racionalizace je prvním krokem k socialismu.¹¹⁹

Největším problémem v Chamberlainově kariéře byla Liberální strana, ve které byli Radikálové již od čtyřicátých let sice hlasitou, ale menšinou. Chamberlain se proto rozhodl prosadit skrze rychle rostoucí tisk. Nedělal kompromisy a navzdory tomu, že mohl rozštěpit Liberály, prezentoval vzdělání jako hlavní zájem pracujících a jako nové téma pro Radikály. Stal se tak předobrazem moderního demokratického politika.

¹¹⁷ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977. s. 39.

¹¹⁸ Marris, M. N.: *The Right Honourable Joseph Chamberlain. The Man and the Statesman*, London 1900. s. 70 - 71.

¹¹⁹ Hannah, L: *The Rise of Corporate Economy*, London 2006, s. 36.

Ve svém návrhu cílů nové organizace považoval za bod číslo jedna, “že je povinností státu zajistit vzdělání dětí a stejně tak jejich výživu,” a to bez ohledu na náboženství. Tyto cíle nesmí být závislé na “rozmarech charity nebo vůli rodičů.”¹²⁰ To byly tři základní principy hnutí, kterých mělo být dosaženo shromážděním statistik na podporu těchto stanovisek. Chamberlain zvolil metodu, kterou po něm budou opakovat Fabiáni – útočit na stávající řád z pozice rozumu a vědy. A stejně tak předurčil svým postupem praktiky svých pokrokových následovníků, když organizoval nejen veřejná vystoupení, ale také tiskové kampaně na podporu cílů své organizace, tak aby si “vláda uvědomila povinnost neprodlené legislativní akce”¹²¹ a hnutí tak dosáhlo “svobodného vzdělání ve všech ohledech a případech, kdy rodiče nejsou schopni platit,” a “nesektářského vzdělání ve všech případech, kdy jsou nové školy založeny nebo podporovány státem.”¹²²

Chamberlain se rychle stal hlavním pokrokovým politikem v království. Nejprve zformoval *Birmingham Education League*, ale vzápětí z ní udělal celostátní organizaci – Národní školskou ligu (*National Education League*). Vzorem pro organizační uspořádání Ligy se stala Cobdenova liga proti obilným zákonům. S ohromujícím kapitálem kolem 60 tisíc liber měla peníze nejen na letákovou kampaň, ale přitažlivost pro organizace odborů a pracujících mužů.¹²³

Chamberlain ve svém projevu předneseném před shromážděním Ligy v roce 1870 upozornil na své motivy: konkurence národů mezi sebou.¹²⁴ Vzdělání mělo v jeho vizi přinést lepší ekonomické výsledky Anglii, stejně jako jeho marketingové metody přinesly obchodní dominanci jeho šroubkárně. Později ho tento motiv vedl k založení Tarifní ligy.

Liberální vláda pod tlakem Ligy připravila reformu školství, tzv. Forsterův školský zákon,¹²⁵ který nerespektoval všechny požadavky Ligy k Chamberlainově velké nespokojenosti. Motivem zákona vedle tlaku Ligy byla snaha státu udržet si konkurenceschopnost. Zákon reagoval na rozšíření volebního práva, kdy poslanci sledovali nutnost naučit voliče číst, psát a počítat.¹²⁶ Zákon přinesl převzetí či otevření téměř 4 tisíc nových škol pro děti mezi 5. – 13. rokem. Systém neznamenal zákaz církevních škol, tak jak

¹²⁰ Garwin, J. L.: *The Life of Joseph Chamberlain*, London 1930, s. 92-3.

¹²¹ Tamtéž, s. 93.

¹²² Tamtéž, s. 93.

¹²³ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, Londýn 1977. s 47.

¹²⁴ Marris, M. N.: *The Right Honourable Joseph Chamberlain. The Man and the Statesman*, London 1900, s. 78.

¹²⁵ Podle svého autora Wiliama Forstera, liberálního poslance.

¹²⁶ ELEMENTARY EDUCATION (re-committed) BILL— [BILL 167.] HC Deb 11 July 1870 vol 203 cc41-95. Zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1870/jul/11/elementary-education-re-committed-bill#S3V0203P0_18700711_HOC_169

to požadovala Liga, ale jejich pokračování v rámci nového zákona. Znamenal také boom soukromých a obecních škol. Až o deset let později byla uzákoněna povinná školní docházka, protože řada majitelů továren se obávala ztráty levné pracovní síly. Chamberlain sice napsal z dovolené rozzuřený dopis¹²⁷, ve kterém plánoval pomstu na Gladstonově synovi v příštích volbách.¹²⁸ Chamberlain si vytvořil jméno v komunální politice a získal reputaci v celostátní. Jeho firma mezitím ovládla trh se šrouby a získala celosvětovou dominanci. Chamberlainovi se také v roce 1869 narodil syn Neville, pozdější premiér, a ze dvou manželství měl již čtyři děti.

Úspěchy v soukromí a podnikání ale nijak neosladily hořkost, kterou cítil kvůli vládní školské reformě. Od začátku sedmdesátých let začal Chamberlain mobilizovat pracující a Radikály. Od roku 1871 museli podepsat status Ligy, aby získali její podporu. K radosti konzervativců tak Liga zablokovala znovuzvolení několika kandidátů v doplňovacích volbách. K plánovanému rozštěpení strany ale nedošlo. Chamberlain proto začal tvořit nový program, který by obnovil étos jeho mocenského bloku v duchu sloganu “svobodné školy, zemi a církve a práci.”¹²⁹ Jeho útoky na Liberální stranu a její představitele se stupňovaly a nakonec vyzval v roce 1873 k vytvoření samostatné pokrokové strany, která by sjednotila nejen “individuální radikály... bez jednotné organizace, myšlenky a činnosti.”¹³⁰ Ve svém návrhu citoval Johna Stuarta Milla, aby přesvědčil své současníky, že jeho tažení proti establishmentu má morální opodstatnění. Jeho “Nový radikalismus”, který plánoval ustavit na celostátní úrovni, však narazil na úspěch v Birminghamu. V roce 1873 tam liberálové/radikálové vyhráli volby a Chamberlain se stal starostou.

1.7. Chamberlain: symbol municipálního socialismu

Jeho zvolení přineslo menší pozdvižení mezi anglické gentlemany, pokud jsou vůbec něčeho takového mentálně schopni. Chamberlain se nijak netajil plánem rozvrátit Liberální stranu a na jejích troskách postavit Nové Radikály. Během kampaně byl obviňován z republikánství, ateismu a konspirace. Heslem jeho kampaně byl slogan “Lid nad kněze.”¹³¹ Liberální asociace vybudovaná Chamberlainem a Francisem Schnadhorstem svojí organizací a moderním přístupem k voličům porazila konzervativce, podobně jako to udělala v národním měřítku Labouristická strana v roce 1945. Organizované politické asociace

¹²⁷ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977, s. 50.

¹²⁸ Herbert Gladstone byl poslancem za Whitby, Chamberlain plánoval postavit kandidáta Ligy proti němu v jeho okrsku.

¹²⁹ Garwin, J. L.: *The Life of Joseph Chamberlain*, London 1930, s. 161.

¹³⁰ Tamtéž, s. 161.

¹³¹ Tamtéž, s. 186.

připomínající dnešní strany se začaly po úspěchu v Birminghamu uplatňovat jako celonárodní model navzdory kritice, že Chamberlain zpolitizoval lokální volby.

Velkou novinkou, kterou v Birminghamu použili, bylo masové členství a zapojení dělníků do stranické práce. Navzdory tomu, že strana zapojila dělníky do práce v mnoha výborech, tak se nejednalo o rovnostářskou strukturu. Centrální výbor byl těžkopádným tělesem s nejprve 400 a nakonec dvěma tisíci členy. Výkonný výbor na tom byl podobně a reálná moc tak ležela v rukou výboru jedenácti. A ten držela v rukou skupina Radikálů mezi nimiž vynikal Joseph Chamberlain.¹³²

Chamberlain získal patent na úspěch v nové situaci, kterou do Anglie přinesla volební reforma. Ukázal, že v masové demokracii uspějí pouze masové strany, které budou aplikovat politiku pro masy. A přitom nemusíte být dělník ani socialista.

Chamberlain se tak ale začal chovat. Během tří let, kdy byl starostou města zahájil program municipiálního socialismu. Hlavním rysem jeho vedení města byl program akvizic místních plynárenských a vodárenských společností a s tím souvisejícího zpětinásobení městského dluhu z půl milionu na 2,5 milionu liber. Technika, kterou použil, se následně měla opakovat u každé politické akce. Birmingham Daily Post a jeho editor J. T. Bunce stáli plně na straně nového starosty. “Skrze články nejmocnějšího deníku ve vnitrozemských okresech se prosazovaly nové myšlenky o správě města a jeho povinnostech.”¹³³

Chamberlain byl možná pionýrem městského socialismu, ale podmínky mu pro něj vytvářela vláda a jí schválené zákony. V roce 1871 vznikl Výbor pro samosprávu a novelizace Chadwickových zákonů o veřejném zdraví v letech 1872 a 1875 změnila organizaci hygieny. Novela z roku 1875 také městům nařídila budovat chodníky a veřejné osvětlení. Vláda tím pomáhala udržet ve veřejném prostoru Chamberlainovo téma. Další vlna Chadwickových reforem měla zabránit šíření nemocí a vláda reagovala na nutné organizační změny vyvolané industrializací a populačním boomem.

Chamberlain se však stal šampiónem v boji za vylepšení podmínek ve městech. Znárodnění vodárenských a plynárenských společností za náhradu viděl jako nástroj pro zlepšení hygienických podmínek v Birminghamu a jeho rozvoji. Duchovním otcem těchto myšlenek ale nebyl nikdo jiný než Edwin Chadwick, který již v letech 1844-5 vytvořil program Zdokonalení městských společností (*Town Improvement Company Scheme*), kde v této souvislosti myslel zejména na vodárenství a plynárenství.

¹³² Marris, M. N.: *The Right Honourable Joseph Chamberlain. The Man and the Statesman*. London 1900. s. 101.

¹³³ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 197, s. 61.

Chadwick plánoval vytvoření nejen národní, ale imperiální společnosti. Vzorem byly Chadwickovi drážní firmy. Chadwick firmu společně se svými kolegy dokonce založil a jejím cílem byla dodávka čistě vody, kanalizace využití v zemědělství a také “vytvoření zásobování plynem, a uskutečnit jakékoli spojené nebo podobné vylepšení.”¹³⁴ Chadwick odmítal vládní zapojení do takového podniku a rozhodl se společnost vybudovat na privátním základě a získat peníze na burze a garantovat investorům výnos 6,5 procenta. Již v roce 1845 ale zjistil, že bude obtížné přesvědčit investory. To mu ale nebránilo v tom, aby vyjednával s více než tuctem měst, které přesvědčoval o silném zájmu investorů. Ve svých plánech viděl firmu jako světlohoše roznášejícího civilizaci do celého impéria. Současně měla města problém být v rukou firmy, která by jim poskytovala veškerý servis od vody přes kanalizaci po odvoz odpadu. Problémem ovšem také byla konkurence, která v mnoha městech tyto služby poskytovala tradičně. Po odmítnutí na všech frontách došel Chadwick k názoru, že potřebuje vládní zákon, který bude jeho firmě garantovat monopol.¹³⁵ Neuspěl. Idea jednotné firmy, která bude monopolně spravovat město se však narodila. Chamberlain jí modifikoval a na rozdíl od Chadwicka správně pochopil, že jediným způsobem, jak je možné tento koncept protlačit, je skrze státní respektive městské vlastnictví. Jeho cíl byl stejný jako Chadwickův: omezení nemocí ze špatné hygieny.

Prvním velkým Chamberlainovým projektem bylo vytvoření městské plynárenské společnosti. Hlavním veřejně deklarovaným argumentem pro zakoupení dvou plynárenských společností byl zisk. Chamberlain tvrdil, že převzetí obou firem za 1 953 050 liber bude pro město znamenat příjem, který nejen zaplatí dluh, ale přinese další prostředky na rozvoj města. A to za předpokladu, že nedojde ke zvýšení ceny plynu. Na jednání zastupitelstva tak osočil jednoho z jeho členů, který oponoval jeho návrhu s obviněním, že “promarňuje budoucí velké zisky kvůli současným malým. Nemůžu takovou politiku akceptovat; tohle není způsob, kterým jsem byl zvyklý vést svůj soukromý byznys.”¹³⁶ Chamberlain přesvědčil své kolegy a ti většinou 54 hlasů proti dvěma podpořili akvizici. Chamberlain hýřil sebevědomím, když prosazoval akvizici na setkání poplatníků, kteří měli pochybnosti o investici. “Pokud mi pronajmete zátěž, ke které Vás vyzývám, tak vám za ni zaplatím 20 tisíc liber ročně a po 14 letech budu mít příjemný majetek v objemu 150 - 200 tisíc liber.”¹³⁷

¹³⁴ Brundage, A.: *England's "Prussian Minister"*. *Edwin Chadwick and the Politics Government Growth. 1832 - 1854*, London 1988, s. 103 - 4.

¹³⁵ Brundage, A.: *England's "Prussian Minister"*. *Edwin Chadwick and the Politics Government Growth. 1832 - 1854*. London 1988, s. 108.

¹³⁶ Marris, M. N.: *The Right Honourable Joseph Chamberlain. The Man and the Statesman*, London 1900, s. 113.

¹³⁷ Garwin, J. L.: *The Life of Joseph Chamberlain*, London 1930, s. 189-190.

A vyhrál i toto hlasování. Co je ale důležitější pro budoucnost britského plynárenství: měl pravdu. Během prvního roku po akvizici měla městská plynárenská společnost zisk 34 tisíc liber a v roce 1879 mohl Chamberlain svým konšelům ukázat, že pro rozvoj Birminghamu přinesl městská plynárenská společnost 80 tisíc liber na úlevách v poplatcích, 50 tisíc do rezervního fondu a 35 do fondu na umořování dluhu. Cena plynu pro spotřebitele nevzrostla, naopak byla během prvních tří let dvakrát snížena.¹³⁸ Chamberlain se svojí schopností prezentovat úspěch Birminghamu na celostátním fóru ukázal, co znamená obsah slova Nový radikál.

Transakce, jako byl nákup plynárenské společnosti či vodáren, byly schvalovány parlamentem. Standardní procedura bylo schválení zastupitelstvem, poplatníky a následně posvěcení parlamentem, jehož úkolem bylo na základě zákona Vylepšení Birminghamu (*Improvement Bill*) z roku 1851 ochránit práva minority poplatníků, která hlasování na městské úrovni prohrála. Pokud sněmovna lordů zákon schválila a umožnila tak Birminghamu plánované akvizice, pak získalo město tzv. Královský souhlas. Chamberlain si byl natolik jistý svým úspěchem v případě vodárenství, že zákon do sněmovny předložil dříve, než byl poplatníky posvěcen. Během druhého čtení ve sněmovně, ale již měl potřebné procedury za sebou, a jak upozornil při projednávání zákona ve sněmovně lord Kancléř,¹³⁹ “během projednávání na zasedání poplatníků se neobjevil žádný odpor na jejich straně poté, co byl zákon navržen, a proto si myslím, že by jejich Lordstva měla zákonu umožnit postoupení do dalšího čtení.”¹⁴⁰

Schválený zákon nařizoval Birminghamské vodárenské společnosti prodat svůj majetek a současně dovoloval městu koupit její majetek. Vodárenská společnost získala právo provozovat vodárenství v Birminghamu zákonem z roku 1851 a po sedmileté lhůtě získala také jistotu, že toto podnikání je již její záležitostí. Jak upozornil v debatě v Panské sněmovně Lord Hampton, tak od té doby investovala 60 tisíc liber a zdvojnásobila vodovodní řád. Hampton si dále stěžoval, že “dosud nikdy sněmovna neprojednávala zákon o korporaci, která konfiskuje majetek společnosti proti její vůli; a za druhé, dosud se nikdy nestalo, že by zákon rozhodl o výši sumy, která bude za takový majetek zaplacen.”¹⁴¹

¹³⁸ Marris, M. N.: *The Right Honourable Joseph Chamberlain. The Man and the Statesman*, London 1900, s. 115.

¹³⁹ Jmenován suverénem po poradě s ministerským předsedou. Oficiálně druhá honorární funkce ve státě s upadajícími tendencemi. Do jeho pravomoci patřilo v 19. století udělování královského souhlasu.

¹⁴⁰ BIRMINGHAM (CORPORATION) WATER BILL. HL Deb 14 June 1875 vol 224 cc1774-8. Zdroj: <http://hansard.millbanksystems.com/lords/1875/jun/14/birmingham-corporation-water-bill>

¹⁴¹ BIRMINGHAM (CORPORATION) WATER BILL. HL Deb 14 June 1875 vol 224 cc1774-8. Zdroj: <http://hansard.millbanksystems.com/lords/1875/jun/14/birmingham-corporation-water-bill>

Zákon z roku 1851 totiž jasně sděloval, že cena má být předmětem souhlasu či vyjednávání. Sněmovna ale zákon schválila bez připomínek a Panská sněmovna tak byla ponechána ve složité situaci, zda vetovat tak minoritní zákon. Nakonec tak neučinila navzdory, jak historie ukázala správnému upozornění lorda Hamptona, že “by taková flagrantní porušení Parlamentních pravidel a řádné spravedlnosti mělo uniknout pozornosti, v jiném případně by Sněmovna mohla být nic netušíc vtažena do nebezpečného precedentu.”¹⁴²

Chamberlain na rozdíl od plynárenství neargumentoval ziskem, který ze zespolečnění společnosti poplyne městu. Během projednávání na Výboru, kam byl přizván, aby zákon vysvětlil řekl, že Birmingham “nemá sebemenší úmysl na vodárenství vydělávat... Vyděláme nepřímo na zlepšení pohodlí ve městě a zlepšení zdraví jeho obyvatel.”¹⁴³ Chamberlain využil zespolečnění vodárenských společností jako příkladu občanské reformy. Jeho argumenty se tak nijak nelišily od těch Chadwickových.

Když v roce 1874 pronášel projev před městskou radou, aby ji po selhání snahy o koupení vodárenské společnosti přesvědčil o nutnosti povinného odkupu, tak nahlížel na celou problematiku mnohem šířeji. Zdůraznil, že “všechny monopoly, regulované monopoly, udržované státem v zájmu občanů, by měly být kontrolovány zástupci lidu, a neměly být nechány v rukou soukromých spekulantů.”¹⁴⁴ Když po druhé světové válce socialisté ve Velké Británii znárodňovali železnice, plynárny, silniční dopravu, zdravotnictví, elektrárny a rozvody elektřiny, centrální banku, výnosy z půdy, letectví a silniční dopravu, tak jejich argumentace nebyla o mnoho jiná.¹⁴⁵ Dále pokračoval a mluvil o rostoucí úmrtnosti zejména mezi dětmi kvůli nemocem, kterým jde “vzdorovat zlepšením stavu vodovodů a kanalizací.”

Navzdory tomu, že Chamberlain byl reprezentantem podnikatelů a průmyslu, tak pro soukromý kapitál použil hanlivé označení, a šel ještě dále, když mluvil o případech kdy chudí lidé kradli vodu. “Mohou být nakonec usvědčeni i z kradení vzduchu. Někdy si říkám, proč zásobování vzduchem není regulováno zákonem a předáno nějaké soukromé společnosti se ziskem, který nesmí překročit deset procent!”¹⁴⁶ Nikdo nehlasoval proti návrhu.

¹⁴² BIRMINGHAM (CORPORATION) WATER BILL. HL Deb 14 June 1875 vol 224 cc1774-8. Zdroj: <http://hansard.millbanksystems.com/lords/1875/jun/14/birmingham-corporation-water-bill>

¹⁴³ Garwin, J. L.: *The Life of Joseph Chamberlain*, London 1930, s. 192.

¹⁴⁴ Marris, M. N.: *The Right Honourable Joseph Chamberlain. The Man and the Statesman*, London 1900, s. 117.

¹⁴⁵ Erva, M: *Znárodňování ve Velké Británii 1945 - 1951*, Diplomová práce. Ústav světových dějin. FF UK.

¹⁴⁶ Garwin, J. L.: *The Life of Joseph Chamberlain*, London 1930, s. 192.

Vodovody byly převzaty 1. ledna 1876 společně s plynárnami po obdržení královského souhlasu z konce roku 1875. Akcionáři vodáren dle zákona obdrželi 1 350 tisíc liber v ročních splátkách ve výši 54 491 liber po dobu 25 let.

Podle stejné logiky se pak držel zásady, že zatímco z plynárenství by mělo město financovat svůj rozvoj, pak z vody nesmí nikdy vydělávat a naopak cena vody musí být pro občany co nejnižší. Tento municipiální socialismus měl kořeny v Chamberlainově demokratickém přesvědčení. Jeho Nový radikalismus ale měl rozhodně jinou náplň než starý Cobdenův. Cobden bojoval proti merkantilistickým zákonům a věřil, že Smithova volná ruka trhu přinese lidem blahobyt. Chamberlain miloval Dickense a současně vyrostl v prostředí, kde se volný trh mísil s chartistickými myšlenkami. Znárodnění plynárenských a vodárenských společností ve městě, ve kterém žil mělo chartistické kořeny. Skrze demokracii dosáhnout sociálních cílů: levné vody a dostupného plynu. Za chováním Chamberlaina nelze hledat Karla Marxe, ale chartistické lídry třicátých a čtyřicátých let. Není divu, že Chamberlain se později sblížil více s Benjaminem Disraelim než s Gladstonem. Oba se dívali na svět podobně.

Chamberlain ale nechtěl “zdemokratizovat” pouze vodu a plyn. O jeho nesmírné energii svědčí také to, že v roce 1874 zahájil stavbu nové radnice pro Birmingham. Městská rada se do té doby scházela v hostincích a dalších podobných zařízeních. Chamberlain se vrhl s nezdolnou energií na boj s chudobou a špínou. Jeho slogany z této doby připomínají Beveridgův boj se zahájkou od desítky let později.¹⁴⁷

Chamberlain nikdy nebyl mužem malých cílů a nejen v oblasti reformy samosprávy nastolil paradigma, ve kterém ho ostatní starostové následovali. Jeho nepřetržité volební úspěchy korunované výdělkem z plynu a zlepšeními v zásobování vodou se staly vzorem pro generace politiků působících v samosprávách. Jeho ambice se ale rozhodně nenechaly uvěznit v budově nové birminghamské radnice.

Chamberlain byl zklamán pomalým tempem reformy, které prosazovalo vedení Liberální strany. V zásadě pohrdal dominantním whigovským křídlem strany a stále se nevzdával svého snu vybudovat Radikální stranu a vést jí proti Toryům. Starostování Birminghamu bylo pouze dalším stupínkem k celonárodní politice, tak jak ji plánoval ještě před svým zvolením. “Jsem Radikální reformátor, protože bych zreformoval a vymýtil nevědomost, chudobu, nestřídmost a zločin v kořeni. Co je příčinou vši nevědomosti a hříchu? Mnoho lidí se domnívá, že nestřídmost je základem všeho, a já se přikláním k jejich

¹⁴⁷ Beveridge, W.: Výťah z Beveridgovy zprávy o sociálním pojištění a příbuzných službách, London 1942.

postoji.” Dále se prodíral ke zjištění, že kořenem veškerého zla na světě je “ohromující nevědomost mas; a na druhém místě hroživé, ostudné domovy, ve kterých jsou chudí nuceni žít.”¹⁴⁸

A tak v prvním roce fungování městských společností zahájil program čištění slumů. Tento program měl město přijít na 54 tisíc liber a zahrnoval vyvlastnění domů ze soukromých rukou. Chamberlain nutnost kroku prokazoval svými odhady zbytečné úmrtnosti jejích obyvatel, která byla v porovnání s ostatními okrsky dvojnásobná, a podle Chamberlaina šlo zabránit třem tisícům zbytečných úmrtí ročně a 18 tisícům chorobám. “Chceme, aby tito lidé byli zdravější a lepší. Chci, aby byli také šťastnější. ... Krvácelo mi srdce, když jsem slyšel popis pana Whita... žijí ... jako kdyby to byli divoši na Ceylonu, namísto Angličanů a Angličanek žijících v 19. století a užívajících si všech požehnání civilizace.”¹⁴⁹ Chamberlain se sice nedostal k tomu, aby ona místa sám navštívil, ale již jen jejich popis ze strany odpovědného radního jím pohnul.

O Chamberlainově popularitě a celostátním věhlasu svědčí fakt, že když v roce 1874 Disraeliho konzervativní vláda zahájila své reformy, tak ke konzultacím přizvala nejznámějšího anglického starostu. Byl to Chamberlain, kdo Toryům radil při přípravě zákona o zlepšení ubytování dělníků a řemeslníků (*Artisan's Labourers Dwelling Improvement Act 1875*). Ministrem odpovědným za přípravu zákona byl Richard Cross. Jeho návrh konzultovaný s Chamberlainem dával městům pravomoc vykupovat slumy za účelem jejich vyčištění a přebudování. Zákon byl důsledkem manifestu *One Nation Conservatism* z roku 1871.

Zákon dal městům legislativní rámec, který jim umožnil nařídít majiteli nemovitosti její povinný odprodej obci. Obcím dal možnost čerpat na tyto operace nízkouúročené půjčky a následně jim schvaloval demolice a přebudování vybraných oblastí soukromými společnostmi. Bylo charakteristickým znakem Konzervativní sociální politiky, tak jak ji definoval při parlamentní debatě Disraeli, že “shovívavá legislativa je charakteristikou svobodných lidí.”¹⁵⁰ Cross si narozdíl od Chamberlaina neuměl představit povinné schéma, stejně tak Disraeli. Dobrovolnost celého schématu znamenala jeho ztroskotání. Chamberlain chtěl, aby města musela vyčistit slumy, Toryové jim chtěli dát zákon pouze jako možnost tak

¹⁴⁸ Boyd, C. V. (ed.): Mr. Chamberlain speeches, Boston 1914. s. 43-44. Zdroj:

<https://archive.org/details/cu31924065761318>

¹⁴⁹ Marris, M. N.: *The Right Honourable Joseph Chamberlain. The Man and the Statesman*, London 1900, s.

119

¹⁵⁰ Blake, R.: *Disraeli*, London 1966, s. 554.

učinil. Konzervativci zákon o čištění slumů považovali za hlavní stavební kámen své sociální legislativy.

Starosta Birminghamu se pokusil jako první využít nové pravomoci, kterou mu zákon udělil. Navrhl vytvoření nové společnosti, *Corporation Street*, která měla vlastnit nemovitosti odkoupené na základě schématu zákona. V centru města bylo vybráno 50 akrů půdy s domy, které měly být vykoupěny, zbořeny a na jejich místě vystavěny nové městské byty pro chudinu. Ovšem majitelé nemovitostí oponovali a argumentovali, že zákon byl plánován pouze pro hygienické vylepšení a jejich nemovitosti jsou z tohoto hlediska v pořádku. Chamberlain jejich námitky smetl ze stolu. Větším protivníkem se ale stali vládní úředníci, respektive Komisař Výboru pro místní samosprávu. Chamberlain si proto stěžoval jeho nadřízenému: “Komisař nám během druhého dne vyšetřování sdělil něco, co se mi nelíbilo, zmínil, že nám nedá právo na vynucený výkup mezi New st. a Bull st.” Vydal se proto do Londýna za odpovědným členem vlády Sclaterem-Boothem a dosáhl vítězství. V dopise příteli si proto mohl poznamenat: “Hurá za Torye!”.¹⁵¹ Složitost celého schématu z něj vytvořila největší oříšek Chamberlainova spravování města. Vytvořil fond, do kterého vybíral peníze na výkup pozemků, osobně věnoval sumu 10 tisíc liber z vybraných 60 tisíc a nakonec se zjistilo, že by bylo velmi drahé zlikvidovat slumy a pro jejich obyvatele vybudovat městské byty na stejném místě. Svůj efekt také měla hospodářská krize v letech 1878-1880.

Vykoupené pozemky byly proto pronajaty soukromníkům na 75 let a pro obyvatele slumů se hledalo bydlení v příměstských čtvrtích. Celé schéma stálo 300 tisíc liber a jeho výsledek nebyl v souladu s očekávaními. Na druhou stranu to byl úspěch pro státní řešení problému, protože úmrtnost obyvatel slumů klesla z 50,1 procent na tisíc obyvatel v období 1873-5 na 21,3 v letech 1879-1881.¹⁵²

Birmingham se se schématem připraveným Disraeliho vládou dostal nejdále. Šest let po svém zavedení “pouze deset z 87 měst, na které byl aplikován, učinilo nějaký pokus aplikovat jeho ustanovení.”¹⁵³ Historický průzkum ukázal, že hlavní překážkou schématu byl “odpor majitelů domů, neschopnost měst poskytovat dělníkům dosažitelné bydlení v městských bytech, a odmítání hygieniků nutit rodiny z přelidněných obydlí, aby si našli jiné

¹⁵¹ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977, s. 66.

¹⁵² Garwin, J. L.: *The Life of Joseph Chamberlain*, London 1930, s. 199.

¹⁵³ Blake, R.: *Disraeli*, London 1966, s. 554.

ubytování.”¹⁵⁴ V roce 1879 již dluh *Corporation street* vůči městu přesahoval 6 milionů liber. Chamberlain už ale nebyl starostou, ale poslancem.

Chamberlain za svého vedení města směřoval veřejné i soukromé prostředky do systematických programů modernizace města, jako byly knihovny, galerie, plavecké bazény a lázně, nové parky a školy. Na mnoho z těchto projektů Chamberlain sám přispíval.¹⁵⁵ Jak sám napsal svému příteli Jesse Colingsovi: “Myslím, že jsem právě téměř dokončil svůj městský program. Město má nové parky, chodníky, regulaci, trhy, plynovody a vodovody a je vylepšené – vše výsledek tříleté usilovné práce.”¹⁵⁶ Rychlost a šíře jeho reforem nevzbudily jen národní, ale také mezinárodní pozornost. Birmingham byl navštěvován pokrokovými intelektuály nejen z USA, jako byl reportér Julina Ralph, který napsal o Birminghamu reportáž s titulkem Nejlépe řízené město na světě, nebo Albert Shaw.¹⁵⁷ Demokratická strana se dívala přes oceán na Chamberlaina s obdivem a závistí ne proto, že dal Birminghamu nové chodníky, ale pro to, jak mu voliči jeho úsilí spláceli. Na národní a mezinárodní scéně dal Birminghamu podobu dynamického města s mladistvou tváří, vhodným oblékáním, vybranými způsoby, soucitem a tvrdým politickým postupem.

Tuto podobu korunovala přízeň monarchie. Královská rodina vyslala do radikálního města, po prvním revolučním roce panování Chamberlaina, prince z Walesu. Budoucí král Eduard VII se vydal za starostou s republikánskou pověstí. Chamberlain ji pomohl budovat, když se zúčastnil v roce 1872 Volebního reformního kongresu v Londýně jako delegát zastupující Birminghamskou Liberální asociaci, Ústřední nonkonformistickou asociaci a Birminghamský republikánský klub. Později mu dalo hodně práce vysvětlovat, že byl na kongresu pouze za Asociaci a rozhodně není republikán, ačkoli “považuji republikánské zřízení za nejlepší pro svobodné a osvícené lidi, a jedná se o formu vlády, ke které národy Evropy jistě a ne příliš pomalu směřují.”¹⁵⁸

V roce 1874 tak princ a princezna navštívili Birminghamské továrny, poobědvali s Chamberlainem a jeho manželkou a dostalo se jim vřelého přijetí. Celostátní tisk návštěvu pozorně sledoval a nešetřil pochvalami na adresu Chamberlainovi dvornosti vůči Jejich Výsostem. Návštěva prince z Walesu a budoucího krále měla symbolický charakter a byla

¹⁵⁴ Gehrke, J. P.: *Municipal antisocialism and the Growth of antisocialistic Critique in Britain 1873 - 1914*, UMI 2006, s. 50-51.

¹⁵⁵ Marris, M. N.: *The Right Honourable Joseph Chamberlain. The Man and the Statesman*, London 1900, s. 108.

¹⁵⁶ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977, s. 67.

¹⁵⁷ Gehrke, J. P.: *Municipal Antisocialism and the Growth of Antisocialistic Critique in Britain 1873 - 1914*, UMI 2006, s. 57 - 60.

¹⁵⁸ Marris, M. N.: *The Right Honourable Joseph Chamberlain. The Man and the Statesman*, London 1900, s. 89-90.

podobně jako konzervativní sociální reformy důsledkem demokratizace království. Stejně jako Disraeli a Gladstone bojovali o nové voliče, tak se jejich přízeň snažil získat suverén ustavený na trůně bohem. Monarchie tak dala najevo, že respektuje názory svých poddaných, a oni se za to rozhodli respektovat ji. V dnešních dnech se tyto snahy posunuly do mýdlové opery, což je cena, kterou z boží vůle král platí za demokratické zřízení.

1.8. Nový radikalismus

Pro Chamberlaina bylo tříleté vedení Birminghamu jen praktickou ukázkou politiky, ve které se toužil prosadit na celostátní úrovni. V roce 1876 se stal za Birmingham poslancem a rezignoval na post primátora. Oprášil tři roky starý program Nového radikalismu a začal měnit pravidla anglické politiky. Když v červenci 1876 poprvé vstoupil do sálu sněmovny jako poslanec, tak byl nejprve konfrontován s drobným trapasem. Nevěděl, kdy si má sundat, nebo naopak nechat svůj cylindr. Osobně se s celou záležitostí pochlubil v městských novinách *Town Crieru*, kde publikoval svůj pravidelný sloupek s názvem “Deník nového poslance.”¹⁵⁹

Jeho aktivita po vstupu do sněmovny byla až neslušná. Během 14 dní byl schopen zorganizovat malou Radikální skupinu. A dalšího dne napsal svému příteli Radikálovi Dilkemu: “Potkali jsme se včera v noci, stanovili jsme program a obecný plán aktivit. Poznámky k zákonům a rezoluce budou předloženy příští čtvrtek. Myslím, že naše skupina má šanci produkovat užitečné a praktické výsledky, ale odsouhlasili jsme si, že naše dohoda zůstane prozatím striktně soukromá.”¹⁶⁰

Současně ale zjistil, že jeho stranická organizace v Birminghamu je dobře namazaný stroj proti tomu, co našel ve Sněmovně. “Neexistuje doslovně žádná Liberální nebo Radikální strana v Dolní sněmovně. Ti, kteří sami sebe nazývají Radikály, jsou navzájem ve sporu mezi sebou nad otázkami kardinální důležitosti stejně, jako jsou ve sporu s Whigy.”¹⁶¹ Whigové byli klasičtí Liberálové. Chamberlainovi ideologičtí odpůrci, spolupracovníci a nakonec poražení nepřátelé.

Stranickým šéfem byl v tu dobu po Gladstonově odchodu Whig Lord Hartington. Události se ale změnily díky bulharskému masakru. Turecké pravidelné oddíly zmasakrovaly v dubnu 1876 několik tisíc Bulharů a tato událost znamenala návrat Gladstona a zavedení morálního imperativu do liberální zahraniční politiky. Vládní pasivita živila tyto nálady a po

¹⁵⁹ Marris, M. N.: *The Right Honourable Joseph Chamberlain. The Man and the Statesman*, London 1900, s. 142.

¹⁶⁰ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977, s. 78.

¹⁶¹ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977, s. 78-79.

celé zemi vznikaly nové liberální organizace, vyprovokované hrůzami líčenými novináři. Slova jako horor, masakr, proradní Turci a nečinná vláda plnila slova denního tisku reportujícího dopad událostí z místa.¹⁶²

Vzrušení veřejnosti generované zprávami o Bulharských hrůzách posunulo Chamberlainův radikalismus od “chleba a čistých měst” k morálním otázkám, které začal v rámci svého návratu do čela Liberální strany klást Gladstone. Po celé zemi začaly vznikat Liberální asociace podobné té v Birminghamu.

Chamberlain si přál, aby sídlo jejich budoucí federace byl Birmingham a nikoli Londýn, kde by její strukturu ovládli Whigové. Pokud by se navíc podařilo použít birminghamský model jako vzor pro celonárodní strukturu, pak by se strana více otevřela dělníkům a pracujícím a posunula se doleva. Tedy tím směrem, kterým chtěl Chamberlain jít. Chamberlain byl proto připraven rozpustit Školskou ligu a současně oznámit vznik Liberální federace. V konkurenci s Londýnem a dalšími městy bylo klíčové získat podporu Gladstone, aby posvětil zformování federace v Birminghamu. Chamberlain proto zorganizoval konferenci vznikajících asociací a v dubnu 1877 na ní pozval předáka strany.

Po určitých peripetiích nakonec 31. května Gladstone promluvil k davu 30 tisíc liberálů v Bingley Hall v Birminghamu. To bylo přesně to, co mu Chamberlain sliboval v dopise: “Pracující třída je dychtivá ukázat svoje ocenění za vaše služby a charakter a předvést Vám téměř královské uvítání.”¹⁶³ Pro Gladstone bylo klíčové téma Turecko a vnímal vytvoření federace bez nadšení a jako výsledek moci peněz. Nicméně dal jí svoje krátké požehnání a vzápětí přešel do dlouhého útoku proti Turkům. Dav se mu odvděčil rezolucí odsuzující turecké zacházení s Bulhary a jako druhou rezoluci přijal usnesení, že Federace liberálních asociací by měla být ustanovena, aby lidé mohli vyjadřovat své názory na přijímanou legislativu. Chamberlain opět uspěl. Gladstone v tažení za podporu pro změnu zahraniční politiky vlády vůči tisíce kilometrů vzdálené islámské monarchii souhlasil s vytvořením organizace, která měla změnit strukturu anglické politiky a Liberální strany. Současně se jednalo o první spojení morální zahraniční politiky a sociální domácí. Spolupráce Gladstone a Chamberlaina navždy ovlivnila anglickou politiku a po Velké válce vedla ke sblížení pacifistických labouristů a liberálů v jedné straně.

Způsob schválení této organizace byl podobný tomu jakým způsobem se rozhodovalo v Asociaci v Birminghamu. Dav sice hlasoval, ale jen několik vyvolených předkládalo

¹⁶² MacCallahan, J. A.: *The Turkish Atrocities in Bulgaria: Horrible Scenes at Batak*, IN: The Daily News, August 22, 1876, s. 5-6. zdroj: <http://www.attackingthediabol.co.uk/related/macgahan.php>

¹⁶³ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*. Londýn 1977, s. 81.

rezoluce. Chamberlain ovládal média a ta mu pomáhala ovládat dav. Sociální politika mu byla prostředkem k budování kariéry. Stejně jako mladému Disraelimu. I jeho sociální reformy sedmdesátých let sloužily k udržení a získání nových voličů pro konzervativce. Chamberlainova důslednost a politický turismus ale pomohly změnit obě hlavní britské politické strany držící moc v druhé polovině 19. století.

Po birminghamském městském socialismu přišla revoluce v politické organizaci. Chamberlain se stal prezidentem Federace, jeho politický inženýr Francis Schnadhorst placeným tajemníkem, další spojenci členy Výkonného výboru. Liberálové z Manchesteru na situaci zareagovali pokusem o vytvoření vlastní celonárodní organizace, ale jejich pokus zkrachoval. Whigové zase ve Federaci viděli snahu o demokratizaci politiky a nestavěli se k ní pozitivně. *The Times*, které byly pod jejich vlivem, psaly o Federaci jako o stranické mašinerii podobné USA, kde je spojovaná s korupcí.

Chamberlain souhlasil. Ale na rozdíl od svých oponentů neviděl vývoj negativně, nýbrž naopak. Viděl politiku jako profesionální disciplínu, jejímž cílem je získat co největší počet hlasů ve volbách. Ve svém republikánském období poznal, že demokracie je věcí budoucnosti nikoli minulosti, a snažil se reformami získat nové voliče, protože předpokládal, že mu budou podobně jako v Birminghamu vděční. Současně byl proti politice “plavení se s proudem”, jak sám nazýval reakci politické elity na problémy. Naopak při své agilitě očekával, že politici budou problémy vyhledávat a aktivně řešit, nikoli se nechat dotlačit k řešení, jako tomu bylo již od porážky Napoleona zvenčí. V jeho pohledu na svět, byl politik ten, kdo nastoluje témata a interpretuje události a nabízí řešení. Choval se tedy stejně jako úspěšní politici dnes, pro které je funkční stranická organizace, propaganda a průzkum veřejného mínění standardním pracovním nástrojem. Vnitřním vybavením takového politika je především pragmatismus a ještě vlastnost, kterou mají v inzerátech všechny korporace hledající nové perspektivní zaměstnance - flexibilita.

Chamberlain se choval stejně jako sociální reformátor i jako konzervativní bojovník za cla v době, kdy po přelomu století založil Ligu za reformu cel s heslem “Reforma cel znamená práci pro všechny.” Stejně, jako když hájil znárodnění jako lék na nestřídmost a nevědomost. Chamberlain si uvědomoval, že musí nejen definovat problém, ale také přesvědčit své zákazníky-voliče o způsobu, jakým problém vyřešit. Jak sám řekl: největším problémem je nevědomost mas.

Chamberlain přesně z tohoto důvodu plánoval mediální kampaně a během své kariéry byl několikrát v podezření, že se buď skrze média zbavil svých konkurentů nebo naopak

musel ubezpečovat premiéra, že to nebyl on, kdo dal citlivé informace novinám. Podle všeho přesně pochopil, co potřebují média a co on sám.

Podobně si vybíral i témata, která prosazoval jako poslanec. Vždy stál na straně civilizace proti temným silám tradice a tmářství. V rámci této logiky prosadil zákaz bičování jako nástroje na udržení vojenské disciplíny a mnohem populárnější téma mezi nonkonformisty: licenci na prodej alkoholu.

Chamberlain vnímal alkoholismus jako společenský problém, který je potřeba řešit. A navrhl řešení, na jaké byl zvyklý: znárodnění prodeje alkoholu. Samozřejmě za náhradu. Institucí, která měla převzít prodej alkoholu, tedy nejen obchody, ale také hospody a restaurace, se měla stát města. Ta měla nově vedle prodávání vody, plynu a zabavování domů v chudinských čtvrtích ještě začít distribuovat alkohol. Podobná myšlenka se ostatně prosadila v severských zemích a ve Spojených státech nasadili mnohem tvrdší řešení. Ostatně to bylo také místo, kde se Chamberlain inspiroval. V létě roku 1876 vyrazil na dovolenou do Švédska, během které zkoumal Gothenburský systém městské kontroly prodeje tvrdého alkoholu.¹⁶⁴

Chamberlainovým cílem bylo přinutit veřejné stravovny, restaurace a hospody k proměně na decentní a kulturní místa, ve kterých se bude servírovat pouze jídlo a nealkoholické nápoje. Z tohoto návrhu navzdory Gladstonově podpoře nic nevzniklo. Téma ale neustále opakoval na veřejných shromážděních a v médiích. Naopak v otázce bičování v armádě prokázal, jaký vliv si získal v liberálních řadách, kdy byl schopen svůj jednoduchý návrh přetavit do reality a ze svých protivníků učinit zpátečnické tmáře, když ve sněmovně na toto tématrozpoutal velkolepou rozpravu s desítkami vystoupení a sjednotil tímto tématem řady Radikálů.¹⁶⁵

V roce 1875 se ale dostal opět do rozporu s oficiální stranickou linií, když schvaloval puč Disraeliho a Rothschildů, když první jmenovaný koupil za peníze druhých akcie Suezského kanálu v tajných jednáních, která zahrnovala veškerou romantiku spojenou s mocí.¹⁶⁶ Gladstone koupil kritizoval, i když spíše ze setrvačnosti danou jeho úspěchem v kritice vládního přístupu k východní otázce. Nejprve se zastal Bulharů a poté Černohorců a pokaždé jeho pamflety vycházely ve statisícovém nákladu.¹⁶⁷ Chamberlain byl ale rozhodně

¹⁶⁴ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977, s. 91.

¹⁶⁵ ARMY DISCIPLINE AND REGULATION BILL— [BILL 88.] HC Deb 07 July 1879 vol 247 cc1728-820. Zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1879/jul/07/army-discipline-and-regulation-bill-bill#S3V0247P0_18790707_HOC_109

¹⁶⁶ Blake, R.: *Disraeli*, Londýn 1966, s. 582-3.

¹⁶⁷ Jenkins, R.: *Gladstone*, Praha 1996, s. 307-12.

pro a bral akvizici jako obhajování britských zájmů.¹⁶⁸ Sám kritizoval, že poslanci nemají žádnou disciplínu, ale na druhou stranu byl zářným příkladem toho, že lidé jako on rozhodně nebudou poslouchat.

Bičování sblížilo Chamberlainovy Radikály a Irskou národní stranu. V únoru 1879 se proto soukromě setkali, aby prozkoumali možnosti dalšího porozumění i v jiných tématech. Ze schůzky nic nevyplynulo, ale Chamberlain a Parnell pro sebe získali vzájemný respekt.¹⁶⁹ Chamberlain se stále nevzdával svého snu na vybudování pokrokové strany plně pod svým velením a hledal spojence nejen ve voličích, ale dalších subjektech královského parlamentu. V roce 1880 to ale nebyl Chamberlainův progresivismus, ale naopak Gladstonův morální apel na imperiální zahraniční politiku, co získalo voliče na stranu Liberálů. Byla to východní otázka, dobrodružství v Africe, Afgánistánu, upadající obchod a ekonomická krize, co porazilo konzervativce. Nikoli jejich laxní přístup k sociálním reformám. Nonkonformisté se vrátili do Liberálních řad díky Chamberlainovým úvahám o zákazu alkoholu, respektive jeho omezení. Každopádně to byl Gladstone a jeho strategie, co vyhodilo Disraeliho ze sedla.

Oficiálním lídrem liberálů byl sice Hartington, ale všichni viděli, že Gladstone je zpět. Vládní sestava Liberální strany obnažila schizma, které uchvátilo Liberály. Na jedné straně stáli oddaní stoupenci *laissez faire* v čele s Hartingtonem a na druhé pokrokoví Radikálové, jejichž nejvýraznější postavou byl Chamberlain a John Dilke. Jak jsme již viděli, tak Chamberlain považoval toto spojení za účelové a neustále si vytvářel konstelace, které by mu přinesly výhodnější postavení. Rozdíl mezi ním a politiky konzervativní a liberální strany byl v jeho vědomém pokrokářství, které hledalo každý nový nástroj expanze vlastní moci. Podobně jako podnikatel hledá možnosti expanze své firmy a tím zisku.

Gladstone dal většinu postů v kabinetu Whigům, ale několik pozic bylo potřeba přepustit také radikálům, ačkoli ho jejich nové politické metody odpuzovaly.¹⁷⁰ Chamberlain sice nebyl zřejmý kandidát kvůli svému krátkému pobytu ve Sněmovně, ale byl to nakonec on, kdo ve vládě zasedl jako Prezident výboru pro obchod (*Board of Trade*), další z Radikálů, Dilke, získal post náměstka ministerstva zahraničí. Proč Chamberlain přeskočil svého seniorního kolegu? Zřejmě proto, že jeho soubor hodnot byl rozhodně menší než ten Dilkeho a byl pro vítězství schopen udělat více. V konverzaci sdělil Gladstonově vyslanci za Radikální křídlo, Williamu Hartcourtovi, že “osobně mu je to ztraceně jedno, a raději by byl mimo vládu, v takovém případě bych měl více času zorganizovat “čistě levicovou”

¹⁶⁸ Garwin, J. L.: *The Life of Joseph Chamberlain*, London 1930, s. 223.

¹⁶⁹ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977, s. 94; Garwin, J. L.: *The Life of Joseph Chamberlain*, London 1930, s. 274.

¹⁷⁰ Jenkins, R.: *Gladstone*, Praha 1996, s. 339.

stranu ve sněmovně a v zemi, která by podporovala vládu, pokud by prosazovala Radikální program a byla proti ní v případě, že by jí vláda oponovala. Výsledkem by bylo nasazování kandidátů této strany v doplňkových volbách.”¹⁷¹ Gladstone si jistě dobře pamatoval, jak tato strategie v časech Školské ligy uspěla a zabránila jeho synovi, aby mohl zasednout v Dolní komoře a současně ztrapnila jeho. Rozhodl se proto následně vymanévrovat Dilkeho z vlády nepřijatelnými nabídkami a mít Chamberlaina raději v ní, než mimo. Ostatně tuto úspěšnou strategii opakoval po Chamberlainovi ve dvacátých letech 20. století syn jeho spojence Winston Churchill.

Chamberlain vědomě vyhrožoval premiérovi levicovou stranou, která by ruinovala Liberály. Gladstone proto nadále toleroval posun doleva, který jeho strana praktikovala a na který smutně před svojí smrtí v dopise upozorňoval královnu.

Chamberlain se vrhl do práce a začal shromažďovat statistiky o všem, co by bylo možné reformovat. Výbor pro obchod nebyl tradičně považován za ministerstvo, kde by byla potřeba jakákoli iniciativa. Hranice jeho působnosti byly vágní, což bylo považováno za nevýhodu. Na druhou stranu to agilnímu ministrovi umožňovalo rozvíjet svou aktivitu do směrů, které považoval za přínosné. Chamberlain věnoval první rok seznamování se s chodem úřadu a učení se. Po necelém roce rozeslal členům kabinetu memorandum ve kterém navrhoval nový moderní název pro svůj úřad: Ministerstvo zemědělství a obchodu. Nápad byl odmítnut, ale svědčí o Chamberlainově pokrokovém duchu, který se projevoval i reformou názvů úřadů. Začátek osmdesátých let byl ve znamení politických kontroverzí kolem Irska, Egypta a aféry poslance Charlese Braudlaugha, který odmítal náboženský slib poslance.

Chamberlain se tak z pohledu velkých politických témat zabýval drobnostmi, které dnes považujeme za hlavní obsah politiky. Navrhl zákon o bezpečnějším skladování obilí, zákon o platech námořníků, který jim zaručoval lepší systém výplat, a také Zákon o elektrickém osvětlení (*Electric Lighting Act 1882*), který byl extenzí jeho působení v komunální politice a navazoval na zkušenosti s regulací plynu, který měl za sebou dlouhé období rozvoje. Zákon dal samosprávě pravomoc udělovat licenci na výrobu a distribuci elektrické energie se schválením Výboru pro obchod anebo se pustit do takového podnikání samostatně. Současně získala samospráva pravomoc určovat maximální ceny elektřiny. Podle sekce 3, článku dvě zákona bylo možné licenci udělit na maximálně sedm let a

¹⁷¹ Judd, D.: *Radical Joe. A Life of Joseph Chamberlain*. Londýn 1977. s. 100-101.

následně prodlužovat.¹⁷² Zákon upravoval množství technických detailů. Kromě toho, ale umožňoval městům odkup elektrárenských společností po 21 letech, což bylo pozměňovacím návrhem k zákonu z roku 1888 prodlouženo na dvojnásobek. V tomto se podobal Železničnímu zákonu z roku 1844 a Zákonu o tramvajích z roku 1870.¹⁷³

Chamberlain se při druhém čtení zákona musel bránit zejména pozměňovacím návrhům, které směřovaly od plynárenských společností. Ty se obávaly konkurence ze strany elektřiny. Autoři dalších pozměňovacích návrhů nesouhlasili s pouze pětiletým obdobím, na které se licence uděluje. Chamberlain čelil palbě svých kolegů a nakonec souhlasil s mírnými úpravami zákona.¹⁷⁴

Ze zpětného pohledu měl zákon dva hlavní nedostatky: investiční a geografický. Za prvé, společnosti provozující výrobu a distribuci elektřiny si nebyly jisté v investicích, zda se vyplatí, když má město možnost jejich majetek odkoupit. A za druhé, zákon se vztahoval na samosprávu a tu nechal organizovat elektrifikaci. To vedlo k technickým omezením, která znamenala výrobu a distribuci elektřiny na relativně malém území. A tak hlavní konkurence elektřiny - plyn byl díky logistice omezen na malá území v celku oprávněně, tak u elektřiny postupně docházelo k modifikacím. Vládou jmenovaná komise v roce 1898 akceptovala jednoduchý fakt, že elektřina je technologicky jiná komodita než plyn, a navrhla vládě rozšířit právo udělovat licence na větší samosprávné celky respektive přenést tuto pravomoc na vládní úřad. Tomu ovšem samospráva úspěšně oponovala a nakonec celou věc řešili až zákony ve dvacátých letech 20. století a následné znárodnění všech výrobců a distributorů elektřiny po druhé světové válce.

Dalším zákonem, který Chamberlain prosadil byla úprava úpadku – Zákon o bankrotu z 1883 (*Bankruptcy Act*)¹⁷⁵ – který dával Chamberlainově úřadu pravomoc prozkoumat každý úpadek a rozhodnout, kdo jak bude vyplacen etc. Chamberlain při druhém čtení zákona 19. března 1883 v parlamentu během své úvodní řeči vysvětloval cíle zákona: “Za prvé čestnou správu majetku v bankrotu s ohledem na férovou a rychlou distribuci majetku mezi věřitele, kteří jsou jeho vlastníky; za druhé zákon sleduje myšlenku, že prevence je lepší než léčba a jeho cílem by mělo být zlepšit obecný tón obchodní morálky, povzbuzovat čestné obchodování a zmenšit množství selhání. Jinými slovy

¹⁷² Electric Lightning Act. London 1882. s. 6 - 7. Zdroj:

<https://archive.org/stream/electriclightin00britgoog#page/n23/mode/2up>

¹⁷³ Dauntton, M.: *Wealth and Welfare*. Oxford 2007. s. 110.

¹⁷⁴ COMMITTEE. HC Deb 15 July 1882 vol 272 cc565-632. Zdroj:

http://hansard.millbanksystems.com/commons/1882/jul/15/committee#S3V0272P0_18820715_HOC_37

¹⁷⁵ Chalmers, M. D.; Hough, E.: *The Bankruptcy Act, 1883: With Introduction, Index, and Brief Notes*, London 1883. Zdroj: https://archive.org/stream/bankruptcyactwi00houggoog/bankruptcyactwi00houggoog_djvu.txt

Parlament musí usilovat, jak jen to bude možné, o ochranu zachráněného a snížit rozsah škod. ... a existuje jen jedna cesta, kterou může být věci dosaženo, a tou je zajištění nezávislého a nestranného vyšetření okolností každého případu, a to je kruciólní princip tohoto zákona.”¹⁷⁶

Během rozpravy konzervativní poslanci kritizovali zejména nárůst byrokracie a ptali se na výši mzdových nákladů, které zákon přinese. Chamberlain je odhadl na “50 - 60 tisíc liber ročně pro Výbor pro obchod.”¹⁷⁷ Na druhou stranu ale prohlásil, že zákon se týká velké masy našich lidí a speciálně velkého množství průmyslových obchodníků, kteří s přirozeným rozhořčením vidí, že v rámci současné úpravy je podvádění tak snadné, bezpečné a výnosné, a jejich těžce vydělané příjmy jsou jim uchváčeny podvodem a zaviněným jednáním jiných, a kteří cítí s přirozenou netrpělivostí, že Legislativa by mohla udělat málo, aby vyléčila křivdy, které jsou tak dlouho a všeobecně cítěny.”¹⁷⁸ Stát se tak stal arbitrem obchodních sporů a Spencerovými slovy oprávcem “zkorumpovanosti trhu.”

Po přijetí pozměňovacích návrhů pro normu hlasovali i konzervativci a sněmovna lordů. Norma, která upravovala další selhání trhu, vycházela z pochybností, které o něm měl Herbert Spencer a jež byly zmíněny výše. Dalším iniciativou byla úprava patentového zákona a zjednodušení podání žádosti o patent a snížení jeho ceny.

Zákonem z podobného hnízda jako zákon o úpadku byla norma, která na rozdíl od předchozí vzbudila velké kontroverze: Zákon o obchodní lodní dopravě (*Merchant Shipping Act*). Zákon pomáhal pojišťovnám proti podvodům, kterých se dopouštěli námořní dopravci. Patřilo mezi obvyklou strategií dobře pojistit loď a vzápětí ji na moři potopit. Nikdo nemohl zjistit, zda zboží šlo skutečně ke dnu a dopravce nejen vydělal na pojištěném zboží, ale také se zbavil vraku a za peníze od pojišťovny si nechal postavit loď novou. Způsob jakým zákonem problematiku vyřešil zasahoval do majetkových práv majitelů lodí, kterým stát stanovil technické normy a zákonem tak zvýšil standardy kvality lodí.

Majitelé lodí rozpoutali proti Chamberlainovi kampaň v tisku, v pamfletech a v ulicích. Chamberlain při jeho druhém čtení 19. května 1884 zákon obhajoval čtyři hodiny v impozantní řeči, ve které shrnoval fakta, jmenoval lodě, které byly potopeny a co bylo učiněno se ziskem s pojistného podvodu, kolik lidí bylo podvedeno a kolik životů

¹⁷⁶ SECOND READING. HC Deb 19 March 1883 vol 277 cc 816-912. Zdroj:

<http://hansard.millbanksystems.com/commons/1883/mar/19/second-reading>

¹⁷⁷ CONSIDERATION. HC Deb 14 August 1883 vol 283 cc 522-45. Zdroj:

http://hansard.millbanksystems.com/commons/1883/aug/14/consideration#S3V0283P0_18830814_HOC_352

¹⁷⁸ SECOND READING. HC Deb 19 March 1883 vol 277 cc 816-836. Zdroj:

http://hansard.millbanksystems.com/commons/1883/mar/19/second-reading#S3V0277P0_18830319_HOC_178

zmařeno.¹⁷⁹ Národní liberální asociace vydala jeho proslov tiskem v počtu milionu kusů. Majitelé lodí, ale prosadili svou a sněmovna hlasy Liberální i Konzervativní strany zákon odmítla. Stejně tak jako další podobný zákon z Chamberlainovy dílny, který přinášel podobné regulace pro železniční společnosti. Chamberlain ve sněmovní bitvě našel spojence v Randolphu Churchillovi, který společně se svými kolegy ze “Čtvrté strany” Chamberlaina v jeho úsilí podporoval. Zákon byl odročen a následně odmítnut společnými silami obou hlavních parlamentních stran.

Gladstonova vláda připravila díky tlaku Radikálů a dalších elementů třetí reformu volebního zákona v 19. století. Volební právo se tak na základě desetilibrového principu rozšířilo na venkova a právem volit mělo začít disponovat 5,5 milionu mužů. Vláda přes odpor sněmovny lordů prosadila změnu volebního systému a rozšířila po celé zemi jednomandátové obvody a současně výrazně přidala počet obvodů do městských aglomerací, především Londýna. Rozšíření volebního práva také posílilo Iry, kteří dosud byly v tomto ohledu spíše zanedbávány.

Chamberlain hrál v prosazování volební reformy roli zlého muže vůči Panské sněmovně, které předsedal Disraeliho následovník Salisbury. Ten reformu odmítl na základě faktu, že ji slibovala ve volbách v roce 1880 jen třetina Liberálních kandidátů a “lidé tak nebyli v žádném ohledu konzultováni.”¹⁸⁰ V realitě se ale Salisbury obával toho, že reforma zajistí Liberálům dalších 47 křesel. Rozšíření volební reformy na venkov ohrožovalo Konzervativce, kteří se obávali ztráty svých bašt. Zatímco města volila Liberály, venkovská nobilita konzervativce. Salisbury měl na Liberální straně jen slabé spojence: Whigové Goschen a Hartington jí oponovali ze stejného důvodu, jaký měl Salisbury, dle jehož poznatku “jak v roce 1832, tak v roce 1867 noví voliči vždy začínali s radikálním švihem.”¹⁸¹ Po tomto odmítnutí byl parlament odročen na deset týdnů a obě strany konfliktu zahájily masivní kampaň po celé zemi.

Veřejný argument ale byl demokratický: voliči si to nepřejí a Panská sněmovna jedná jako ochránce práv voličů proti diktátorským praktikám Liberálů. Salisbury následně na několika masových veřejných mítincích zdůrazňoval, že Gladstonovi nejde o demokracii, ale reforma je jen volebním manévrem, který má na úkor ostatních zajistit liberály. Salisbury měl obtíže udržet stranu v jednom šiku, a tak postupně měnil rétoriku až došel k názoru, že

¹⁷⁹ SECOND READING. HC Deb 19 May 1884 vol 288 cc685-787. Zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1884/may/19/second-reading#S3V0288P0_18840519_HOC_187

¹⁸⁰ Roberts, A.: *Salisbury. Victorian Titan*, London 1999. s. 296.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 361.

reforma je sice nutná ve prospěch lidu, ale ne bez dohodnutých okrsků, ve kterých se bude volit.¹⁸² Gladstone mezitím požádal královnu, aby jmenovala dostatek liberálních peerů, aby přečíslili odbojnou Panskou komoru. Ta mu sice nechtěla vyhovět, ale už tento samotný fakt zcela vyděsil její část, podobně jako se tomu stalo v ústavní krizi v roce 1910.

Salisbury ale pokračoval ve své čtyřleté neústupné politice a vyřadil tak Northcoata z duálního předsednictví strany. Během jednání s Gladstonem našel protivníka především v Chamberlainově radiálním soupeřnickovi Dilke, se kterým vyjednával důležité detaily volebního inženýrství okrsek po okrsku. Byl to nakonec Dilke s precizností účetního, kdo celou dohodu načrtl na papír, a tak poprvé v historii byla země rozdělena na 670 volebních okrsků, každý se zhruba stejným počtem voličů reprezentovaných jedním či dvěma poslanci. Oblasti s 15 - 50 tisíci voliči byly reprezentovány jedním poslancem, oblasti s 50 až 165 tisíci starým systémem dvou poslanců a města byla rozdělena na jednookrskové obvody stejně jako majorita země. Pro konzervativce bylo důležité, že ve městech vznikly předměstské okrsky obývané právě jejich voliči. Přestal platit železný zákon, v rámci kterého města byla liberálů a venkov konzervativců.

Problém byl tak vzhledem k pravé povaze příčiny konfliktu vyřešen až vyjednáváním mezi Salisburyem a Gladstonem a přijetím zákona o volebních okrscích (*Redistribution Bill*). Přijetím druhého zákona Gladstone naplnil Salisburyho podmínku, který se obával, že bez redistribuce by konzervativní strana skončila jako politická síla.

Naopak skončily dvouokrskové obvody, které dosud umožňovaly soužití mezi Radikály a Whigy. Jejich kompromis vždy znamenal dohodu o obsazení volebních obvodů napůl. Naopak Salisbury obětoval velké pozemkové vlastníky loajální koruně nejen v Irsku. Mezi nimi i svého bratra Eustace.

Nové volební právo znamenalo množství nových voličů a Chamberlain se rozhodl, že zvrátí poměr sil v Liberální straně ve prospěch nových Radikálů. Souběžně s přípravou volební reformy se vrhl na kampaň. Velmi dobře si uvědomoval, že je nutné v jednomandátových obvodech porazit v následujících volbách Whigy a obsadit prostor dosud obývaný Liberální stranou. Salisbury tak dosáhl rozštěpení Liberální strany na dvě křídla. Dalším důsledkem, který ho měl nepříjemně překvapit, ale byla také ztráta Liberální dominance ve městech, a to díky jejich rozdělení. Nový volební systém koncentroval liberální a konzervativní voliče do oddělených okrsků. Kromě toho noví Irští voliči (v Irsku nově volila polovina populace, což byl nejnižší poměr ze všech zemí koruny) odmítli volit

¹⁸² Tamtéž, s. 300.

pro liberály i konzervativce a své hlasy dali nacionalistům, kteří se tak po volbách stali jazyčkem na vahách, a jejich hlasy určovaly, kdo bude vládnout.

1.9. Nový radikální a neautorizovaný program

Zatímco Dilke vyjednával s konzervativci detaily volební matematiky, tak se Chamberlain chopil přípravy na nová pravidla hry. Výsledkem bylo v červenci 1885 publikování Radikálního programu. Vůbec první volební příručky, která kdy byla v Anglických volbách vytištěna. Program měl formu knihy a kapitoly věnující se mnoha otázkám. Rozšíření volebního práva a Chamberlainův volební program šly ruku v ruce. Chamberlain vsadil na posun doleva. Usiloval o to, aby se z venkovských voličů stali Radikálové. Pokud by se mu něco takového povedlo, tak by mohl porazit whigovské křídlo v liberální koalici. Takový posun by mu umožnil převzít vedení Liberální strany a stát se premiérem.

Zahájil jednu z nejostřejších etap své kariéry, která trvala dva roky. V říjnu 1884 se tak na shromáždění v Debinghu zeptal svých posluchačů: “Budou nám pánové diktovat? Nám? Lidu Anglie? ... Chcete si vládnout sami? Nebo chcete, aby vám vládla oligarchie, která je u moci jen díky nešťastné náhodě porodu?”¹⁸³ Chamberlain nebyl příliš nadšený z toho, že Dilke a Gladstone dojednali kompromis. Sice Gladstonovi dopisem kysele poděkoval, za to, že prosadil “největší revoluci, kterou tato země zažila, a díky tobě jí bylo dosaženo mírově a s všeobecným souhlasem.”¹⁸⁴, ale pokračoval v ostré kampani, ve které ho jeho příznivci vítali transparenty: “Vítáme budoucího premiéra.”

Řada anglických historiků vidí ve vydání Radikálního programu obrat v anglické politice. První zatroubení ke zteči, která prolomila konsensus ohledně *laissez faire* systému. Ten ale politice od padesátých let, vítězství Ligy proti obilným zákonům a likvidaci merkantilismu sice dominoval, ale jeho panství nebylo totalitní.

Inspirací pro Radikální program se stal pamflet Chamberlainova přítele a spolubojovníka Frederika Augusta Maxse. Maxse byl příslušník vyšších vrstev a také bojovník za mnoho politických kauz. Dvakrát se pokoušel probojovat do sněmovny, ale pokaždé si voliči vybrali někoho jiného. Maxse byl aktivní člen ve Společenství charitních organizací (*Charity Organisation Society*) manželů Bosenquetových, ale také v Millově Asociaci pro reformu držby půdy (*Land Tenure Reform Association*).

¹⁸³ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977. s. 118.

¹⁸⁴ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977. s. 119.

Podobně jako Gladstone morálně prožíval tzv. východní otázku a založil Asociaci pro volební reformu (*Electoral Reform Association*), která bojovala za stejnou velikost volebních obvodů. Maxse vydal tiskem již v roce 1872 svoji přednášku s titulem Příčiny společenské revolty (*The Causes of Social Revolt*), ve které reagoval na události v Paříži a zobecnil je i jako příčiny možné revolty v Anglii. “Je současný stav společnosti uspokojující?”¹⁸⁵ Maxse došel k závěru, že nikoli. Jako měřítko úspěchu společnosti se totiž bere dosažený standart, na který ale nedosáhnou všichni, naopak je k dispozici jen málo lidem. Maxse tento stav tvrdě kritizoval a současně upozorňoval na podmínky, ve kterých žije chudina na venkově.¹⁸⁶ Zejména pak byl konsternován jejím zdravotním stavem, úmrtností a negramotností. Na základě jejich stavu (a nejen jejich) došel k závěru, že individualismus diktující, aby si “každý pomohl sám”, musí být zapomenut a vláda začala čelit faktům.¹⁸⁷

Maxse odsoudil slovy Lamartina¹⁸⁸ panující politickou ekonomii jako “kód egoismu: válka na život a na smrt mezi zaměstnanci a zaměstnavateli, mezi prodávajícími a kupujícími, mezi těmi obklopenými hojností a těmi, kdo hladoví.”¹⁸⁹ Konkurenci označil za autoritu, která má pouze ospravedlnit bezskrupulózní užívání majetku a jeho přirozenou distribuci, která je vždy připomenuta “mužům, jež hladoví a chtějí vyšší mzdu.”¹⁹⁰ Stejně si na pomoc proti nadvládě *laissez faire* vzal Milla, který kritizoval jeho zneužívání politiky.¹⁹¹ Stojí za povšimnutí, že podobně jako chartisté viděl Maxse klíč v zavedení demokracie, která porazí stávající aristokracii. Na pomoc si proti aristokratům mobilizoval tisk závislý na čtenářích. Proto je důležité, aby uměli číst a psát, dovozoval.

Řešení viděl Maxse v zavedení povinné školní docházky zbavené náboženských ideologií,. Dalším krokem měly být reforma držby zemědělské půdy (Land Tenure Reform) a záměna nepřímých daní za přímé. Argumentoval, že nepřímé daně jsou nespravedlivé, protože dopadají na nejchudší. Zatímco přímé daně jsou nízké. Maxse se domníval, že by daňová reforma měla více zatížit majetné obyvatele království, a to jak na majetku, tak

¹⁸⁵ Maxse, F.A.: *The Causes of Social Revolt*, London 1872, s. 9. Zdroj:

<https://archive.org/stream/causesofsocialre00maxsuoft#page/8/mode/2up>

¹⁸⁶ Maxse, F.A.: *The Causes of Social Revolt*, London 1872, s. 11 - 16. Zdroj:

<https://archive.org/stream/causesofsocialre00maxsuoft#page/8/mode/2up>

¹⁸⁷ Maxse, F.A.: *The Causes of Social Revolt*, London 1872, s. 16. Zdroj:

<https://archive.org/stream/causesofsocialre00maxsuoft#page/8/mode/2up>

¹⁸⁸ Alfons de Lamartin, francouzský básník, orientalista, historik a liberální politik, ministra zahraničí a hlavní figura francouzské 2. republiky během roku 1848.

¹⁸⁹ Maxse, F.A.: *The Causes of Social Revolt*, London 1872, s. 21. Zdroj:

<https://archive.org/stream/causesofsocialre00maxsuoft#page/8/mode/2up>

¹⁹⁰ Maxse, F.A.: *The Causes of Social Revolt*, London 1872, s. 22. Zdroj:

<https://archive.org/stream/causesofsocialre00maxsuoft#page/8/mode/2up>

¹⁹¹ Tamtéž, s. 25.

příjmu z něho. Dalším požadavkem bylo zrovnoprávnění hlasů volební reformou tak, aby “20 tisíc voličů v Hackney a 19 tisíc v Glasgow mělo stejné zastoupení jako 136 voličů v Portanlingtonu. A zatímco na jednu stranu 110 poslanců zastupuje milión a 80 tisíc voličů a na druhé straně 110 jiných poslanců zastupuje 83 tisíc voličů.”¹⁹² Maxse zdůraznil, že vybírá jen ty nejpálčivější problémy, které mohou sjednotit všechny Radiály. Čtvrtým a posledním požadavkem tak bylo, aby všechny reformy byly v souladu s “inteligencí a vůlí národa.”¹⁹³ A pokud bude schváleny, pak se odstraní příčiny sociální revolty.

Maxse postavil svůj pamflet na myšlenkách Johna Stuarta Milla a Thomasem Malthusem ovlivněné pozici Charitní organizace. Požadoval vzdělání, které povede k politickému uvědomění nižších vrstev a nutnosti je pozvednout ke standardům civilizace nikoli jejich úsilím, ale pomocí státu. Jeho požadavek na přerozdělení půdy, zdanění příjmů a majetku, a ateizaci školství měl pomoci nižším vrstvám k úspěchu v tržním hospodářství. Podobně jako jiní myslitelé 19. století viděl trh jako nedokonalý instrument a dokonce jako ideologii vyšších vrstev. Myšlenky, které prosazoval, tak neměly socialistický respektive marxistický základ, nýbrž to byla liberální snaha o opravu kapitalismu z morálního hlediska.

Podobně Chamberlain při koncipování svého Radikální programu nestranil socialismu, ale hodlal vylepšit kapitalismus. Ve své předmluvě k programu, který má téměř 300 stran, nastínil, že nyní poprvé přijde vláda “lidí pro lid”, a to díky Gladstonově administrativě, která umožnila, aby ve “sněmovně zasedli skuteční zástupci národa a návrhy, které byly dosud ignorovány, se dočkají sluchu” a “radikalismu, který byl dosud nejhlasitějším krédem Liberální strany mimo sněmovnu, bude nyní silným faktorem uvnitř lidové komory.” Program nebyl v Chamberlainově očích pokračováním staré politiky. Naopak. Byl náplní pro novou “lidovou” sněmovnu. “Nová koncepce veřejné služby, nový vývoj společenské iniciativy, nové odhady přirozených povinností členů komunity k sobě navzájem,”¹⁹⁴ to všechno měl program přinést.

Ve volebním manuálu se dychtiví voliči dozvěděli, že dojde ke konci Whigů a jejich vymazání z politické mapy. I přesto, že se nejednalo o socialistický program, tak byl v dané době dostatečně provokativní. Nabízel zavedení platu zákonodárců, zrušení anglikánské církve a zavedení všeobecného hlasovacího práva pro muže. Vytvoření Národních rad v Dublinu a Edinburgu řídících některé domácí záležitosti a také zavedení okrskových samospráv, které zvýší efektivitu státní správy. Ale také základní vzdělání zdarma,

¹⁹² Tamtéž, s. 84.

¹⁹³ Tamtéž, s. 87.

¹⁹⁴ Chamberlain, J.: *Preface. The Radical Programm*, London 1885, s. 5-6.

Zdroj: <https://archive.org/details/radicalprogramme00chamiala>

pozemkovou reformu včetně opatření k tomu, aby se navýšil počet majitelů půdy. Zavedení nových daní na půdu, kterou nikdo neobdělává a to včetně pozemků užívaných ke sportu. Parcelace půdy v režii samosprávy, která k tomu od vlády obdrží pravomoc vynucovat výkup podobně, jako tomu je u plynu a elektřiny. Jelikož zavedení všeobecného hlasovacího práva považoval program za dlouhodobý cíl, tak radikálové navrhovali, aby nejprve dostali toto právo i podnájemci. V kapitole věnované pracovníkům v zemědělství se slibuje vysoké zdanění statkáře a zavedení daňové progrese, kdy malí zemědělci neplatí téměř nic a s velikostí stoupá daňová zátěž. Lloyd George ve své kampani v roce 1910 nemusel vymýšlet nic nového.

Další velké téma byla městská chudina, které měla pomoci také změna ve zdanění a vyšší zatížení bohatých přímými daněmi. Kromě toho měl stát začít podle programu pobízet místní samosprávu k výstavbě obecních bytů a vylepšení stávajících. Program také obsahoval úvahu na téma zákazu alkoholu (nemožné), jeho omezení (nepravděpodobné) a nakonec údiv nad tím, že doutníky jsou daněné méně než tabák, který kouří pracující a úvahu, že celá věc si zaslouží řádný průzkum.¹⁹⁵ V oblasti zdanění pak cituje zásadu Jeremy Bentham a Johna Stuarta Milla, že zdaněn by měl být pouze nadbytek, nikoli suma nutná pro život a další Millovu zásadu, že v oblasti daní by všichni občané měli přinášet stejnou obět'.¹⁹⁶

Program přetiskla *Fortnightly Review* editovaná Chamberlainovým spojencem T. H. S. Escottem. Ta se stala hlavní tiskovou platformou modernizace. Při čtení programu člověk nemůže nenabýt zvláštního dojmu, že Chamberlain chtěl lidem slíbit téměř vše z katalogu moderních a pokrokových myšlenek. Z historického hlediska je ale důležité, že mnoho z rozebíraných témat se později skutečně uzákonilo a stejné sliby dávali voličům Noví liberálové i Labouristé na začátku 20. století.

Pro Nový radikální program byly neméně důležité symboly, které plnil a které mu jeho kmotři dali do vínku. Chamberlain se postaral o pořádný rozruch, když v lednu 1885 přišel s teorií výkupného s otázkou: "Jaké výkupné bude vlastnictví platit za bezpečí, kterého požívá?" a současně si odpověděl: "... společnost dluží kompenzace chudé třídě této země a měla by tento nárok uznat a zaplatit."¹⁹⁷ Chamberlain svým výrokem na shromáždění v domovském Birminghamu pobouřil nejen Torye, ale také Whigy, kteří mu nemohli přijít na jméno.

¹⁹⁵ *The Radical Programm*, London 1885, s. 228. zdroj:

<https://archive.org/stream/radicalprogramme00chamiala#page/230/mode/2up/search/drink+traffic>

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 218.

¹⁹⁷ Garwin, J. L.: *The Life of Joseph Chamberlain*, London 1930, s. 549-551.

Chamberlain nakonec společně s Dilkem rezignovali na vládní funkce kvůli Irsku a jejich rezignace zůstala dlouhé dny neveřejná zejména proto, že kauza, na které se rozhodli položit vládu, nebyla dostatečně silná a jejich jednání bylo vynucené tlakem z nadcházejících voleb a nedostatkem jiného válečného pole. Vláda padla a Chamberlain se stal opozičním poslancem, čehož využil k ještě tvrdším výpadům. Salisbury zformoval menšinovou konzervativní vládu.

Chamberlainovi se tak uvolnili ruce pro útoky na bývalé vládní kolegy. Jeho projevy odkrývají myšlenkový svět vzešlý z liberálních aktivistických skupin, jejichž cíle zformuloval jeho přítel se jménem, které svádí k překlepu - Maxse.

Podle Chamberlaina existoval hlavní nevyřešený problém civilizace - třídní nerovnost. "Je to problém, který někteří odsunou stranou s odkazem na věčné zákony poptávky a nabídky, nutnosti svobodných smluv a svátostí soukromého vlastnického práva. Ale, pánové, to jsou jen pohodlné fráze sobeckého bohatství."¹⁹⁸ Projevy v tomto duchu pronášel Chamberlain po celé zemi. Byl to právě on, kdo vedl hlavní útok na panující systém *laissez faire*. A i když nabízel jako řešení částečné znárodnění, zespolečenštění některých soukromých funkcí soukromého majetku, tak jeho následovníci již nikoli. Se svým citem pro předvolební boj také vymyslel slogan pro celkem složitou pasáž programu týkající se zaměstnanců v zemědělství a slíbil každému z nich "tři akry půdy a krávu."

Z Chamberlaina se stala hlavní politická celebrita Nových radikálních liberálů. Jeho popularita překonala i Gladstona. Jako první publikoval vlastní program, který do té doby neviděl ani předseda strany ani jeho starší kolegové. Whigové si uvědomovali, že Radiální program ohrožuje jejich existenci. Bylo to v něm navíc explicitně napsáno, že budou vyhubeni. Překřtili jej na Neautorizovaný. Gladstone se pokusil vydat svoji alternativu, ale ta byla pouze nudným zábleskem snahy o nové kousky. Salisburyho nenazval v kampani Chamberlain jinak než Sicilský bandita či Dick Turpin.¹⁹⁹

Chamberlain byl nakonec Gladstonem pozván na Hawarden, kde spolu jednali o sladění programu, aby strana nešla do voleb rozštěpená. Ačkoli spolu strávili několik dní, tak Gladstone se nijak nenamáhal posílit důvěru mezi nimi informací o svém vyjednávání s irskými představiteli, konkrétně s Charlesem Stewardem Parnellem. Gladstone neakceptoval neautorizovaný program, ale Chamberlain získal dojem, že povolební spolupráce je možná a vítaná. O Gladstonově tajných jednáních se Chamberlain dozvěděl z jiného zdroje den před volbami. S Parnellem ale vyjednával také Salisbury a nyní se předháněli v tom, kdo si více

¹⁹⁸ Garwin, J. L.: *The Life of Joseph Chamberlain*, London 1930, svazek 2, s. 62.

¹⁹⁹ Dick Turpin byl slavný anglický bandita žijící v letech 1705-1739.

zaváže Irské poslance. Vyhrál Salisbury a Parnell doporučil svým irským voličům v Anglii volit konzervativce.

Pro imperiální království bylo obvyklé, že se jeho volby rozhodovaly v končinách, které většina obyvatel znala pouze z novinových článků a ilustrací. Navzdory úsilí radikálních reformátorů, volební reformě a provokativním slibům Liberálové získali stejně jako konzervativci dohromady s Iry. Schnadhorstův odhad absolutní dominance voleb se nepotvrdil a volby ovlivnilo obléhání Chartůmu, které hájil hrdina z Číny Charles Gordon, a to proti vůli vlády. Rok vzdoroval a nakonec zemřel. Město padlo dva dny předtím, než po roce žádostí dorazila pomoc. S jeho smrtí zahynulo také plánované drtivé vítězství Liberálů.

Ve volbách na konci listopadu Liberálové zvítězili s 335 poslanci a většinou 86 poslanců. Irští nacionalisté získali 86 křesel a stali se tak jazýčkem na vahách. Začaly diplomatické šachy Salisburyho okolo samosprávy pro Irsko, který lákal Whigy do koalice proti samosprávě. Gladston skrze rozhovor svého syna zvaný "*Hawarden Kite*" oznámil, že je ochoten převzít úřad premiéra a prosadit irskou samovládu. Jinými slovy Gladstone nabídl, že přistoupí na Parnellovy požadavky a dá Irsku nezávislost výměnou za post premiéra.

Gladstone převzal iniciativu a jistý si svojí pozicí, navzdory tomu, že 18 Whigů hlasovalo ve sněmovně s konzervativci a to v čele s Hartingtonem a Gotschenem, nabídl Chamberlainovi post Lorda Admirality, který odmítl s tím, že je sociální reformátor. Gladstone nabídl opět Výbor pro obchod, ale Chamberlain odmítl také a nakonec přijal minoritní post Prezidenta Výboru pro místní správu (*Local Government Board*). Utvrdil Gladstona v názoru, že je kariérista, který se prodá za cokoli. Jejich vzájemná antipatie provázela spolupráci obou mužů stejně jako bouři provázejí blesky.²⁰⁰ Gladstone začal ale dělat problémy Chamberlainovi kolem mzdy pro jeho tajemníka a to způsobilo překročení Rubikonu mezi oběma muži.²⁰¹ Gladstone pokračoval ve štěpení Chamberlainova vlivu a rozdělával posty jeho spojencům.

Chamberlain celkem rozumně navrhoval zchladit irské horké hlavy schématem, ve kterém by nájemci půdy přestali platit třetinu renty a zbytek by platili Chamberlainově ministerstvu a to by za kompenzace vykoupilo povinně půdu od statkářů a zemědělci by se stali spoluvlastníky vykoupené půdy. Plus vláda by samozřejmě přidala do schématu 40

²⁰⁰ Jenkins, R.: Gladstone. Praha 1996. s. 350.

²⁰¹ Garwin, J. L.: The Life of Joseph Chamberlain. Londýn 1930. s. 178. sv 2.

milionů liber na zaplacení úroků.²⁰² Plán byl ještě trochu komplikovanější, ale jeho zásadní rys byl stejný jako u znárodnování majetků ve slumech a jejich přestavba.

Gladstone to odmítl a navrhl zákon o vykoupení půdy, který by nové irské vládě na tyto účely věnoval 120 milionů liber, a po Chamberlainově naléhání přiznal, že plánuje pro Irsko vlastní parlament. Chamberlain po určitých peripetiích rezignoval společně s radikálním kolegou Trevelyanem, který se vzdal postu Sekretáře pro Skotsko. Gladstone odpuzoval Chamberlainův radikalismus a využil své pozice, aby podkopal jeho mocenskou strukturu a zbavil se ho. Bylo zřejmé, že Chamberlain žíznil po postu premiéra a dříve nebo později si ho vezme, a tak Gladstone vyrazil do protiútoků. Dilke byl zničen svoji sexuální aférou v únoru 1886, na které se po měsíce živil tisk a která byla podobná Parnellově aféře. Existovalo nikdy neprokázané podezření, že se svého přítele a konkurenta měl Chamberlain motiv zbavit. Chamberlain správně předpověděl, že irská samospráva povede k jeho odtržení od království, a po svém odchodu z funkce zaměřil veškerou svoji energii na to, aby zákon neprošel. A k takovému podniku potřeboval všechny spojence, kteří byli po ruce.

1.10. Randolph Churchill - konzervativní Chamberlain

Až do Búrské války ovládala britskou politickou scénu nová strana tvořená Konzervativci a Liberálními unionisty. Jejím hlavním étosem byla jednota království, lidový imperialismus a sociální reforma. Chamberlain se stal jeho hlavním šampionem. Události v Súdánu a následné zveřejnění Gordonových dopisů v tisku vedly k vzednutí romantické pýchy a imperiálního nacionalismu. Ten vyvrcholil až khaki volbami. Kromě let 1892 - 1895 vládli království Unionisté. Hlavními architekty nového systému byl Joseph Chamberlain, Randolph Churchill a lord Salisbury.

Po Disraeliho odchodu do sněmovny lordů a Salisburyho působení tamtéž stáli proti liberálním dravcům v Dolní komoře nevýrazné osobnosti konzervativců. To se ale změnilo se vznikem Čtvrté strany. Ta se zrodila v Bradlaughově aféře. Charles Bradlaugh byl zvolen do sněmovny a věren své víře v původ druhů²⁰³ a přelidnění lidstva, kterou mu dali do vínku Charles Darwin a Thomas Malthus, odmítl složit religiózní přísahu poslance. Poslancem byl zvolen za Liberály v Northhamptonu a zatímco Joseph Chamberlain si nechával svůj ateismus způsobený ztrátou dvou milovaných manželek při porodu pro sebe, tak Bradlaugh z něj učinil stavební kámen své politické kariéry. A právě jeho vstupem do sněmovny bylo zahájeno dvacetileté období britských dějin.

²⁰² Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*. Londýn 1977. s. 138.

²⁰³ Darwin, Ch.: *The Origin of Species*, London 2004.

Charles Braudslaugh roku 1866 spoluzakládal Národní sekulární společnost (*National Secular Society*), ve které pilně spolupracoval s Annie Besantovou. Od roku 1860 byl členem několika Radikálních pokrokových klubů a současně vedoucím redaktorem sekulárního magazínu *National Reformer*. Důvodem, proč mu tak ležela v žaludu víra, bylo jeho studium Thomase Malthuse respektive jeho následovníků. Za přetištění pamfletu Charlese Knowltona Plody filosofie aneb soukromý průvodce mladých sezdaných párů (*The Fruits of Philosophy, or the Private Companion of Young Married People*), který prosazoval kontrolu porodnosti, se společně s Annie Besantovou dostal na chvíli do vězení.²⁰⁴

Charles Darwin odmítl svědčit v jeho prospěch, protože byl nemocný a odmítal kontrolu porodnosti. Darwin ve své autobiografii vysvětluje, že “v roce 1838... jsem pro rozptýlení četl Malthusovo dílo o Populaci... mě napadlo, že za těchto okolností mnoho variací může být zachráněno, a ty nevyhovující zničeny. Výsledkem bude zformování nových druhů. Nyní jsem měl alespoň teorii, podle které jsem mohl pracovat.”²⁰⁵ Malthus byl pro Darwina inspirativním teoretikem, na jehož základě vybudoval svoje dílo.

Braudslaugh a Besantová založili na základě popularity, kterou jim soudní řízení přineslo, Malthusiánskou ligu. Braudslaugh byl narozdíl od Besantové, která se stala patronkou Fabianistů, protisocialistický a jeho antináboženský a anticírkevní postoj čerpal z individualismu. Byl proto republikán, obhajoval díky četbě Johna Stuarta Milla volební právo pro ženy a ze stejného důvodu hájil odbory.

Přísaha poslance předpokládala dvě věci: víru v monarchii a boha. Monarcha je ostatně bohem pomazaný, takže obě věci souvisí. Byla jmenována komise, která souhlasila, aby sice přísahu odříkal, ale nemusel ji pronést celou. Ostatně poslanci jako Lionel de Rothschild či David Salomon také historicky vynechali pasáž o křesťanství. Podobně jako jinou pasáž kvaker Josef Pease.²⁰⁶ Braudslaugh ale provokoval skrze tisk a snažil se svoji kauzu co nejvíce zpolitizovat. Podobnou přísahu věrnosti, jakou skládali poslanci, skládali také svědci u soudu. Vláda jmenovala druhou komisi. Následovala dvoudenní debata poslanců a návrh, aby podobně jako jinověrci i ateista pouze potvrdil svoji věrnost, neprošel. Gladstone bránil Braudslaughovo právo zasednout ve sněmovně, ve kterém mu nemůže bránit žádný další zákonodárce. Arogance nového poslance za Northhampton ale popudila velkou část sněmovny a svými výroky, ve kterých mluvil o křesťanství jako o “rakovině, která otravuje krev celého světa”, rozlítil další.

²⁰⁴ Besant, A.: *Autobiography*, London 2009, s. 205 - 210.

²⁰⁵ Darwin, Ch.: *Autobiographies*, London 2002, s. 72.

²⁰⁶ ADJOURNED DEBATE. HC Deb 24 May 1880 vol 252 cc333-422. Zdroj: <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1880/may/24/adjourned-debate>

Dvoudenní debatu zahájil Randolph Churchill, který se za konzervativce ohradil proti tomu, aby Braudlaugh potvrdil přísahu, i když veřejně říká, že pro něj nic neznamená, a pustil se do vlády za to, že chce Braudlaughovi umožnit prázdnou přísahu “přitisknout ke svaté knize, svoje rty, a vzít jméno stvořitele nadarmo v nejvíce nábožném a křesťanském shromáždění civilizovaného světa. Věřím, že sněmovna nedegraduje svoji čest svěřením věci nějaké komisi, anebo nepřipustí diktát množství právníků, kteří tvrdí, že by bylo nerozumné, nesvaté a nekřesťanské zabránit zjevnému ateistovi lživě přísahat u stolu této sněmovny na nejsvatější z knih, tou lží, která je vyznáním věrnosti královně a zemi.”²⁰⁷ Zakončil Churchill svoji řeč následovanou dlouhým a nadšeným aplausem.

K Churchillovi se přidali další dva mladí konzervativci John Gorst a George Russel. Žádný z obou jmenovaných neměl jiskřící osobnost vlastní Churchillovi, který se tak stal jejich vůdcem. Braudlaughova aféra mu přinesla v politickém světě ostruhy a jeho americká manželka si pochvalovala v dopise, že dostává “množství gratulací do takové míry, že mám pocit, jako kdybych já stála za celou věcí.” A dodala, že dostali pozvání k setkání s členy královské rodiny.²⁰⁸ Jak aféra nabírala na intenzitě, tak ve sněmovně byla čím dále více slyšet trojice Churchill, Gorst a Russel. Northcote a Gladstone v této věci ztratili iniciativu.

Churchill si získal pozornost, ale v jádru věci neuspěl. Braudlaugh prokázal vytrvalost korunovanou úspěchem, kdy po množství doplňovacích voleb, které neustále vyhrával, unavil sněmovnu a ta mu v roce 1886 umožnila přesně to, co v závěru své řeči popsal Churchill. O dva roky později kolegové z obou komor souhlasili s novelou zákona, která upravovala jak přísahu poslance, tak svědka u soudu. Malthus porazil Ježíše. Není divu, že na Braudlaughv pohřeb v roce 1891 dorazil i Mahátmá Gándhí. Pasivní rezistence Charlese Braudlaughy byla zajímavou inspirací

Gorst získal křeslo poslance poté, co strávil šest let po druhé volební reformě reorganizací struktury konzervativní strany na žádost Disraeliho. Nejzajímavější kariéru ale nakonec udělal poslední z členů “Čtvrté strany”: Arthur James Balfour. Člen budoucího hotelu Cecil, jehož do politiky postrčila rodina v čele se strýcem lordem Salisburym, který měl veškerou motivaci ukončit dvojité předsednictví strany, jež sdílel s lídrem opozice ve sněmovně Northcoatem.

Tito čtyři pánové se díky nedostatečným politickým schopnostem konzervativního lídra v Dolní komoře stali nejviditelnějším konzervativním elementem. Po Braudlaughově

²⁰⁷ ADJOURNED DEBATE. HC Deb 24 May 1880 vol 252 cc339. Zdroj: <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1880/may/24/adjourned-debate>

²⁰⁸ James, R. R.: *Lord Randolph Churchill*, London 1994, s 78.

aféře hledala skupina během večeri v domě Churchillových nové téma, na kterém by se mohla blýsknout. Gorst přišel s nápadem využití poslaneckého návrhu zákona o odpovědnosti zaměstnavatele za pracovní úraz zaměstnance a jeho využití jako klacku na vládu. Churchill se s nadšením vrhl do práce, jen Balfour měl pochybnosti, a to zejména proto, že se původně v debatě postavil na stranu zaměstnavatelů.

Vláda měla oprávněné pochybnosti o kvalitě zákona a předpokládala, že s pomoci konzervativců spadne pod stůl. Čtvrtá strana ale zaujala stanovisko blízké Radikálům a začala vládě se zákonem pomáhat a současně kritizovat za to, že nejde ani zdaleka do takové hloubky, jak by měl. Zákon pomohli celý přepsat a to celé bez konzultací s Northcoatem. Zatímco Radikálové v Liberální straně neskřývali potěšení, tak Whigové a movití podporovatelé strany skřípali zuby. Churchill požadoval plnou odpovědnost zaměstnavatelů za pracovní úrazy. V následné debatě donutil ministra Dodsona několikrát změnit postoj a společně se svými kolegy zesměšnil vládu. Současně se ale veřejně přihlásil k Chamberlainově Radikalismu.

O tři roky později už bylo zřejmé, že se Churchill rozhodl obléci do politického oděvu ušitého v Birminghamu, které používal jako opoziční poslanec k trápení vlády. Churchill vnímal rozdělení Liberální strany na Whigy a Radikály a využíval hlubokého příkopu, který mezi nimi byl. A současně viděl politický prostor na stejném místě jako Chamberlain. Na rozdíl od něho mu ale chyběla schopnost soustavné práce. Churchill byl sice z rodiny Malborough, ale před sňatkem s bohatou Američankou byla hlavním zdrojem příjmu rodiny vyhlášená knihovna, kterou rodina rozprodávala.²⁰⁹ Nakonec to bylo manželství, díky kterému byl schopen Lord Randolph platit účty.

Churchill od roku 1883 cíleně pořádal veřejné mítinky v Birminghamu, kde propagoval Toryovskou demokracii, jejímž hlavní prvky byly to zcizené od Chamberlaina. Hněv davu mu dodával popularity. V listopadu roku 1883 také společně s Gorstem a Drummondem Wolffem založil *Primrose Tory League*, která měla podporovat konzervativce a o sedm let později již měla milionů členů. Členem mohl být každý kromě “ateistů a nepřátel Britského impéria.” Organizace přijímala ženy, pracující, nevolíče, římské katolíky a dokonce liberály. Vévodkyně z Malborough se stala první prezidentkou ženské sekce. Je zjevné, že cílem bylo vytvořit podobnou stranickou mašinerii, kterou Chamberlain dal do vínku Liberální straně.

²⁰⁹ James, R. R.: *Lord Randolph Churchill*, London 1994, s. 45.

Kopírování úspěšného Chamberlaina pokračovalo i v programové oblasti. V roce 1886 publikoval Churchill po čtyřech letech příprav svůj Dartfordský program a to v předvolebním projevu. Když čelil otázkám, co je vlastně podstatou Toryovské demokracie o které Churchill tvrdil, že našla inspiraci v Disraeliho novelách, tak měl sám problémy vystihnout nějaké programové cíle. “Pokud mám říci pravdu, pak sám nevím co Toryovská demokracie je, ale věřím, že jde v zásadě o oportunismus.”²¹⁰

Zákon z roku 1883 stranám zakazoval praktiky známé z USA, tedy placení za politickou agitaci.²¹¹ Byla sice založena National Union, ale Churchill zjistil, že potřebuje nějakou formu ideologie, která mu umožní budovat celostátní organizaci dobrovolníků. Stranu, jak jí známe v dnešní podobě. Salisbury ho podporoval, i když se mu nelíbilo, že by se strana měla řídit v jakési úřednické organizaci mimo Parlament. Nakonec se stal patronem Churchillova počínání. To mu také umožnilo nalézt později cestu k Josephu Chamberlainovi.

Hlavním Churchillovým krédem bylo nalézt novou náplň pro demokratické působení Toryů. A našel ji po vzoru Chamberlaina ve vyšších daních a nárůstu státu. Jeho lidový konzervatismus měl za cíl především získat široké vrstvy voličů. Nástroje, jak toho dosáhnout byly lhostejné, pokud nebyly v rozporu se zájmy pozemkových vlastníků a anglikánů, které měly ve straně tradičně hlavní slovo. “Nebojím se demokracie. Nebojím se minorit.” A především otevřeně přiznal na předvolebním shromáždění v Manchesteru, že “Radikální strana s panem Gladstonem v čele, je rozlícená a pobouřená na Torye, protože jsme jako stranický pokřik přijali potřeby lidu!”²¹² Jak konstatoval Dostojevský, “Aristokrat, když se dá k demokracii, je okouzlující.”²¹³

Churchill svoji politickou netrpělivostí způsobil nejen rozpad čtvrté strany, ale také pád z výslunní své kariéry. Jeho politická mise, ale připravila Konzervativní stranu na koalici, ve které vedle sebe zasedl viktoriánský titán Salisbury, sociální radikál Chamberlain a Hartingtonovy whigové. Všechny tři elementy spojil odpor proti samosprávě Irsku a byla to imperiální politika, která je působila jako pojivo jejich spojení.

1.11. Strana jednoty

Zatímco Salisbury trávil jaro v Monte Carlu, tak jeho synovec Balfour byl pozván na večeři k Chamberlainovi. Politické ovzduší bylo nabito elektrizujícími zprávami o pravděpodobné Chamberlainově rezignaci z vlády a o jeho možném spojení s konzervativci. Balfour celou

²¹⁰ Roberts, A. B.: *Salisbury Victorian Titan*, London 1999, s. 288.

²¹¹ Pugh, M.: *State and Society*, London 2012, s. 33.

²¹² James, R. R.: *Lord Randolph Churchill*, London 1994, s. 147.

²¹³ Dostojevský, F. M.: *Běsi*, Praha 2004, s. 397.

večeři s Chamberlainem pozorně poslouchal a ihned po večeři diktoval svému strýce na jih Francie téměř doslovný záznam proběhlé konverzace. Balfour se jako člen čtvrté strany necítil povinován vůči doktríně *laisse faire*. Chamberlain mu očividně imponoval svým novým pojetím státu, které mu také vysvětlil.

“Myslím, že demokratická vláda musí být z vojenského a imperiálního hlediska nejsilnější na světě, protože má sebou vůli lidu. Naše neštěstí je, že žijeme v systému vlády původně zaranžované ke kontrole kroků krále a jeho ministrů, a která se proto příliš zdráhá zemi řídit. Problém je dát plnou moc demokracii, ale způsobit, že nevyvolá více než rozhodnutí o obecných zásadách, které mají být realizovány. Můj Radikalismus touží za všech okolností po ustanovení silné vlády a imperiální vlády,”²¹⁴ dozvěděl se během jídla Balfour do Chamberlaina.

Chamberlain viděl demokracii jako důvod pro reformu státu. Stát už není zlo, kterému se má občan bránit, ale je to akciová společnost sloužící svým akcionářům. Tato nová forma vlastnictví opravňuje stát ke krokům, které by dříve šlechta panovníkovi netrpěla. V rámci nového pojetí státu musí bohatí “platit výkupné chudým”, stát by měl řídit množství společenských statků, jako je prodej vody, plynu a i elektřiny. Stát by se měl také chovat jako firma vůči konkurenci jiných zemí a usilovat o svoji silnou moc v imperiální oblasti. A to protože za ním stojí lid. Chamberlainovým principem byla silná a velká vláda.

Nadšený Balfour v dopise strýčkovi psal, že “nalezneme v něm tak dlouho, jak s námi bude souhlasit, spojence velmi odlišného od těch lhostejných a kluzkých Whigů, jež je rozdílné od sebe odlišit a s kterými je nemožné jednat.” A také mu některé Chamberlainovy rysy připomněly Churchilla. “V politice (slova, která jsou mi tak důvěrná z Randolphových úst,) nemá smysl vyhlížet cokoli za hranici příštích čtrnácti dní.”²¹⁵

Balfour, odkojený několika roky spolupráce s Churchillem, pro kterého byl Chamberlain vzorem, našel stejně charismatického politika s podobnými názory, nikoli jeho kopii o kterou se Churchill pokoušel. Salisbury si četl dopis na jihu Francie zatímco si kupoval pozemek pro svůj nový dům a tlumil nadšení svého synovce. Chamberlain rezignoval na svůj post ve vládě. Poté co Salisburyho zastihla zpráva o Chamberlainově rezignaci začal plánovat svoji třídní cestu domů a také vládu národní jednoty. Jeho úvahy ale šly jiným směrem než Balfourovy. Plánoval vytvoření vlády národní jednoty pod vedení Hartingtona a splynutí pravicových Liberálů a Toryů. Salisburyho pojetí vlády jako kontroly panovníka a jeho smysl pro svobodu a *laissez faire* mu ani neumožnily v myšlenkách vidět

²¹⁴ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977, s. 151.

²¹⁵ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977, s. 151.

jako možné spojení Radikálů a konzervativců. “Pro nás je křehkost vlády zárukou - a to jedinou, kterou máme proti revolučním úpravám našich zákonů.”²¹⁶ Odepsal zpět.

Myšlenkový svět Chamberlaina a Salisburyho byl naprosto odlišný. Kde jeden viděl přežitek, druhý naopak hráz proti revolučním ideologiím. Chamberlain si v nákupním centru nových ideologií vybíral vždy ty pokrokové, zatímco Salisbury se snažil hájit svobody starého světa. Podobně jako Šigaljev v Běsech tvořil nový svět, i když jeho teorie nebyla stále definitivní a nakonec došel k závěru: “Zamotal jsem se ve vlastních vývodech a můj závěr je v přímém protikladu se základním ideou, z které vycházím. Ačkoli vycházím z neomezené svobody, v závěru dospívám k neomezenému despotismu.”²¹⁷

Salisbury se dohodl s Hartingtonem, jehož mladší bratr byl kvůli svému postu Hlavního tajemníka pro Irsko v roce 1882 zavražděn v dublinském parku irskými radikály. Cavendish byl sice manželem Gladstonovy neterě a jeho osobním tajemníkem, ale Gladstone i tak změnil svoji politiku vůči Irsku. Hartington na druhou stranu nebyl schopen takovou radikální změnu politiky snést. Hartington byl na rozdíl od Chamberlaina klasický liberál a navíc příslušník starého a významného rodu. Odmítl Salisburyho nabídku stát se premiérem a to celkem dvakrát: jednou v roce 1886 a podruhé o rok později po rezignaci Churchilla na post Kancléře pokladu.

Na začátku dubna 1886 Gladstone pronesl v první čtení svoji více než tříhodinovou řeč, ve které obhajoval udělení samovlády Irsku, námitku proti ní pronesl Trevelyan a následně mluvil Parnell.²¹⁸ Druhý den během podávání pozměňovacích návrhů přednesl svůj rezignační projev Chamberlain a seznámil sněmovnu, také se svým do té doby neveřejným schématem parcelace půdy v Irsku, které připravil pro vládu. Následující den zase přijal hozenou rukavici Hartington a bylo zřejmé, že Gladstonovův optimismus nebyl na místě.

Na Gladstonovo rozhodnutí vyšachovat Chamberlaina a nahradit ho Parnellem reagoval Salisbury návštěvou Královské opery v doprovodu Hartingtona a prvním společným veřejným vystoupením. Churchill nové spojení pojmenoval jako “Strana jednoty - Unionist Party.” Chamberlain nechával zpočátku místo Hartingtonovi, aby si případně spálil prsty on ve středu s Gladstonem. Nově vzniklé spojení nebylo lehké obhájit před příznivci, podporovateli a voliči. V polovině května bylo ale nutné učinit první demonstrativní přehlídku vzájemného spojení “kluzkých” Whigů a Radikálů.

²¹⁶ Roberts, A. B.: *Salisbury Victorian Titan*, London 1999, s. 381.

²¹⁷ Dostojevský, F. M.: *Běsi*, Praha 2004, s. 382.

²¹⁸ MOTION FOR LEAVE. [FIRST NIGHT.] HC Deb 08 April 1886 vol 304 cc1036-141. Zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1886/apr/08/motion-for-leave-first-night#S3V0304P0_18860408_HOC_28

Chamberlain přispěl do mlýna svými 32 věrnými poslanci. Výsledkem bylo založení Liberální unijní asociace, která se měla stát nástupkyní Národní liberální federace, která zůstala věrná Gladstonovi. Chamberlain pokračoval ve své charakteristické politice zakládání organizací, které se následně stanou prostředníkem pro prosazování jeho postojů.

Spojení v Liberály musel obhajovat také v dopise bratrovi Arturovi, který řídil rodinný majetek. Podle Chamberlaina byly čtyři důvody, proč bylo nutné se setkání zúčastnit: "1) ukázat, že jsme jednotná strana oponentů a ne heterogenní atomy; 2) protože Hartington odsouhlasil můj názor a vzal za své přijetí politiky federalizované místní vlády alternativní k navrhované separaci; 3) protože to posílí naši stranu ve sněmovně; 4) protože pan G. spálil lodě a ... neučinil žádný pokus si mě usmířit, ačkoli se mohl pokusit pacifikovat moji opozici."²¹⁹ Uražená ješitnost byla silnější než odpor k Whigům. Snaha porazit Gladstona vyvěrala ze stejného pramene jako touha ho nahradit.

Chamberlainovi se nepodařilo získat rozhodující sílu v Liberálně unijní asociaci, a proto založil v Birminghamu za pomoci svých věrných Národní radikální unii, do které vstoupilo nyní již 46 jeho poslanců. Tento krok je v kontradikci s body jedna a tři jeho vysvětlení směřovaného k bratrovi. Chamberlain sice usiloval o spojenectví, ale jen o takové, ve kterém mohli mít buď dominanci nebo hlavní slovo. Jeho roztržka s Gladstonem ohledně Irska nebyla pro Johna Dilkeho dostatečným důvodem, aby odešel od Liberálů také. Stejně tak John Bright pochyboval o tom, zda založení další politické strany nepovede jen k většímu politickému zmatku. Noví radikálové tak zůstali v Liberální straně a část jich směřovala ke straně konzervativní.

Chamberlain hrál o čas a nechával si otevřená vrátka na všechny strany. Doufal, že vývoj situace bude znamenat konec pro Gladstona a jeho triumfální návrat do Liberální strany. Ovšem do křesla předsedy. Stejně tak skrze Randolpha Churchilla udržoval naživu myšlenku o nové pokrokové straně, která by spojila Radikály a toryovské demokraty.²²⁰ Ani jedna z plánovaných variant nevyšla. Churchill se nechal vyšachovat svojí netrpělivostí ze Salisburyho kabinetu o rok později a Gladstone se držel předsednické židle silou mladého zápasníka.

Volební kampaň s sebou nesla pro Hartingtona a Chamberlaina dilema, zda v jednomandátových obvodech, ve kterých nekandidovali, podporovat konzervativce či liberály. Zatímco Hartington se rozhodl pro neutralitu, tak Chamberlain vyzval voliče, aby

²¹⁹ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977, s. 152

²²⁰ Shannon, R.: *Crisis of Imperialism*, London 1976, s. 227.

dali přednost Unionistickým toryům před Liberály. Současně si tak zajistil dohodu s konzervativci, na základě které si vzájemně nekanibalizovali své kandidáty.

Chamberlain v kampani sice mluvil o sociálních reformách,²²¹ na druhou stranu vedl kampaň zcela v duchu národního patriotismu, zradě Gladstona a potřebě nově uspořádat poměry mezi královstvími. Hlavním sloganem voleb byla v jeho pojetí “britská patriotická a protiteroristická karta.”²²²

Churchill současně rozezněl strunu oranžistů v Ulsteru, která zní dosud. Celý krizový rok byli Churchill a Chamberlain v úzkém kontaktu, zatímco Balfour varoval Salisburyho před až “nemocně ambiciózním Churchillem”²²³.

Po volbách získal Churchill klíčový post Kancléře pokladu a vůdce většiny v poslanecké sněmovně, což bylo vnímáno jako signál Salisburyho slabosti. Postupně bylo zřejmé, že Churchill adoptoval k Salisburyho zlosti Chamberlainovu taktiku a začal připravovat “lidový rozpočet.” Na začátku října 1886 promluvil v Oakfieldu k davu 14 tisíc posluchačů a sdělil jim, že nový rozpočet a vládní program obsahují “vytvoření malých podniků a parcel pro zemědělské dělníky, širokou reformu místní správy, snižování nepřímých daní, ... , rozšíření volebního práva na podnájemce” a nastolil tak pro vládu program Toryovské demokracie. Salisbury si pak jen postěžoval svému příteli v dopise, že aspektem moderní politiky je právě “jeden ze známých a nejhorších charakteristik demokracie. Ale tak to je a nikdo o tom nemůže pochybovat. V této konkurenci je schopnost “vystřít se” základní kvalifikací. Není pochyb o tom, že poměry, které panují v Americe brzy převezmou vládu i tady.”²²⁴ Salisbury si plně uvědomoval, že Churchill se snaží skrze svoji popularitu získat co největší moc na politické scéně. Hlavním problémem ale byl, že Churchill díky svým vazbám na Radikály a vlastním podporovatelům, kteří kolem něj v rámci čtvrté strany stále oscilovali, mohl kdykoli využít své síly a zbavit Unionistickou vládu většiny ve sněmovně. Churchill tak měl politický vydírací potenciál, který maskoval populistickými sliby početně největším vrstvám společnosti – méně majetným. Churchill mohl jako jazýček na vahách kdykoli ukončit Unii s Irskem a vynést zpět do křesla Gladstona a nahradit Chamberlaina.

Churchill plánoval získat nadvládu a dominovat Salisburyho administrativě. Jeho zbraní se tak měl stát lidový rozpočet, o kterém Salisbury dostával zprávy z Kancléřství pokladu.

²²¹ Garwin, J. L.: *The Life of Joseph Chamberlain*, London 1930, svazek 2, s. 212.

²²² Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977, s. 155.

²²³ James, R. R.: *Lord Randolph Churchill*, London 1994, s. 141.

²²⁴ Roberts, A. B.: *Salisbury Victorian Titan*, London 1999, s. 404.

Podstatou rozpočtu bylo snížení daně z příjmu, snížení daní na čaj a tabák (snížení cen pro lid), zavedení daně z nemovitosti a reforma daní uvalovaných místní správou. Churchillův rozpočet ohrožoval plány ministerstva války, které naopak vidělo nutnost zvýšení příjmů za účelem nákupu nové vojenské techniky a lodí.

Churchill sršící sebedůvěrou díky spojení s Chamberlainem, od kterého opsal recept na volební úspěch, nabídl rezignaci na post Kancléře pokladu a vůdce ve sněmovně kvůli navyšování rozpočtu na armádu a loďstvo. Salisbury projevil velkou odvahu a rezignaci přijal. Salisbury vyhrál. Churchill se dostal na dráhu svého sestupu.

Proč nestál v této době po jeho boku druh z "Pokrokové strany" Chamberlain? Churchill s ním svůj postup nekonzultoval. Kromě toho výsledek voleb roku 1886 dal Chamberlainovi dost materiálu na přemýšlení. Liberálové silně ztratili na městských předměstích a na venkově, který neslyšel na volání slibující "tři akry a krávu" za hlas. Chamberlain získal 79 mandátů. A signál od voličů byl jasný: žádné spojování s konzervativci v čemkoli jiném kromě Irska. Chamberlain proto napsal Balfourovi, že vláda musí vzniknout v porozumění s Hartingtonem a "s adekvátním, ačkoli méně dokonalým porozuměním se mnou."²²⁵ Gladstone, Parnell a jejich spolustraníci útočili na Chamberlainův charakter a integritu. Chamberlain neudělal stejnou chybu jako jeho dědicové Lloyd George a Ramsay MacDonald, kteří opustili své radikální sliby za křesla ve vládě. Bylo zřejmé, že venkov se cítil zklamaný a se zaujetím poslouchal Gladstonovu kritiku Chamberlaina. Levicoví voliči zůstali v den voleb doma a pravicoví zvolili konzervativce. Navíc Gladstonovi pomáhalo Chamberlainovo dítě: Národní liberální federace.

Churchill byl pro Chamberlaina nadějí a jeho lidový rozpočet byl krokem směrem k Radikálům. Na Churchillovo místo nastoupil klasický liberál a obdivovatel Bismarcka Goschen, který byl naopak vůči Chamberlainově politice nepřátelsky naladěný a v době publikování Neautorizovaného programu patřil mezi jeho největší kritiky.

Chamberlain začal po Churchillově pádu jednat o svém návratu do Liberálních řad. Jednalo se o jasnou známku jeho izolace. Z partnerství s konzervativci získali nejvíce jeho nepřátelé z Liberální strany, s kterými společně odešel a kteří měli logicky blíže ke konzervativcům. Na rozdíl od Chamberlaina je nedělily ideologické rozdíly.

Konzervativní sebevědomí plynoucí z relativně pohodlné většiny ve sněmovně vedlo k tvrdému postupu vůči Irsku. Z této otázky se tak v druhé polovině osmdesátých let stal

²²⁵ Dugdale, B.: *Arthur James Balfour*, London 1939. svazek 2, s. 103 -104.

společenský motor radikalizující intelektuály a nižší společenské vrstvy. Chamberlainův plán reforem a následující federalizace se nekonaly. Balfour naordinoval Irsku známou politiku přinucení provozovanou s filosofickou laskavostí. Chamberlainova hra na obě strany nevedla k výsledku. Na pravici patřil k trpěnému radikálovi, jehož akcie spadly společně s Churchillovými a na liberální levici ztrácel důvěryhodnost. Gladstone, který se zbavil jak Radikálů, tak klasických liberálů, byl navíc v sedle pevnější než kdy jindy. Někteří jako bývalý ministr Trevelyan se pokorně vrátili zpět do náruče Liberální strany, z níž odešel během Velké války až jeho dědic k Labouristům.

Z patové situace pomohl Chamberlainovi Salisbury a poslal ho vyřešit spor mezi Kanadou a USA o práva na rybolov. Královna byla ze Salisburyho kroku nadšena. Zřejmě by její zápal zmírnilo vědomí, že Chamberlainovi pobyt v zahraničí nejen přinese novou mladou manželku, ale také prodlouží jeho politický život o desítky let. Dojednaná dohoda byla velký úspěch až do chvíle, kdy jí odmítl ratifikovat americký kongres. To už ale nikoho nezajímalo.

Chamberlain využil následujících několika málo let svoji ohromující energii zejména k tomu, aby opečovával centrum své moci – Birmingham, který se dočkal dalších nových parků a knihoven.

Během svého návratu z USA, ale již plánoval novou politickou aktivitu. Svému kolegovi během cesty domů napsal, že se těší na návrat mezi Liberální unionisty a “myslím, že bychom měli založit novou Ligu pracujících (*Labourers League*) a jmenovat Collinse do jejího čela.”²²⁶ Chamberlain nehodlal na svoji politickou kariéru rezignovat a v USA došel k závěru, že musí jen více přitlačit na pilu. Situace se ostatně kvůli Irsku radikalizovala i v intelektuálních krizích a nepokoje spojené s Irskem dostávaly sociální náboj. Chamberlain byl sice polooficiálním podporovatelem konzervativně-unionistické vlády, ale nadále cílil na voliče z opačného politického spektra. Stejně jako Randolph Churchill.

Salisbury nakonec neměl na výběr a musel udělat něco pro Radikální poslance, kteří podporovali jeho vládu. Podobně jako když Lloyd George jmenoval Labouristu Hendersona ministrem školství o desítky let později. V roce 1888 tak přijal zákon zavádějící reformu místní správy, která z ní vytvořila samosprávu. Salisbury musel čelit útokům z vlastní strany, které ho obviňovaly ze zrady šlechty ve prospěch demokracie. “Civilizace mnoha anglických hrabství je dostatečně zaostalá, aby bylo pro korunu hazardní se s ní dělit o moc nad

²²⁶ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977, s. 172.

policií,²²⁷ vyjevil Chamberlainovi svůj názor na místní správu. Demokratizace samosprávy uvedla radikální liberální unionisty v nadšení. Salisbury jim dal více než čekali. Oblasti byly rozděleny na venkovské a městské a jejich ustanovení kopírovalo Chadwickem prosazené hygienické okrsky.

Volení reprezentanti získali pravomoci, které měli již před nimi čtvrtletní zasedání zemanstva. Mezi ně patřilo zavádění a uplatňování poplatků, půjčování peněz, vedení účetnictví a udržování budov v hrabství jako policejních stanic či soudů, péče o blázny, školy, silnice a mosty, ale také stanovování volebních okrsků pro parlamentní volby a jejich zajišťování, veterinární hygiena a kontrola měř a váh.²²⁸ Salisbury odňal nové samosprávě péči o chudé z obavy, že by mohli vytvořit většinu v okrscích a rozdávat peníze sami sobě. Jeho snaha nedosáhla trvalého úspěchu, protože Liberálové v novelizaci zákona během roku 1894 tuto a další pravomoci místní samosprávě udělili. Každopádně desítky let od svých požadavků se začal uskutečňovat chartistický program, kterého se již jeho protagonisté nedožili.

Salisbury dosáhl úpravy, která byla méně radikální než plánovali Gladstonovi liberálové. Část radních byla volena a asi třetina jmenována. Podařilo se mu tak zbrzdit plnou demokratizaci samosprávy. I tak zákon doznal v obou komorách řady úprav, včetně Goshenova pozměňovacího návrhu, který přinášel volenou radu i pro Londýn.²²⁹ Největší bitva se ale strhla kolem návrhu Johna Morleyeho, aby místní samospráva získala pravomoc zakazovat hostince a veřejné domy a omezovat prodej alkoholu. Bývalá “Čtvrtá strana” se postavila za návrh a Salisbury vděčil jen svému politickému umu za vymanévrování tohoto návrhu, o kterém se ve sněmovně diskutovalo rovné tři týdny.

Ve volbách, které proběhly v lednu následujícího roku si Salisbury pochvaloval úspěch konzervativců a klasických stran. Jeho hlavní obava byla, že se z místní samosprávy stane laboratoř pro ideologické experimenty. Jediným velkým neúspěchem “zavedených” stran byl Londýn, který se stal Salisburyho strašákem. V Londýně zvítězili Pokrokoví Radikálové a novými radními se stali lidé jako Sidney Webb. V místních volbách v listopadu roku 1894 Salisbury na místní radní zaútočil, že se z Londýnské rady stalo “místo, kde jsou zkoušeny socialistické a kolektivistické experimenty. Je to místo, kde našel duch revoluce

²²⁷ Roberts, A. B.: *Salisbury Victorian Titan*, London 1999, s. 500.

²²⁸ *Local Government Act 1888* c. 41. Zdroj: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/51-52/41/contents>

²²⁹ POOR LAW—AUDITORS UNDER THE LOCAL GOVERNMENT BOARD. HC Deb 13 March 1888 vol 323 cc1064-5. Zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1888/mar/13/poor-law-auditors-under-the-local#S3V0323P0_18880313_HOC_29

svůj nástroj a připravuje své zbraně.”²³⁰ V dané době byl tento výrok vnímán jako předvolební přehánění, ale zpětně už tak hystericky nezní.

Salisbury platil reformační daň Radikálním unionistům, kteří podporovali jeho vládu a postupně se sbližovali postoje obou lídrů. Chamberlain byl samozřejmě reformními kroky vlády potěšen a současně mu do budoucna umožňovaly uvažovat o pozici v administrativě. Kromě zavedení místní samosprávy prosadila Unionistická vláda rozšíření základního vzdělání zdarma (neplaceného rodiči, ale státem z daní) v roce 1891, řadu opatření na podporu rozdělení půdy a pozemkových reforem.

V květnu 1891 si Chamberlain mohl pochvalovat, že “za posledních pět let svého života jsem viděl větší pokrok v naplňování mého politického programu než za celý můj předchozí život. Vděčím tomuto výsledku zcela svým bývalým oponentům a veškerá opozice tomuto úsilí přišla od mých bývalých přátel. Je to závazek na který musím myslet při plánovaných proslovech.”²³¹ A zahájil drsnou kampaň proti svým bývalým přátelům. Ve volbách jeho radikálové získali jen 47 křesel, ale rozložení sil ve sněmovně přidávalo této skupině na důležitosti. Novým poslancem se stal také Chamberlainův syn Austen. Samozřejmě, že v domovském Birminghamu.

Mnohé ale změnil čas. Hartington díky rodinnému bohatství, na rozdíl od několika britských premiérů, neodmítl královnu, když se ho rozhodla jmenovat vévodou z Devonshiru a přesunul se z Dolní komory do Horní. Chamberlain se tak stal faktickým lídrem Liberálních unionistů ve sněmovně. Jeho působení bylo úspěšné i díky pevnému spojení mezi ním a bývalým příslušníkem Toryovské demokracie a jeho velkým obhájce Balfourem. Vazby mezi spolupracujícími politiky, jejich stranami a programy se prohlubovaly. Balfour díky dávnému flirtu, který společně s Churchillem prodělal s Toryovskou demokracií neměl příliš zábran k posunu konzervativní strany. Podobně jako Disraeli v minulosti postrčil stranu doleva, aby uspěla v demokracii, tak Balfour neviděl jako problém učinit to samé, aby získala spojence. Pro Konzervativce je jejich pragmatismus dominantní politickou ideologií dodnes.

Nejen Balfour si uvědomoval, že spojení s Chamberlainem a jeho politickým charismatem může znamenat obnovení dominance strany na politické scéně. Nebyli to snad Liberálové, kteří před rozkolem v roce 1886 dominovali vládním křeslům? Takové spojení, ale znamenalo muselo znamenat Chamberlainovi ochotu spojit se s hotelem Cecil a jeho starými aristokratickými rody. Chamberlain – bývalý republikán,

²³⁰ Roberts, A. B.: *Salisbury Victorian Titan*, London 1999, s. 501.

²³¹ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977, s. 173.

nonkonformista a v soukromí přiznaný ateista – byl z rodiny obuvníka. Sám se vypracoval zatímco jeho noví spojenci představovali vše, na co útočil: dědičné výhody. Nebyl by sice první neurozeného původu, kdo zasedl ve vládě, ale byl první svého druhu. Churchill byl již uhasínající hvězdou a Chamberlain mohl konzervativcům dodat dost hlasů pracujících, které dosud přitahoval sám nebo s Liberály.

Problém nebyl ani v životním stylu. Chamberlain měl rozhodně více peněz než Churchill žijící z apanáže své americké manželky. Jeho dům postavený ve stylu *Arts and Crafts* od Williama Morrisa byl dost velký na to, aby za první světové války mohl sloužit jako nemocnice a dnes je reprezentativním prostorem Birminghamské radnice. Morris byl sice utopický socialista, ale jeho interiéry byly překrásným zdrojem estetiky ze které klasický design čerpá dosud.

Až do počátku devadesátých let pojil Chamberlaina a Konzervativce především odpor vůči samovládě Irsku. V domácí politice sice konzervativci souhlasili s řadou reforem přesně, jak to chtěl Churchill, ale mnohem klidněji a trpělivěji. Na druhou stranu chyběl širší záběr pro spolupráci. Hlavní témata, na kterých se nakonec shodli, ale byly čtyři: odpor proti samovládě Irska, boj s kolektivistickým socialismem, lidový imperialismus a radikální reformy v sociální oblasti. Na levici rostla konkurence, liberálové s ní byli víceméně spojeni a impérium už několikrát v minulosti poskytlo materiál pro vítěze voleb.

V roce 1892 se opět stalo hlavním tématem politického provozu Irsko. Odpor proti zacházení s ním se stal hnací silou nejen radikalizace veřejnosti. Gladstonovi liberálové, Irští nacionalisté a nezávislý labouristický poslanec Keir Hardie měli většinu 40 poslanců proti Unionistům. Chamberlain, který vždy bojoval proti pravomocem Panské sněmovny, ji začal nyní podporovat. Jeho pozice a pozice konzervativců se začaly ještě více sbližovat. Navzdory tomu, že Chamberlain opentlil své postoje nutností referenda či volením doživotních členů Horní komory. Gladstone předložil zákon o samovládě Irska zejména kvůli podpoře Irských nacionalistů. Byla to paradoxní politická situace, kdy Konzervativci plnili program pokrokových Radikálů a Liberálové nacionalistických Irů. Paradox byl i v tom, že Toryové tak vlastně převzali politickou funkci Liberálů. Irsko deformovalo politickou scénu a Rosebery učinil moudré rozhodnutí, že odmítl v Gladstonově politice pokračovat. Celý problém pak ale vypukl mnohem prudčeji v roce 1916.

Chamberlainovy instinkty mu ale říkaly, že navzdory povyku kolem Irska voliče zajímá něco jiného. “Voliči jsou v současnosti zaujati především sociálními otázkami a s problémy, které ve své agitaci zdůrazňuje Nezávislá labouristická strana (*Independent Labour Party*) než s ústavními záležitostmi postavení panské sněmovny. Usnesení kongresu

Odborové unie (1893 a 1894, pozn. autora) ... obsahují ustanovení o všeobecných konfiskacích za účelem vytvoření kolektivistického státu.”²³² Socialismus byl z Chamberlainova hlediska hlavní hrozbou politickému řádu. A také konkurence. Jeho teorie výkupného, reformy atd. měly nyní konkurenci v nově založené straně a podpoře, které se jí dostalo od odborů a řady intelektuálů. Podobně jako u Salisburyho výroku před volbami do Londýnské rady i tyto Chamberlainovy úvahy byly považovány za přehnané. Labouristé měli jednoho poslance a minimální vliv. Salisbury a Chamberlain však projevíli ohromující politickou předvídatost, kterou většina jejich současníků nesdílela.

Zatímco Salisbury chtěl jako konzervativní politik starý řád měnit, jen když to bylo nutné, pak pokrokový Chamberlain usiloval o postupnou reformu. Podobně jako Fabianisté. Chamberlain ale vycházel z Milla, Spencera, Benthamu, Chartistů a Radikálů, kdežto Fabianisté zamíchali do svého ideologického koktejlu ještě Marxe a Comteho.

Chamberlainovi ležela levicová konkurence v žaludku natolik, že v roce 1895 o nich napsal dokonce divadelní hru: Politická hra (*The Game of Politics*), ve které karikoval požadavky “Nových radikálů” v jejich novém programu: ...”požadujeme okamžitou likvidaci individuálních rozdílů a odporných principů, na základě kterých jsou nádeníci země zbavováni svých práv a v luxusu žijící oligarchie tyje z jejich práce. Považujeme Panskou sněmovnu za hnízdo dědičných ničemů a požadujeme jménem pobouřené demokracie její okamžitou likvidaci.. Majetek, který byl takto nabyt musí být rozdělen, a nečestné zisky nenasytných kapitalistů, které musí být použity ve prospěch těch, kteří ztrpčovala jeho tvorba život v boji o přežití.”²³³ Chamberlain už nebyl radikálem bojujícím proti Panské sněmovně a nově rostoucí konkurence mu byla odporná svým tažením proti majetku, který jemu přinesl sociální postavení.

Chamberlaina nové radikální proudy hnaly blíže ke Konzervativcům a současně mu pomáhaly vytvořit tlak na jejich přijetí programu sociální reformy, který prosazoval. V roce 1891 tak poprvé veřejně navrhl schéma penzí pro seniory. V červnu 1892 jej neúspěšně prosazoval ve sněmovně.²³⁴ O rok později navrhoval, aby nově vytvořená místní samospráva mohla poskytovat výhodné půjčky na bydlení pracujícím mužům, kteří by si jinak půjčit nemohli.

Pod jeho tlakem vznikalo na začátku devadesátých let množství zákonů. Prosadil dodatek k zákonu o bydlení řemeslníků, který měl přinést další modernizaci ulic, prosadil

²³² Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977, s. 177.

²³³ Chamberlain, J.: *The Game of Politics*, London 1895.

²³⁴ PENSIONS (OLD AGE) (NO. 2) BILL. HC Deb 14 June 1892 vol 5 c1145. Zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1892/jun/14/pensions-old-age-no-2-bill#column_1145

zákon o arbitrážních soudech, kompenzace pro zaměstnance s pracovním úrazem,²³⁵ zákon o levných jízdenkách pro dělníky, osmihodinový pracovní den pro horníky, omezení pracovní hodin pro prodavače a opatření proti prodeji alkoholu.

Když ale Londýnský výbor mezi jehož členy patřil i Sidney Webb požadoval možnost vlastnit, provozovat a také pravomoc prosazovat vybudování městských tramvajových linek. Pak sice tuto variantu podpořil jako známý zastánce městských společností, ale současně vyjádřil pochybnost, zda nepovedou ke konkurenci soukromých dopravců jako jsou taxikáři a provozovatelé autobusů a současně mlhavě mluvil o nutnosti takové věci schvalovat ve sněmovně, a nikoli je nechávat na jednotlivých místních samosprávách.

Když dva dělají totéž, není to totéž. “Parlament by neměl intervenovat ve prospěch jedné nebo druhé strany, ale měl by zaujmout absolutně nestrannickou pozici. K meritů otázky zda mohou veřejné korporace provozovat tramvaje, přiznával, že jsou pádné argumenty na obou stranách a s ohledem na to by měli mít zákonodárci otevřenou mysl. Ale jsou také pádné argumenty proti takovému opatření, které by měla sněmovna vzít na zřetel. Těmito argumenty myslel fakt, že “pokud dají městským korporacím nejenom možnost vlastnit tramvaje, kterou si myslím, že by měli mít, ale také je provozovat jako obchodní koncern, pak bychom je poslali do přímé konkurence se soukromými společnostmi provozujícími autobusy a taxíky.”²³⁶

Ze šampióna municipiálního socialismu se stal nikoli jeho odpůrce, ale nepřítel nadšený podporovatel. Klíčem byl fakt, že Londýnský výbor nebyl v rukou Chamberlaina a jeho politický monopol a exkluzivita v sociální oblasti byla nyní pod tlakem nových politiků, kteří se jím inspirovali.

Chamberlain také získal velkou popularitu návrhy, aby byla omezena imigrace cizinců. Pracující ve Velké Británii se obávali jejich vlivu na nezaměstnanost a cenu práce. Chamberlain proto přišel s návrhem imigračního zákona (*Aliens Immigration Bill*), který byl sice obecný, ale v podstatě namířený proti východoevropským židovským uprchlíkům. V USA dokonce vznikla organizace Liga pro restrikcii imigrace (*Immigration Restriction League*), která na základě eugenické vědecké teorie o nadřazenosti anglosaské rasy vůči

²³⁵ EMPLOYERS' LIABILITY BILL. HC Deb 13 February 1894 vol 21 cc434-438. Zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1894/feb/13/employers-liability-bill#S4V0021P0_18940213_HOC_108

²³⁶ LONDON COUNTY COUNCIL TRAMWAYS BILL. HC Deb 04 April 1895 vol 32 cc 900-903. Zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1895/apr/04/london-county-council-tram-ways-bill#S4V0032P0_18950404_HOC_24

slovanským a židovským elementům prosazovala omezení imigrace do USA na určité rasové typy.

Zákon byl sice navržen Salisburyem v Panské sněmovně v červnu 1894, ale jeho duchovním otcem byl Chamberlain. Salisburyho hlavní argumenty byly kriminalita cizinců, jejich politické konexe na anarchisty v kontinentální Evropě a jejich činy v Anglii. “Bylo zjištěno, že tyto ... krvavé zločiny .. jsou namířené proti jakémukoli držiteli moci nebo jakékoli autoritě..., ale které jsou namířeny proti nevinným lidem, kteří nemají žádné spojení se špatnými zákony, špatnými sociálními fenomény, nebo institucemi, které by měly být odsouzeny.”²³⁷ Salisbury a konzervativci využívali nejen židovské imigrace, ale také anarchistických útoků v Evropě.

První lord Pokladu a Lord prezident Rady Rosebery si byl vědom, že jde o předvolební agitaci a oponoval Panské sněmovně, že takovýto “návrh by měl být projednáván Parlamentem pouze na základě iniciativy a autority exekutivní vlády.”²³⁸

Britský konzervativní týdeník *The Spectator* ve svém článku následujícím po prvním čtení v Panské sněmovně měl mírné komplikace jak čtenářům oddaným zásadě *laissez faire* vysvětlit postup a návrh markýze Salisburyho, jehož návrh “vzbuzuje otázky” a bude vyžadovat “velmi opatrné záruky, aby neohrožoval principy kterým Angličané vždy věřili. Jsme ale spokojeni, že cíl lorda Salisburyho je moudrý a že netouží zrušit nejen právo na azyl pro pouhé politické nepřátele cizích vlád, ale také princip svobodného obchodu s pracovní silou, pokud to zahrnuje naši dobrou vůli nechat dělníky v průmyslu jiných národů soupeřit, povzbuzovat a pokud to půjde porazit dělníky v průmyslu naší vlastní pracující třídy.”²³⁹ Salisbury hrál složitou politickou hru ve které se snažil získat nové voliče a současně neztratit ty stávající. Jeho strategií byl útok směrem doleva k Chamberlainovi. Ze strany Salisburyho se jednalo o marketingový tah, který ale měl své politické konsekvence. Chamberlain a Salisbury učinili další krok ke společnému postupu. Prvně jmenovaný navrhl v říjnu 1894 Memorandum Programu pro sociální reformu (*Memorandum of Programme od Social Reform*). Chamberlain dal o sobě opět vědět, ale nyní už nebyl Novým Radikálem, který udával směrem nýbrž Radikálem, který reagoval na Newcastleský program Liberálů a nové nebezpečí v podobě socialistů a Nezávislé strany pracujících (*Independent Labour*

²³⁷ SECOND READING. HL Deb 17 July 1894 vol 27 cc132-144. Zdroj:

http://hansard.millbanksystems.com/lords/1894/jul/17/second-reading#S4V0027P0_18940717_HOL_3

²³⁸ SECOND READING. HL Deb 17 July 1894 vol 27 cc117-56. Zdroj:

http://hansard.millbanksystems.com/lords/1894/jul/17/second-reading#S4V0027P0_18940717_HOL_3

²³⁹ *Lord Salisbury's Aliens Bill*, 14. červenec 1894, IN: *The Spectator*, s. 5. Zdroj:

<http://archive.spectator.co.uk/article/14th-july-1894/5/lord-salisburys-aliens-bill>

Party). Jeho návrh měl být prostředkem s jehož pomocí měli Unionisté a Konzervativci porazit radikalizující se Liberály.

Salisbury považoval vzájemnou spolupráci v této oblasti více za stínový boxerský zápas než za vyjednávání ve kterém oba partneři směřují ke stejnému cíli. Chamberlain chtěl podpořit svůj veřejný argument, že Panská sněmovna stojí na straně lidu a naopak Dolní komora jde proti němu v otázce Irska. Jeho řešením bylo právě Memorandum o sociální otázce, které mělo vzniknout v Panské sněmovně! Jeho vytvoření, jak Chamberlain argumentoval by znamenalo ztrapnění vlády.²⁴⁰

Chamberlain jednal se Salisburyem skrze prostředníky. Tuto roli jako vždy zahrál Wolmer, který byl Salisburyho zetěm a Chamberlain mu celou strategii vysvětlil v dopise. “Aby se povedlo provést náš plán v Panské sněmovně efektivně, pak musí být připraven na něco podobného jako jsem navrhl ve své včerejší řeči. Věřím, že v principu není Lord Salisbury proti mým návrhům; navrhuji jako zvláště hodný pozornosti sněmovny Zákon o zakoupení domů, rozšíření zákona o pobytu cizinců, ustanovení rozhodčího soudu, zákon o kompenzacích pro případ pracovního úrazu a imigrační zákon. Jestliže Panská sněmovna pošlu dolů do Dolní komory dávku zákonů počatých a zabývajících se těmito záležitostmi pak bude vláda v obtížné pozici. Jestliže se odmítnou jimi zabývat podobně jako se zrušením Walesu a dalšími ústavními reformami, pak si myslím, že vlezou do naší pasti. Jestliže se jimi budou naopak zabývat, pak jim nezbude čas na opatření vůči Irsku a Walesu a budou čelit vzpouře svých podporovatelů.”²⁴¹

Cílem Memoranda měl být útok na Liberály zleva a rozšíření Salisburyho nacionalistické strategie, které rezonovala Unionistickými řadami na sociální otázku. Salisbury souhlasil a současně pracoval na sjednocení Liberálu, Radikálů a Konzervativců. Na rozdíl od Chamberlaina viděl jako pojítko nacionalismus a s ním spojený imperialismus. Goschen se tak v roce 1894 stal členem Konzervativního *Carlton Clubu*. Podobně se snažil přitáhnout ke spolupráci Chamberlaina. Souhlasil s jeho názorem a líbila se mu jím navržená strategie, na druhou stranu se zavázal v rámci její aplikace pouze k prosazení dvou zákonů: protiimigračního a vzniku rozhodčích soudů. U dalších oponoval podobně jako Rosebery u Salisburyho návrhu, že jde o pravomoc Dolní sněmovny, kterou by ta horní neměla překročit. Stejně tak našel praktické problémy u zákona o odpovědnosti zaměstnavatelů hlavně v oblasti služebnictva a také možného odporu zaměstnavatelů, který si strana v opozici nemohla dovolit. A posledním argumentem proti byla personální vyprahlost v

²⁴⁰ Butler, D.: *Coalitions in British Politics*, London 1978, s. 18.

²⁴¹ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977, s. 179.

Panské sněmovně.²⁴² Salisbury ještě dodal, že Panská sněmovna má kontrolní nikoli zákonodárnou funkci. Chamberlainovi neodpověděl samozřejmě v tak důvěrné věci Salisbury, ale jeho zeť Wolmer.

Chamberlain pochopil, že v prosazování sociální reformy nebude Salisbury tak ústupný jako Gladstone. I když se pokoušel ovlivňovat konzervativní organizace, tak ani pomoc jejich zakladatele Churchilla nepomáhala.

Chamberlain neměl na výběr než se se Salisburyem dohodnout. Po pádu Roseberyho vlády, která prohrála hlasování o návrhu kritizujícím Státní sekretáře pro válku Campbell-Bannermana sedmi hlasy začal Salisbury budovat novou koaliční vládu: konzervativců, klasických liberálů a Unionistů. Chamberlain všechny překvapil, když na jednání odmítl pozici ministra vnitra či financí a řekl si o slabší post ministra kolonií. Salisbury mu dokonce dal den na rozmyšlenou.²⁴³ Chamberlain si trval na svém, a tak byl do funkce jmenován.

Proč ale Chamberlain odmítl ministerstvo financí a vnitra? U ministerstva financí se obával, že by zničilo jeho zbývající radikální reputaci, zatímco vnitra mu nedávalo příležitost k masivní sebe prezentaci. Chamberlain byl vždy především propagandista. Navíc obě ministerstva znamenala nutnost podpory spojenců Salisburyho a Balfoura a také jistou závislost na konzervativních poslancích, kterým nedůvěřoval. Kolonie mu umožňovali získat popularitu na světovém kolbišti.

Salisbury se Chamberlainovi svěřil, že rád pozoruje Chamberlainovu třetí ženu Mary, které dal přezdívku "puritánská panna." I královně se líbily způsoby mladé Američanky, která svým půvabem udělala dojem na britskou aristokracii a pomohla svému muži otevřít dveře do vyšších vrstev, kde dosud pobýval jen díky svým radikálním rebeliím. Nyní byl jedním z nich.

Chamberlain viděl v polovině devadesátých let příležitost v koloniích jako nástroje pro rozvoj Velké Británie. Kolonie měly být zárukou ekonomického rozvoje Anglie. Sociální reformu a pokrok v jeho novém krédu měl zajistit rozvoj a rozšiřování impéria, a tím rozvoj obchodu. Kolonie mu umožnily smíchat jeho radikalismus a patriotismus. Navzdory účasti ve vládě nadále nedůvěřoval konzervativcům a snažil se s nimi ve volbách bojovat. Konzervativci nakonec měli sami většinu 12 poslanců a Unionisté získali pohodlnou majoritu 152, společně s padesáti Liberálními unionisty. Volby byly absolutním debaklem liberálů. I takoví liberální titáni jako Morley a Harcourt ztratili svůj mandát a s nimi dalších devadesát poslanců a jejich místa převzali konzervativci. O místo ve sněmovně

²⁴² Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*. Londýn 1977. s. 180

²⁴³ Roberts, A. B.: *Salisbury Victorian Titan*. Londýn 1999. s. 599

přišel také nezávislý poslanec Strany pracujících Keir Hardy. Volby nevyhrál socialismus, ale nacionalismus.

Chamberlain se postupně stal dominantní postavou vlády a do pastí jeho Radikálních návrhů, tak nespada pouze Liberální vláda, ale také konzervativci. Návrhy zákonů které Salisbury vymanévroval v roce 1894 se postupně zaváděly pod tlakem ministra kolonií.

1.12. Búrská válka a kampaň za zavedení cel

Salisbury se na rozdíl od Gladstona choval k Chamberlainovi slušně. Udělal z něj ministra kolonií, zatímco Gladstone to v roce 1886 odmítl. Tak Salisbury s nejmodřejších z modrých krví mu nabídl mnohem více. Chamberlain získal správu všech kolonií kromě Indie, 11 samosprávných bílých kolonií s evropskou populací a směs královských kolonií, protektorátů, a zmocněných teritorií se 40 milionů poddanými. Na ministerstvu kolonií se o toto všechno staralo 99 zaměstnanců a to včetně poslíčků nosících úřední dokumenty a poštu. Rozpočet ministerstva byl 130 tisíc liber.²⁴⁴

Chamberlain se snažil předstírat řízení impéria, což mělo pomoci ventilovat jeho energii nashromážděnou pro ztracený sen být liberálním premiérem království. Salisbury a Balfour ho zachránili z pustiny ve které neměl žádný významný post a jeho projevy o imperiální velikosti vnímali jako ventil neuskutečněných ambicí. Jejich aristokratických koráb, ale díky novému větru z Birminghamu nabral značně rozdílný směr.

V roce 1895 nejen veřejnost, ale především obchodní a průmyslové kruhy žili novým krédem či paradigmatem v rámci kterého byl imperialismus populární a pokrokovou ideologií. Po smrti Gladstona se i v Liberální straně objevila klika liberálních imperialistů do jejíž řad patřili Rosebery, Asquith, Grey a Haldane, tzv. "Limps". Navíc tito politici čím dál více vypadali jako hlavní liberální budoucnost. Nový imperialismus získal silného zastávce v populárním tisku po vzniku prvního pravicového bulváru. V roce 1896 byl založen Daily Mail, který bojoval za popularitu impéria.²⁴⁵

Chamberlain podlehl jako vždy v minulosti představě, že k obchodu potřebuje nadvládu. Jeho obchodní nadšení pro impérium ho vedlo k válkám a rozštěpení Unionistické strany kvůli imperiálnímu tarifu a systému preferencí, kterým završil svůj celoživotní útok na politiku laissez faire. Lidový imperialismus čerpal své ideologické pozadí v teoriích o rasové nadvládě anglosaské rasy, jejíž příbuzný je imperiální Německo a USA. Stejně jako se stal Cecil Rhodes symbolem impéria v Africe, tak se se Chamberlain, kterému přezdívaly

²⁴⁴ Pakenham, T.: *The Boer War*, London 2009, s. 27.

²⁴⁵ Bingham, A.: *Tabloid Century: The Popular Press in Britain, 1896 to Present*, Oxford 2015.

noviny Joseph Africanus, stal jeho symbolem na ostrovech. Británie se cítila pod tlakem kvůli rostoucí konkurenci ze strany Německa a USA a hledala nového ducha, který by jí pomohl udržet nadvládu.

Chamberlain začal podobně jako na Výboru pro obchod procházet statistiky a zjistil, že zatímco britský export do cizích zemí stoupá, tak do impéria klesá. Podobně klesal import do Británie z jejích kolonií. Zejména znepokojivé pro něj byly statistiky o zahraničním obchodu kolonií z cizími velmocemi, který neustále rostl. Chamberlain podobně jako když prováděl marketingový průzkum mezi odběrateli šroubku, tak nyní rozeslal depeši guvernérům kolonií jejího veličenstva v níž se ptal, zda bude možné s celou věcí něco udělat. Mezitím ale přišlo mnohem závažnější téma.

Chamberlain se sice pokusil o svržnutí Búrské republiky, která byla formálně podřízená Britskému impériu, ale tzv. Jamesonův nájezd skončil trapně. Nájezdníci byli chyceni a spolu s nimi tajné depeše, které s radostí rozmazával německý a holandský tisk. Němci byli předním dodavatelem kvalitních zbraní Oranžskému státu a především bohatému Transvaalu, jehož zlaté doly produkující 15 milionů liber ve zlatě ročně v roce 1898 předběhly výnosy z britské kapské kolonie. A nejen to. Staly se největšími zlatými doly na světě. V roce 1899 již produkovaly zlato v hodnotě 20 milionů liber se zásobami přes 700 milionů liber.²⁴⁶ V okolí Johannesburgu se nalézaly doly na uhlí s velkými zásobami a kromě toho země byla na špici v těžbě diamantů. To vše v době, kdy se měnil přístup v monetární politice a zlato krylo všechny hlavní světové peníze. Z hlediska politiků se tak stal Transvaal největší bankou světa, kde se denně tahaly na povrch sta tisíce liber.

Prezident Krueger peníze používal na posílení vlastní republiky. Zatímco například město Kimberly bylo Anglií urváno od Svobodného oranžského státu v okamžiku, kdy se zjistilo, že je největším diamantovým dolem na světě, tak Transvaal vzdoroval mnohem tvrději.

Anglie sice formálně území spravovala, ale díky volebnímu systému byla republika ovládána Búry a jejich prezidentem Krugerem. Transvaalskou republiku se zaplavili angličtí občané v rámci zlaté horečky. Současně angličtí nebo dříve němečtí a nyní angličtí těžaři jako Cecil Rhodes a zejména duo Werner a Beit žárlivě sledovali nárůst bohatství u konkurence. Búrové neměli díky několika vzájemným ozbrojeným potyčkám a válkám k Anglii vřelý vztah a své peníze utráceli u konkurence jakou bylo například císařské Německo, domovské Holandsko či Francie. Do Transvaalu tak proudilo nejen šampaňské z

²⁴⁶ Pakenham, T.: *The Boer War*, London 2009, s. 47.

Francie, ale především moderní zbraně z Německa. Rhodes byl společně s Chamberlainem v pozadí Jamesonova nájezdu a byl po jeho neúspěchu vyřazen ze hry. Bohužel fakt, že volební právo měli v Transvaalu pouze starousedlíci znamenal problém pro konkurenci, která nemohla zvrátit poměry skrze volební agitaci.

Chamberlain sice hrál úlohu v Jamesonově nájezdu, ale skandál a nutnost obětovat několik úředníků ministerstva ho vedly k obezřetnosti. Chamberlain se podobal orchidejím, které s takovou vášní pěstoval. Byl květinou, která potřebovala pro svou existenci politické výsluní a jak se Chamberlain přesvědčil, jihoafrické slunce by mohlo být pro jeho kariéru fatální.

Iniciativu proto převzala společnost Werner-Beit a jejich agent Percy Fitzpatrick, vysoký komisař pro Jižní Afriku a guvernér Kapské kolonie Alfred Milner a svoji část sehrál také náčelník generálního štábu Wolseley. Wolseley ve válce viděl možnost reformovat armádu, získat jí prestiž a zbavit se kontroly civilistů, kteří neromanticky hlídali především výdaje daňových poplatníků. “Věřím, že válka by mohla být pro nás to nejlepší. Mohli bychom se zbavit toho nemožného armádního systému,”²⁴⁷ knoural v dopise manželce. Navzdory rostoucímu nasazení vojska v koloniích a v závodu o ně byl rozpočet Lansdownova ministerstva války držen zkrátka. V roce 1898 dosáhl Kichener dvou vítězství: u Fašody a v Omdurmanu. jedním byla morální porážka koloniální konkurence a druhý byl brutální masakr, kterého se v sedla koně a s revolverem v ruce účastnil syn Randolpha Churchilla - ambiciózní Winston. Armádní rozpočet byl ve srovnání s kontinentálními mocnostmi skromný. Vojáci se museli spokojit s necelými 21 miliony liber. Politika *laissez faire* armádu svazovala. Nízké daně a naopak rostoucí požadavky armády a námořnictva vedly k rozpočtovému napětí, které symbolicky ukončila Gladstonova smrt.²⁴⁸ Armáda zvítězila, ale teprve u Mafekingu. Do Búrské války byl počet pravidelných a rezervistů vojáků 340 tisíc mužů. Německo stvořené Bismarckovými atributy “krve a oceli” mělo ve zbrani tři miliony mužů, Francie čtyři a carské Rusko 10 milionů. Většinu rozpočtu v Anglii tradičně získávalo námořnictvo, které bylo hlavním stavebním kamenem obrany ostrovů. Anglické jednotky musely být vysoce mobilní a dislokované v různých částech impéria. Po odečtení jednotek umístěných v Indii, Egyptě a dalších koloniálních územích koruny bylo umístěno v kasárnách v samotné mateřské zemi pouze 70 tisíc mužů ve dvou armádních

²⁴⁷ Pakenham, T.: *The Boer War*, London 2009, s. 75.

²⁴⁸ Middleton, R.: *Government versus the Market*, London 1996, s. 87.

útvarech a jedné kavalerii.²⁴⁹ Britská armáda byla malá, mobilní a připravená pouze na malé koloniální války ve kterých měla technickou převahu. Například britská armádní rozvědka, která přinášela informace o jednotkách po celém světě měla rozpočet 16 tisíc liber a další zhruba 4 tisíce liber vyplácela svým agentům na cestovné, diety a ubytování.²⁵⁰ Zatímco John Ardagh neúspěšně navrhoval, aby se její rozpočet jen pro Jižní Afriku zvedl na 90 tisíc liber, aby bylo možné základní fungování jeho organizace.²⁵¹

Armáda byla rozdělena na dvě teritoriální kliky, které spolu válčily o vliv a posty. Lord Wolseley vedl skupinu Afričanů a polní maršál lord Roberts zase Indiánů. Právě toto rozdělení dává zejména jména hlavním oblastem nasazení malé britské mobilní armády. Wolseley očekával malou a rychlou válku na kterou bylo impérium zvyklé. Po povolání záloh se dostavilo 97 procent z 25 tisíc rezervistů. Hlavní síla armády o 77 tisících mužích měla být poslána v privátních lodích, kterým se za dopravu platilo. Nikoli v armádních plavidlech. Ovšem sedm tisíc mužů bylo ve špatném zdravotním stavu.²⁵² Jednalo se o největší nasazení britských vojenských sil za celé dlouhé 19. století. Rezervisté byli naposledy mobilizováni během Robertsova tažení do Afghánistánu v roce 1878. Nasazení bylo větší než expedice do Egypta vedená Wolseleyem v roce 1883 a dokonce převyšovala nasazení v Krymské válce. Válka patřila mezi zkušenost viktoriánské doby stejně jako vědecké úspěchy. Anglie musela v rozporu se svým plánem na rychlou válku poslat na jih Afriky pětkrát více vojáků a dostat Kiplingovými slovy “nekonečnou lekci”.

Búrové byli běloši disponující moderními zbraněmi, které si kupovali za vytěžené zlato a udělování monopolů. Jamesonův nájezd a kroky ministra kolonií Chamberlaina zachránili kariéru prezidenta Paula Krugera, který byl pod silnou kritikou za udělování monopolů zahraničním společnostem. Před Jamesonovým nájezdem strana francouzského generála Jouberta silně brojila proti “krugerismu” jako “zkorumpovaného, neefektivního a směšného anachronismu.”²⁵³ Krueger téměř ztratil prezidentský mandát ve prospěch Jouberta, kterému pomohlo otevření železnice v roce 1893 na kterou získala monopol Holandská železniční společnost (*Netherlands Railways Company*). Joubertovi a jeho straně

²⁴⁹ Royal Commission on War in South Africa: *Apendices to Minutes of Evidence*, London 1903, s. 34, 217, 249-256. Zdroj: <http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.c2746346;view=1up;seq=7> a <http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015026995228;view=1up;seq=239>

²⁵⁰ svědectví sira J. Ardagha IN: Royal Commission on War in South Africa: *Apendices to Minutes of Evidence II*, London 1903, s. 216, odstavec 5126. Zdroj:

<http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015026995228;view=1up;seq=238>

²⁵¹ svědectví sira J. Ardagha IN: Royal Commission on War in South Africa: *Apendices to Minutes of Evidence II*, London 1903, s. 40-41.

²⁵² Royal Commission on War in South Africa: *Apendices to Minutes of Evidence*, London 1903, s. 37.

²⁵³ Marais, J. S.: *The Fall of Kruger's republic*, Oxford 1961, s. 31.

leželo v žaludku také udělení monopolu na prodej dynamitu německým a francouzským investorům. V zemi ve které většina bohatství pocházela z používání dynamitu na dolování zlata či diamantů se takový krok rovnal k monopolu na tisk peněz. Ze zisku ve výši dva miliony liber šla čtvrtina státnímu rozpočtu.

Kruger nebudoval monopol jen pro vylepšení rodinného rozpočtu. Z jeho hlediska bylo především klíčové, že si kupoval spojení zahraničních mocností jako bylo Holandsko, Francie a především rychle rostoucí Německo. V Johannesburgu tak vyrostla jedna z největších továren na výbušniny na světě. Kromě toho se mohl spolehnout na vřelou podporu zahraničních akcionářů a jejich vliv na tisk v mateřských zemích.²⁵⁴

Jamesonův nájezd sjednotil nejen Búry v Transvaalu, ale také povzbudil búrský nacionalismus v Oranžském svobodném státě, kde se prezidentem stal Marthinus Steyn razící bližší spojení v Transvaalem. Výsledkem tak bylo podepsání paktu o spojení v roce 1897. Chamberlain, který ve své teorii lidového imperialismu potřeboval úspěch na stránkách denního tisku dal Jamesonovu nájezdu zelenou, i když to veřejně popíral a v Búrských republikách tak podpořil zastánce tvrdé linie proti umírněným politikům, kteří obhajovali spolupráci s Angličany. Pakt znamenal, že k 25 tisícům dobrovolných vojáků přibýlo dalších 15 tisíc z Oranžského státu.

Politická lekce, kterou Paul Kruger dostal byla, že potřebuje spojence a že búrská armáda je v hrozném stavu. Z šesti tisíc mobilizovaných se jich dostavilo šest set. Každý na svém poníkově. Búrové měli povinnost přijít ozbrojení, ale inspekce po roce 1895 prokázala, že z 25 tisíc mužů nemá zbraň téměř deset tisíc z nich a zbytek má munice na 14 dní války. Krueger zahájil velké investice do armády v hodnotě milion liber. Nařídil generálu Joubertovi, aby z Německa objednal 37 tisíc Mauserů. Kromě toho Joubert zakoupil z francouzské společnosti Creusot 22 kusů moderních těžkých kanonů ráže 155 mm, šest polních kanonů ráže 75 mm a z německé firmy Krupp čtyři kanóny ráže 120 a osm ráže 75 mm. Od společnosti Maxim - Nordenfeld v Anglii zakoupil 20 jejích novinek zvaných "Anglán", které dosud nebyly ani ve výbavě anglické armády.²⁵⁵

Vedle toho Kruger jmenoval 27letého Iana Smutse hlavním prokurátorem a právním poradcem vlády a podobně tlačil na jmenování nových schopných a mladých Búrů do čela státní administrativy. Smuts byl Afrikánec z Kapské kolonie. Vystudoval Cambridge v době, kdy tu jako učitelé působili filosofové Bertrand Russel a G. E. Moore. Smuts se stal nejlepším studentem v ročníku a exceloval téměř ve všech oborech, i když právo bylo jeho

²⁵⁴ Gordon, C. T.: *The Growth of Boer Opposition to Kruger*, Cape Town 1970, s. 185 - 196.

²⁵⁵ Pakenham, T.: *The Boer War*, London 2009, s. 41.

hlavním oborem. Je paradoxem, že Smutsovým ideálem společným většině Afrikánců z Kapské kolonie, byla sjednocená jižní Afrika pod britskou vlajkou. Smuts si dokonce představoval, že hlavním motorem sjednocení by měl být Cecil Rhodes.²⁵⁶ Rhodes zradil během Jamesonova nájezdu a zklamaný Smuts otočil svou oddanost v nenávist a svoji loajalitu přeměroval na prezidenta Kruegera.

Hlavním motorem budoucího jihoafrického masakru a první “moderní” války, která ukázala jak to bude chodit ve 20. století, byl ale Alfred Milner. Sdílel Chamberlainovu vizi imperialismu a byly mu odporné obavy Kancelářství pokladu z přílišných nákladů. Milner chtěl být zastupujícím monarchou a vládnout bílé Jižní Africe. V cestě mu stáli Búrové. Ve své “heilótské depeši” přirovnal postavení angličanů v Transvaalu k podřízenosti, kterou zažívali heilóti ve Spartě. Milner věděl o Salisburyho rezervovanosti vůči konfliktu, a tak spoléhal na síť svých spojenců a současně na sílu médií. Milner chtěl podobně jako jeho hrdina Otto von Bismarck vytvořit Německo, vytvořit jednotnou Jižní Afriku pod britskou vlajkou a svoji vládou.²⁵⁷

Milner vystudoval oxfordský Baliol a jeho spolužáci se nevedli špatně. George Curzon (v té době nastupující vicekrál pro Indii) a náměstek z ministerstva zahraničí Brodrick se s ním potkávali ve stejném ročníku. Do klubu patřil Austen Chamberlain a náměstek na ministerstvu kolonií William Selborne. Selborne měl klíčovou roli v manipulování Chamberlaina a díky blízkému vztahu s Balfourem se mu dařilo ovlivňovat hotel Cecil. Podobnou práci odváděl náměstek na ministerstvu války George Wyndham, který svým manévrováním v parlamentu byl připraven poslat na pomoci desítky konzervativních poslanců a měl důležité kontakty v tisku. “Noviny jsou připraveny a pod kontrolou. Jakmile bude potřeba, tak mohu zahájit kampaň. Francouzští a němečtí akcionáři zlatých dolů jsou sešikováni,”²⁵⁸ reportoval Milnerovi.

Další záminkou pro válku se stalo postavení černých poddaných jejího veličenstva v Transvaalu. Percy Fitzpatrick založil ve srozumění s Milnerem Jihoafrickou ligu, která brojila za reformy a lepší postavení černochů. Morální cíl byl vynalezen. Impulsem pro vznik Ligy se mělo stát chování Zarpů, vůči původnímu obyvatelstvu. Moderní válka začala stejně jako všechny následující od té doby. Milner vytvořil krizi, média jí poslušně následovala zásobovaná správně načasovanými informacemi a válka získala morální

²⁵⁶ Hancock, W. K.: *Smuts*. svazek I.: *The Sanguine Years*, Cambridge 1962, s. 33- 53.

²⁵⁷ Pakenham, T.: *The Boer War*, Londýn 2009, s. 551.

²⁵⁸ Pakenham, T.: *The Boer War*, London 2009, s. 87.

nálepku, aby se přesvědčila veřejnost. To bylo nutné od doby, kdy Gladstone vyhrál volby s morálním apelem na pomoc Bulharskému obyvatelstvu proti Turkům.

Milnerův plán vyšel a bylo potřeba získat pro válku i politickou scénu. Kruegerovo ultimátum pomohlo Chamberlainovi vzít vítr z plachet klasických liberálů v čele s Williamem Harcourtem. Ti narozdíl od Asquitha a dalších limpů drželi zásadu *laissez faire* a odmítali drahé vojenské intervence. Chamberlain si uvědomoval, že mu ultimátum pomůže hrát na emoce jako je ješitnost, důstojnost a důležitost impéria. V okamžiku, kdy mu došlo vyskočil nadšením a jeho oficiální životopisec zaznamenal, že zakřičel s neskrývanou radostí: “Oni to udělali!”²⁵⁹ Harcourt a další sice nadále obviňovali Chamberlaina z vyprovokování války, ale veřejnosti to bylo již jedno. Chamberlain opět zvítězil a změnil společně s Alfredem Milnerem náladu národa.

Chamberlainovi nedělali vrásky na čele Harcourt a další duchové *laissez faire* minulosti. Početní problém tvořili zejména středoví liberálové v čele s Campbell-Bannermanem, který se opakovaně ptal “Pro co vlastně chceme jít do války?”²⁶⁰ Chamberlain obvinil Campbella-Bennermana, že je průměrný stejně jako jeho projevy.²⁶¹ Liberálové byli opět v otázce války rozdělení, ale v tisku to vypadalo, že země stojí jednotně za Chamberlainem.

Chamberlain používal pro přesvědčení svých vládních kolegů argumenty ve kterých zdůrazňoval práva “Uitlanderů”²⁶² “s kterými bylo zacházeno jako s podřízenou rasou, o něco lépe než s Kafiry²⁶³ nebo Indy a jejichž potlačování se stalo předmětem mnoha stížností.”²⁶⁴ Chamberlain tak pokračoval v argumentech, které mu poskytl Milner. Stejně jako Milner tlačil Chamberlaina, tak Chamberlain tlačil kabinet. Ten mu nejprve schválil vyslání deseti tisíc mužů a po Kruegerově ultimátu také válečné tažení.

Paradoxní byla také dohodnutá argumentace, kterou razil Fitzpatrick, Beit, Milner, Rhodes, Selborne a další Uitlanderé v Londýně. Je nutné se připravovat na válku proto, aby byla odvrácena. Od vynalezení této absurdity je úspěšně používána pokaždé, když demokracie chtějí odůvodnit vojenské tažení. “Nejlepší způsob, jak odvrátit válku, je se na ni připravovat. Kruger nebude blafovat s hlavou v kanónu.”²⁶⁵ Kruger naopak celé válečné

²⁵⁹ Garwin, J. L.: *The Life of Joseph Chamberlain*, London 1930, svazek 3, s. 471-2.

²⁶⁰ Wilson, J.: *CB. A life of Sir Henry Campbell-Bannerman*, London 1973, s. 311.

²⁶¹ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977, s. 224.

²⁶² Angličané narození v domovské zemi, ale žijících v jedné z Búrských republik.

²⁶³ Opovrhlivý termín pro černochoy v Africe.

²⁶⁴ Garwin, J. L.: *The Life of Joseph Chamberlain*, London 1930, svazek 3, s. 441-442.

²⁶⁵ Pakenham, T.: *The Boer War*, London 2009, s. 93.

přípravy bral jako jasný důkaz, že vyjednávání má pouze zdržet válečné přípravy na Búrské straně a Britové chtějí za všech okolností válku a absolutní kapitulaci.

Arthur Balfour Chamberlaina neochotně podporoval stejně jako jeho strýc. Souhlasili s tím, že je nemožné s Kruegerem vyjednávat a je nutné v jižní Africe zahájit politiku tvrdé ruky. Chamberlain nebyl jediný kdo tlačil. Vedle něj posílal skrze své kontakty depeše také Alfréd Milner, Wolseley a k nim se přidala hlava druhé kliky v armádě sir Redvers Buller. Stejně jako ostatní výše jmenovaní psal přímo premiérovi, aby obešel ministra války Lansdowna, který měl s válkou problém. Lansdowna ovšem válce neoponoval z náhlého mírového nutkání, nýbrž proto, že důvěřoval jiným generálům se kterými tvořil spojení zase on.

Druhým hlavním oponentem vyslání jednotek do jižní Afriky byl Kancléř pokladu Hicks-Beach. Tomu se přičil způsob, kterým Chamberlain vyprovokoval krizi a jako konzervativce nechápal, proč by měla vojska jejího veličenstva bojovat nákladnou válku v jižní Africe kvůli volebnímu právu!

Kromě toho ho jako správce královské pokladny děsily odhadované náklady na výpravu. Prvních deset tisíc mužů mělo stát 350 tisíc liber a nasazení invazní síly pod vedením generála Bullera dalších pět milionů liber. Navíc měl své zkušenosti. Před dvaceti lety byl členem kabinetu, který anektoval Transvaal. A již tenkrát oponoval nákladné válce vedené vidinou konfederace jižní Afriky pod anglickou vlajkou. Sir Henry Bartle Frere tehdy provozoval velmi podobnou politiku jako Milner s tím rozdílem, že byl odvolán, kdežto Milner povýšen do šlechtického stavu. “Nepřipomíná ti to všechno co se stalo s Bartle Frerem?”²⁶⁶ ptal se Salisburyho. Stejně tak Balfour měl pochybnosti o morálním oprávnění útoku na Transvaal, kterému smlouva s Anglií zaručovala suverenitu ve vnitřních otázkách jako byly například volby. Chamberlain a klika zlatých baronů zvítězila a tisk oslavoval válečné tažení.

Chamberlain připouštěl, že kolem celého tažení se motalo mnoho “pytlů se zlatem” a Uitlanderové museli pracovat na své veřejném obrazu. To ale celou mašinerii již nezastavilo. O postavení Salisburyho ve vlastní vládě svědčí to, že si sice uvědomoval, že vláda “dělá práci za kapitalisty,”²⁶⁷ ale pokoušel se agilního ministra kolonií jen brzdit. Salisburyho šlo také o pověst vlády, která by mohla utrpět, kdyby se provalilo, že se bojuje především o zlato a nikoli o morální otázky.

²⁶⁶ Gardiner, A. G.: *The Life of sir William Harcourt*, London 1923, s. 498.

²⁶⁷ Pakenham, T.: *The Boer War*, London 2009, s. 112.

Důvodem Salisburyho zdrženlivost byla mozková příhoda, kterou utrpěla jeho manželka v klíčových dnech léta 1899. Salisbury zrušil veřejná vystoupení a omezil vládní agendu na minimum. Salisburyho tato událost dostala do pochopitelných psychických nesnází a jen s těžkostmi byl schopen zaměřit svou pozornost ke státním záležitostem, ale spíše ho nechávaly naprosto lhostejným.²⁶⁸ Chamberlainovi a především Milnerovi hrál do karet fakt vládních prázdnin během kterých každý ministr rozhodoval sám bez svých kolegů a osobní tragédie premiéra.

Salisbury měl o jeden důvod více, aby se držel stranou. V roce 1894 osobně navrhl zákon o imigraci cizinců, který umožňoval odmítnout nevíтанé imigranty. V jeho případě šlo zejména o židy přechající před carskými pogromy z roku 1890, ale zákon byl formulován obecně a obhajován taktéž. Nicméně důsledkem zavedení zákona bylo v roce 1900 odmítnutí 135 tisíc imigrantů anglickými úřady.²⁶⁹ Nyní měl bojovat za dělníky, kteří přišli za prací do búrských dolů, jejichž množství bylo násobně vyšší?

Salisbury napsal Lansdownovi, že “Milnerův pohled je příliš horkokrevný... ale bylo by nezodpovědné o tom teď přemýšlet. Co udělal nemůže být zahlazeno. Musíme jednat na poli morálky, které pro nás připravil on a jeho váleční podporovatelé.”²⁷⁰ A tak bylo rozhodnuto. Válka začala.

Z vojenského hlediska znamenala búrská válka revoluci. Jako nejdůležitější zbraň se ukázal rýč na kopání zákopů, kůň na rychlé přesuny, khaki uniformy i pro důstojníky a nutnost zlepšit zásobování a lékařskou péči, protože více vojáků zemřelo na nemoci než v boji. Také znamenala konec romantického gentlemanství v okamžiku, kdy Kitchener po vzoru Španělů řádících na Kubě zavedl koncentrační tábory pro manželky a děti búrských válečníků a taktiku vypalování farem.²⁷¹

Od Napoleonských válek ukončených v roce 1815 nebylo království zataženo do tak nákladné a krvavé války. Když se Kancléř pokladu na začátku války rozčiloval, že tažení bude stát více jak pět milionů liber, tak cenové náklady války překonaly jeho očekávání. Búrská válka přišla daňové poplatníky na 201 milionů liber. Další účet za válku byl rovněž astronomický. Ministerstvo války spočítalo pro potřeby Královské vyšetřovací komise, že 400 346 koní, oslů a mul bylo ztraceno ve válce.²⁷² Více než sto tisíc vojáků utrpělo a přežilo své zranění různého stupně. Bylo nasazeno 365 693 imperiálních vojáků a 82 742

²⁶⁸ Roberts, A. B.: *Salisbury Victorian Titan*, London 1999, s. 723-724.

²⁶⁹ Roberts, A. B.: *Salisbury Victorian Titan*, London 1999, s. 727.

²⁷⁰ Pakenham, T.: *The Boer War*, London 2009, s. 94.

²⁷¹ Pakenham, T.: *The Boer War*, London 2009, s. 422, 493 - 508.

²⁷² Svědectví sira G. F. Wilsona IN: Royal Commission on War in South Africa: *Appendices to Minutes of Evidence II*, London 1903, s. 258- 261.

koloniálních. Více než 22 tisíc jich je pohřbeno v dnešní Jihoafrické republice. Čtvrtina jich zemřela v bojové akci, zbytek zahynul kvůli utrpeným zraněním a na různé nemoci. Problémy byly v zásobování s botami, municí, koňmi, léky a vlastně téměř vším, co je potřeba k vedení války.²⁷³

Na Búrské straně zahynulo cca sedm tisíc bojovníků a dalších zhruba tři tisíce dobrovolníků zejména z Německa a dalších kontinentálních zemí. V koncentračních táborech zahynulo podle odhadů mezi 18 - 28 tisíců žen a dětí.²⁷⁴

Nejdražší válka od chvíle, kdy stěhovali královské rody starého světa Napoleona na svatou Helenu znamenala pro Velkou Británii nové daně a půjčky. Stát měl již od roku 1895 problémy na příjmové straně rozpočtu a to zejména kvůli novým požadavkům námořnictva a závodům ve zbrojení s císařským Německem. Búrská válka, ale celý problém ještě více zdůraznila. V říjnu 1899 si Kancléř pokladu v souladu s vládní strategií rychlé a úspěšné války plánoval pouze krátkodobé náklady. V rámci vládní strategie počítal s rychlým převedením břemene válčení na daňové poplatníky v bohatém Transvaalu. Během parlamentní debaty argumentoval, že zvýšení nepřímých daní by poškodilo obchod a zvýšení přímých daní by znamenalo zlost občanů. Požádal proto poslance, aby mu umožnili vzít si na válku půjčku ve výši osmi milionů liber ve vládních dluhopisech. Náklady na vojenské tažení odhadoval na 10 milionů liber. Poslancům vysvětlil, že reálně bude na válku potřebovat sedm milionů liber, ale bere si půjčku na osm, aby měl rezervu.²⁷⁵

Nejen Kancléře pokladu optimismus rychle přešel. V rozpočtu pro rok 1900 čelil Hicks-Beach nutnosti zvednout daně. Búrská válka se z rychlého úspěchu měnila v katastrofu. Odhadované náklady ve výši sedmi milionů liber se ukázaly jako podceněné. Vzorem pro zvýšení daní se stala Krymská válka. Stálý tajemník ministerstva navrhl získat 47, 4 procenta nákladů na válku z daní a zbytek z nových půjček a současně udržet rovnováhu mezi přímými a nepřímými daněmi.²⁷⁶

Hicks Beach představil návrh svého stálého sekretáře parlamentu beze změn. Rozpočet pro rok 1901 plánoval zvýšit příjmy státu nutné pro vedení války z poloviny z přímých daní. Vůbec poprvé v historii anglického rozpočtu se tak přímé daně získaly více než 50 procentní podíl na příjmech státu. Současně byly zvýšeny nepřímé daně na tabák, čaj, alkohol a pivo.

²⁷³ THE REPORT OF THE ROYAL COMMISSION ON THE WAR. IN: The Spectator, 29 AUGUST 1903, s. 5. <http://archive.spectator.co.uk/article/29th-august-1903/5/the-report-of-the-royal-commission-on-the-war>

²⁷⁴ Pakenham, T.: *The Boer War*, London 2009, s. 572.

²⁷⁵ EXCHEQUER BILLS. HC Deb 23 October 1899 vol 77 cc509-17. Zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1899/oct/23/exchequer-bills#S4V0077P0_18991023_HOC_106

²⁷⁶ Dauntton, M.: *Trusting Leviathan*, Cambridge 2001, s. 314.

“Musíme přiznat že od té chvíle (říjnové hlasování o půjčce, pozn. autora) se celá finanční situace změnila. ... současné odhady nákladů na válku nepočítají s výdaji nižšími než 38 milionů liber v nacházejícím roce na válku v Jižní Africe a výdaje na obranu doma, které jsou nutně součástí válečného úsilí. Proto musíme čelit celkovým odhadovaným nákladům šestkrát vyšším než se kterými jsme počítali v říjnu minulého roku,”²⁷⁷ vysvětloval poslancům.

Následujícího roku přidal ještě obnovení cla na cukru (Velká Británie dovážela sto procent konzumace) a argumentoval tím, že také pracující by měli nést část nákladů na válku. Kancelář pokladu se ale již dostal pod palbu Harcourta a dalších liberálů, kterým vadilo zavádění nových daní a cel kvůli válce. Harcourt obvinil vládu, že její politika rozhazování je možná jen díky rozpočtovým opatřením génia Wiliama Gladstona, Roberta Peela a Stafforda Northcoata. “Rád bych učinil několik poznámek z pozorování finanční kondice naší země dnes. Po tom všem je tento rozpočet pouze další kapitola katastrofy. ... Musíme si půjčit 127 milionů liber. To je čtyřikrát více než jsme si museli půjčit na Krymskou válku. Na Krymskou válku jsme si museli půjčit 30 milionů liber. Do současné chvíle náklady na válku překročily 148 milionů liber a kolik to nakonec bude, když válka stále není u konce?”²⁷⁸

Válka zvýšila daňovou povinnost poplatníků. Daňová povinnost byla zvyšována s ohledem na rovnost mezi jednotlivými třídami. Dělník s příjmem 24 šilinků týdně platil 9,4 procenta příjmů v daních na alkohol a tabák. Pokud ale pil jen čaj pak jeho zdanění nepřekročilo 0.9 procenta příjmu. Naproti tomu úředník s platem 700 liber platil daň 6,4 procenta z příjmu. Daň na cukr by znamenala zatížení pro dobře placeného úředníka ve výši 0,1 procenta a pro dělníka 1,4 až 9,9 procenta (podle toho jak moc sladil). Vysokopříjmové skupiny obyvatel tak neměly žádný způsob, jak si snížit zdanění, kdežto nízkopříjmovým stačilo začít žít zdravě a mohli zdanění téměř eliminovat.²⁷⁹

Vláda pokračovala ve strategii zavádění dovozních cel. Po cukru vláda začala seriózně zvažovat uvalení cel na všechny dovážené produkty. I v parlamentních debatách ale vyšlo najevo, že by takové opatření ohrozilo britský průmysl závislý na dovozu surovin. Vláda proto naopak uvalila exportní clo na vývoz uhlí. Poslanci sice upozorňovali, že takové

²⁷⁷ THE BUDGET STATEMENT. HC Deb 05 March 1900 vol 80 cc 53-78. zdroj:

http://hansard.millbanksystems.com/commons/1900/mar/05/the-budget-statement#S4V0080P0_19000305_HOC_179

²⁷⁸ SUGAR.—CUSTOMS. HC Deb 18 April 1901 vol 92 cc 652-740. Zdroj:

http://hansard.millbanksystems.com/commons/1901/apr/18/sugar-customs#S4V0092P0_19010418_HOC_199

²⁷⁹ Dauntton, M.: *Trusting Leviathan*, Cambridge 2001, s. 315.

opatření povede k omezení obchodu ve kterém se uhlí směňuje za zemědělské produkty.²⁸⁰ Vláda ale vycházela z faktu, že má Anglie monopol na těžbu uhlí a clo tak zaplatí v cenách cizinci. V dobách Roberta Peela bylo podobné opatření také zavedené na tři roky, ale v roce 1845 zrušeno pro odpor majitelů dolů a jako součást opuštění protektivní strategie vlády.²⁸¹ Zoufalé hledání nových příjmů, ale vedlo k překročení jiného politického Rubikonu. Zatímco hladomor v Irsku pomohl Cobdenovi se zrušením dovozního cla na obilí, tak búrská válka ho vrátila do hry. Ekonomicky nebylo clo na obilí již závažný problém, ale politicky se jednalo o výbušné téma. Vláda zavedla clo na dovoz obilí²⁸² a udělala tak první krok k opuštění svatého grálu volného obchodu, který drželi politici obou stran od roku 1845. Hicks-Beach oznámil ve svém projevu opětné zavedení cla na obilí, mouku a maso. “Celkový zisk z těchto nových povinností za účetní rok odhaduji na 2, 65 milionu liber, což bude znamenat celkové příjmy z nových daní ve výši 5,15 milionu liber.”²⁸³

Zatímco v roce 1840 tvořil výnos z cel 32 procent příjmů státního rozpočtu, pak v devadesátých letech 19. století pouze pět procent.²⁸⁴ Vojenské náklady a nárůst vojenského rozpočtu začaly opět měnit trend k situaci před zavedením volného obchodu.

Hlavní pobouření a zastání, ale měl uhelný průmysl. Konzervativní poslanci vmetli Chamberlainovi, že opět požaduje “výkupné”. “Jaké výkupné od majitelů monopolů (na uhlí, pozn. autora) budou tito lidé platit dokud potrvá?”²⁸⁵

Vláda čelila od roku 1895 konstantnímu nárůstu výdajů. Mezi lety 1895 a 1901 vzrostly vládní výdaje o 40 procent a jejich vyvrcholením byla búrská válka. Vláda nemusela do roku 1901 zvyšovat daně zejména díky silnému ekonomickému boomu a enormním výběrům ze stávajících daní.²⁸⁶

Konzervativci vyhráli volby díky Chamberlainově strategii: kdo je proti vládě je s Búry a liberálové byli navíc rozpolceni na “limpy” a klasické liberály. Khaki volby se tak staly triumfem Chamberlaina, který byl dominantní figurou vlády. Současně se staly triumfem lidového imperialismu. Po vrcholu ale přicházel postupný pád a vystřízlivění z nadšení pro

²⁸⁰ SUGAR.—CUSTOMS. HC Deb 18 April 1901 vol 92 cc 674. Zdroj:

http://hansard.millbanksystems.com/commons/1901/apr/18/sugar-customs#S4V0092P0_19010418_HOC_199

²⁸¹ Gash, N.: *Peel*, London 1976, s. 272.

²⁸² Daunton, M.: *Trusting Leviathan*, Cambridge 2001, s. 317.

²⁸³ RE-IMPOSITION OF THE DUTY. HC Deb 14 April 1902 vol 106 cc185-6. Zdroj:

http://hansard.millbanksystems.com/commons/1902/apr/14/re-imposition-of-the-duty#S4V0106P0_19020414_HOC_268

²⁸⁴ Matthew, C. (ed.): *Nineteenth Century Britain*, Oxford 2000, s. 48-51.

²⁸⁵ SUGAR.—CUSTOMS. HC Deb 18 April 1901 vol 92 c. 715.

²⁸⁶ Daunton, M.: *Trusting Leviathan*, Cambridge 2001, s. 316

vládnoucí anglosaskou rasu. Salisbury byl již na pokraji sil a čelil výzvám královny a svého synovce, aby rezignoval, což nakonec učinil.

1.13. Balfourova školská reforma

Balfour prosadil Zákona o vzdělání z roku 1902. Ten sice byl příspěvkem ke státní expanzi do oblasti vzdělávání, ale ohrožoval Chamberlainovu základnu mezi nonkonformisty. Zákon byl předložen vládě ještě za Salisburyho předsednictví. “Jsou tu tři síly, které soupeří o nadvládu nad oblastí vzdělání: 1) ekonomové. 2. Věřící. 3. Pedagogové.... Ministerstvo je samozřejmě plné pouze pedagogů, kteří nemyslí ani na ekonomiku a ani na peníze, vše co je zajímá je tlačit vzdělávání: a ukázali, že tento jejich instinkt není omezen ani respektem ani náklady anebo charakterem subjektu, který chtějí vzdělávat.” Salisbury také dodal, že pedagogové jsou “dcerou koňské pijavice, která pokud jí necháte sát jak se jí zlíbí, pak brzy spolkně útlé živobytí, které je určeno dobrovolným školám.”²⁸⁷

Zákon přinesl zcela zásadní problémy Chamberlainovi, který se vyhříval na výsluní vyhrané Búrské války. Jeho popularita byla taková, že nebýt úrazu v taxíku, tak by zřejmě usiloval při víkendovém předání moci od Salisburyho k Balfourovi mnohem úporněji. Chamberlainova politická síla rostla z kromě jiného z hlasů nonkonformistů, kterým nový zákon nevoněl kvůli podpoře všech druhů škol. Zákon přinášel ukončení činnosti místních školních výborů, které spravovali už nejen základní, ale také střední vzdělání. Zákon přinášel státem řízený systém primárních, sekundárních a technických škol centrálně řízených skrze metodiku a osnovy a spravovaných samosprávou. Takový krok ohrožoval dobrovolné školy zřizované Anglikánskou církví za které tak vehementně bojoval Salisbury. V tomto byl ale za jedno s mnoha Radikály, nonkonformisty a mnohými liberálními unionisty. Stát neměl zdroje navíc a bylo nutné proto zavést poplatky i pro ně.

Chamberlain se tak dostal do rozporu mezi svým modernizačním krédem a požadavkem voličů a poslanců. Když ho navštívil v jeho sídle hlavní tahoun zákona z Výboru pro školství Robert Morant, tak se Chamberlain pokoušel vyjednat úpravy, které by uspokojily jeho stranu a ptal se proč místo poplatků nemůže stát zvýšit svoji podporu. “Protože Vaše válka vyčerpala všechny zdroje státu,”²⁸⁸ zněla odpověď. Zatímco Chamberlain ve sněmovně marně bojoval za pozměňovací návrh k zákonu, tak Salisbury se pro změnu vymlouval v biskupovi z Rochesteru, že “jsme koaliční vláda: to znamená, že nejméně čtyři možná ale

²⁸⁷ Citováno z Roberts, A. B.: *Salisbury Victorian Titan*, London 1999, s. 818.

²⁸⁸ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977, s. 236

více našich důležitých ministrů jsou stále liberálové v domácích otázkách.. Tyto okolnosti znamenají, že spoléhat se na předpokládanou majoritu kabinetu jsou bezvýsledné.”²⁸⁹

Zákon z roku 1902 postavil základní kámen školského systému Anglie na kterém vzdělání stojí dodnes. Při hlasování v kabinetu se proti němu postavil jak Salisbury, tak Hicks-Beach. Chamberlain mu sice oponovat nemohl, ale nadšený z něj také nebyl. Pro Hicks-Beache byl zákon poslední kapkou v rozhodnutí opustit kabinet se Salisburyem. Utvrdil ho v tom, že tlak na zvýšení výdajů rozpočtu nepůjde pouze ze strany námořnictva a armády, ale ze strany sociálních reforem. Podobně jako Salisbury nesouhlasil s navýšením zátěže, kterou to bude nevyhnutelně znamenat pro poplatníky.²⁹⁰

Balfour zákon navrhl, ale později toho litoval. “Neuvědomil jsem si, že zákon bude znamenat více výdajů a byrokracie,”²⁹¹ stěžoval si. Chamberlain jako reprezentant nonkonformistů prohrál s ateisty a jeho strana ztratila iniciativu. Zákon byl namířen přímo proti jejich politické základně.

Kdo tedy zákon prosadil? Problém má několik rovin. Jednou z nich jsou příjmy nejprve místní správy a poté samosprávy. Politika místních daní byla opatřením, které na konci 19 století prosazovala zejména unionistická vláda. Do roku 1888 byly místní správě umožňováno vybírání poplatku na *ad hoc* principu, ale v roce 1888 se Kancléřství pokladu pokusilo vyřešit tuto záležitost permanentním udělením příjmů z licenčních poplatků. Problém se vyřešil jen částečně a města brzy pocítila nedostatek prostředků. Vyvrcholení tlaku samosprávy přišlo ve stejné době, kdy unionistická vláda čelila nutnosti zavést nové daně kvůli nákladům Búrské války.²⁹² Vzájemně se tak setkal problém lokálních a imperiálních financí, který bylo nutno řešit. Dvě tendence, které se staly hlavním motorem výdajů moderního státu 20. století: welfare a warfare se setkali přesně na jeho začátku. Okrsky a města razila svůj municipální socialismus a stát vedle toho pochodoval dějinami vláčen ambicemi “limpů.”

Búrská válka neukončila vládní výdaje na obranu a to zejména kvůli zjištění, že dobře vybavená armáda “liliputího” státečku byla schopna čelit imperiálním jednotkám po několik let a způsobovat jim ztráty na vojácích, majetku a cti. Armáda se navíc objala v alianci s vědeckým vývojem, který ji jako první složku společnosti poskytoval každých několik let nový model zbraní, které bylo nutno vlastnit z konkurenčních důvodů. Mírová rétorika *laissez faire* ustoupila vědecké rétorice tlačící na zvýšení armádní výdajů ve jménu

²⁸⁹ Citováno z Roberts, A. B.: *Salisbury Victorian Titan*, London 1999, s. 817.

²⁹⁰ Amery, J.: *Joseph Chamberlain and The tariff Reform Campaign*, London 1969, s. 110.

²⁹¹ Halévy, E.: *A History of the English People. Epilogue*, London 1939, s. 207.

²⁹² Offer, A.: *Property and Politics*, Cambridge 2010, s. 207-217.

moci a bezpečnosti. Není náhodou, že právě v této době vznikla nová věda tzv. geopolitika, která se dodnes vyučuje se zcela vážným výrazem na tváři pedagogů na Univerzitách po celém světě. Geopolitika se stala vědeckou souloží Nietzscheho vůle k moci a Hegelova nehumánního pohybu dějin. Podobně jako se umění proměnilo v *L'art pour l'art*, tak tato věda dala zrod moci pro moc.²⁹³ Geopolitika vnímala člověka jako pracovní nástroj státní moci a jako takový měl být vzdělaný, aby jeho vlastník stát uspěl v konkurenci s takovými šampióny jako bylo císařské Německo a Spojené státy. Tyto země dělaly vrásky na čele britským elitám a bouraly jejich přesvědčení o výlučnosti anglosaské rasy na ostrovech.

Jako jeden z prvních začal brojit za reformu středního školství T. H. Huxley. Obdivovatel Darwina a jeho pokračovatel v sociální oblasti.²⁹⁴ Na rozdíl od něj zakladatelé eugeniky jako Francis Galton (bratranec Charlese Darwina) viděli schopnosti vázané na třídu, zvláště pak střední. Pokládali si proto vědecké otázky, zda bude lepší sterilizovat méně schopné či testovat mentální schopnosti a úspěšné jedince vybírat k rozmnožování?

Na všechny tyto otázky: rasové, finanční konkurenční měl najít odpověď zákon Arthura Balfoura. V USA šli poněkud dále a stali se z nich Spojené státy sterilizace,²⁹⁵ kdežto Angličané si vybrali humánnější cestu a začali umožňovat vzdělání dětem střední třídy. Německo bylo konkurenčním důvodem. Hnutí za efektivitu vyžadovalo přenesení vědeckých poznatků jako byl například marketing do reformy státu. Právě toto hnutí se stalo třetím proudem pro vznik zákona.

Konzervativci ho prosazovali proto, aby umožnili anglikánským církevním školám získat další příjmy z poplatků. A to dokonce i katolickým (tedy Irským!). A také kvůli osobnímu přátelství bratrů Balfourů s manželi Webbovými. Ačkoli nonkonformisté díky Fischerově zákonu z roku 1870 začali řídit své školy, tak anglikánská církev pokračovala v expanzi vlastních. Na konci 19 století jí docházeli zdroje. Její příjmy pocházely především z půdy. A zemědělství se potýkalo se stále rostoucí krizí výnosů. Už v roce 1896 poskytla unionistická vláda školám možnost přilepšit si poplatky. Nonkonformisté byli již v tomto roce pobouřeni faktem, že anglikánské a dokonce katolické školy získají finanční pomoc. Konzervativci zákon nechtěli, Chamberlain také ne, opoziční Liberálové byli proti. Ale někdo donutil vládní majoritu zákon zavést. Byli to dva mužové: Robert Morant a Sidney Webb.

²⁹³ mám na mysli například profesora Oxfordu Harolda MacKindera, který roku 1904 vydal své dílo *Geographical Pivot of History*.

²⁹⁴ Sutherland, G.: *Ability, Merit and Measurement, 1880–1940*, Oxford 1984, s. 107.

²⁹⁵ Black, E.: *War against the Weak*, New York 2003, s. 87. Jméno kapitoly: *United States of Sterilization*.

Povahu středního školství v monarchii změnila krize vytvořená těmito dvěma muži, kteří měli sice rozdílné cíle, ale každý z nich viděl v dosaženém výsledku změnu o kterou usiloval. Webb podobně jako Huxley usiloval o vznik jednoho státního tělesa, které bude spravovat vzdělání od základního po univerzitní. Robert Morant sdílel Webbův názor, že současný systém administrace vzdělání je chaotický a nevhodný.

Problém začal, když umělecká škola ze severního Londýna podala stížnost na Školskou radu s tvrzením, že nemá pravomoc financovat výuku vědy a umění. Hlavní roli v celém příběhu hrál William Garnett, který ale postupoval s Webbem v souladu.²⁹⁶ Stížnost došla na ministerstvo vnitra (*Home office*), kde se dostala na stůl auditora T. Barclay Cockertona. Ten rozhodl, že od roku 1870 zavedená praxe v rámci které Školské výbory z peněz vybraných na poplatcích na alkohol etc. financovaly nejen základní, ale také střední školy je v rozporu se zákonem. Soudce Wills podpořil Cockertonův zákon a věc se dostala před Nejvyšší soud, který rozhodl, že Londýnský školský výbor platí expanzi do středního školství v rozporu se zákonem a potvrdil názor auditora. Nutno dodat, že tak činily výbory po celém království.²⁹⁷

Rozsudek Nejvyššího soudu tak potvrdil, že jakékoli náklady mimo stanovené limity zákona jsou ilegální. Vláda tak byla ztrapněna v oblasti vzdělání a národní efektivity v době, kdy vyplavávaly na povrch lupy v zásobování expedičního sboru v Jižní Africe a Emily Hobhouseová odhalovala pro anglickou veřejnost způsob jakým Kitchener zachází s ženami a dětmi bílých nepřátel.

Státní správa reagovala zákony z roku 1901 a 1902, které umožnily okrskovým výborům a dalším orgánům samosprávy přímo uvalovat poplatky, které by umožnily udržet střední školství ve stávající podobě.

Ve své době se zákon vnímal zejména jako opatření, které bude znamenat, že nonkonformisté byli vládou dohnáni skrze poplatky vybírané místní samosprávou platit a udržovat církevní školy. Jejich hněv tak byl jedním z důležitých proudů laviny, která zničila Unionistickou stranu a vrátila Liberály k moci. Zákon ale v zásadě přivedl stát k odpovědnosti za střední školství skrze školské výbory ustanovené okrskovými radami. Nižší střední třída byla nyní schopna poslat své děti na střední školy za relativně nízký poplatek. Opatření bylo kritizováno z obou stran politického spektra. Labouristické straně se důsledky zákona nelíbily, protože měla pocit, že dělá z dělnických dětí měšťáky a snoby. A konzervativní kruhy společnosti nesouhlasili s tím, aby děti vzdělané ve veřejných školách

²⁹⁶ McBriar, A. M.: *Fabian Politics & English Politics*, Cambridge 1966, s. 212-213.

²⁹⁷ Daunton, M.: *Wealth and Welfare*, Oxford 2007, s. 504.

získávali nároky na stejně placené pozice jako ty ze soukromých škol. Někteří autoři se dokonce domnívají, že to “byli ti vzdělaní v nových gymnáziích, kteří se přičinili za rozhodné vítězství Strany pracujících ve volbách roku 1945..”²⁹⁸

Robert Morant a manželé Webbovy pracovali na novém zákonu ruku v ruce.²⁹⁹ Webbovým cílem bylo vytvořit jednotný administrativní systém a církevní rozměr problému mu byl lhostejný. Ne tak jeho kolegům z Fabiánské společnosti. Blízký přítel Webbů Graham Wallas se s nimi kvůli možnosti, že příspěvky dostanou také církevní školy rozešel. Tato návnada byla nutná, pokud Webb a Morant chtěli, aby schéma získalo podporu konzervativních poslanců.³⁰⁰ Liberálové a Labouristé nemohli Webbovi dlouho zapomenout jeho “pomoc” konzervativní vládě. Morant, John Gorst a další úředníci Výboru pro školství chtěli získat větší centralizaci a v cestě za ní byli připraveni dát konzervativcům financování církevních škol.³⁰¹

Jakmile ve vládě s upadajícím vlivem Salisburyho převážil názor, že je potřeba něco udělat, tak se hlavním zdrojem informací a expertních názorů stali manželé Beatrice a Sidney Webbovi. Do jejich domu proudili přední politici liberální a konzervativní strany jako Arthur Balfour, Gorst, Haldane, Asquith a Rosebery.³⁰² Ačkoli Rosebery bojoval proti zákonu, tak například Haldane odmítl hlasovat s vlastní stranou proti němu ve druhém čtení. Každopádně zákon sjednotil řady Liberálů.

Balfour tak přivedl v platnost zákon vypracovaný ve spolupráci se socialisty a prosazený díky tlaku Výboru pro školství. Zákon znamenal revoluci ve vzdělání.³⁰³ Zejména však znamenal odliv nonkonformistů od Unionistické vlády a jejich hlasy v dalších volbách získali Liberálové.

Nové střední školy (*grammar schools*) fungovaly především jako asimilační zařízení, ve kterém se děti z nižších vrstev nejen učily, ale především byly vychovávány. Školy je učily jak a na co se obléknout, jak mluvit a dobrému vychování. Stížnosti odborů, že nevychovávaly lépe vyškolenou pracovní sílu, ale dělají z dětí snoby tak byly v zásadě oprávněné. Stát tak převzal střední školství především s cílem kultivovat nižší vrstvy, nikoli je něčemu naučit. Dá se souhlasit s Ramsayem MacDonaltem, který na jejich adresu řekl, že

²⁹⁸ Seaman, L. C. B.: *Post - Victorian Britain*, London 2006, s. 12-13.

²⁹⁹ MacKenzie, N.: *The Letters of Sidney and Beatrice Webb: Volume 2, Partnership*, Cambridge 1978, s. 139.

³⁰⁰ Hamilton, M. A.: *Sidney and Beatrice Webb*, London 1932, s. 129.

³⁰¹ McBriar, A. M.: *Fabian Politics & English Politics*, Cambridge 1966, s. 215.

³⁰² Hamilton, M. A.: *Sidney and Beatrice Webb*, London 1932, s. 128.

³⁰³ Mothersole, B. M. H.: *Everybody's guide to the Education act, 1902*, London 1903. Zdroj: <https://archive.org/details/everybodysguidet00moth>

nové školy “neměly co dělat se zlepšením vzdělání.”³⁰⁴ Na druhou stranu Morant se inspiroval pro zavádění škol společně s Webbem u německých gymnázií ve kterých se také preferovalo literární vzdělání na úkor technického, které by absolventům umožnilo lépe uspět na trhu práce. Je to složité téma a diskuse se o něm vede již více než sto let.

1.14. Kampaň za protekcionismus

Se Salisburyem opustil post Kancléře pokladu i Hicks-Beach a novým kancléřem se stal Charles Thompson Richie, který se přesunul z postu Domácího sekretáře (ministra vnitra). Richie byl v minulosti ministrem odpovědným za zavedení místní samosprávy. Na druhou stranu rozhodně nepatřil do Chamberlainova fanklubu. V osmdesátých a devadesátých letech byl členem hnutí *fair trade*, jako ministr financí se stal poslušným mluvčím svých úředníků a stoupenců *free trade*.

Richie čelil problému, které dočasné daně zavedené jen po dobu války nechat v platnosti, aby se nezhroutil státní rozpočet tlačенý výdaji na námořnictvo a obranu. Richie si po nástupu do úřadu rychle uvědomil, že vzhledem k nárůstu požadavků “běžného” mírového rozpočtu může zrušit jen čtvrtinu zavedených daní. Na státní rozpočet začala doléhat také sociální reformy. Jeho prioritou bylo sice škrtání v přímých daních, ale současně viděl politickou nutnost snížit i některé nepřímé, aby nebyla vláda opozicí obviněna, že zátěž mají nést jen chudí.

Richie se obával, že relativně vysoké přímé a nepřímé zdanění může vést k nepokojům a ty k omezení výdajů na námořnictvo a vojsko. Nakonec přikročil k omezení přímých daní, které zavedla Unionistická vláda jen jako dočasné opatření po dobu války. Nepřímé daně dopadaly zejména na dělnickou třídu a úředníci Kancléřství pokladu nesouhlasili s jejich snižováním, protože by vedlo k “vyjmutí dělnické třídy z placení nákladů státu” a “v parlamentu jsou schvalovány náklady, které jsou přímo a speciálně určeny pro blaho dělnické třídy. Dotace pro základní vzdělání ve výši ročních nákladů okolo tří milionů liber, prakticky směřují přímo do kapsy rodičů dětí v základních školách.”³⁰⁵ V této větě se snoubí obava, kterou měl vždy Gladstone, že voliči budou schopni používat výnosy z daní pro všechny pro vlastní zisk.

Chamberlain si sice nechal vzít vítr z plachet Morantem a Webbem v oblasti na které postavil před více jak třiceti lety svoji kariéru, ale v Edvardiánské fiskální krizi viděl

³⁰⁴ citováno z Daunton, M.: *Wealth and Welfare*, Oxford 2007, s. 506.

³⁰⁵ citováno z Daunton, M.: *Trusting Leviathan*, Cambridge 2001, s. 317.

příležitost dát Viktoriánským zásadám obchodu, státního rozpočtu a svobodného obchodu ránu z minulosti a získat tak ochranu trhu a nový příjem pro stát.

Před Búrskou válkou byl rozpočet Ministerstva kolonií 600 tisíc liber na celý svět. Součástí mírové dohody uzavřené Milnerem, Chamberlainem a jeho nástupcem v úřadu Alfredem Lytteltonem bylo ustanovení, které Jižní Africe garantovalo půjčku ve výši 35 milionů liber na investice.³⁰⁶ Z hlediska dobývání moci a zdrojů byl Chamberlain skutečně úspěšný.

Chamberlain rozuměl roli symbolu v politice. A tak když Hicks-Beach přišel s návrhem opět zavést clo na dovážené obilí, tak v něm uviděl příležitost pro vybudování imperiální federace a bližší spolupráce v bezpečnostní oblasti. Koloniální konference, která se konala ale nepřinesla žádný výsledek kromě toho, že kolidovala s oznámením cel na obilí. Chamberlain byl na konferenci první den po rekonvalescenci po svém úrazu a vyjednával zvýhodnění obchodu mezi mateřskou zemí a koloniemi. Nový Zéland souhlasil se zvýhodněním 10 procent anglického zboží, Kapská kolonie a Natal 25 procent. Ani jedna ze jmenovaných kolonií neměla reciproční požadavek. Jinak tomu bylo u Kanadčanů, jejichž reprezentanti Chamberlainovi sdělili, že “na straně kolonií je touha po zvýšení obchodu s mateřskou zemí. Je to otázka citová, ale také je to otázka obchodu. Zahraniční národy ... jsou prakticky zaměstnány rozvíjením obchodní války. .. Mluvím o našem sousedovi, o Spojených státech, jejichž dovozní cla jsou podobná zákazu importu. Jejich politika je prodávat v zahraničí a kupovat co nejméně je nutné. Je to stále silnější trend od občanské války. Ale ... nebudou mít žádnou možnost ke stížnostem, jestliže uvnitř Britského impéria, utvoříme podobné obchodní ujednání. Tohle je věc připuštěná všemi národy, že uvnitř impéria, jsou oprávněny se rozvíjet. Udělali to Američané; udělali to Němci; a jsem si jistý, že když přijmeme takovou politiku, tak Spojené státy budou bez pochyb v tisku namítat proti naší politice, ale mám pocit, že před očima civilizovaného světa nebudou mít příčiny, oprávněné záminky ke stížnostem...”³⁰⁷ Kanada v roce 1898 zavedla cla na všechno importované zboží ve výši 25 procent a v roce 1900 zvýšila clo na 33, 5 procenta. Zejména jako obranu proti praktikám USA. To ale dopadlo i na Velkou Británii. Omluva pro zavedení plošných cel byla, že řada obchodníků by zboží začala deklarovat jako dovezené z Anglie. Návrh na zavedení imperiální preference a tarifu přišel na Koloniální konferenci od Kanadčanů, kteří se cítili obchodně utlačováni protekcionistickou politikou USA. Kanadčané v zásadě navrhli překvapeně anglické delegaci ve který byl vedle úředníků Prezident Výboru

³⁰⁶ Pakenham, T.: *The Boer War*, London 2009, s. 575.

³⁰⁷ Amery, J.: *The Life of Joseph Chamberlain*, London 1969, s. 48.

pro obchod Gerald Balfour, aby se zavedl volný obchod pouze v rámci impéria. Chamberlain nebyl připraven na takový návrh, ale ve své nahlas vyslovené úvaze se mu nebránil.

Chamberlain už v roce 1896 navrhl na Koloniální konferenci vytvoření *Zollverein*, který by znamenal volný obchod mezi mateřskou zemí a koloniemi a současně uvalení cel na zboží mimo impérium. Byl to důsledek jeho dotazníkového šetření obchodu s koloniemi. Kanada v roce 1897 umožnila zrušení dovozních cel na některé průmyslové výrobky z Anglie.

Chamberlain mluvil o tom, že jednota nejsou jen účetní položky a došel k závěru, že “abychom zajistili nějaké výhody pro obchod uvnitř impéria tak musíme jít dvěma cestami... pevně daná preference na jedné nebo obou stranách na všechno daněné zboží... seznam zboží k volnému obchodu... k prověření sazebníku k nalezení položek na které je uvaleno v současnosti clo a které mohou být osvobozeny.”³⁰⁸ Na konci svého exposé dodal, že mluví pouze sám za sebe a bude dále nutné jednat s vládami a přesvědčit parlamenty. A vyjádřil přesvědčení, že každý návrh i takový, který mění fiskální politiku by měl být svobodně zvážen. Dosud bylo běžné, že kolonie dávaly preferenci zboží z mateřské země. Nyní poprvé jednat z nich dosáhla úvahy o změně, která by mohla vést k vzájemným preferencím.

Kanaďané požádali v následujících dnech o výjimku z placení cla na obilí. Chamberlain na společném jednání odpověděl, že “obecným principem je, že chceme zvýšit objem obchodu mezi zeměmi impéria a jsme ochotni zvážit vzájemnou preferenci jako jeden z prostředků díky kterému může být vyššího objemu obchodu dosaženo.”³⁰⁹ Chamberlain viděl v imperiální preferenci vytvoření vazby mezi zeměmi impéria a cestu k jeho federalizaci.

Pokud by Chamberlain získal souhlas vlády, pak by dosáhl svého *zollverein*. Klíčové bylo, aby vláda pokračovala v politice zavádění cel. Kancléř pokladu Richie a především političtí stratégové Konzervativců se obávali, že by Liberálové mohli dostat v otázce cel na dovoz zrní příliš velkou výhodu a obviňovat vládu, že toto opatření je odpovědné za růst cen a nezaměstnanosti. Tento postoj současně oponoval Chamberlainovu novému politickému konceptu, který měl díky externalizaci ekonomických negativ Velké Británie pomoci vyřešit problém se zaměstnaností a relativním ekonomickým úpadkem. Chamberlain s věkem nijak neztratil tvrdost postojů. V polovině května 1903 ve svém Birminghamu vyrazil do boje. Město se mezitím dočkalo Univerzity a jeho bývalý starosta byl za své zásluhy o tuto vzdělávací instituci jmenován jejím prvním rektorem. “Jestliže díky

³⁰⁸ Tamtéž, s. 49.

³⁰⁹ Tamtéž, s. 51.

věrnosti ekonomické pedanterii, věrnosti starým frázím, začínáme ztrácet příležitost bližší unie, která je nám nabízena našimi koloniemi... jestliže se neujmeme každé šance kterou máme ve své moci udržet Britský obchod v britských rukou, tak jsem si jistý, že si zasloužíme katastrofy, které nás neomylně potkají.”³¹⁰ Ekonomickou pedanterií a starou frází nemyslel Chamberlain vzhledem k souvislostem nic jiného než svobodný obchod a politiku laissez faire. Boj o zrna začal. Ve svém projevu Chamberlain nezapomněl několikrát zmínit jako vzor německé císařství, jehož země jako Bavorsko či Hesensko spolu svobodně obchodují.

Premiérův bratr Gerald se pokusil sjednat kompromis. V Memorandu o preferenčním obchodním ujednání s koloniemi navrženém jeho ministerstvem argumentoval sice proti *Zollverein*u na základě toho, že obchod s koloniemi tvoří jen malou část britského obchodu. Politika protekcionismu by vedla k reakci obchodních partnerů a nebyla nahrazena malými obchodními tranšemi s koloniemi. V memorandu ale stála důležitá věta, že “pro záchranu imperiální myšlenky ... je možné připustit reciprocitu na existující cla nebo na cla v budoucnu zaváděná ..”³¹¹

Ritchie byl proti a Chamberlain ztratil iniciativu, protože zastánci volného obchodu si našli svého lídra ve vévodovi z Devonshiru. Bývalý šéf Unionistů je nám znám jako markýz Hartington, který v roce 1891 zdědil vévodský titul a odešel do sněmovny lordů. Devonshire a Chamberlain tak obnovili starý spor, který se utlumil kvůli Irsku. Nyní stáli opět proti sobě a jejich bitva se přenesla do řad konzervativní strany. A nejen do ní. Diskutované téma se týkalo kolonií a dalších světových mocností. Devonshire napsal na konci května Chamberlainovi dopis ve kterém mu Prezident Asociace liberálních unionistů dával najevo, že může ke své nové politice používat “Birminghamskou Asociaci, která byla vždy pod tvou přímou kontrolou”, ale nikoli celou stranu. Chamberlain odpověděl sebevědomě, že s tím samozřejmě počítá, ale upozornil Devonshira, že “s výjimkou Richieho jsou všichni (členové vlády, pozn. autora) pro prozkoumání této otázky.”³¹²

Od listopadu 1902 se nálada v kabinetu proměnila a Chamberlain strávil příliš mnoho času v Jižní Africe. Richie pohrozil rezignací, Balfour jako vždy uhýbal pouze před tlakem, což je vlastnost slušící spíše jezdeckým koním než filosofujícím politikům. A tak si později Balfour srovnal své svědomí v komentáři pro svého životopisce, kterému řekl, že “Kabinet s Joeem nezacházel dobře. Probrali jsme princip zdanění jídla předtím než opustil zemi a

³¹⁰ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977, s. 239; Amery, J.: *The Life of Joseph Chamberlain*, London 1969, s. 184-192.

³¹¹ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977, s. 239.

³¹² dopisy jsou přetištěny v Amery, J.: *The Life of Joseph Chamberlain*, London 1969, s. 238-240.

určitě měl nárok předpokládat, že většina kabinetu byla nakloněna Šilinkové dani na zrna nebo nějaké podobné malé dani. To byl můj dojem a hrozil jsem se toho co se stalo.”³¹³

Chamberlain tak byl poražen Richiem, který během jeho pobytu v Jižní Africe zahájil čilou korespondenci s Devonshirem a každým, kdo by byl ochoten zrušení cla na dovoz obilí podpořit. Balfour se ukázal nikoli jako premiér. V takovém případě by musel určovat směr a ne čekat, kterým směrem se vydá většina a pak jí následovat. Chamberlain byl jako už několikrát ve své politické kariéře v zoufalé situaci. Již jednou opustil Liberály a poté se z pustiny politické marginalizace dostal jen díky své vytrvalosti. Nyní byl opět pomalu vymanévrován od Unionistů, jejichž hlavní část tvořili konzervativci a klasičtí liberálové. Přitom ještě v roce 1902 byl nejvýraznější postavou Unionistické strany se kterou se unavený Salisbury a nerozhodný Balfour nemohli měřit. Jediným jeho spojencem tak byl jeho syn Austen, který držel post náměstka na Poště. Kromě toho školská reforma předchozího roku zdevastovala Chamberlainovu voličskou základnu.

Chamberlain mohl jako v minulosti vytáhnout ze svého politického arsenálu soubor sociálních reforem. Jeho úsilí v této oblasti se od devadesátých let téměř zastavilo. Spojenectví s konzervativci si vybralo daň i u pokrokáře Chamberlaina. Odchod do ministerstva kolonií z něj sice učinil světové proslulý symbol impéria, ale doma není nikdo prorokem. Chamberlain sice v roce 1896 jmenoval sira Rotschilda do čela komise, která měla prozkoumat možná schémata zavedení starobních penzí. Vedle Rotschilda v komisi zasedli tři úředníci ministerstva financí a tři členové charitativních spolků: Eduard Brabrook (*Friendly Societies*), Alfred Chapman (*Ancient Order of Foresters*) a Alfred Watson (*Manchester Unity of Oddfellows*). Komise pečlivě prozkoumala více než stovku známých schémat starobních penzí a klasifikovala je do čtyř kategorií: a) povinné a příspěvkové, b) univerzální a nepříspěvkové, c) podpora dobrovolnému pojištění a d) státní pomoc členům přátelských společností.³¹⁴ Komise se s výjimkou jednoho člena shodla na státní podpoře pro dobrovolné pojištění. Doporučení komise vydala ve své zprávě v roce 1898. Pokud by s takovým návrhem vláda přišla o deset let dříve, pak by byl přijat s nadšením. Nyní byli ale aktivisté za starobní penze detailně seznámeni se systémem fungujícím v Německu a výsledky jednání komise tak byly velkým zklamáním.³¹⁵ Chamberlain navíc ztratil důvěru širokých vrstev, které chtěly podobně jako dělníci v Německu všeobecné a povinné

³¹³ Dugdale, B.: *Arthur James Balfour First Earl of Balfour*, London 1936, svazek I, s. 345.

³¹⁴ tzv. *Friendly societies* byly před zavedením moderního pojištění a sociálního státu organizacemi poskytujícími finanční a sociální pomoc. Jejich členové se sdružovali podle politických, obchodních či církevních sounáležitostí. Ve Velké Británii byly regulovány speciálním zákonem z roku 1875 a platila pro ně jiná pravidla než pro pojišťovny. V našem prostředí jsou jim asi nejbližší družstva a spolky monarchie a republiky.

³¹⁵ Macninol, J.: *The Politics of Retirement in Britain, 1878-1948*, Cambridge 1998, s. 150-151.

pojištění. Nyní vypadal před voliči jako někdo, kdo chce pouze zaplatit “výkupné” a získat čas.

Chamberlain proto jmenoval druhou komisi pod vedením prezidenta Výboru pro místní samosprávu Henry Chapmana. Poslanci si osvojili Chamberlainovi taktiku a jen v roce 1899 navrhli osm různých zákonů zavádějících penzijní systém. Chamberlain musel čelit nepříjemné aktivitě poslanců, kteří převzali v této věci iniciativu.³¹⁶ Mezi členy Chapmanovy komise byl i mladý poslanec za Wales David Lloyd George. Zpráva komise doporučila bod b) tedy nepříspěvkové penze mezi pěti a sedmi šilinky týdně spravované Okrskovými radami. Uchazeč o penzi nesměl být trestán, nesměl pobírat chudinskou a lékařskou podporu, musel být anglickým občanem starším 65 let a to vše mu muselo dosvědčit několik osob.

Výsledkem jednání komise současně bylo ustanovení vládního odboru, který se měl zabývat přípravou aplikace jejích výsledků. Úředníkům stála v cestě k zavedení schématu řada překážek jako byla data z posledního sčítání lidu v roce 1891, a tak se čekalo na data z nového po ukončení další dekády. Po vyřazení všech trestaných a dalších případů, které neměly na penzi nárok došla státní správa k závěru, že penze si zaslouží 27 procent starších 65 let, tj. 655 tisíc občanů s nákladem pro stát převyšujícím deset milionů liber.³¹⁷ V roce 1904, se návrhy úředníků začala zabývat komise dolní sněmovny ve které byl členem i David Lloyd George.

Chamberlain tak připravil celé schéma, jeho administraci a koncept, ale z rozpočtových důvodů selhal při jeho naplnění. Salisbury se stavěl od počátku k podobným konceptům chladně, stejně jako se postavil k Chamberlainově Memorandu programu pro sociální reformu. Búrská válka znamenala tak gigantickou zátěž pro veřejné finance, že zavedení schématu starobních penzí i v tomto rozsahu prostě nebylo na pořadu dne.

Chamberlain se tak chytil do pastí vlastního jednání. Jeho válka byla hlavní překážkou pro uskutečnění jeho reforem. Peníze municipalitám stát přisuzoval skrze schvalování příjmů z poplatků a díky školské reformě byl nucen začít sám financovat i školství. Zvýšení daně z příjmů bylo nepřijatelné nejen pro konzervativce, ale i pro Liberální unionisty. Chamberlain hledal mobilizační téma se kterým by mohl znovu prorazit. Začínal jako pokrokový školský a sociální reformátor, poté se stal exponentem lidového imperialismu a nyní se rozhodl obě svá hlavní témata spojit a to v reformě imperiálních tarifů.

³¹⁶ OLD AGE PENSIONS BILL. HC Deb 22 March 1899 vol 69 cc57-85. zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1899/mar/22/old-age-pensions-bill#S4V0069P0_18990322_HOC_91

³¹⁷ Macninol, J.: *The Politics of Retirement in Britain, 1878-1948*, Cambridge 1998, s. 152.

Likvidace volného obchodu měla Chamberlainovi pomoci postavit se opět do čela pokrokových sil a prosadit důchodovou reformu, měla mu pomoci skrze spojení lidového imperialismu a pokrokového socialismu přinést novou voličskou základnu o kterou přišel díky školské reformě. Díky svým neúspěšným pokusům dojednat spolupráci s Německem také došel k názoru, že budoucnost patří velkým říším. Tarif měl současně pomoci Britskému impériu uspět v konkurenci Německé říše a Spojených států. V roce 1900 Německo předstihlo Velkou Británii v produkci oceli a podobně si v oblasti aplikovaného výzkumu do průmyslu vedlo lépe než Británie. Stejně tak Spojené státy. V roce 1900 navíc Německo, Francie, Spojené státy, Itálie, Rusko a Rakousko-Uhersko postavily na svých hranicích takové celní bariéry, aby mohl jejich průmysl za touto zdí vzkvétat bez tlaku anglické konkurence.

Na druhou stranu svobodný obchod znamenal pro Anglii prosperitu a levné jídlo. Tarif byl synonymem pro bídu a chudobu. Zrušení tarifu vedlo k rozštěpení Peelových konzervativců a dominanci liberálů obhajujících svobodný obchod. Svobodný obchod byl paradigmatem anglické politiky od zrušení obilných zákonů až do této chvíle.

Chamberlain se nechal vyprovokovat k odhalení svých plánů ve sněmovně Lloydem Georgem. Ten útočil na vládu Liberální unionisty se slovy, že udělali ze “starobních důchodů mrtvou otázku.”³¹⁸ Chamberlain se do debaty vložil s tím, že jí slyšel náhodou, protože má spoustu jiných věcí na práci. A na konci svého proslovu řekl něco, co se stalo tématem anglické politiky následujících let. Bránil se obviněním, že nic nedělá pro starobní penze a připomněl Lloydovi Georgovi, že on sám se účastní jednání parlamentní Komise. Připomněl také odhadované náklady na zavedení penzí podle návrhu parlamentní komise. “... náklady na takové schéma by měly být kolem 10 milionů liber ročně.” pokračoval s tím, že on sám předpokládá mnohem vyšší výdaje. “Jedna věc je jistá, a byla jistá odjakživa, že přijetí takového schématu bude znamenat pro Pokladnu této země náklady v řádech větších milionů. A než jakákoli vláda zváží schéma takového typu, tak musí vědět, kde na to vezme příjmy. Nemyslím si, že starobní penze jsou mrtvá otázka; a myslím si, že není nemožné najít prostředky. Bude to bez pochybností znamenat revizi fiskálního systému, kterou jsem označoval za nutnou a žádoucí již dříve.”³¹⁹

Lloyd George si evidentně rychle neuvědomil co vlastně Chamberlain říká, ale o týden později následovala ve sněmovně vzrušená debata o fiskální politice, kdy stál na jedné

³¹⁸ AGED PENSIONERS BILL. HC Deb 22 May 1903 vol 122 cc 1541.

³¹⁹ AGED PENSIONERS BILL. HC Deb 22 May 1903 vol 122 cc 1541-58

straně Chamberlain na druhé liberálové a konzervativci a uprostřed se snažil o moderaci premiér Balfour.

První zaútočil na Chamberlaina Charles Dilke s tím, že změna fiskální ústavy bude vyžadovat zavedení daní na suroviny a jídlo.³²⁰ Bývalý radikální lídr a blízký spojenec Chamberlaina uvolnil kdysi cestu kariéry starosty Birminghamu kvůli pikantnímu Crawfordově skandálu, který ho stál vyšší posty. Podobné neštěstí postihlo i Parnella a pokaždé zůstala nejasná role Chamberlaina v celé věci. Zřejmé je, že ani v jednom případě nestál příliš daleko od událostí, které postihly reputaci obou výše zmíněných gentlemanů. Vládu bránil premiér až do chvíle, kdy se do situace vložil Lloyd George, který hrál klíčovou úlohu v tiskové kampani, která Chamberlaina vinila z toho, že jako vlastník akcií firmu dodávající armádě válečný materiál na válce vydělává. Lloydovi Georgovi se podařilo vyprovokovat Chamberlaina k prozrazení plánovaného schématu. Stojí za připomenutí, že mu celkem zdárně přizvukoval mladý konzervativní poslanec Winston Churchill a vyzýval Chamberlaina, aby prozradil o čem je jeho schéma.³²¹ Chamberlain se nejprve chabě bránil s tím, že mluví teoreticky, ale nakonec přiznal co má na mysli. Řekl, že nebude nutné uvalit daň na suroviny, protože by to postihlo průmysl, a tím zaměstnanost.

U jídla to ale byla jiná věc. “A tak se dostáváme k tomuto. Jestliže chcete dát preferenci koloniím - neříkám, že vy - tak musíte zdanit jídlo (křik ze strany opozice). Gentlemani jsou proti tomu. Jsem připraven jít do jakéhokoli dělnického domu, do domu jakéhokoli pracujícího, na jakýkoli mítink dělníků či pracujících a přednést určité hypotetické kalkulace - například, že je uvalena na obilí daň ve výši jednoho či dvou šilinků a jsem připraven jim říci: “Jestliže bude tato politika nyní zavedena do praxe, tak vás bude týdně stát více než v současnosti platíte za jídlo.” a pokračoval ve velmi teoretickém vysvětlování.”jestliže mi ukáží, že celá tato záležitost bude znamenat větší výdaje na živobytí pro pracující muže a žádný nárůst příjmů, pak mám nejmenší pochybnosti že všechny jejich optimistické předpovědi se stanou pravdou. Ale jestliže ukáží, že na oplátku dostanou více než si беру, pak..., mohu stále mít šanci.”³²² Chamberlain nabízel pracujícím za nové daně a cla plnou zaměstnanost a sociální stát.

Balfour se ocitl v podobné situaci jako když musel řešit školskou reformu. Osobně neměl žádný zájem na změně národní fiskální politiky, měl ale zájem udržet Unionistickou

³²⁰ AGED PENSIONERS BILL. HC Deb 22 May 1903 vol 122 cc 141-143.

³²¹ AGED PENSIONERS BILL. HC Deb 22 May 1903 vol 122 cc 183 - 184.

³²² FISCAL POLICY OF THE COUNTRY. HC Deb 28 May 1903 vol 123 cc185-186. Zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1903/may/28/fiscal-policy-of-the-country#S4V0123P0_19030528_HOC_195

majoritu zděděnou po strýci pohromadě. V parlamentní debatě se proto neustále odkazoval na vědecké prozkoumání celé problematiky a vláda si zkoumání uložila jako úkol na léto. Zatímco se Balfour pokoušel problém vysedět, tak zastánci volného obchodu i tarifu zahájili přípravu na kampaň. Hned prvního července 54 poslanců založilo Ligu za osvobozené jídlo (Free Food League) pod vedením Balfourova bratrance Hughu Cecila. Cílem bylo vytvořit tlak na Balfoura. Poslanci ligy neměli žádné fondy, šlo jen o sdružení zákonodárců bez širšího zázemí.

Na druhou stranu Liga pro reformu tarifu založená 21. července pojala své založení, získávání fondu a osobností v americkém stylu. Absorbovala do sebe protekcionisty z Národní ligy pro spravedlivý obchod (*National Fair Trade League*), poslance, konzervativní aristokraty a statkáře, kapitány průmyslu a média. Chamberlainův pozdější životopisec Garwin podporoval Ligu ze stránek Daily Telegraphu a Leo Amery z Timesů. Mnohem důležitější byla podpora tiskového magnáta Alfreda Harmswortha pozdějšího lorda Northcliffa vlastníka Daily Mailu a Daily Mirroru, který dokonce pro účely kampaně za tarif koupil v roce 1905 The Observer. Ten se potácel na rozdíl od jeho deníků ve finančních potížích. Tarifní liga konvenovala Northcliffovi, který bojoval proti Německé konkurenci a jeho deníky ji proto podporovaly. Podobně jako předtím Chamberlainovu válku v Jižní Africe skrze příběhy o hrdinech v Mafekingu jako byl Baden-Powell. “Můžeme jen poděkovat Mafekingu za obnovení památky odvahy a síly naší rasy.”³²³ Sociální darwinismus a eugenika populární mezi anglickými elitami tohoto období se viděly v imperiální myšlence tarifní ligy. Ve Spojených státech bylo udržování a zvyšování dovozních cel hlavním programem Republikánské strany, která argumentovala, že je nutné chránit domácí průmysl a cla se stala základem republikánské politiky na celých dvacet let. “Prezident Taft podpořil 16. dodatek ústavy zavádějící federální daň z příjmu jako politickou cenu za demokratický souhlas s novými cly.”³²⁴

Chamberlain a jeho letní ofenzíva donutili Balfoura k prvnímu zaujmutí postoje. Prvního srpna proto předložil kabinetu svoji úvahu Ekonomické poznámky k ostrovnímu svobodnému obchodu (*Economic Notes on Insular Free Trade*). Balfour se pokusil nalézt pozici mezi zastánci svobodného obchodu a protekcionisty a navrhl politiku odplaty. Balfour začal se slovy, že hodnocení britské ekonomiky pochází od zastávce svobodného obchodu, který vidí, že je nutné dogma posunout a zavést odvetná opatření vůči mocnostem, které

³²³ Bingham, A.; Conboy, M.: *The Tabloid Century. The Popular Press in Britain 1896 to present*, Oxford 2015, s. 27, 26 - 29.

³²⁴ Barlett, B.: *The Truth about Trade in History*, 1.7. 1998. [freetrade.org](http://www.freetrade.org), zdroj: <http://www.cato.org/publications/commentary/truth-about-trade-history>

uplatňují nátlakové obchodní aktivity jako jsou cla a subvence. Současně jeho návrh neobsahoval daň na jídlo, jak jí prosazoval Chamberlain. Balfour mluvil o svobodném obchodu, který by se měl uplatnit v impériu a pouze recipročně ve vztahu k jiným zemím.³²⁵ Premiér navrhoval princip, který se uplatňuje i v dnešních dohodách o volném obchodu a který našel odraz v *European Free Trade Agreement* o desítky let později.³²⁶

Balfour se snažil udržet ve vládě obě její výrazné a populární postavy: Chamberlaina a Devonshira, postupně se ale posunoval na Chamberlainovy pozice. Jeho "Poznámky" byly na začátku září vydány tiskem, ale nevzbudily žádné veřejné nadšení. Jednalo se o pokus o kompromis, který ani jedna ze stran sporu nebyla ochotná přijmout. Chamberlain nabídl Balfourovi 14. září svoji rezignaci s tím, že chce být loajální vládě, ale současně co nejvíce propagovat cla v kampani mimo kabinet.³²⁷

Balfour pokračoval ve své politice konsolidace, i když nevěřil politické prospěšnosti zavedení daně na potraviny, nabídl Chamberlainovi dohodu. Austen Chamberlain měl nadále obhajovat zájmy svého otce v kabinetu jako Kancléř pokladu a jestliže Chamberlain starší uspěje se svojí kampaní, pak se k němu přidá i Balfour. Pakt zaručoval Balfourovi loajalitu Chamberlainových poslanců, kontrolu nad stranou a post premiéra. Chamberlain následně na jednání kabinetu oznámil svoji rezignaci. Většinu ministrů to nechalo chladným, protože byli na vyhrožování rezignací se strany Ministra pro kolonie zvyklí. Balfour donutil k rezignaci obhájce svobodného obchodu Richieho, Burleigha a George Hamiltona. Devonshire rezignoval také, ale když se dozvěděl, že Chamberlain z vlády odešel tak svoji rezignaci stáhl, aby jí následně k velké zlosti premiéra znovu podal v říjnu, když zjistil, že Balfour jen hledá cestu z politiky volného obchodu.

Balfour se tak sice zbavil sporu rozkládajícího kabinet, ale ten se přenesl s o to větší intenzitou do ulic a na stránky novin. Mezitím stihl uzavřít srdečnou dohodu s Francií, Anglo-Japonskou alianci či založit Výbor imperiální obrany. Stal se tak pánem vlády a její zahraniční politiky.

Stranické aparáty se cítily více přitahovány Chamberlainovou osobností a jeho politickou kauzou. Unie konzervativních asociací většinově podpořila Chamberlaina a ten získal i kontrolu nad organizací Liberálních unionistů. To vedlo k rezignaci vévody z Devonshiru. Starý spor vedený ještě pod Gladstonovým předsednictvím se nyní zopakoval

³²⁵ Balfour, A. J. : *Economic Notes on Insular Free Trade*, London 1903, s. 29-31. Zdroj:

<https://archive.org/stream/economicnotesoni00balfrich#page/30/mode/2up>

³²⁶ Erva, M.: *Britská politika a evropská integrace*. IN: Loužek, M.(ed.): *Vznik EFTA. Padesát let poté*. Praha 2010. s. 93 - 111.

³²⁷ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977, s. 248.

pod předsednictvím Balfourovým. Podobně jako vymazal Liberální stranu z pozice dominantní síly anglické politiky na dlouhých 16 let, tak nyní se historie opakovala se stejnými aktéry pouze v kulisách Unionistické strany. Téma bylo ale stále stejné. Spor mezi zastánci malého státu, který je kontrolován parlamentem a nevměšuje se do životů lidí a zastánci státu, který aktivně řeší společenské otázky a je hlavním elementem při jejich řešení. Chamberlainova vize voličů - akcionářů, racionálně - manažersky řízeného státu, kteří platí za servis porazila Cobdenovu vizi voličů kontrolorů malého státu, který plní pouze základní funkce obrany a bezpečnosti.

Balfour jako premiér prosazoval politiku celní reciprocity, zatímco mírně podporoval kampaň za cla a současně čelil vzpourám unionistických klasických liberálů a konzervativců. Současně ztratil z rukou nástroj ke své budoucnosti - stranickou mašinerii, a tak se upnul k premiérskému postu. Chamberlain ovládl stranickou strukturu a stal se jejím vůdcem. Na stranu Chamberlaina se postavil i první ředitel London School of Economics založené kromě jiných manželi Beatrice a Sidney Webbovými. Kvůli práci na kampani rezignoval na svůj post ředitele, aby ho později za války zaměstnal David Lloyd George jako náměstka na ministerstvu kolonií. Jako člen Coefficientského klubu, který založili manželé Webbovy, aby sdružoval sociální reformátory a imperialisty, v roce 1902 měl k Chamberlainově politice blízko.

Hlavním sloganem celní ligy se tak stalo heslo “Tarifní reforma znamená práci pro všechny!” Moderní kampaň přinesla do Anglie novinky z USA jako byl gramofon ze kterého se pouštěly Chamberlainovi projevy. Ohromující kampaň, kterou podporovali významní umělci jako Rudyard Kipling, který napsal o Chamberlainovi dokonce oslavnou báseň.³²⁸ Největší zbraní kampaně ale byl 69 letý Chamberlain, který navzdory Dně a srdeční slabosti absolvoval neuvěřitelně náročnou kampaň ve které vystupoval s projevy na podporu protekcionismu. Nyní to bylo zlo svobodného obchodu, které ničilo. “..rafinování cukru patřilo svého času mezi základní průmysl země a mělo na této pozici zůstat. Zemědělství, nejvýznamnější ze všech odvětví bylo prakticky zničeno. Cukr je pryč! hedvábí je pryč! Ocel je v ohrožení! Vlna je v ohrožení! Bavlna je na odchodu! Jak dlouho to budete snášet? V současné chvíli průmysl a pracující, kteří na něm závisí jsou jako ovce na poli. Jedna za druhou se nechávají odvádět na jatka a není žádné spojení, žádná obrana proti tomu co čeká

³²⁸ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977, s. 250.

na nás ostatní... Jaké je řešení? Dopřejte nám cla jako každému jinému civilizovanému národu!”³²⁹

Bohužel pro Chamberlaina země právě prožívala ekonomické oživení tažené zahraničními investicemi.³³⁰ Americké podmínky byly jiné než Anglické a Búrská válka znamenala pro řadu lidí vystřízlivění z lidového imperialismu. Chamberlain lidem nabízel novou “daň na žaludky”, jak jí překřtili Liberálové, výměnou za sociální jistoty a impérium. Lidem nabídl “utahování opasků” výměnou za sociální jistoty, které ale již sliboval ve volbách v roce 1895 a od té doby se nic nestalo. V kampani útočil na židovské imigranty, kterými “opovrhoval, protože jsou “fyzičtí zbabělci”, jejichž dovozem, stejně jako dovozem “imigrantů trpíte.”³³¹ A to navzdory faktu, že s nimi jako první jednal o možném usídlení v Palestině a když dohodu odmítly místní úřady, tak jim jako vždy originálně nabídl k osídlení Ugandu.

Reforma cel a daní sjednotila Liberály, kteří byli v khaki volbách rozdělení na limpy a klasické liberály. Nyní dali jasně najevo, že jsou především liberálové a pak teprve imperialisté. Dokonce i Asquith, Rosebery, Haldane a Grey - přední limpové bojovali proti nové “dani na žaludky.” Podle analýzy volebních adres jednotlivých kandidátů bylo hlavním tématem za které bojovali liberální poslanci z 98 procent svobodný obchod, ze 70 procent školská reforma, Irsko, licence na alkohol, použití čínských dělníků v Transvaalu. Polovina kandidátů slibovala tzv. nový liberalismus, když mluvila o nezaměstnanosti, výstavbě bytů, kompenzacích dělníkům a osmihodinovém pracovním dnu.³³²

Lidé odmítli rozloženou vládu a její návrh za zdanění potravin výměnou za důchodovou reformu a impérium po vzoru císařského Německa. Jak pokračovala kampaň, tak se Balfour snažil najít vlastní prostor vůči Chamberlainovi. Oběma bylo jasné, že volby jsou prohrané a nyní začali bojovat mezi sebou o nadvládu nad stranou v opozici. Chamberlain si musel kvůli záchvatům dny vzít dvoutýdenní dovolenou z kampaně odkud reagoval na dopis syna Austena o Balfourových pokusech distancovat se od Chamberlaina. “Myslím, že dělá špatně, ale je mi to jedno. Za současných okolností je to nejlepší co se může stát, že budeme poraženi ... pro naši pozici by bylo neúnosné, kdybychom vyhráli a poté zjistili, že jsme stejně daleko od imperiálního tarifu jako před volbami.” a pokračoval velmi správnou analýzou výsledků voleb “Jednoduchý fakt je, že kyvadlo se vychýlilo proti nám a jeho pohyb nezmění ani fiskální otázky a ani nic jiného. ... náš čas ještě nepřišel a

³²⁹ Amery, J.: *The Life of Joseph Chamberlain*,. London 1969, svazek VI, s. 471-472.

³³⁰ Middleton, R.: *Government versus the Market*, Cambridge 1996, s. 144, Figure 4.3.

³³¹ Boyd, C. W.: *Mr. Chamberlain Speeches*, London 1914, svazek 2, s. 201.

³³² Russel, K. A.: *Liberal Landslide: the general election of 1906*, London 1973, s. 65.

měli bychom se dívat do budoucnosti.³³³ Chamberlain se tak připravoval na porážku a svůj boj proti Balfourovi. Místní buňky Tarifní ligy začaly pracovat na získání nejvýraznějších členů místních buněk konzervativní Národní unie. Na podzim 1905 čelil Balfour vzpouře poslanců podporujících svobodný obchod. Nakonec se musel vzdát křesla premiéra a předat ho Campbellu-Bannermanovi, který okamžitě vyhlásil volby na leden.

Unionisté ve volbách získali 2,463 tisíc hlasů, téměř o osm set tisíc více než v předchozích volbách. Liberálové společně s Labouristy ale poskočili z 1,5 milionu hlasů v khaki volbách na 3,1 milionů v tarifních volbách. Liberálové tak získali ve sněmovně většinu 84 hlasů a společně s Irskými nacionalisty a labouristy měli nad Unionisty převahu 356 hlasů.

Unionisté získali pouze 157 poslanců. Do sněmovny se nedostal bývalý premiér Balfour. A Chamberlainovi věrní kolísali mezi 79 až 102 poslanci dle tématu. Každopádně to byla většina. Kvůli nepřítomnosti Balfoura ve sněmovně se Chamberlain stal vůdcem opozice. Klasičtí liberálové byli smeteni. V únoru ohlásil Balfour absolutní kapitulaci a v tzv. "Valentinských dopisech" přijal Chamberlainův program výměnou za jeho podporu. "Prohlašuji, že fiskální reforma je a musí zůstat hlavním konstruktivním programem Unionistické strany. Prvky takové reformy zajistí rovnější podmínky britského obchodu v konkurenci a užší obchodní spolupráci s koloniemi."³³⁴ Dopis byl 15. února celý publikován jako senzace v Timesech k velkému uspokojení lorda Northcliffa a dalších oligarchů. Na Valentina roku 1906 se tak člen hotelu Cecil vzdal politiky prosazené rebelujícím Robertem Peelem, která udělala z Anglie světovou hospodářskou velmoc a přinesla jejím obyvatelům prosperitu a v rámci Pax Britannica také dlouhé období míru.

Chamberlain zlikvidoval zastánce svobodného obchodu na pravici, zdemokratizoval Unionistickou stranu včetně její konzervativní dcery a změnil charakter konzervativců. Ze strany velkostatkářů a aristokracie se stala moderní strana podobná té Republikánské. Imperiální tarif byl štítem pod kterým se tato metamorfóza projevila. Chamberlain byl sice v opozici, ale stal se "*kingmakerem*" a ideologem Konzervativní strany. Svůj program a agresivní politické metody si nesl s sebou a Salisburyho vítězství z roku 1895 se tak ukázalo jako Pyrrhovo. Bůh má ale smysl pro krutou ironii. Chamberlainovu kariéru ukončila mozková příhoda během pompézních oslav jeho sedmdesátin v Birminghamu. Jeho synové zůstali věrni Konzervativní straně s kterou Unionisté před válkou splynuli. Syn Randolfa

³³³ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977, s. 257.

³³⁴ Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*, London 1977, s. 262.

Churchilla Winston, který se sblížil s Davidem Lloydem Georgem během útoků na fiskální reformu byl nyní Liberálem.

Chamberlain byl vzorem pro celou generaci politiků a sociálních reformátorů, kteří působili jako agenti státních řešení. Jeho politický turismus se stal inspirací pro členy Fabiánské společnosti.

Na jeho sociálně pokrokové projevy vzletně vzpomínal později Ramsay MacDonald v knize vydané u příležitosti Chamberlainova úmrtí ve které předseda Labouristické strany svou kapitolu nazval Chamberlain a sociální reformy. “Stále si pamatuji, jako by to bylo včera, vzrušení z potěšení, které se šířilo radikálním Skotskem, když pronesl svůj první projev v Glasgow. Odvážná smělost zasáhla představivost země.”³³⁵

Beatrice Potterová zase vzpomínala na se smutkem kvůli své lásce, kterou stále cítila.³³⁶ K Sidneymu rozhodně necítila to, co k Chamberlainovi, kterého vášnivě milovala mezi lety 1883 - 1886. Uvědomovala si, že by Chamberlainovi musela obětovat svoji samostatnost a podřídit celou svoji osobnost jeho kariéře. Nakonec se po bolestném uvažování rozhodla a vyznala mu lásku. Chamberlain ji velmi zdvořile, ale přesto pevně odmítl. Beatrice Potterová se mu vydala a on po všech těch vnitřních bitvách odmítl, cítila se ponížena a tato rána se nikdy nezahojila. Do konce svého života o Chamberlainovi psala ve svém deníku. Jediné co jí po vztahu zůstalo byl její zájem o politiku a Chamberlainovu doktrínu “výkupného”, kterou mají bohatí povinnost platit chudým.³³⁷

Beatrice upadla po Chamberlainově odmítnutí do deprese z které jí vytrhl až její bratranec Charles Booth, který poté co prodal úspěšnou rejdařskou společnost zahájil výzkum sociálních podmínek nižších vrstev v Londýně. V prosinci 1886 jí přizval ke svému výzkumu, aby jí vytrhl z jejího hlubokého smutku. Kromě jiného byl znám její intelekt a skvělé vzdělání. Na výchově Beatrice Potter se podílel anglický filosof Herbert Spencer. Bratranec Charles Booth, prominentní Unionista se v této době věnoval zkoumání počtu chudých v Londýně.

Ideovým impulsem pro jeho zkoumání byl Comteho statistika a Malthusiánská obava z přemnožení chudiny. Boothovým ideovým impulsem, ale byl také marxismus.³³⁸ Hlavní vliv měl ale na Boothu August Comte od kterého převzal novou vědu statistiku a na základě jejích výsledků chtěl ukázat vládcům nejbohatší země světa skutečnou tvář londýnské chudoby v grafech a tabulkách. Beatrice s ním hluboce sympatizovala. Sama napsala dva

³³⁵ Milner & others.: *The Life of Joseph Chamberlain*, London 1914, s. 164.

³³⁶ Mackenzie, N.(ed.): *Beatrice Webb Diary*, London 2001, s. 112.

³³⁷ Cole (ed.): *Beatrice Webb Diaries 1924 - 1932*, London 1956, s. 311-316.

³³⁸ Mackenzie, N.(ed.): *Beatrice Webb Diary*, London 2001, s. 135 - 136.

texty, které kritizovaly dobovou ekonomickou teorii. Druhý z nich měl titul “Ekonomická teorie Karla Marxe.”³³⁹

Časem, ale odmítla Boothův způsob výzkumu s tím, že nesleduje sociologickou historii současného stavu a věnuje se pouze dané situaci v daném čase. Ve své první knize vydané v roce 1889 se věnovala historii britského družstevního hnutí. Díky svému společenskému postavení, vzdělání a materiálnímu zabezpečení mohla knihu konzultovat s takovou kapacitou jako byl profesor Alfred Marshall. Ten se jí ale pouze snažil vysvětlit, že toto téma není vhodné pro ženu a doporučil jí, aby se věnovala dějinám ženské práce.³⁴⁰ V této době, ale ještě byla na rozdíl Johna Stuarta Milla proti udělení volebnímu právu ženám a stejného roku podepsala petici organizovanou Humprey Wardem proti udělení volebního práva ženám. Nebylo to jen nějaké náhlé vyšínutí mysli, protože celá devadesátá léta byla vášnivou odpůrkyní politických práv pro ženy,³⁴¹ za což se v dalším období patřičně kála. Byl jí odporný fanatismus sufražetek a nechtěla s nimi být v jednom klubu. Feminismus tak nebylo odvětví, které by chtěla zkoumat.

Naopak Beatrice viděla v družstevnictví most mezi kapitalismem a socialismem. Kniha Družstevní hnutí ve Velké Británii, kterou vydala v roce 1891 si získala uznání v intelektuálních kruzích a dočkala se několika nových vydání. Při přípravě knihy se seznámila s úředníkem, sociálním reformátorem, radikálním liberálem a vůdčím členem Fabiánské společnosti Sidney Webbem. Navzdory významné pomoci Sidneyho Webba mu nepoděkovala v předmluvě jako mnoha jiným.³⁴² V druhém vydání v roce 1892 již nebyla podepsána jako Potter, ale Webb. Tentokrát to byl Sidney, kdo byl uhranut mladou, krásnou a vzdělanou dívkou z dobré rodiny. Ona naopak. Její rodina byla proti svazku s člověkem z nižších vrstev. Nemilovala ho a dala mu celkem surově najevo, že jejich přátelství je intelektuální a nelze ho srovnávat s běžným svazkem muže a ženy. Sidney souhlasil se vším. I tak musel počkat do smrti jejího otce než souhlasila s jeho nabídkou sňatku kvůli kterému jí rodina ostrakizovala a do včetně sociálního reformátora Charlese Boothe.³⁴³

Beatrice si nakonec vzala Sidneyho Webba, který nebyl z její společenské vrstvy a chybělo mu do Chamberlainova mužství téměř vše o čem ještě desetiletí později psala ve svém deníku. Vztah s ním byl přátelstvím a Sidney se stal nástrojem jejích ambicí. Ukázalo se, že podobně jako byli utilitaristé hlavními reformátory anglické státní správy první

³³⁹ McBriar, A. M.: *An Edwardian Mixed Doubles*, Oxford 1987, s. 30.

³⁴⁰ Mackenzie, N.(ed.): *Beatrice Webb Diary*, Londýn 2001, s. 307.

³⁴¹ Hamilton, M. A.: *Sidney and Beatrice Webb*, London 1932, s. 231.

³⁴² Potter, B.: *The Cooperative Movement in Great Britain*, London 1904, s. 7-8. Zdroj: <https://archive.org/details/cooperativemovem00webbuoft>

³⁴³ McBriar, A. M.: *An Edwardian Mixed Doubles*, Oxford 1987, s. 32.

poloviny 19. století, tak se jimi na jeho konci a začátku nového století stali Fabiánští socialisté.

2. Druhá kapitola: velká Viktoriánská debata

2.1. Liberální kolébka Labouristů

V září roku 1891 trávil britský ministerský předseda Wiliam Gladstone desetidenní dovolenou výjimečně ve Snowdonii a nikoli ve svém milovaném Biaritzu. Na večeři ve Snowdonii se seznámil s mladým poslancem Davidem Lloydem Georgem a poslední den dovolené začal psát svůj dlouhý dopis královně Viktorii. Na dopisu pracoval pět týdnů. Vzhledem k napjatému vztahu mezi Její výsostí a jejím prvním ministrem nelze nic usuzovat z chladného přijetí jakého se pět týdnů koncipovanému dopisu dostalo, důležité je spíše to, co měl první ministr na srdci a chtěl sdělit ve svém věku královně.

Gladstone si stěžoval na změny v sociální struktuře britské společnosti, které podle jeho mínění již mají dopad na politickou strukturu. “Hlavní skutečnost na niž by chtěl (pan Gladstone) poukázat, je podle jeho soudu velice palčivá: je jí rozšiřování názorové mezery či propasti, jež v míře větší než kdy předtím odděluje vyšší a mocnější od početnějších tříd společnosti. Takovéto odcizování a oddalování považuje za velmi závažné a škodlivé. Ke zhoršování této nepříznivé skutečnosti silně přispívá prodlužování a zesilování sporu o irskou otázku. Tento vývoj však již nastal dlouho předtím, než v letech 1885 - 1886 začal spor o irskou otázku. Nejméně šest velmi bohatých a vlivných vévodů, o kterých pan Gladstone věděl, že dříve náleželi k Liberální straně, s ní přerušilo veškerá pouta ještě před tím, než začala být irská samospráva jakkoli spojována s obecným pojetím liberalismu.” a dopis pokračuje k tendencím ve straně v druhé polovině osmdesátých let: “Vlna nesouhlasu v liberálních řadách byla tedy taková, že podporu současné vlády ve Sněmovně lordů nelze odhadovat na více než desetinu či dvanáctinu jejího početního stavu. Co se pozemkového majetku týče, pan Gladstone pochybuje, že je ve vlastnictví liberálů nyní více než jeden akr z padesáti, a to ve všech královstvích dohromady. Protiliberální většina ve vyšších a majetných třídách obecně sice není tak velká, ale stále je dosti početná. Poprvé v naší historii však přesto z nedávných voleb vyvstala ... většina v Dolní sněmovně, pravda, nepříliš velká, ale zároveň ani nepříliš malá, zvolená navzdory takřka všem peerům a pozemkové šlechtě i

ohromné většině vyšších a zámožných tříd... Umírněný liberál .. se ještě docela nestal, ale už se stává věcí minulosti.³⁴⁴

Liberální strana se posunovala od zájmů vyšších vrstev k zájmům středních a nižších, zejména důsledkem volebního zákona, ale také změnou struktury společnosti. Do první světové války si tak postupně začala osvojovat politiku progresivismu. Jednalo se o infiltraci socialismu nebo Noví liberalismus po vzoru Chamberlaina?

Byl to socialismus nebo jen důsledek výzkumu, který prováděly vyšší vrstvy společnosti na nižších, aby zjistili jak je povzbudit a vymanit ze současného stavu? Pro tento účel je nutné zanalyzovat hlavní postavy probíhající diskuse v organizacích a intelektuálech blízkých Liberální straně.

2.2. Organizace dobročinných spolků (*Charity Organisation Society*)

Organizace byla založena v roce 1869 a během sedmdesátých a osmdesátých let se stala hlavní autoritou v oblasti chudinských zákonů a dobročinnosti. Původní jméno organizace bylo Spolek pro dobročinnou pomoc a potlačování žebroty (*Society for Organising Charitable Relief and Represeing Mendicity*). Založili ji absolventi oxfordského Baliolu Ch. S. Loch, Bernard Bosanquet a další sociální pracovníci z vyšších vrstev jako Octavia Hill, Arthur Clay a např. reverend Samuel Barnett. Hlavním cílem organizace byla racionalizace, zavedení řádu a pořádku do údajně chaotického fungování londýnských dobročinných spolků po vzoru Německa, kde také idea Charitativních spolků podobného rázu vznikla.³⁴⁵ Podobný racionalizační proces v tomto období probíhal v mnoha dalších odvětví života Viktoriánské Anglie. Cílem bylo zorganizovat jednotlivé charity s dlouhou historií, které se ale tomuto úsilí logicky bránily. A tak se organizace pustila do práce jiným směrem a stala se hlavním průkopníkem systematické sociální práce.³⁴⁶

Do charitativní činnosti vnesla organizace vědecké metody výzkumu. Octavia Hill přinesla do práce na zlepšování bydlení chudiny, života mentálně nemocných, nemohoucích a sirotků vyškolené profesionály a vědecký výzkum. Takový přístup začal přitahovat mnoho příslušníků vyšších vrstev jako byl například sir Charles Booth anebo Bernard Bosanquet, který v roce 1881 rezignoval na svůj post v Oxfordu a začal pracovat v Londýnské charitě. Hlavní známou doktrínou, pod kterou je organizace fungující pod jménem Rodinná akce (*Family Action*) známá dodnes, byla svépomoc. Hlavním cílem pomoci, tak bylo posílit

³⁴⁴ Jenkins, R.: *Gladstone*, Praha 1995, s. 463 - 464.

³⁴⁵ Mowat, C. L.: *The Charity Organisation Society: Its ideals and Work*, London 1961, s. 21.

³⁴⁶ Mowat, C. L.: *The Charity Organisation Society: Its ideals and Work*, London 1961, s. 19-29.

snahu a vůli objektu po svépomoci. Cílem pomoci bylo, dnešní terminologií, nikoli dát obdarovanému rybu, ale naučit ho rybařit. Základem bylo odvrátit vznik Bangladéšského syndromu, který tak dlouho rozvracel v poslední dekádě 20. století Afriku a jiné rozvojové země.³⁴⁷

V myšlenkovém trustu, ale byly hlavním motivem historické a sociologické obavy z populační exploze chudiny. Člen organizace C. S. Loch ve své studii upozorňoval, že péče o demoralizovanou chudinu rozvrátila Konstantinopol, Atény stejně jako Řím. “Bohatí a chudí spolu nevycházeli. Nemohli se vyléčit či si pomoci.” A kladl si otázku co s tím v “Londýně, který je Římem současnosti.”³⁴⁸ Jde o věrné zachycení obav, které učenci z Oxfordu měli o svou civilizaci.

Helen Bosanquet byla podobně jako její kolegové velkým obhájcem utilitaristických reforem chudinské pomoci, které zavedly pravidlo, že “situace osoby přijímající chudinskou pomoc by neměla být tak žádoucí jako nezávislého dělníka nejnižší třídy.”³⁴⁹ Do utilitarismu, ale vstoupili také Malthusovy obavy z přelidnění těch, kteří si pomoc nezaslouží a jejich následné převážení v podmínkách demokracie. Vedle pomoci potřebným, tak bylo nutné nastavit podmínky tak, aby nepotřební pomoc nezískávali. Ideovým základem Charitní organizace tak bylo malthusiánství a jeho obava z přelidnění a utilitarismus. Odtud už byl jen krok k Eugenické edukační společnosti založené v roce 1907.³⁵⁰

Tato vědecky založená charita vyvolávala kontroverze zejména u církevních charit a církví věnující se charitativní práci jako byla například Armáda spásy, která pomáhala všem bez zkoumání, zda si to zaslouží či nikoli. Její generál William Booth publikoval v roce 1890 knihu,³⁵¹ která ospravedlňovala metodu pomoci bez kladení otázek, na knihu reagoval Bernard Bosanquet pamfletem ve kterém kromě jiného argumentoval, že chudoba je dynamická definice a chudých není tolik, jak generál tvrdí, ale především počet chudých klesl díky striktním a vědeckým metodám uplatněných v práci s nimi.³⁵² O enormním hospodářském růstu a svobodném obchodu, který přinesl Anglii bohatství, prosperitu a levné základní potraviny se nezmínila.

³⁴⁷ více viz Moyo, D.: *Dead Aid: Why Aid Is Not Working and How There is Another Way for Africa*, New York 2009.

³⁴⁸ Loch, C. S.: *Charity and Social Life*, London 1910, s. 434. Zdroj:

<https://archive.org/stream/charitysociallif00lochiala#page/n5/mode/2up>

³⁴⁹ Bosanquet, H.: *The Strength of the People: A Study in Social Economics*, London 1902, s. 156. Zdroj:

<https://archive.org/stream/strengthpeoplea02bosagoog#page/n172/mode/2up>

³⁵⁰ Mazumdar, P.M.H.: *Eugenic, Human Genetics and Human Failings*, London 1992, Kapitola I.

³⁵¹ Murdoch, N.: *Origins of the Salvation Army*, Oregon 1994, s. 216.

³⁵² McBriar, A. M.: *An Edwardian Mixed Doubles*, Oxford 1987, s.60.

Manželé Bosanquetovi podobně jako manželé Webbovi přistoupili ke zkoumání sociálních podmínek chudých a nastavení společenské smlouvy důkladně. V roce 1899 přispěl Bernard Bosanquet do diskuse o roli státu svým filosofickým pojednáním “Filosofická teorie státu” (*The Philosophical Theory of the State*) ve kterém vyjádřil názor, že křesťanská charita byla možná jen v malých komunitách a není možné jí prostě “přesunout do velkého národa jehož průmyslová organizace spočívá na individuální vůli” ve které by měla být každá instituce “založena a udržována kvůli veřejného nebo quasi - veřejnému účelu.” “V institucích máme místo setkání individuálních, která je sociální vědomím.”³⁵³ Moderní společnost by proto neměla vidět chudobu jako funkci třídy. Jinými “slovy” placení výkupného” vyššími třídami nižším by nemělo být viděno jako poplatek za udržování hříšného statusu, ale jako způsob “kterým se slabé lidství stává silným.” a vlastnictví “tak může být zatíženo různými poplatky za tímto účelem.”³⁵⁴

Dobročinná organizace byla laboratoří nových myšlenek a přístupů. Jeden z jejích zakládajících členů reverend Samuel Barnett se po tzv. “krvavé neděli” účastnil práce *Mansion House Fund*, který byl ustanoven, aby byla zmírněna nouze protestujících, a tím jejich motivace bojovat proti stávajícímu řádu. Barnett navrhoval vznik národní církve, která by se stala sociální zaopatřovatelnou všech potřebných.³⁵⁵ Reverende Barnett se pletl, v budoucnu to neměla být církev, ale stát, kdo bude zaopatřovat potřebné. I jeho názory se měly posunout poté co na začátku devadesátých let přišel do kontaktu se sociologem Charlesem Boothem a skrze něj s významným manželským párem Fabiánských socialistů Sidneyem a Beatricí Webbovými. Jejich návrhy se společně proplétaly a začaly tvořit v konkurenci či kooperaci budoucnost Anglie. Ještě v dobách, kdy byla Beatrice slečnou tak byla součástí charitní organizace a její činnosti a z tohoto období si přinesla množství kontaktů a idejí.³⁵⁶

Na začátku devadesátých let zahájil Charles Booth kampaň za starobní penze, kterou podporoval i Joseph Chamberlain. Ten také po svém vstupu do vlády inicioval vznik komise zabývající se tímto tématem a to navzdory faktu, že byl ministrem kolonií. Členem komise za Charitní organizaci byl reverend Barnett, který se mezitím rozešel s charitní organizací ve zlém kvůli své konverzi k socialismu. “Rada (Charitní organizace, pozn. autora) se neustále zabývá svými dogmaty a jejich formami, směřuje proti k bezvýznamnosti a neschopnosti

³⁵³ Bosanquet, B.: *The Philosophical Theory of the State*, London 1899, s. 297-298. Zdroj <https://archive.org/stream/thephilosophicalt00bosauoft#page/302/mode/2up>

³⁵⁴ Bosanquet, B.: *The Philosophical Theory of the State*, London 1899, s. 299 - 303.

³⁵⁵ citováno z McBriar, A. M.: *An Edwardian Mixed Doubles*, Oxford 1987, s. 62.

³⁵⁶ Hamilton, M. A.: *Sidney and Beatrice Webb*, London 1932, s. 86.

držet se hlavního entuziazmu současnosti... je to druh paniky, která je přepadá při zmínění socialismu a ve strachu z něho nesmyslně ničí část své vlastní dobré práce.”³⁵⁷ Kanovník Westminsterského opatství se o socialismu mluvit nezdřáhal a viděl v něm moderní křesťanství.

Podobně se manželé Bosanquetovi rozhádali s Charlesem Boothem, který během devadesátých let, kdy chyběl společnosti politický ventil, který mu dodával Chamberlain, začal taktéž inklinovat k socialismu. Bylo to během kampaně za starobní penze, kterou podporovali socialisté a to vedlo k jejich sblížení. Ve své knize uvedl, že vždy bojoval za rozšíření oblasti socialismu a jednu z kapitol dokonce napsala Beatrice Potter.³⁵⁸ Booth byl příznivcem Comteho a jeho socialismus byl jiný než Marxův, ale Bosanquetové si ho již zařadili mezi Fabianisty.

Útoky na Boothu vedl jejich věrný přítel C. S. Loch. Zpochybnil věrohodnost Boothových statistik, které dávaly příliš munice obhájci sociální reformy. Opak byl podpořen šokujícím zjištěním armády během Búrské války, která zjistila, že mnoho branců je fyzicky nedostatečných pro službu, čehož se chytily noviny.

Vzhledem k tomu, že Boothův návrh dobrovolných a příspěvkových starobních penzí podporoval také Chamberlain (viz předchozí část práce, kapitola Tarifní reforma), tak se Charitní organizace pustila také do jeho kritiky. Současně s tím se vznesla vlna odporu ke schématu starobních penzí navržených Chamberlainovou komisí. Na základě toho Chamberlain jmenoval komisi novou na základě kompromisního doporučení prof. Alfréda Marshalla, prominentního ekonoma z Cambridge, který kvůli nedodržení celibátu musel Univerzitu opustit a pokračovat na Univerzitě v Bristolu. Kromě toho si vůči Cambridge odnesl i nepřátelství vůči klasické ekonomii, které se dnes říká neo-klasická.

2.3. Noví liberální ekonomové

Noví liberálové byla skupina ekonomů mezi které patřil i filosof T. H. Green. Hlavními představiteli byli novináři Leonard Trelawny Hobhouse a John A. Hobson. Tato nová generace liberálů chtěla zachovat internacionalismus Richarda Cobdena, ale odmítnout politiku *laissez faire* a zkombinovat toto vše s požadavky socialistů. Hlavním ekonomickým mozkiem celé skupiny byl Hobson, který došel k závěru, že chudoba je způsobena společenskými důvody spočívajícími v nerovnoměrné distribuci příjmů. Jinými slovy, že je

³⁵⁷ Barnett, H. O.: *Cannon Barnett: His Life, Work and Friends*, London 1921, s. 267. Zdroj:

<https://archive.org/details/canonbarnetthis100barnuoft>

³⁵⁸ Booth, Ch.: *Labour and Life of the People*, London 1891, s. 166. Zdroj:

<https://archive.org/stream/labourlifeofpeop01bootuoft#page/n7/mode/2up>

rozdíl mezi agregátním produktem a agregátními výdaji. Z tohoto faktu později vycházel J. M. Keynes.³⁵⁹ S tím se také Hobson shodoval se socialisty. Nesouhlasil s nimi ale v názoru, že náprava není možná v kapitalistickém rámci. Hobson tvrdil, že pokud dojde k radikální reformě institucí, pak je socializovaný kapitalismus povede k rovnoměrné distribuci příjmů. Vedle Malthusových stop nalezneme i popření Marxe a Hegela, protože Hobson tvrdil, že je možné, že kapitalismus a socialismus nikdy nedospějí do fáze, která bude finální.³⁶⁰ Jinými slovy rolí institucí státu je neustálé přerozdělování příjmů obyvatel od bohatých k chudým tak, aby agregátní produkt byl rovnoměrně rozprostřen v agregátních příjmech.

Průzkum Charlese Bootha ho přesvědčil, že je nutné přijmout co největší množství opatření, aby byla nerovnost napravena. Základním problémem, ale byl ekonomický cyklus ve kterém se střídají fáze růstu a úpadku kvůli nedostatku statků na straně konzumentů. Viděl, ale řešení v tom, že stát bude s cyklem bojovat. Jako problematické mu přišlo příliš mnoho úspor na straně vyšších vrstev. Bylo to poprvé, kdy liberální ekonom tvrdil, že spořivost je hřích. Rozhodně to nebylo naposledy. Hobson viděl řešení ve státní intervenci. Stát měl v jeho teorii přerozdělovat úspory bohatých mezi chudé, a tak dosáhnout vyšší spotřeby, která zabrání výkyvům hospodářského cyklu. Předobraz teorie Johna Maynarda Keynesa.

Největší pozornost si ale získal svoji knihou i imperialismu, která reagovala na události kolem Búrské války. Jeho kniha *Imperialismus: studie* (1902) byla velmi oceňovaná zejména V. I. Leninem, který ji označil ze jeden z hlavních zdrojů vlastní kritiky imperialismu v předvečer Ruské revoluce. Teoretické základy této knihy, ale položil již v roce 1889, kdy napsal publikoval knihu o *Fyziologie průmyslu*.³⁶¹ Hlavní argument jeho teorie byl, že kapitalismus z podstaty usiluje o maximalizaci zisku. Z toho vyplývá, že zaměstnanci dostanou co nejnižší mzdy a proto si nemohou koupit věci, které chtějí. Kapitalisté nemají komu prodávat, v jiném případě by museli zvednout vlastním zaměstnancům mzdy. To odmítnou a raději investují v zahraničí, kde jsou nižší náklady včetně těch na pracovní sílu. A to vede k imperialismu.³⁶²

Hlavní způsob jak bojovat s imperialismem je zvýšit zdanění a redistribuci národních statků. Právě tento jeho argument podspotřeby se stal hlavní zbraní socialistů a marxistů proti mezinárodním dopadům kapitalismu. Vzhledem k tomu jaké pohnutky vedly k Búrské

³⁵⁹ Holman, R.: *Dějiny ekonomického myšlení*, Praha 2005, s. 355.

³⁶⁰ McBriar, A. M.: *An Edwardian Mixed Doubles*, Oxford 1987, s. 74.

³⁶¹ Mummery, A. F.; Hobson, J. A.: *The Physiology of Industry*, London 1889.

³⁶² Mummery, A. F.; Hobson, J. A.: *The Physiology of Industry*, London 1889, s. 8 - 9. Zdroj: <https://archive.org/stream/physiologyofindu00mummrch#page/n3/mode/2up>

válce je kapitalismus to poslední, co lze vinit, ale to nijak nezabránilo tomu, aby se závěry jeho teorie staly kánonem socialismu.

2.4. Socialisté: Fabiánská společnost

Jednou z nejvlivnějších skupin, která měla vliv na dnešní podobu Spojeného království je Fabiánská společnost. Dodnes nejstarší působící think tank v Anglii ovlivňoval v různých obdobích nejprve Liberální stranu, Konzervativce a poté Labouristy. Členové Fabiánské společnosti byli socialisté, kteří považovali za nutné dokázat, že stávající společenské uspořádání je nespravedlivé. S tímto se ale nespokojili. Jejich další myšlenkové a hodnotové struktury považovali za potenciálně nespravedlivé jakékoli uspořádání, které bude znamenat soukromé vlastnictví výrobních prostředků. A protože bude nespravedlivé, tak bude také nestabilní. Věděli, proč argumentaci staví tímto způsobem. Ani nejvášnivější obhájci kapitalismu mezi ekonomy 19. století nehájili kapitalismus, tak jak ho všichni viděli fungovat kolem sebe, ale hájili kapitalismus ve své ideální formě.

U začátku Fabinánů stálo hledání nové křesťanské filosofie, která by obstála v současném světě. Italský římsko-katolický filosof Antonio Rosmini-Serbaty si dal za úkol urovnat rozpory mezi soudobou moderní filosofií a tradiční katolickou naukou a založil proto Náboženský Institut dobročinnosti³⁶³ více známý jako Rosminiáni. Jeho oponenty byli Jezuité, kteří považovali takové pokusy a zejména jejich výsledky za kacířské a papež Lev XIII v roce 1887 odsoudil více než čtyřicet jeho filosofických návrhů. Podstatou učení řádu je, že bůh promlouvá ke každému člověku dle jeho schopností.

Thomas Davidson byl nadšen zejména z elitářské stránky Rosminiánského učení a vybudoval sekulární ekvivalent řádu v Anglii, který nazval Společenství nového života (*Fellowship of the New Life*). V Londýně kolem sebe vytvořil kroužek obdivovatelů, kteří se časem stali prominenty Fabiánské společnosti: Frank Podmore, Edward R. Pease, William Clarke, Hubert Bland, Dale Owenová (vnučka Roberta Owena) či pozdější zakladatelé Sociálně demokratické federace jako J. L. Joynes a H. H. Champion. Na začátku mělo Společenství nového života všeho všudy 30 členů. Členem skupiny byl i Ramsey MacDonald, který dva roky zastával dokonce funkci tajemníka.³⁶⁴

Cílem společenství bylo v několika fázích dosáhnout utopie, členové se měli pravidelně setkávat, žít prostý život, vzájemné pomoci, lásky, moudrosti a nesobeckosti.

³⁶³ *Societas a charitate nuncupata.*

³⁶⁴ Elton, G.: *Life of James Ramsay MacDonald*, London 1939, s. 64-65.

Cílem bylo vytvořit komunitu v Peru nebo v Bloomsbury, kde za tímto účelem dokonce zakoupili nemovitost, kde dva roky strávil mladý budoucí premiér jejího veličenstva.³⁶⁵ Cílem byla sociální změna, ale metoda byla čistě individualistická - změny se mělo dosáhnout pilováním vlastního charakteru.

Řada členů, ale viděla život z mnohem prozaičtější stránky a nehtlala čekat na nový ráj na zemi věčně. Doktor Davidson nezaložil Fabiánskou společnost a ani nesouhlasil s jejím vznikem. Fabiánská společnost vznikla odtržením od Společenství nového života a to na schůzi 4. ledna 1884.³⁶⁶

Obě skupiny se začaly vyvíjet vedle sebe a jediné propojení mezi nimi bylo personální. Někteří členové zůstali v obou skupinách. Nejznámějšími zakládajícími členy byli Frank Podmore, Edward R. Pease a Hubert Bland. Podmore byl absolventem Oxfordu a pracoval jako úředník na Poště, později když ukončil svoji veřejnou činnost, tak napsal životopis Roberta Owena. Pease byl tajemníkem a čestným tajemníkem Fabiánů až do druhé světové války a je to on, komu vdčíme za zachycení dějin organizace. Bland neustále hledal nové a nové hodnotové systémy: od římského katolicismu k ateismu, od torýsmu k marxismu. Neúspěšný podnikatel a zkrachovalý úředník se stal novinářem a prosazoval vznik nezávislé socialistické strany. Nakonec ho jeho kariéra neúspěšného podnikatele předurčila k tomu, aby se stal pokladníkem Společenství.

Nejslavnější postavy Fabiánské společnosti jako G. B. Shaw, manželé Sidney a Beatrice Webbů či Sydney Olivier v době, kdy se Fabiánská společnost zakládala ještě kroužili v orbitech jiných spolků, diskusních klubů a Radikálních organizací. Webb a Olivier byly taktéž zaměstnanci státního podniku Britská pošta. Patřili mezi výše postavené zaměstnance. Olivier vystudoval Oxford, kdežto Webb po večerech Londýnskou univerzitu.

Olivier udělal úspěšnou kariéru jako státní úředník a to zejména v Úřadu pro kolonie, Webb si v roce 1892 vzal Beatrice Potterovou a na její radu odešel ze státní služby, aby se mohl soustředit na psaní a politiku. První mu šlo očividně lépe, ale nakonec ho královna jmenovala peerem a zasedl ve sněmovně Lordů jako Lord Passfield v rámci širší vládní rošády. Paradox, ale současně dokonalá ukázka schopnost britské aristokracie absorbovat vertikální vzestup ambiciozních představitelů ostatních vrstev společnosti. Ostatně dědičný titul pro svého muže a syna vybojovala o desítky let později i železná lady baronka Margaret Thatcher. Bylo to její přání, které jí královna naplnila.

³⁶⁵ Pease, E.R.: *The History of the Fabian Society*, New York 1916, s. 35-36.

³⁶⁶ Pease, E.R.: *The History of the Fabian Society*, New York 1916, s. 33.

Dalším přírůstkem do společnosti byl G. B. Shaw, který po zprvu marných pokusech o literární uplatnění obohatil řady socialistické inteligence. Další výraznou postavou byl Graham Wallas, absolvent Oxfordu, který přinesl do nové organizace hlubokou znalost a víru v učení Jeremy Benthamu a Johna Stuarta Milla. To znamená, že byl rovnostář, republikán a sekulární radikál. Ani jeden z výše zmíněných nebyl starší třiceti let. Byla to nová generace intelektuálů s novými teprve se rodícími cíli. A to s výjimkou Annie Besantové, která konvertovala k socialismu po úspěšné kariéře bojovnice za Radikalismus a sekularismus. Hnacímotorem jejího konání byla touha po mučednictví.³⁶⁷

Bojovala proti všemu co definovalo 19. století: proti víře v boha a církvi a naopak nalézala zdroj hodnot ve starých učeních orientu. Byla možná i proto průkopníkem jógy. Zatímco její zájem o ateismus upadal, tak její zápal o socialismus dosahoval nových dimenzí. Do Fabiánské společnosti jí přivedl Shaw, její mladý *protegé*. Paní Besantová byla cennou posilou v nově zformovaném týmu, bylo jí již 38 v době akvizice a měla za sebou již mnoho v oblasti boření hodnot a budování nových. Jak by poznamenal Fridrich Nietzsche, byla ve svých třech proměnách ducha velbloudem, lvem i dítětem.³⁶⁸ Díky své již bohaté kariéře pomohla Fabiánům proniknout do světa londýnské radikální politiky. Po několika letech se ale zapálila více pro Indii a to jí zůstalo až do konce života.

Za zmínění rozhodně ještě stojí William Clarke, který se sice s ostatními rozešel kvůli rozdílnému pohledu na možnost společenského pokroku, ale byl během 19. století platný jako přední novinář magazínu *Spectator*. Clarke byl absolventem Cambridge a od mládí zapáleným radikálem.

Pokud se podíváme na profily zakládajících členů Fabiánské společnosti, pak rozhodně nevidíme dělníky či osobnosti z nižších vrstev. Jednalo se o příslušníky střední třídy. učitele, žurnalisty a úředníky v bankách či ve státních službách.³⁶⁹ Většina z nich měla nejlepší univerzitní vzdělání, které Anglie poskytovala. Během existence Fabiánské společnosti se jednou dokonce i uvažovalo, že by se z ní mohla stát politická strana a to během rapidně rostoucího počtu členů kolem roku 1906, ale po většinu své existence byla Fabiánská společnost exklusivní klub do kterého měli přístup především intelektuálové rekrutovaní ze středních vrstev. Rozhodně se nejednalo o spolek přátel, které vzájemně pojí nějaký druh afinity, ale spojoval je cíl, který vzrušuje každého umělce: vytvoření nové

³⁶⁷ Besant, A.: *Autobiography*, London 2009, s. 145.

³⁶⁸ Nietzsche, F.: *Tak pravil Zarathustra*, Praha 1968, s. 35.

³⁶⁹ Pease, E.R.: *The History of the Fabian Society*, New York 1916, s. 48, 63.

Anglie postavené na rovnosti a sociálním pokroku. Jejich hrnčířský pochod dějinami země byl zahájen.

Osmdesátá léta byla dobou ekonomického propadu po “zlaté éře” viktoriánského kapitalismu³⁷⁰ a socialistické doktríny. Socialistické doktríny, které už v té době zmítaly kontinent začaly proudit přes Lamanšský průliv do ostrovního království. Intelektuálové v Londýně nebyli motivováni osobní zájmem na boji s nezaměstnaností a chudobou, všichni z nich žili relativně zajištěné životy jako úředníci, novináři či učitelé.

Výběr jména Fabian pro společnost měl demonstrovat hlavní princip jejich doktríny a tou byl postupný vývoj. Tento římský diktátor uplatnil vůči Hanibalovým vojskům taktiku, která mu přinesla hanlivý přídomek bradavičnatý (latinsky *Verrucosus*) a váhavý (*Cunctator*). jeho taktikou bylo vyhýbání se střetu s mnohem početnější kartaginskou armádou, ve vojenské hantýrce se uchytila jako taktika “spálené země.” Principem je vyčerpání silnějšího nepřítele útoky na zásobování a drobné guerilly.

Hned na začátku prvního eseje vydaného Fabiánskou společností vysvětlují, že “několik čtenářů dosud neslyšelo o římském generálovi Quintovi Fabiovi Maximovi... Tento proslulý muž je svatým patronem společnosti, skrze kterou, ačkoli mrtvý, promlouvá. Fabiánskou společnost navrhuje odkládání boje; neprosazování programu ukvapeným spěchem, ale skrze pomalejší a jak si myslíme i účinnější metodou trpělivých diskusí.. Za vhodné motto si společnost vybrala následující větu: Musíš počkat na správný moment, podobně jako Fabius, když válčil s Hanibalem, ačkoli mnozí kritizovali jeho odklady; ale až přijde čas musíš udeřit tvrdě stejně jako Fabius, jinak tvé čekání bude plané a bez ovoce.”³⁷¹ Gradualismus a beránčí povaha Fabiánského socialismu ztrácí svůj vlastní smysl. Mírnost a diskuse mají pokračovat jen do doby než přijde pravý čas, ale pak je třeba jednat tvrdě. Rozdíl mezi marxisty a fabiánskými socialisty vysvětluje Shaw v předmluvě k soubornému vydání Fabiánských esejů v socialismu v roce 1911. Ale také Shaw, který sděluje “víme, že jejich obdivování Marxe (ačkoli neznají jeho práci a nejsou schopni intelektuálně pochopit jeho vývody),”³⁷² je spíše útokem na intelektuální konkurenci, která nedosahovala úrovně vzdělání členů Fabiánské společnosti. Rozdíl mezi marxisty a Fabiánskými socialisty, tak je z pohledu fabiánů především v inteligenci a vzdělání. Jak jsme viděli výše, tak má rozhodně pravdu. Takový třídní rozdíl, ale přináší ještě schopnost komunikovat s vládnoucími vrstvami stejným jazykem a uplatňovat na ně vliv. Shaw se vyjádřil jasně: lepší než

³⁷⁰ Dauntton, M.: *Wealth and Welfare*, Oxford 2007, s. 123.

³⁷¹ Shaw, G. B. (ed.): *Fabian Essays in Socialism*, Boston 1911, s. 23.

³⁷² Shaw, G. B. (ed.): *Fabian Essays in Socialism*, Boston 1911, s. 19.

heroismus je klidná práce. “Ustanovili jsme si dva hlavní úkoly: poskytnou parlamentní program premiérovi, který konvertuje k socialismu jako Peel konvertoval ke svobodnému obchodu; a za druhé ulehčit jak jen to bude možné řádnému angličanovi stát se socialistou jako je pro něj nyní samozřejmé být liberálem nebo konzervativcem.”³⁷³

Fabianismus vyrostl ze tří hlavních myšlenkových proudů: pozdního Johna Stuarta Milla, francouzského pozitivismu (skrže Milla), německé historické školy a marxismu. Kromě toho uplatnil svůj myšlenkový vliv skrže Beatrice Webbovou, její učitel, anglický filosof a Darwinův přítel Herbert Spencer.³⁷⁴ Kromě sociálního darwinismu, který je patrný v jeho pracích měl na jeho sociologii společnosti vliv ještě Thomas Malthus a jeho koncepce přežití nejsilnějšího.

Fabiáni kromě G.B. Shaw vždy rádi zdůrazňovali zejména svoji afinitu k Johnu S. Millovi. je to zejména proto, že řada z nich zejména v době, kdy konzervativci spojovali Labouristy se Sovětskými komunisty neměla žádný zájem na sdílení hlubších kořenů.³⁷⁵ A tak ti členové Labouristické strany, kteří do ní našli cestu jako Fabiánští socialisté rádi zdůrazňovali národní a unikátní doktrínu fabiánského socialismu. Mezi přední zastánce tohoto intelektuálního maskování patřil i poválečný premiér Clement Attlee³⁷⁶ a či člen jeho vlády John Strachey.³⁷⁷

Realita je ovšem taková, že fabiánský socialismus nebyl a není unikátní. Jedná se jen o specifickou verzi socialismu v Anglii. Historická fakta jsou v tomto ohledu více prospěšná než teoretické diskuse nad kánony marxismus a fabianismus.

Tři roky před secesí Společenství nového života a založením Fabiánské společnosti vznikla Demokratická federace. Také secesí od Liberálních Radikálů. Opět se jednalo o levicové členy skupiny jako v případě Společenství, kteří chtěli jít o krok dál k levicové budoucnosti Anglie. Demokratická federace dva roky hledala svoji cestu a našla ji v adoptování marxistického programu v roce 1883. ve stejném roce, kdy vznikla Fabiánská společnost se přejmenovala na Sociálně demokratickou federaci. Nevíme, zda Shaw, Wallas či Sidney Webb byly členy federace, ale víme, že pravidelně vystupovali na jejích shromážděních. Federace měla svůj deník nazvaný Justice a v něm se lze dočíst v lednu 1884 u jmen jako Olivier a Webb, že “měli zájem na naší činnosti a jsou známi pro sympatie s našimi cíli.”³⁷⁸

³⁷³ Shaw, G. B. (ed.): *Fabian Essays in Socialism*, Boston 1911, s. 15.

³⁷⁴ Spencer si s Darwinem pravidelně dopisoval.

³⁷⁵ Mám na mysli například úspěšnou aféru Zinověvova dopisu, která poškodila Labouristy ve volbách a vedla k pokračování této volební taktiky ze strany Balwinovy Konzervativní strany.

³⁷⁶ Attlee, C.: *The Labour Party in Perspective*, London 1937, s. 21.

³⁷⁷ Strachey, J.: *What are we to do?*, London 1938, s. 77 - 78.

³⁷⁸ citováno z Hyndman, M. H.: *The Record of an Adventurous Life*, London 2013, s. 295-296.

Jak jsem již popsal výše, tak mezi Socialistickou demokratickou federací (SDF) a Fabiánskou společností (FS) bylo jisté napětí. Z Shawových textů je zřejmé, že kolegy ve zbrani z konkurenční organizace pohrdal pro jejich malé vzdělání a inteligenci. Klíč může být v třídním postavení. SDF se soustředila na svůj více proletářský profil, Fabiáni byli více elitářští. Pohled na konkrétní představitele nás ale dovede k jiným výsledkům. řada zakladatelů SDF měla mnohem lepší finanční zázemí než úředníci z Fabiánské společnosti. William Morris například byl ohromující figurou, která kromě své marxistické víry poznamenala zejména viktoriánskou estetiku.³⁷⁹

Morris vlastnil podniky, byl úspěšný téměř ve všem, čím se začal zabývat. Kvůli pokračující racionalizaci v oblasti designu a architektury se postavil do čela estetické revoluce známé jako *Arts and Crafts*, která reagovala na industriální charakter estetiky a přinášela zpět dekorativní a ornamentální estetický koncept. Morris kromě jiného svoji láskou ke středověku a jeho estetice ovlivnil J. R. R. Tolkiena a stojí za ochranou památkových staveb v dnešním Spojeném království. Ostatně Hyndman či H. H. Champion, kteří spolu s ním federaci zakládali nebyli žádní neúspěšní - finančně či intelektuálně - ztracenci, kteří by si zasloužili, takový odsudek ze strany členů Fabiánské společnosti. Naopak podle všeho to vypadá, že zakladatelé a lídři Federace si vedli mnohem lépe než jejich protějšky ve Fabiánské společnosti. Je zřejmé, že kritizovaný heroismus měl sociální kořeny. Morris a jeho společníci byli finančně nezávislí, úspěšní podnikatelé a intelektuálové. Jejich bohatství pocházelo ze soukromého kapitálu. Mohli si tak dovolit větší rigidnost a dogmatismus.

Naopak příjem Fabiánských socialistů byl závislý na státních nebo státem podporovaných institucích: poště, ministerstvech a univerzitách. V případě přežití kapitalismu by byli existenciálně ohroženi. Kromě jiného tu byl také věkový rozdíl: dvacetiletí mužové s kariérami před sebou versus dospělí s hotovým jménem a jméním.

Ostatně i oni pohrdali fabiány pro jejich kompromisy. “Jednoduše ztrhal Shawovi středostavovské vtipy a pseudo-ekonomické fantazie a jeden po druhém bořil jeho argumenty. Srdečně se zasmál Shawovu předpokladu nadřazenosti a zřejmého přeceňování sebe sama a rozesmál všechny přítomné na účet Shawa,”³⁸⁰ zaznamenal si s uspokojením předseda federace M. Hyndman. Vzájemné vztahy tak byly na bodu mrazu. Způsobené jednak generačním střetem a také z něho plynoucím sociálním postavením. Rozdíl mezi

³⁷⁹ MacCarthy, F.: *William Morris. A Life of Our Time*, London 1994, s. 311 - 351.

³⁸⁰ citováno z: McBriar, A.M.: *Fabian Socialism & English Politics 1884 - 1918*, Cambridge 1966, s. 13.

marxisty ve federaci a marxisty ve Fabiánské společnosti byl tak jen v odvaze, Shawově heroismu.

Ostatně secese pokračovala i ve Federaci. Willim Morris jí opustil a založil společně s anarchisty a skupinou pod přímým vlivem Engelse Socialistickou ligu.³⁸¹ Ideologickým spouštěčem tohoto vývoje se stal spor o to, zda stavět kandidáty do sněmovny či nikoli. Morris byl toho názoru, že “parlament je jen buržoazní instrument a nemůže z něj vzejít nic jiného než korupce kandidátů.”³⁸²

Buď Morris věděl jaká jednání probíhají v zákulisí nebo nikoli, každopádně byl jeho krok prozíravý. Když následujícího roku postavila SDF ve volbách kandidáty, tak získala pouze pár desítek hlasů. To už samo o sobě byl grandiózní neúspěch, který se ale dal omluvit volebním cenzem a systémem. Co už se nedalo omluvit bylo zveřejnění faktu, že kandidáty Federace sponzorovali konzervativci, aby oslabili liberály. Aféra, které vešla do historie barvitým názvem “toryovské zlato” rozlítla radikální kruhy a Fabiáni kromě jiných deklarovali, že jde o “strategii která má zneuctíti socialistické hnutí v Anglii.”³⁸³ Každopádně to nejstarší anglický think tank nezastavilo. Naopak. Hlavní konkurence byla smetena z pódia dějin. Hlavní heroa socialistického hnutí se nechal podplatit konzervativci jako nástroj proti liberálům. Bylo to jako ve druhé punské válce po odvolání Fabia. Armády byly rozdrčeny silnějším Hanibalovým vojskem a z vysmívaného bradavičnatého váhavce se stal vzor taktiky.

Ovšem ještě jedna událost měla potvrdit, že revoluce není na dosah a je potřeba pracovat postupně na zničení nepřítele. “Krvavá neděle” 13. listopadu 1887. V tento den se na Trafalgarském náměstí po sérii předchozích nepokojů shromáždily skupiny Sociálně demokratické federace, Socialistické ligy a Fabiánské společnosti.

Sociální napětí způsobené nezaměstnaností, činnost vyjmenovaných spolků a Balfourova politika vůči Irsku vyvolali jeden z největších nepokojů, které Viktoriánská Anglie zažila. Demonstranti prosazovali propuštění poslanec Williama O'Briana. Namísto toho se Salisbury rozhodl razantně zakročit. “Řekl ministru vnitra Henry Matthewovi, že chce svolat policii ze sousedních okrsků, povolat bývalé policisty a přísahu speciálních strážníků, kdekoli to bude nutné.”³⁸⁴ Královně vysvětlil, že náměstí je majetkem koruny, a tak je absolutně v souladu s právem zakázat shromažďování na něm. Královna souhlasila se všemi kroky, které podnikne. Městská radikální federace se rozhodla zákaz ignorovat svolala

³⁸¹ MacCarthy, F.: *William Morris. A Life of Our Time*, London 1994, s. 504 - 505.

³⁸² Bax, E.B.: *Reminiscences and Reflections of a Mid and Late Victorian*, London 1967, s. 77

³⁸³ Pease, E.R.: *The History of the Fabian Society*, New York 1916, s.52.

³⁸⁴ Roberts, A.: *Salisbury Victorian Titan*, London 1999, s. 470.

demonstraci na následující neděli. Další události jsou notoricky známé. Téměř dva tisíce policistů obsadilo náměstí, v záloze byla připravena kavalerie. Boje trvaly několik hodin a vyústily ve sto zraněných, dva demonstranté svým ranám podlehly. Anie Besantová požadovala své zatčení a strážníci jí poslali domů.

G. B. Shaw popsal svůj postup v bitce následovně: “uprchli jsme, byla to podle mě nejvíce ponižující porážka, kterou kdy utrpěla banda hrdinů, přečíslena nepřáteli tisíc na jednoho.”³⁸⁵ Salisbury nebyl podle svého životopisce spokojený, považoval opatření policie za polovičatá. A je symptomatické, že díky snadnému vítězství podcenil nepřítele, který se mu na Trafalgarském náměstí postavil. “otázka socialismu ... má ve zvyku vypuknout na rok či dva a pak zmizet. Stalo se tak v roce 1839 a v roce 1848 a myslím, že to zase přijde v roce 1880. Očekávám, že v říjnu 1892 bude socialistické šarlatánství buď opuštěno nebo budou vystaveni zkušenostem.”³⁸⁶ Tento výrok svědčí o validitě s kterou muž na vrcholu potravního řetězce své doby hodnotil Fabiánské socialisty a jejich konkurenty ve zbroji. Na druhou stranu jeho nekompromisní postoj prozatím přinesl ovoce. Čas měl ale ukázat jak moc se tento viktoriánský Titán mýlil.

Události “krvavé neděle” přesvědčily Shawa v tom, že taktika “spálené země” bude efektivnější než hrdinná smrt na náměstích. Následujícího roku v 7. září 1888 přednesl G. B. Shaw přednášku “Přechod k sociální demokracii,”³⁸⁷ která byla následně publikována jako poslední díl Fabiánských esejů v socialismu”. Evangelium byla dokončeno a taktika přijata jako jediná možná.

“Nechte mě na závěr popřít všechn obdiv k pro tuto nevyhnutelnou, ale nečestnou, pomalou, zdráhavou, zbabělou cestu ke spravedlnosti. Odvažuji se požadovat váš respekt pro ty nadšence, kteří stále odmítají věřit, že miliony bytostí musí být ponecháni v potu a utrpení beznadějně dřiny a degradace, zatímco parlament a farnosti neochotně plouží směrem k nicotnému zlepšení. Právo je tak jasné, zlo tak netolerovatelné, pravda tak přesvědčivá, že se jim zdá zřejmé, že **musí** být možné získat všechny pracující - vojáky, policisty, a další - pod prapor bratrství a rovnosti; a jedním mocným úderem usadit spravedlnost na pravoplatný trůn. Bohužel taková armáda světla již nebude sklizeným plodem civilizace 19. století, stejně jako je zřejmé, že z bodáků nebudou sklizeny hrozny. Ale jestli se cítíme potěšeni takovou nemožností; jestli cítíme úlevu, že změna bude dosti pomalá na to, abychom odvrátili nebezpečí, jež nám hrozí; jestliže cítíme cokoli menšího než náhlé zklamání a hořké

³⁸⁵ Tamtéž, s. 471.

³⁸⁶ Roberts, A.: Salisbury Victorian Titan. Londýn 1999. s. 471.

³⁸⁷ Shaw, G. B.: *The Transition to Social Democracy*, London 1889, s. 166 - 186. Zdroj: <https://archive.org/stream/fabianessaysinso00fabirich#page/vi/mode/2up>

ponížení z objevu, že divočina, která je již mezi námi a slíbenou zemí, dá zahynouti mnohým z nouze a zoufalství: pak se vám musím podřídit, naše instituce nás zkorumpovaly do nejzbabělejšího stupně sobectví. Socialisté nemusí být zahanbeni počátkem jako tomu bylo když navrhovali vojenské organizace pracujících a všeobecné povstání. Návrh se ukázal jako neproveditelný; a byl nyní opuštěn - ne bez vyjádřené lítosti - anglickými socialisty. Ale stále zůstává jako jediná možná alternativa k sociálně demokratickému programu, který jsem dnes načrtl.”³⁸⁸

Salisbury tak svým razantním postupem na krvavou neděli pomohl potvrdit taktiku anglických socialistů, která vycházela z jejich třídního povědomí a pomáhala jim v pozadí uplatňovat vliv na vládní politiku. Rozdíl mezi nimi a Marxisty není v cílech, ale v taktice jak cílů dosáhnout.

Schumpeterův postřeh, že “dalo by se říci, že fabianismus byl v otázce třídního boje podobně jako v mnoha dalších dokonalým protikladem marxismu, avšak právě tak by se dalo tvrdit, že fabiáni byli v jistém smyslu lepšími marxisty než Marx sám. Soustředit se na problémy, které se dají řešit praktickou politikou, postupovat krok za krokem spolu s vývojem sociální situace a konečný cíl nechat, ať se o sebe jednou postará sám, to je ve skutečnosti s Marxovou zásadní doktrínou ve větším souladu než revoluční ideologie, kterou na ni Marx narouboval. Nedělat si žádné iluze o tom, že kapitalismu hrozí bezprostřední katastrofa, a uvědomovat si, že socializace je postupný proces, jenž má sklon proměňovat postoje příslušníků *všech* tříd ve společnosti, takový přístup dokonce naznačuje, že co se základní doktríny týče, měli fabiáni nad marxisty spíše navrch.”³⁸⁹

Sociální procesy v Anglii byly podobné těm na kontinentě s tím rozdílem, že v Anglii po roce 1834 po pádu Owenova Velkého národního odborového svazu a oslabení chartistického hnutí se přestali dělníci militantně vymezovat.

Krvavá neděle každopádně přinesla zlom i uvnitř Fabiánské společnosti. Dokonce i Annie Besantová, která se úzce stýkala se Sociálně demokratickou federací začala doporučovat evoluční socialismus, stejně tak jako Pease odmítal myšlenku na násilnou revoluci.³⁹⁰

Vznik Parlamentní ligy znamenal křižovatku v dějinách fabianismu a tím i Velké Británie. Anti-anarchisti sdružení v této lize dospěli ke stejnému závěru jako Radikálové a chartisté staletí před nimi: je potřeba rozšířit volební právo a odstranit sociální překážky, které brání

³⁸⁸ Shaw, G. B. (ed.): *Fabian Essays in Socialism*, Boston 1911, s. 183.

³⁸⁹ Schumpeter, J.A.: *Kapitalismus, socialismus a demokracie*, Praha 2004, s. 346-7.

³⁹⁰ Pease, E.R.: *The History of the Fabian Society*, New York 1916, s. 43.

nižším vrstvám kandidovat a pracovat ve sněmovně. Disraeliho volební reforma sice přinesla volební právo i dělníkům, ale neznamenala jejich masivní nástup do sněmovny. Hned v prvním roce existence Parlamentní ligy byl vydán takt se jménem Pravý radikální program (*The True Radical Programm*) ve kterém požadovali plné volební právo, placení politických funkcí a zkrácení volebního období ze sedmi let na kratší interval.³⁹¹ Odkaz na Chamberlaina není náhodný, většina “socialistických” aktivistů začínala jako Radikální Liberálové. Řada z nich se jimi i nadále cítila.

Jakmile se se Fabiani rozhodli pro evoluční taktiku a politiku možného, tak se stali hybnou organizační silou diskusních klubů, organizací a společností. V červnu 1886 Anie Besantová zorganizovala třídní konferenci na které se sešly radikální a socialistické kluby. “Paní Besantová přišla do společnosti jako známá postava v radikálních a sekulárních kruzích a jako šéfredaktorka volnomyšlenkářských časopisů a magazínů, byla schopná fabiánům zaručit hodnotnou publicitu. Byla pevně a pravděpodobně trochu ukvapeně připravena vyvléci Společnost z šera přijímacích pokojů na veřejné světlo a předložit ji jako hlavního exponenta nerevolučního socialismu.”³⁹² Konference byla úspěšná a dle Shawových slov “signalizovala odmítnutí politického sektářství.”³⁹³

Konference se zúčastnilo včetně Fabiánů 54 spolků: socialisti, sekularisti, radikálové, Socialistická liga, Socialistická unie, Sdružení sv. Mathewa, Anarchistická skupina svobody, Liga pro obnovení půdy Anglie, Skotska a Irska, Spolek pro znárodnění půdy, Národní sekulární spolek, hlavní Radikální kluby z Londýna, socialistické spolky ze Sheffieldu, Bristolu a Edinburgu. Každý kdo něco znamenal v pokrokových kruzích se zúčastnil. Fabiáni se předvedli ve skvělém světle. Konference se zúčastnil i takový velikán jako Alfréd Russel Wallace, který promluvil na téma lepšího přerozdělení bohatství.³⁹⁴ Mluvílo se hodně o znárodnění půdy, donucení vlastníků půdy v případě nevyužití vrátit komunitě či o zákonu na zdanění půdy, diskuse se vedla na téma jak dospět k socialismu, probírali se daně a William Morris přispěl troškou do mlýna svým fatalismem ohledně nemožnosti čehokoli. Organizátorka paní Besantová si trvala na svém, když mluvila ve prospěch užití politických prostředků k dosažení cílů socialismu.³⁹⁵ Plodné tři dny. G. B. Shaw byl zklamaný a tvrdil, že Fabianisté nemají co praktického nabídnout a bohužel ani ostatní skupiny.³⁹⁶

³⁹¹ citováno z Barrow, L., Bullock, A.: *Democratic Ideas and the British Labour movement 1880 - 1914*, Cambridge 1996, s. 31.

³⁹² McBriar, A. M.: *Fabian Politics & English Politics*, Cambridge 1966, s. 22.

³⁹³ Shaw, G. B.: *The Transition to Social Democracy*, London 1889, s. 176.

³⁹⁴ <http://wallace-online.org/content/frameset?pageseq=1&itemID=S375&viewtype=text>

³⁹⁵ McBriar, A. M.: *Fabian Politics & English Politics*, Cambridge 1966, s. 23 - 24.

³⁹⁶ Shaw, G. B. (ed.): *Fabian Essays in Socialism*, Boston 1911, s. 164.

Tato konference vyprovokovala Fabianisty, aby začali produkovat vlastní program založený na výzkumu a statistikách. Shaw posléze o radikálech napsal. „.. radikálové a socialisté kteří se teprve nedávno rozešli s pouhým politickým radikalismem a jsou stále pod vlivem stranických vazeb a tradicí. Je pro ně téměř nemožné uvěřit, že strana se kterou tak dlouho vědomě spolupracovali,..., není stranou budoucnosti.“³⁹⁷ Bez socialismu nemají radikálové šanci uspět ve svých cílech na likvidaci sněmovny lordů, rozšíření volebního práva a placení členů sněmovny. Fabiáni se tak stali určující vlivovou skupinou na liberální levici spektra.

Nakonec to ale byli zprvu progresivní Liberálové, kteří posloužili Fabiánům jako převodní páka pro jejich návrhy. Fabiáni tak následovali Radikály navzdory sebevědomým proklamacím ve Fabiánských esejích. Nakonec se vydali cestou pokroku.

2.5. Londýnští pokrokáři v rámci Liberální strany

Když v roce 1889 vydal Sidney Webb trakt Fakta pro Londýňany³⁹⁸ a vzápětí Londýnský program,³⁹⁹ tak mu radikální liberálové odmítali oprávněně přiznat objevení municipálního socialismu. Jak poznamenal přední liberální tisk “co se týče tohoto tématu, tak pan Webb píše více jako radikální liberál než Fabian a kromě jedné záležitosti,..., jsou postoje, které zastává dávno obsaženy v programu každého Liberála a Radikála v Londýně.”⁴⁰⁰ Webb se také nesnažil zakrývat, že by pro Londýn požadoval něco jiného než to, co už “prakticky funguje v jiných městech.”⁴⁰¹ Municipální socialismus už měl svá průkopnická léta za sebou a Fabiáni vstupovali na pro ně neznámé pole, což jim také radikální liberálové dávali najevo, aniž by jmenovali Unionistu Josepha Chamberlaina. Webb prosazoval, aby Londýn vyvlastnil plynárenské společnosti, tak jako to před ním udělalo 170 jiných anglických měst, aby mohlo dojít ke snížení cen plynu.⁴⁰² Argument s kterým přišel v podobném gardu Joseph Chamberlain o dvacet let dříve.

Současně navrhovali vyvlastnění společností provozující tramvajovou dopravu v Londýně s tím, že tak již učinilo 31 měst v Anglii a některá dokonce nemají ani kontraktora, ale provozují tramvaje samostatně.⁴⁰³ Ačkoli se v parlamentu Chamberlain později vůči

³⁹⁷ Shaw, G. B. (ed.): *Fabian Essays in Socialism*, Boston 1911, s. 197.

³⁹⁸ Shaw, G. B. (ed.): *Fabian Essays in Socialism*, Boston 1911, s. 169.

³⁹⁹ Webb, S.: *The London Programme*, London 1891. Zdroj:

<https://archive.org/stream/londonprogramme00webbuoft#page/n7/mode/2up>

⁴⁰⁰ Garwin, J. L.: *The Life of Joseph Chamberlain*, London 1930, svazek 2, s. 124.

⁴⁰¹ Shaw, G. B. (ed.): *Fabian Essays in Socialism*, Boston 1911, s. 171.

⁴⁰² Webb, S.: *The London Programme*, London 1891, s. 45 - 53.

⁴⁰³ Webb, S.: *The London Programme*, London 1891, s. 73 - 85.

tomuto zákonu vyhraňoval, tak nikoli kvůli meritů věci, ale protože to navrhovala politická konkurence. Stejně Webb prosazoval zlepšení ubytování pro chudé, vyvlastnění přístavů podobně jako to udělala některá anglická města jako Liverpool či Glasgow. A jeho argument dosvědčuje seznam dalších anglických měst, které nejen plynárenské či elektrárenské společnosti vyvlastnili a provozují samostatně, ale také přístavy.⁴⁰⁴

Samozřejmě také součástí jejich programu bylo vyvlastnění vodárenských společností.⁴⁰⁵ To jako svůj program přijala Konzervativní vláda v roce 1879 a musela ho opustit jen proto, že se strhl veřejný pokřik kvůli vysokým nákladům na výkup. Poté co konzervativci prohráli doplňovací volby v Southwarku kvůli tzv. Crossově zákonu o vodárenství kvůli faktu, že vodárenským firmám byla nabídnuta náhrada ve výši 33 milionů liber a kvůli snaze vlády cenu dojednat jejich požadavky ještě více vzrůstaly. Disraeliho vláda se nepopulárního zákona kvůli kterému se proti ní zvedla vlna odporu a kampaň novin, zbavila elegantně tak, že ohlásila své ukončení a předčasné volby, které prohrála.⁴⁰⁶

Londýnská městská rada v roce 1903 vyvlastnila vodárenské společnosti pouze v katastru města za 44 milionů liber. V době, kdy byla měna kryta zlatem a nepodléhala inflační korozi s takovou děsivou rychlostí jako dnes, šlo o významnou sumu. Připomenu, že původní rozpočet na “zimní” válku v Jižní Africe počítal s náklady ve výši sedmi milionů liber pro vojsko sestávající z desítek tisíc mužů.

Webb nechtěl jen vyvlastňovat. Ve svém programu požadoval zrušení tradičních cechů. Veškeré jejich pravomoci se měly přesunout na Londýnskou samosprávu. Webb byl proti samoregulaci a jako státní socialista prosazoval posílení jeho institucí. Kromě toho voličům také sliboval více parků, lázní, knihoven, aby si “Londýn mohl začít užívat aktivit, tak běžných v pokrokových městech anglického venkova.”⁴⁰⁷ Kromě toho se odkazoval na rady profesora ekonomie Alfreda Marshalla, který městům obecní vlastnictví doporučuje.

Jediný rozdíl mezi programem Fabiánských socialistů a Josepha Chamberlaina z roku 1885 byl ve způsobu organizace. Chamberlain navrhoval rozdělit Londýn na několik menších jendotek, které bude možné lépe spravovat.⁴⁰⁸ Fabiáni chtěli centrální kontrolu. Právě tento krok centralizace a unifikaci se stane rysem politiky Attleeho vlády. Chamberlain chtěl diverzifikovaný městský socialismus, Fabiáni směřovali k větší

⁴⁰⁴ Webb, S.: *The London Programme*, London 1891, s. 62 - 73.

⁴⁰⁵ Tamtéž, s. 31 - 45.

⁴⁰⁶ Blake, R.: *Disraeli*, London 1966, s. 704.

⁴⁰⁷ Webb, S.: *The London Programme*, London 1891, s. 208.

⁴⁰⁸ *The Radical Programm with a Preface by the Rt. Hon. J. Chamberlain*, London 1885, s. 237 - 240.

centralizace. Obsahově se ale nelišili kromě faktu, že to byl Chamberlain, kdo s praktickou politickou v tomto smyslu přišel a nikoli Fabiánští socialisté.

Webb se s programem dostal do Londýnské rady v roce 1892 a to společně s dalšími pěti Fabiány jako součást Pokrokové strany pod liberálním deštníkem. Jeden jediný Fabián zkusil kandidovat samostatně bez podpory Liberální strany a do Rady se nedostal. Vzájemný pak na komunální úrovni zafungoval. V roce 1895 se do Londýnské rady dostali pouze tři Fabiáni a v roce 1908 osm. Jinak se jejich množství konstantně drželo kolem pěti. Až do roku 1910 kandidovali vždy jako členové Pokrokové strany a od roku 1925 byli rozděleni mezi Labouristy a Liberály.⁴⁰⁹ Je zřejmé, že jejich síla nespočívala v masové podpoře a to navzdory všeobecnému volebnímu právu. Nemohli ani kandidovat samostatně, ale vždy potřebovali být schováni pod lokální značkou liberálů jako Pokrokáři nebo od dvacátých let pod značkou Labouristické strany. Hned v prvních volbách zastřeli svůj socialismus a naopak se odvolávali na pokrokové tradice Liberální strany v municipální oblasti. Množství vždy nahrazovali aktivitou a chrlením návrhů. Fabiáni byli experti anglického socialismu. A pokud to bylo možné, pak prosadili své plány s kýmkoli.

Hlavní pole na které se ale Fabiáni prosadili bylo vzdělání. Sidney Webb zasvětil dvacet let svého života reformě londýnského sekundárního vzdělávacího systému. Potřeboval proto vyhrát volby do Školských rad a volby nebyla fabiánská silná stránka. Webb vytvořil Komisi pro technické vzdělání a její vedoucí výbor, což mu získalo popularitu mezi školskými reformátory. Lepší technické školství Německa bylo dáváno za příklad jako hlavní příčina jeho růstu na úkor Velké Británie.

Unionistická vláda v roce 1889 prosadila zákon podporující technické vzdělání a svěřila ho nikoli Školským radám, ale samosprávě respektive Okrskovým radám. Na financování technických škol jim zákonem umožnila vypírat poplatky na alkohol. Autorem zákona byl obdivovatel německých reforem George Goschen, který společně s Chamberlainem opustil Liberální stranu a zakládal Liberální unionisty. Do doby než byl ale zvolen Webb a začal se technickému vzdělání věnovat, tak nebylo v této věci na komunální úrovni nic podniknuto.

Webb zavedl stipendia pro studenty technických škol, které nezaložil, ale rozšířil ve stávajících školách nabídku o technické vzdělání. Novinkou bylo, že prosadil stipendia i pro dívky.

⁴⁰⁹ McBriar, A. M.: *Fabian Politics & English Politics*, Cambridge 1966, s. 199.

Velký úspěch, který se svým konceptem zaznamenal chtěl použít jako argument pro zrušení Školských rad a přesunutí jejich pravomocí na Okrskové rady. Touto iniciativou vstoupil Sidney Webb do celostátní politiky a donutil k reakci Konzervativní vládu. K prosazení tohoto kroku hledal cestu již od roku 1892, kdy zjistil, že jako “radní” pro vzdělání bude mít vliv pouze na technické školství. Kouzelné je, že ačkoli ve svém předvolebním programu sliboval voličům téměř vše ve veřejné oblasti, tak ve školství dosáhl osobně největšího pokroku a to až díky poznání praktické politiky. Jako dlouholetý radní pro technické školství se také seznámil s úředníkem Výboru pro školství Robertem Morantem.⁴¹⁰ A společně změnili systém ke kterému udělal první krok liberál a později konzervativec Goschen. Výsledkem byla školská reforma, která se stala trnem v oku odborům, liberálům i radikálům. Ideologie a praktická politika někdy nekrácejí ani vedle sebe natož ruku v ruce.

2.6. William Morris, Socialistická liga a Robert Blatchford

*Minulost není mrtvá, žije v nás, a my budeme žít v budoucnosti, kterou nyní pomáháme vytvářet.*⁴¹¹

William Morris

William Morris je dnes znám především jako hlavní představitel Hnutí *Arts and Crafts*. Dodnes vychází knihy s jeho vzory látek, vitrážemi a je ikonou designu interiéru z které čerpají takové hvězdy dnešního světa interiéru jako je studio Peregalli.⁴¹² Morris se v estetice vracel podobně jako hnutí prerafaelitů k ideálům krásy středověku. Odmítal strohou estetiku industriálního věku a naopak vytvářel bohaté vzory plné barev a “zbytečných” ornamentů. Stal se tak zakladatel vzpurné estetiky, která kráčela proti proudu racionalizace umění a jeho cestě k abstraktnosti a samoúčelnosti.

Joseph Chamberlain si nechal svůj dům v Birminghamu vybavit v romantickém stylu Williama Morrisa a vitrážemi s králem Artušem od Burne - Jonese. Morris se stal předobrazem současnosti, kdy umění a zábava směřuje k absolutní iracionalitě protikladu k racionalitě a utilitě světa ve kterém lidé žijí. Morris byl také básníkem a spisovatelem. Jeho génius se projevoval v mnoha podobách. Četl Marxe ve francouzštině a je notoricky znám jeho spor s ním skrze žárlivého Engelse. Nikdy ale nepochopil marxistickou ekonomii a články, které o ní napsal společně Balfordem Baxem spíše připodepsal aniž by rozuměl

⁴¹⁰ MacKenzie, N. J. (eds.): *The Diaries of Beatrice Webb*, London 2000, s. 261.

⁴¹¹ Ormiston, R., Wells, N. M.: *William Morris. Artist - Craftsman - Pioneer*, London 2010, s. 11.

⁴¹² Rimini, L. S.; Peregalli, R.: *The Invention of the Past*, New York 2011, s. 7.

jejich obsahu. “V úterý jsem byl u Baxe v Croydonu, kde jsme napsali náš první společný článek o Marxovi, tedy napsal ho spíše on: nemyslím si, že někdy pochopím ekonomii dokonce ani její základy.”⁴¹³ Morris byl podobně romantickou postavou socialismu jako kníže Petr Kropotkin se kterým se díky anglické liberální politice britská intelektuální scéna setkávala v Londýnských salónech.⁴¹⁴ Podobně jako se všemi z kontinentu prchajícími socialisty v čele s Karlem Marxem.

Zakladem Morrisova myšlení byly romány Waltera Scotta, středověká architektura a snivá literatura. Jeho klasická kniha se také jmenuje *Novinky odnikud a jiné texty* (*News from Nowhere and other writings*). Tento soubor jeho textů naznačuje romantickou povahu socialismu, který má estetický základ. Morris odmítal estetiku industrialismu a na základě toho přijal socialismus jako hodnotový systém o kterém se domníval, že bude lépe konvenovat jeho estetice. “Období změny, rozkladu a revoluce jsou přirozeně také období naděje... Co je tedy naději současnosti: ... která zabila starší civilizaci svým zdravým barbarismem z kterého vyrostla současná společnost.”⁴¹⁵

Jeho socialistický zápal mu nebránil v tom, aby přijímal zakázky od královské rodiny, předních aristokratů, politiků a průmyslníků.⁴¹⁶ Fiona MacCarthy jako historička umění čtenáře v devadesátých letech upozornila, že Morris nebyl největším anglickým designerem své doby, ale také socialistou. V rámci logiky Kunderovy Nesmrtelnosti jsou to dnes především jeho interiéry, vitráže, nábytek a domy, které si následující generace pamatují jako jeho odkaz. Dopad jeho romantického socialismu byl ve své době enormní a měl několik vlivných následovníků, kteří netušili, že jejich guru je také designer.

Morris chtěl v rámci svého socialismu přenést umění do každodenního života jednotlivců. Jeho biografie z pera marxistického historika Edward Palmera Thompsona naznačuje, že se z romantika stal revolucionářem.⁴¹⁷ S tím ale nesouhlasím. Umění bylo pro Morrisa esence všeho a v socialismu viděl nový umělecký řád starého světa, který obdivoval. Sounáležitost rytířů Arthušova stolu a jejich estetickou kvalitu.⁴¹⁸ Morris byl emotivním socialistou a jsem přesvědčen, že jen jeho smrt v roce 1896 zabránila tomu, aby souhlasil se svým populárně - vulgarizačním následovníkem Robertem Blatchfordem, že socialismus by měl být toryovský. Morris viděl v socialismu podobné ideály *nobless oblige* jako vidělo

⁴¹³ Morris, W.: *Socialist Diary*. IN: Boos, F. (ed.). London 1982. s. 32. Citováno z Bevir, M.: *The Making of British Socialism*, Oxford 2011, s. 86.

⁴¹⁴ Bax, E. B.: *Reminiscences and Reflections of a Mid and Late Victorian*, New York 1967, s. 42 - 44.

⁴¹⁵ Morris, W.: *News from Nowhere and other writings*, London 1998, s. 309.

⁴¹⁶ MacCarthy, F.: *William Morris. A Life of Our Time*, London 1994, s. 462.

⁴¹⁷ Thompson, E. P.: *William Morris. Romantic to Revolutionary*, London 1977.

⁴¹⁸ viz: Morris, W.: *News from Nowhere and other writings*, London 1998, s. 15 - 23.

malé aristokratické hnutí “Mladé Anglie” ve čtyřicátých letech 19. století. Zatímco Mladá Anglie chtěla posílit církev, korunu a péči o chudé,⁴¹⁹ tak Morris chtěl zlepšit péči o chudé, rovnost i v materiálním smyslu a romanticky toužil po sounáležitosti bytostí. Morris tak byl živoucím protikladem vědců, úředníků a statistiků z Fabiánské společnosti i revolucionářů socialistické federace. Jeho peníze z něj dělali lákavý cíl žádostí levicových spolků, ale jeho odpor ke stranické disciplíně a materialistickému pojetí socialismu jej současně vyčleňovali od všech soudruhů.

Ještě jedna analogie lze vysledovat. Marx považoval v Anglii za svého největšího ideového konkurenta Thomase Malthuse. Jeho chladný svět vyprodukoval v kombinaci s utilitarismem sociální reformy třicátých let na které Mladá Anglie reagovala. Morris byl odpůrcem Charitní společnosti a jejího přístupu, který právě z reforem třicátých let vycházel. Zatímco aristokraté hledali hodnotový systém náboženství a třídních zásad, tak Morris v estetice středověku, romantismu a socialismu.

Morrisova Socialistická Liga vznikla odštěpením od Sociálně demokratické federace. Důvodem byly podle secesistů zejména autoritářské tendence zakladatele federace Henry Hyndmana. Na konci roku 1884 se skupina členů vedení pokusila Hyndmana sesadit, hlasování prohráli a zbytku vedení předali rezignační dopis. Odcházející nebyli rozhodně řadoví členové a byly mezi nimi takové hvězdy britského socialismu jako William Morris, Ernest Belfor Bax, Sam Mainwaring, Edward Aveling a Eleanor Marxová. Fridrich Engels byl osobně šťastný a to zejména kvůli plagiátorské aféře kvůli které se stal Hyndmanovým nepřítelem.

Nový časopis, který měl hlásat názory Socialistické ligy se jmenoval Všeobecné blaho (*Commonweal*) a Morris se rozhodl osobně uhradit všechny náklady spojené s jeho vydáváním. V prvním Manifestu Socialistická liga deklarovala, že je orgánem mezinárodního revolučního socialismu a “vyžadujeme změnu v základech společnosti, změnu, která povede ke zničení třídního a národnostního rozdělení.”⁴²⁰ Liga vyhlásila válku nacionalismu a klasickému třídnímu dělení. Ale například Fabiánští socialisté, kteří byli také individuálně členy Ligy viděli ve svém pojetí socialismu specifika vlastní pouze Anglii. Stejně tak ve svém Manifestu Liga zdůraznila, že je proti státnímu socialismu,⁴²¹ což je

⁴¹⁹ Faber, R.: *Young England*, London 1987.

⁴²⁰ Morris, W.: *The Manifesto of The Socialist League*, February 1885. Zdroj: <http://www.marxists.org/archive/morris/works/1885/manifest1.htm>

⁴²¹ Morris, W.: *The Manifesto of The Socialist League*, February 1885. Zdroj: <http://www.marxists.org/archive/morris/works/1885/manifest1.htm>

doktrína ke které neměli Fabiánští socialisté daleko. A konečně Liga požadovala revoluci. Nikoli evoluci.

V roce 1886 začaly ideologické a taktické rozdíly způsobovat třenice mezi oběma organizacemi. Fabiáni se v tomto roce distancovali od Sociálně demokratické federace, aby mohli kromě jiného prosazovat evoluční cestu k socialismu. Jak víme, finální rozhodnutí padlo po “krvavé neděli.”

Dalším velkým schismatem těchto let byla teorie nemožnosti (*impossibilism*). V zásadě vycházela z Marxova a Engelsova předpokladu, že socialismus není možné zavést za pomoci konstitučních metod. Je to totiž pouze trik, který maloburžoazie aplikuje, aby masu odradila od socialismu. “Demokratická maloburžoazie je daleko od toho, aby transformovala celou společnost v zájmu revolučního proletariátu, pouze aspirují na změnu v sociálních podmínkách která existující společnost učiní více tolerovatelnější a pohodlnější pro ně samé.” a dále “někteří rozeznají v jejich programu to o co usilujeme ... mohou uvěřit, že to je maximum toho co se dalo požadovat od revoluce. Ale tyto požadavky nemohou v žádném případě uspokojit část proletariátu. .. je v našem zájmu udržovat permanentní revoluci.. do doby - než uspějeme nejenom v jedné zemi, ale ve všech vedoucích zemích světa.”⁴²²

Marx a Engels obvinili Henryho Hyndmana, že svojí neustálou snahou kandidovat (viz zlato od toryů) popírá teorii nemožnosti. to je to samé jako kdyby španělská inkvizice obvinila někoho z hereze. Řada marxistických teoretiků došla k závěru, že důvodem pro takové obvinění nebylo ani tak faktické porušení socialistického kánonu, navíc starého desítky let, ale osobní antipatie mezi Marxem a Engelsem na jedné straně a Henry Hyndmanem na druhé.⁴²³ Ta začala tím, že Hyndman ve svém velmi populární díle *England for All* (1881) ve kterém zpopularizoval Marxe, ale neuvedl Marxe uvést jako zdroj. A Marx knihu nazval dobře sestavenou propagandou.⁴²⁴ Na oplátku obvinil Hyndmana z maloburžoazní úchylnosti, která se projevovala snahou stavět ve volbách kandidáty.

Zakladatel Federace a její lídr, který jí vedl od liberálního Radikalismu Hyndman byl do té doby blízkým přítelem Karla Marxe. Pozdější neúspěch jeho strany měl co do činění s žárlivostí, kterou Fridrich Engels trpěl vůči komukoli, kdo se příliš sblížil s jeho milovaným přítelem. “Jeho důvodem, proč se neodkázat přímo na Marxe byl v této době ohled na možnost přijetí v zemi ostrovních předsudků, kterou by mohl vyvolat náznak, že jestliže

⁴²² Marx, K., Engels, F.: *Address of the Central Committee to the Communist League*, London, Březen 1850.

Zdroj: <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1847/communist-league/1850-ad1.htm>

⁴²³ Crawford, T.: *The Social Democrat*, Vol. XII č. 3, Březen, 1908, s. 109-116

⁴²⁴ Hyndman, H. M.: *England for All*, London 1881. Zdroj: <https://www.marxists.org/archive/hyndman/1881/england/index.html>

nebyla kniha “německá původem”, tak židovského nebo německého zrození.”⁴²⁵ Engels využil situace a přesvědčil Marxe, že hlavním důvodem, proč milovaný přítel Hyndman neodkázal na jméno autora byla snaha parazitovat na jeho myšlenkách. Marx nejprve oponoval, ale posléze Engelsově verzi uvěřil a začal nenávidět Hyndmana intenzitou odmítnuté milenky. Tato epizoda se promítla do dějin levice a Hyndman má proto neustále nálepku odpadlíka a zrádce.

Socialistická liga v době těchto vášnivých diskusí stála na straně straně revoluce. Engelsova skupina v Lize neustále ztrácela na významu a Socialistickou ligu ovládli anarchisté. V roce 1888 byla Engelsova skupina vyloučena a zformovala nezávislou Bloomsberskou socialistickou společnost (*Bloomsbury Socialist Society*). William Morris byl o rok později zbaven vedení Společenského blaha a o rok později opustil Ligu i on společně se svými následovníky, aby zformoval vlastní Hammersmithovu socialistickou společnost (*Hammersmith Socialist Society*). Již od roku 1886, ale vůdcové Fabiánské společnosti byli pod palbou kritiky ze strany členů Ligy, kteří byli současně členy u Fabiánů, což se u Shaw odráží v nutnosti čelit jejich argumentům.⁴²⁶

V roce 1886 byla svolána schůze Fabiánských socialistů Federace a Ligy, kde se řešilo, zda je vhodné se vydat cestou “možného” či “nemožného.” Fabiáni a federace se přiklonili na stranu možnosti dosáhnout změny konstituční cestou a Liga na stranu opačnou. Proti byli i lidé jako William Morris, který odmítal parlamentní kompromisy.⁴²⁷

Právě z tohoto středu se v únoru 1887 poprvé zrodil Manifest Fabiánské parlamentní ligy. Ta vznikla proto, že někteří členové měli pochybnost o akceptování politiky “možného”, a proto vznikla liga jako těleso jehož činnosti se mohli Fabiáni účastnit nebo také nikoli. V manifestu se deklarovalo, že “Liga se zúčastní všech legislativních i lokálních voleb.” Vedení fabiánů našlo velmi racionální a nedogmativní řešení: jsme na straně Marxe i proti Marxovi. V zásadě byla zmíněná organizace založena pro námítky některých členů, tedy směr, kterým se Fabiáni vydali byl jasný - směrem k sociální demokracii a od revoluce. Tímto krokem se ovšem také vzdalovali anarchismu oddané Socialistické lize.

Ligisté se věnovali především boji za svobodu projevu v Londýně a navzdory vládnímu zákazu šířit socialistické myšlenky v těchto aktivitách pokračovali a nechávali se zatýkat. Touto strategií se snažili přitáhnout pozornost veřejnosti. Podobně jako to dělají

⁴²⁵ Bax, B. E.: *Reminiscences and Reflexions of a Mid and Late Victorian*, New York 1967, s. 53.

⁴²⁶ Shaw, G. B. (ed.): *Fabian Essays in Socialism*, Boston 1911, s. 160-161.

⁴²⁷ Pease, E.R.: *The History of the Fabian Society*, New York 1916, s. 67.

aktivisté dodnes. Po odchodu Engelsovy skupiny a odsunutí Morrise na druhou kolej došlo k postupnému úpadku ligy a jejímu postupnému odumírání.

William Morris tak po sobě zanechal především krásné interiéry z dílny svého studia, které jsou nyní pod památkovou ochranou a pro současné socialisty se stal vítaným úkazem génia, který s nimi sdílí víru ve třídní nenávist. Morris ale především toužil po kráse a usilování o ní bylo hlavním motorem jeho socialismu.

2.7. Robert Blatchfort - lidový socialismus

Robert Blatchfort byl jedním z nejvlivnějších novinářů anglické historie. Byl to socialista, který nikdy nečetl Marxe. Patriot, podporovatel Búrské války a hlavní mluvčí Northcliffovi kampaně proti německé rozpínavosti. První člověk, který kdy vedl úspěšnou pravicovou stranu odštěpenou od socialistické strany a autor nejčtenější anglosaské knihy o socialismu. Socialista, který se snažil skloubit nacionalismus, socialismus, konzervativismus a Cobdenovský přístup k zahraniční politice. Robert Blatchfort umíchal koktejl, který se protivil ideologickým skupinám ve Viktoriánsko - Edvardiánských salónech, ale milovali ho široké davy. Šel k socialismu velmi humánní, konsensuální a nerevoluční cestou.

Robert Blatchfort byl především propagandista, jehož verzi socialismu znaly široké masy obyvatel. Byl členem Sociálně demokratické federace, zakladatelem vlastního hnutí a časopisu *Clarion*, členem Fabiánské společnosti, zakládajícím členem Nezávislé strany práce (*Independent labour party*), zakladatelem Národně demokratické strany práce (*National Democratic and Labour Party*) se kterou se dostal do sněmovny a která kombinovala socialismus s nacionalismem stejně jako podobné poválečné strany všude v Evropě. Poté se stal Toryem. Není nic komplikovanějšího než anglická příslušnost ke stranickým a ideologickým barvám.

Robert Blatchfort byl synem ovdovělé herečky, která si kvůli zdraví svých dvou synů našla místo švadleny. Mladší syn dostal jméno po britském ministerském předsedovi, kterému nižší vrstvy vděčili za levné jídlo: Robertu Peelovi.⁴²⁸

Mladý Robert chodil do školy je příležitostně a od nízkého věku musel pracovat. Během svých nemocí četl bibli a Charlese Dickense. Po útěku od rodiny kvůli rozdílu s matkou se upsal na osm let armádě, která ho zajistila a dala mu vzdělání. Což mu dalo smysl pro "welfare systém který ho v armádě sytil, oblékal a vybavoval."⁴²⁹ Mladý Robert v armádě poznal sounáležitost a vztahy v ní ho formovaly. Po ukončení vojenské služby se stal

⁴²⁸ Blatchfort, R.: *My eighty years*, London 1931, s. 26.

⁴²⁹ Judge, T.: *Tory socialist*, London 2015. s. 7.

úředníkem, ale díky doporučení svého přítele Alexe Thompsona začal pracovat jako novinář. Se zájmem sledoval aféru liberálního radikála Charlese Braudslaughy a ta ho přivedla k ateismu. Tiskový byznys byl na vzestupu po rozmachu základního vzdělání po reformách podnícených Josephem Chamberlainem v roce 1870. Tiskoví magnáti jako Edward Hulton a Alfred Harmsworth (pozdější lord Northcliff) byli připraveni využít poptávky a poskytnou masám nová média.

Blatchfort se přesunul do Manchesteru a začal psát pro *Sporting Chronicle*⁴³⁰ a sloupek pro *Sunday Chronical* pod slavným pseudonymem *Nunquam*. Noviny vyzývaly své čtenáře ke členství v odborech a k aktivnímu politickému životu. První sloupek vyšel *Nunquamovi* 6. března 1887.⁴³¹ V této době hýbalo zemí sociální napětí spojené s rozštěpení liberálů. Po “krvavé neděli” Blatchfort přitvrdil pod vlivem myšlenek socialismu šířených Williamem Morrisem a H. M. Hyndmanem.

Opravdová konverze Blatchforta k socialismu, ale začala později. Byl to jeden z čtenářů, který Blatchfortovi napsal, že s těmito hrůzami, které popisuje ve svých reportážích skoncuje až socialismus. A současně se mu posmíval, že o socialismu nic neví. Blatchfort souhlasil a začal se studiem. A první co četl byl pamflet Williama Morrisa a H. M. Hyndmana Co je socialismus?“. “Ekonomické schéma jsem si domyslel sám, ale jakmile jsem porozuměl kolektivistické myšlence, tak mi bylo jasné, že to je to co jsem chtěl.”⁴³²

Největší dojem na něj ale udělal pamflet, který v roce 1884 napsal Morris s Hyndmanem Shrnutí principů socialismu (*Summery of the principles of socialism*). Hlavním tématem pamfletu bylo státní vlastnictví strategického průmyslu a služeb. Morris si do pamfletu také přidal výzvu k lidem všech tříd k vzájemnému družení, které je připraví na šťastnější a krásnější život. Život, který může přijít jen s opravdovým socialismem.⁴³³ Blatchfort navrhl svým čtenářům zformování klubů, které by dětem ze slumů připravovali kulturní představení. Svoje divadelní kořeny nezapřel.

Nedělní sloupky si získaly velkou pozornost a při své návštěvě Manchesteru se setkal s Blatchfortem i Keir Hardie. Blatchfort znamenal socialismus v Manchesteru, a když se tamtéž v roce 1891 hledal dělnický kandidát do sněmovny a nabídku odmítli odboroví vůdcové, kteří považovali kandidaturu do parlamentu za mrhání časem i londýnský intelektuál G.B. Shaw, tak jako pátý možný kandidát přijal Blatchfort a to k radosti

⁴³⁰ Blatchfort, R.: *My eighty years*, London 1931, s. 169.

⁴³¹ Judge, T.: *Tory socialist*, London 2015, s. 20.

⁴³² Blatchfort, R.: *My eighty years*, London 1931, s. 191.

⁴³³ Hyndman, H. M.; Morris, W.: *Summery of the principles of socialism*, London 1884. Zdroj: <https://archive.org/stream/summaryofprincip00hynd#page/10/mode/2up>

konzervativců, kterým tento vývoj hrál do karet.⁴³⁴ Fabiánská společnost vydala doporučení stáhnout socialistického kandidáta a podpořit liberálního.

Blatchfort dokázal strhnout i editora *Sunday Chronical* ke kandidatuře a začaly se množit stížnosti na nedělní propagaci socialismu. Následovala rychlá hádka s vydavatelem, který si nepřál, aby se v jeho tisku propagoval socialismus a Blatchfortův fanfarónský odchod.⁴³⁵ Po krátkém angažmá ve *Workingman Times*, ale založil společně s kolegy ze *Sunday Chronical* vlastní týdeník, který se stal nejvlivnější socialistickou tiskovinou na dekády - *Clarion*.

Clarion okopíroval od *Sunday Chronical* vše od tiráže po autory. První číslo vyšlo 12. prosince 1891 a navzdory tiskové chybě se prodalo 40 tisíc výtisků.⁴³⁶ *Clarion* produkovali zkušení novináři, kteří přijali "lidový" socialismus a věděli, jak pracovat se čtenáři. Zatímco Henry Hyndman vydával Spravedlnost (*Justice*) a H. H. Chapman Pracujícího voliče (*Labour Elector*), tak v porovnání s *Clarionem* se jednalo pouze o stranické tiskoviny s minimálním nákladem. Výhodou *Clarionu* také bylo, že se nestal hláskou troubou některé ze socialistických skupin, ale byl nezávislý a placený pouze čtenáři. Každý týden se prodalo více než 30 tisíc výtisků *Clarionu*, což byl absolutní rekord mezi dělnickými periodiky. *Clarion* se také lišil v tom, že byl plný drbů o královské rodině, známých aristokratech a celebritách.

Blatchfort stáhl svoji kandidaturu do voleb kvůli finančním nákladům. Vzápětí ale v *Clarionu* založili stranickou Nezávislou labouristickou stranu Manchesteru (*Independend Labour Party*) a pod tlakem Sociálně demokratické federace odmítli Fabiánskou politiku spolupráce s dalšími stranami navzdory tomu, že Blatchfort byl Fabián. Stanovy vyloženě zakazovaly hlasovat pro kohokoliv jiného než pro člena strany. Článek jedna stanov navíc deklaroval znárodnění půdy a průmyslu.⁴³⁷ Nová stranická buňka v Manchesteru se tak stala vzorem pro celostátní organizaci.

G. B. Shaw a Sidney Oliver napsali protestní dopisy do *Clarionu* argumentující, že pouze pozvolná vývoj dovede zemi k socialismu, ale Blatchforta neoblomili a v následujících volbách horoval za hlasy pro Nezávislou labouristickou stranu a proti Liberálům.⁴³⁸ Strategie samostatného postupu a hádky v socialistickém hnutí vedly i tak k historickému průlomů a zisku jednoho mandátu pro Keira Hardieho a další dvou pro

⁴³⁴ Thompson, L.: *Robert Blatchfort: Portrait of an Englishman*, London 1951, s. 74.

⁴³⁵ Blatchfort, R.: *My eighty years*, London 1931, s. 192 - 193.

⁴³⁶ Blatchfort, R.: *My eighty years*, London 1931, s. 195 - 196.

⁴³⁷ Judge, T.: *Tory socialist*, London 2015, s. 36.

⁴³⁸ McBriar, A.M.: *Fabian Socialism & English Politics 1884 - 1918*, Cambridge 1966, s. 281 - 286.

liberálně - labouristické kandidáty Johna Burnese a Havelocka Allena zejména z hornických odborů.⁴³⁹ I nadále vše směřovalo k ustanovení celostátní strany, což se stalo následujícího roku. Blatchfort byl nominován na předsedu, stejně jako Keir Hardie, ale oba post odmítli, aby si to nakonec druhý jmenovaný rozmyslel.

Bitva se rozhořela také o jméno nové strany. G. B. Shaw prosazoval název, který bude obsahovat stranické socialistické cíle. Blatchfort zase Nezávislou labouristickou stranu. Slovo nezávislá mělo demonstrovat Clarionem a Socialistickou federací ražený samostatný postup. To mělo zajistit současně také přijetí článku čtyři stanov, kde se společný postup s dalšími stranami výslovně zakazoval. V názvu Blatchfort prosadil svoje, nikoli už ve stanovách. V programu ale mohl být spokojený. Nová strana přijala vedle tradičních Radikálních témat jako nástroj svého programu znárodnění výrobních prostředků, vzdělání zdarma (myšleno placeno skrze daně), starobní penze, pozemkovou reformu a osmihodinový pracovní den. Hledal se programový kompromis mezi radikálností aktivistů a umírněností odborů. Do strany také vstupovali konzervativní dělníci z organizace dříve založené Randolphem Churchillem. Nutnou podmínkou členství byla pouze jednoduchá deklarace socialismu. Bezprostředním cílem strany bylo uspět v listopadových komunálních volbách.⁴⁴⁰ Hlavními postavami nové strany se stali například Keir Hardie, G. B. Shaw, H. H. Champion, Philip Snowden a Ramsay MacDonald.

Byl to Blatchfort kdo dal jméno nové straně, byl to jeho vulgární socialismus čerpající z pamfletů lidí, kteří Marxe nečetli a nechápali jeho ekonomickou teorii. Socialismus měl prostě být lepší budoucnost pro všechny a nikoli složité diskuse.

Nejčtenějším dílem, které v Anglii vysvětlilo širokým vrstvám socialismu, ale byla jeho *Merrie England*. Knížka, kterou jak ve svých pamětech vzpomíná napsal během mozkové vlny v roce 1894. Jedná se sérii článků vydaných v jedné drobné knížečce. Do roka se jí prodalo 750 tisíc kusů v anglicky mluvícím světě. Celkově se jí prodalo více než dva miliony kopií. Důsledkem byl nárůst popularity Clarionu, který měl nyní prodej 60 tisíc kusů týdně.⁴⁴¹ Brožuru šířil Clarion, byla distribuována Clarionskými skauty založenými na základě Morrisonovy výzvy k pospolitosti, šířili jí členové nové strany, Socialistické federace a dobře se prodávala také v tradičně liberálních oblastech. Socialismus nyní vystoupil z Viktoriánského salónu a stal se lidovým slovem. Na Oxfordu se stala předmětem

⁴³⁹ Morgan, K.O.: *Keir Hardie. Radical and Socialist*, London 2010, s. 62.

⁴⁴⁰ Pugh, M.: *Speak for Britain*, London 2011, s. 38.

⁴⁴¹ Blatchfort, R.: *My eighty years*, London 1931, s. 196.

diskuse a v hlasování, které jí mělo odsoudit se vyslovilo proti jejím závěrům 103 hlasujících, ale 54 učenců a studentů s ní souhlasilo.⁴⁴²

Merrie England iritovala socialistické intelektuály, stejně jako Ramsaye MacDonalda kvůli svému zjednodušení socialismu. Na druhou stranu “v roce před jejím vydáním bylo v Lancashiru 500 socialistů; dvanáct měsíců poté jich bylo 50 tisíc. Sčítání, které bylo provedeno severoanglickém Klubu pracujících ukázalo, že 49 z jeho 50 členů konvertovalo k socialismu pro přečtení *Merrie England*. Jak Manchesterský *Guardian* později řekl, “na každého konvertitu k socialismu skrze *Das Kapital* bylo sto jiných skrze *Merrie England*,”⁴⁴³ konstatoval Alex Thompson v předmluvě k Blatchfortově autobiografii.

Jaká byla tedy vize *Merrie England* v podání člověka, který nikdy nenavštívil jinou část ostrovů než Anglii. Byla rozdělená do malých komunit, které spravovali jejich obyvatelé. Tyto komunity společně vytvářejí federální vládu komun, která má jen málo pravomocí a ani v komunitách se moc nekoncentruje v rukou několika. Celá byla adresována dělníku Johnu Smithovi. “Jsi skalní liberál” začíná a přesvědčuje dělníka volícího Liberály, že socialismus pro něj bude lepší. Lepší utopie ve které lidé žijí v pospolitosti a rovnosti.⁴⁴⁴ Byla to pocta Williamu Morrisovi a jeho romantickému návratu k Artušově stolu. MacDonald měl pravdu. To nebyl socialismus. Bylo to nové politické náboženství.⁴⁴⁵

Když v roce 1892 docházelo v Londýně k zatýkání anarchistů, kteří připravovali bomby, tak Clarion neměl pro anarchismus žádné pochopení.⁴⁴⁶ Blatchfort striktně odmítal násilí jako prostředek k dosažení socialismu a jeho úvodníky to dávaly jasně najevo. Vysvětloval svým čtenářům, že násilí je nemorální a socialismus může být vybudován pouze jako důsledek správně uchopených argumentů a přesvědčování.

Clarion začal organizovat sociální a kulturní život svých členů. Vznikli už zmínění Clarionští skauti, Clarionské cyklistické kluby, Clarionské pěvecké sbory, Clarionské letní tábory. Clarionský řemeslný cech a mnoho dalších v každé oblasti lidských aktivit. Idea pospolitosti, bratrské lásky a společenské komunity. Neexistovala žádná hierarchie, centrální řízení či nařízená struktura. Jednalo se o spontánní aktivitu pod značkou Clarionu a s idylickou myšlenkou *Merrie England*. Hnutí se stalo populární mezi mladými lidmi a po Velké válce jim již nepřišlo nijak zvláštní nevolit Liberály a místo nich dát přednost Labouristům.

⁴⁴² Judge, T.: *Tory socialist*, London 2015, s. 43.

⁴⁴³ Blatchfort, R.: *My eighty years*, London 1951, s. 8.

⁴⁴⁴ Nunquam: *Merrie England*, Manchester 1895.

⁴⁴⁵ Maier, H.: *Politická náboženství*, Brno 1999.

⁴⁴⁶ atmosféru vyvolanou anarchistickou konspirací skvěle vystihuje: Chesterton, G. K.: *The Man who was Thursday*, London 1908.

Blatchfortův nekontrolovaný ohromný vliv iritoval Keira Hardieho. V roce 1894 proto založil týdeník *The Labour Leader*, který se stal hlavní tribunou názorů Hardieho a strany. Až do roku 1910, kdy ztratil vliv na vedení redakce se jednalo o hlavní tribunu názorů a postojů stranické reprezentace.⁴⁴⁷ Zatímco Labouristická strana a Liberálové bojovali proti Chamberlainově tarifní lize, tak Clarion se postavil proti svobodnému obchodu a prorokoval, že jednou bude nutné, aby levice přijala cla a odmítla svobodný obchod jako součást svojí politiky a to v článcích již od roku 1895.⁴⁴⁸ Blatchfort viděl nutnost chránit anglického dělníka před Německou konkurencí a tvrdil, že je nemožné, aby vznikl socialismus ve světě svobodného obchodu. Toto tažení, které Clarion vedl od roku 1895 bylo kontroverzní zejména kvůli liberálně - labouristické podpoře svobodnému obchodu. Svobodný obchod přinesl nižším vrstvám levné potraviny a Hardie další socialističtí předáci v něm viděli základní kámen své politiky stejně jako liberálové. Ostatně oni byli Liberálové v určitém smyslu, rozhodně více než Marxisti. Drtivé vítězství Unionistů v roce 1895 vedlo k vymazání labouristického zastoupení ve sněmovně a současně k počátku spolupráce některých předních Fabianistů s Konzervativci, ale také sblížení postojů s Clarionem.

Politická kauza svobodného obchodu a Búrské války, kterou Clarion podporoval, svedla na stejnou stranu barikády Blatchforta a Chamberlainovy Unionisty a konzervativce. Lidový imperialismus Blatchfortovi imponoval a zahájil kampaň proti Búrům, a tím proti Radikální části Liberální strany, která oponovala limpům. Fabianisté zůstali neutrální, liberálové a labouristé byli proti.

Blatchfort podobně jako Chamberlain obhajoval cla jako cestu k národnímu sebevědomí. Nesouhlasil, ale s provedením navrhovaným Chamberlainem, tj. se zavedením daně na jídlo. Rozešel se s stoupenci spolupráce labouristů s liberály. Nakonec se stal hlavním Northcliffovým ideologem útoků na Německo, kam ho redakce i poslala na reportáž a jeho podruhé od Merrie England se jeho spisek prodával ve statisícovém nákladě a vzbuzoval pozornost na mezinárodní scéně. Jeho pamflet o Německém nebezpečí vyšel v nákladu 1,6 milionu kusů.⁴⁴⁹ V roce 1916 se ale se svým chleboďárcem Northcliffem rozešel, protože nesnesl, aby noviny ve kterých pracuje podporovaly Davida Lloyda George. V třicátých letech podporoval úsilí Winstona Churchilla opět upozornit na nebezpečný vzestup Německa. zemřel ve svém domě v roce 1943.

⁴⁴⁷ Morgan, K.O.: *Keir Hardie. Radical and Socialist*, London 2010, s. 231-234.

⁴⁴⁸ Judge, T.: *Tory socialist*, London 2015, s. 69 - 70.

⁴⁴⁹ Bingham, A.; Conboy, M.: *Tabloid Century. The Popular Press in Britain, 1896 to present*, Oxford 2015, s. 28.

Nezávislá labouristická strana se neustále potýkala s frakčními boji a organizačními neúspěchy. Hlavními silami v jejím rámci byla Socialistická federace, lidoví socialisté vycházející z Morrise a Johna Ruskina a Fabiáni plus aktivisté jako Keir Hardie. V zásadě ale šlo stále o Radikály se socialistickým zápalem, jen federace, Blatchofort a Keir Hardie viděli smysl v samostatném postupu.

Hlavním silou sdružující historicky dělníky byly odbory a ty neměly na začátku devadesátých let zájem sdružovat se socialisty. Jejich členové byly sice individuálně členy, ale zejména hornické odbory se mohly spolehnout na dlouhodobou spolupráci s liberální stranou, která historicky prosazovala jejich zájmy.

2.8. Keir Hardie, H. H. Champion a toryovské zlato

Keir Hardie byl prototypem odborářského vůdce, kterých byly v Anglii 19. století stovky. Od mala pracoval, ale díky péči rodičů a večerní škole získal vzdělání. Při práci v dolech zahájil svoji kariéru odborového vůdce. Dělníci se skládali na jeho mzdu, ale jeho první radikální přístup k zaměstnavateli selhal a musel svoji kariéru odboráře na čas opustit. Jako agent Lanarkshireských hornických odborů zformovaných Alexanderem MacDonaldem bojoval v období deprese a klesajících mezd v roce 1878. MacDonald byl klasický odborový lib - lab a prosazoval snížení produkce a uchování zaměstnanosti. Mladý Keir Hardie projevoval náboženskou vřelost a svého předáka srovnával s Martinem Lutherem. To bylo důsledkem jeho náboženského zápalu a aktivitě v jedné z amerických protestantských sekt. Od 17 let byl členem řádu Dobrých Tempářů. Tento řád se do Anglie dostal společně Josephem Malinsem a získal popularitu v dělnických a hornických oblastech. Řád hlásal osvobození lidí od alkoholismu a jiných drog, které povede k bohatšímu a plnějšímu životu. Hardie věnoval činnosti v řádu sedm let života a vypracoval se na zástupce vedoucího oblasti a veřejného lektora. Jeho boj s alkoholem jako metlou lidstva a důsledné puritánství mělo své kořeny v rodině a později způsoboval pošklebky ze strany zemitého humanisty, novináře a socialistického aktivisty Roberta Blatchoforta. Hardie naplňoval ideál sebezlepšení, abstinence a tvrdé práce.

Hardieho rozmlátka s MacDonaldem vedla ke stávce, který byla poražena a k jeho odchodu z odborové organizace v roce 1879. Hardie se stejného roku oženil a byl pod tlakem najít si rychle nové zaměstnání. Chvilí pracoval jako pojišťovací agent a prodavač v obchodě. Dlouhodobé zaměstnání mu poskytlo nové odvětví těžící z rostoucí gramotnosti obyvatel - noviny.

Stal se novinářem v Cumnock News, což byly lokální liberální noviny podobné těm ve kterých na začátku své kariéry působil Robert Blatchfort. Do roku 1886 noviny ve kterých pracoval zastávaly stejné zásady jako byly ty, které prosazovala Asociace dobročinných spolků pod vedením manželů Bosanquetových. Hardie začal číst týdeník Spravedlnost (Justice) vydávaný Sociálně demokratickou federací pod vedením H.M. Hyndmana od roku 1884 a jediné co si s marxistické agitace odnesl byly fráze o tom, že dělníci jsou jedinými tvůrci bohatství.⁴⁵⁰ Jako zaměstnanec liberálních novin nepodléhal žádné vášnivé rebelii jako Robert Blatchfort. Své čtenáře vyzýval k tomu, aby volili liberály. Stal se také pravidelným řečníkem Cumnocské Mládežnické liberální Asociace a od roku 1884 pravidelným řečníkem na jejích shromážděních. Liberálové uspokojovali pod taktovkou nejen Josepha Chamberlaina jeho touhu po společenském vývoji a jejich narůstající radikalismus mu byl sympatický.

Po rozkolu Liberálů kvůli Irsku ztratil zřejmě Hardie v Liberály důvěru a v roce 1886 se stal sekretářem Ayshireských hornických odborů s platem 75 liber ročně. Motivem mohlo být i celkem podstatné navýšení příjmů oproti výdělku, který měl v novinách.⁴⁵¹ V cílech své odborové organizace po vzoru Hyndmanovy Spravedlnosti tvrdil, že dělníci jsou jedinými tvůrci bohatství, ale hlavním cílem bylo dosažení osmihodinového pracovního dne pro horníky, kteří se bouřili na celé skotské vrchovině. Jejich nespokojenost vedla ke sdružení a založení Skotské národní hornické federace s Hardiem jako sekretářem.⁴⁵²

Proti hornickým nepokojům bylo nasazeno jezdeckvo a stávky potlačeny silou. To otřásl Hardieho vírou v liberální hodnoty. Zasedal ve čtyřčlenné komisi pracující na stanovách a cílech nové Skotské hornické federace ve které se objevily standardní požadavky na osmihodinovou pracovní dobu, ale také novinka v podobě požadavku na ukončení chaosu *laissez faire*.

Majitelé dolů, ale na rostoucí členství v odborech a jejich sjednocování reagovali najímáním “stávkokazů” (*blacklegs*) pod policejní ochranou. Tyto zesílené odborové aktivity a násilná reakce na ně vedly k několika střetům mezi horníky a policií na konci osmdesátých let nejen ve Skotsku.⁴⁵³ Hardie volal po nátlakové skupině uvnitř Liberální strany, která by lépe hájila zájmy horníků. Z mladého puritánského agitátora, liberálního novináře a odborového předáka, ale postupně začal růst politik. V roce 1887 byl jedním z navržených kandidátů liberální strany na post poslance na Ayshire, kde byl odborovým sekretářem, ale

⁴⁵⁰ Morgan, K.: *Keir Hardie. Radical and Socialist*, London 2010, s. 10 - 14.

⁴⁵¹ Stewart, W.: *J. Keir Hardie. A Biography*, London 1921, s. 21.

⁴⁵² Howell, D.: *British Workers and the Independent Labour Party*, Manchester 1983, s. 133.

⁴⁵³ Briggs, A.; Saville, J.: *Essays in Labour History 1886 - 1923*, London 1967, s. 326.

nakonec se Liberální strana rozhodla, že je příliš brzy kandidovat dělníka a místo něho nasadila místního právníka.⁴⁵⁴

Socialismus ale u odborů v osmdesátých letech nepadal na úrodnou půdu. Socialistická federace, liga a další spolky a jejich představitelé odmítali náboženství, ale většina odborářů byla věřících a socialismus jim byl proto podezřelý. Vůdcové odborů byli nonkonformisti a liberálové. Jejich krédem byl radikální liberalismus. I socialistický agitátor Hyndman si ve svých pamětech postěžoval, že “náboženské předsudky mají v Anglii větší sílu než kdekoli jinde.”⁴⁵⁵ Podobně bolestně se konkurenci náboženství věnuje i přední anglický socialista Ernest Belfort Bax. Na více než dvaceti stranách své autobiografie vzpomíná, jak socialistická agitace narážela na problém, který přinášel její ateismus. Proto se socialisté rozhodli, že se budou nazývat agnostiky,⁴⁵⁶ aby příliš měli vůbec šanci agitovat mezi dělníky, kteří v otázce víry neukazovali příliš velkou pokrokovost.

Federace se diskvalifikovala v roce 1885, kdy její pokladník Hunger Watts akceptoval od volebních agentů Konzervativní strany finanční prostředky na kandidaturu tří členů Federace do Sněmovny.⁴⁵⁷ Pokladníkovi federace asistoval H. H. Champion a konzervativní aktivista a současně marxista Michael Maltman Barrie. Byl to právě Barrie, kdo dal obnos ve výši 350 liber Championovi a ten pokladníkovi.

Aféra byla šířena Liberálním tiskem. Hardie ačkoli byl pionýrem nového pokrokového přístupu přijal v osmdesátých letech od socialistů pouze myšlenku, že dělníci jsou tvůrcem bohatství společnosti. Nic jiného. Diskvalifikace socialistů, kteří přijali peníze od Toryů na předvolební kampaň, pevná víra v boha širokých vrstev obyvatel a tradiční postavení lib - lab aliance v politickém životě Velké Británie.

V roce 1886 Kongres obchodních odborů (*Trades Union Congress*) vytvořil *Labour Electoral Assosiation* (LEA), aby prosazovala odborářské vůdce na kandidátkách Liberální strany. Nový impuls dal této organizaci Henry Hyde Champion, který po svém působení u Socialistické federace odešel a vrhl své síly na likvidaci lib - lab koalice v rámci LEA a to v důsledku secese federace a vzniku Socialistické ligy. Champion přinesl do LEA novou vyděračskou strategii vůči ostatním politickým stranám. Těm dal najevo, že pokud nebudou dostatečně obhajovat zájmy dělníků, tak proti nim postaví nezávislého kandidáta, který jim bude odsávat hlasy. V březnu 1888 tak prosadili vlastního kandidáta Davida Randella s

⁴⁵⁴ Morgan, K.: *Keir Hardie. Radical and Socialist*, London 2010, s. 23.

⁴⁵⁵ Hyndman, H.M.: *The Record of an Adventurous Life*, London 2012, s. 186.

⁴⁵⁶ Bax, B. B.: *Reminiscences and Reflections of a Mid and Late Victorian*, New York 1967, s. 190 - 194.

⁴⁵⁷ Bevis, M: *The Making of British Socialism*, Oxford 2011, s. 163 - 164.

podporou majitelů dolů, který porazil whigovského právníka z Londýna.⁴⁵⁸ Randell se ale stal vzorným Liberálem. Championa a jeho druhy toto vítězství přesvědčilo, že strategie, kterou zvolili je úspěšná.

Champion se stal mužem v pozadí Hardieho kariéry. Mezi lety 1888 - 1895 byl jejich vztah dominantním rysem Hardieho tažení. Hardie poprvé kandidoval v roce 1888 v Mid - Lanarku právě jako důsledek nové strategie. O Hardiem se vědělo, že má ambice stát se poslancem a Champion mu nabídl kandidaturu. A Hardie ji přijal. Osobně napsal předsedovi Lanarkské liberální asociace a nabídl mu svoji kandidaturu ve které se popsal jako “pokrokový radikál, loajální podporovatel Gladstonových návrhů na samovládu Irska, který byl celý svůj život členem Liberální strany” a v kampani voličům sliboval, že “hlas pro mě bude hlasem pro Gladstona, Parnella a Vás.”⁴⁵⁹ Záhada, kde vzal více než sto liber na vedení své kampaně, ale plnila Liberální tisk a poškozovala ho během celých doplňovacích voleb. Jeho kampaň tak opět připomínala stigma voleb z roku 1885 v podobě “toryovského zlata.” A tisk nebyl daleko od pravdy. Champion poskytl na kampaň dalších více než 300 liber, které daroval ze svého. V Lize s ním spolupracoval také Michael Maltman Barrie, který byl pravděpodobným původcem peněz. Konzervativci logicky podporovali rozštěpení lib - lab aliance. Je jen otázkou vzhledem k podezření, které Champion vyvolával v Austrálských levicových kruzích, zda tak činil vědomě nebo jen využíval situace.⁴⁶⁰

Champion jednal s liberálními předáky a vyhrožoval jim postavením mnoha dalších nezávislých kandidátů v dalších volbách, pokud nenechají Hardieho uspět. Podobně dokonce vyhrožoval Parnellovi. Současně poskytl Hardiemu volební agenty a profesionální zázemí kampaně. Je zřejmé, že Championova materiální a organizační podpora, která vedla až ke vzniku Nezávislé strany práce pomohla postupně oslabit velkého konkurenta Konzervativní strany - Liberály. Mohla to být strategie vyplývající z jeho ideového přesvědčení, ale také nemusela.

Hardie se ale nijak v kampani nesnažil odlišit. Jeho cílem bylo 3500 hornických voličů v okrsku, kterým sliboval stejné věci jako Liberálové a tvrdil o sobě a to zřejmě upřímně, že je pokrokový liberál. Současné nadbíhal asi tisícovce irských voličů s tím, že podporuje samovládu Irsku a Parnella a také samovládu Skotsku, což byl jen jeden z

⁴⁵⁸ Beer, M.: *A History of British Socialism*, London 2002, svazek 2, s. 299.

⁴⁵⁹ Morgan, K.: *Keir Hardie. Radical and Socialist*, London 2010, s. 24 - 25.

⁴⁶⁰ Dickenson, J.: *The greatest curse and traitor': H H Champion and the Australian Labour Movement*. Zdroj: http://www.academia.edu/20506919/The_greatest_curse_and_traitor_H_H_champion_and_the_Australian_labour_movement

klasických programových bodů Radikálních Liberálů. Hardie ale také získal podporu a to i finanční několika odborových organizací.⁴⁶¹

Liberálové se ale nakonec rozhodli Hardieho neadoptovat a projít standardním procesem primárních voleb. Hardie stáhl svoji kandidaturu v rámci Liberální asociace a kandidátem byl zvolen J. Wynford Philipps. V rámci kampaně nebyl Hardie schopen dostatečně vysvětlit, kde vzal peníze na její průběh a “toryovské zlato” se stalo opět hlavním argumentem jeho protivníků. Horníci zůstali věrní Gladstonovi. Nezávislý kandidát s liberální orientací a dělnickým původem musel čelit jejich posměšnému pokřiku. Jak zmiňuje Morgan, tak dokonce i celostátní liberální noviny věnovaly případu pozornost, protože se strana obávala, že podobný precedent by mohl znamenat konec lib - lab spojení. “Za panem Hardiem stojí pan Champion, a za panem Championem stojí pravděpodobně pan Maltman Barry, a kdo stojí za panem Barrym je mystérium.”⁴⁶² Wynford Phillips se stal poslancem porazil Unionistu Bousfielda a Hardie získal 8,3 procenta hlasů.

Champion během kampaně založil ve Skotsku časopis *Labour Elector* a jako reakci na Hardieho odmítnutí ze strany Liberálů vyzval v prvním čísle k založení nezávislé dělnické strany.⁴⁶³ Vzápětí se Champion ocitl pod útoky, jak Morrisovy Socialistické ligy, tak Hyndmanovy Federace. Champion ale hledal socialisty mezi odboráři a nabízel jim svoji cestu nezávislé politické strany.

Tým, který připravoval Hardieho neúspěšnou kampaň se nerozpadl, ale zahájil přípravu nové Skotské dělnické strany, která by v rámci Championovy strategie lákala odboráře, kterým již nevyhovovala spolupráce s Liberální stranou a chtěli její cíle prosadit jinde. Proto také Hardie později prosazoval navzdory přání Blatchfорта a Socialistické federace, aby nebyla zakázána spolupráce s dalšími stranami. Hardie nechtěl revoltu proti Liberálům a neustále jim i v době, kdy předsedal Skotské labouristické straně vysílal signály o možnosti spolupráce. Podobně jako Chamberlain si jen chtěl vytvořit lepší základnu ve vlastním asociaci. Skotská labouristická strany fungovala šest let do doby než splynula s Nezávislou labouristickou stranou v roce 1894. “Jestliže Liberální strana touží zabránit Labouristické straně v odpadnutí, pak není nic jednoduššího než akceptovat program, který labouristická strana připravila a naleznou pracující muže i s jejich dušemi a srdci na své

⁴⁶¹ Stewart, W.: *J. Keir Hardie. A Biography*, London 1921, s. 39.

⁴⁶² Citováno v *Scottish Leader*, 14. April 1888. převzato z Morgan, K.: *Keir Hardie. Radical and Socialist*, London 2010, s. 29.

⁴⁶³ Clayton, J.: *The Rise and Decline of Socialism in Great Britain 1884 - 1924*, London 1926, s. 65.

straně, podobně jak to dosud vždy Liberálové dělali.”⁴⁶⁴ To nezní jako radiální pokřik vyzývající k revoluci jež byl vlastní Federaci, Lize či Blatchfortově Clarionu.

Hardie byl pokrokový liberální radikál stejně jako Chamberlain, když se dral nahoru v Liberální straně. Proto neměl Hardie problém pozvat v roce 1889 Toryovského demokrata Randolpha Churchilla, aby přednesl projev na labouristické téma. Jediný rozdíl mezi Chamberlainem a Hardiem byl v sociálním postavení. Chamberlain byl sice syn obuvníka, ale také se stal úspěšným podnikatelem. Hardie byl neúspěšný odborář a žurnalista.

V roce 1889 se Hardie vydal do Paříže, aby se zúčastnil II. socialistické internacionály jako jeden z dvaceti anglických delegátů. Bax ho ale ve svých vzpomínkách ignoruje. Hardie reprezentoval Ayshirské horníky a Skotskou labouristickou stranu. Na kongresu vyvolal vztek a nenávist Williama Morrise a německých delegátů prohlášením, že “nikdo v Anglii nevěří v jinou možnost než v pokojnou metodu dosažení zlepšení podmínek”.⁴⁶⁵ Komunisté bojující za revoluci byli v šoku. Hardie následně navštívil jako konferenci *possibilistů*, tak *impossibilistů* a to čistě ze zvědavosti. Jediným hlavním rysem jeho ideologie byl pacifický pragmatismus.

Skotská labouristická strana neměla na začátku na různých ustláno. Snažila se prosadit s několika kandidáty, ale žádný neuspěl. Zkoušela větší radikalismus a navrhovala dokonce pozemkovou reformu. Postupně jí zachvacovala secese významných členů, kteří viděli svoji budoucnost více u liberálů, ale hlavně spor Championa a Hardieho.

Zážitek z Paříže vedl Hardieho k názoru, že cesta rigorózní sekty jako to viděl u Německých socialistů není správná. Dalším výsledkem byl jeho začátek studia socialismu. Požádal Fridricha Engelse, aby mu zaslal materiály ke znárodnění dolů v Saarbrückenu, aby mohl prokázat, zda státní vlastnictví dolů byl praktický návrh či nikoli.⁴⁶⁶ Hardie netoužil po spisech vědeckého socialismu, ale po praktických příkladech

Je ironií, že předseda Skotské labouristické strany dosáhl svého a stal se poprvé poslancem za Londýnský West Ham. Bylo to důsledkem rozštěpení místní Liberální organizace mezi dva kandidáty, nárůstem popularity nových odborů a dominancí nezaměstnanosti jako jednoho z hlavních témat veřejného života od “krvavé neděle.”⁴⁶⁷ Hardie se v Londýnském obvodu zastavil poprvé když se vracel z jednání odborových předáků s ministrem vnitra (*Home Office*). Jeho kandidatura byla považována pouze za jasnou obstrukci vůči místnímu populárnímu kandidátovi Hume Websterovi. Ten se ale

⁴⁶⁴ citováno z: Morgan, K.: *Keir Hardie. Radical and Socialist*, London 2010, s. 34.

⁴⁶⁵ Holman, B.: *Keir Hardie*, London 2010, s. 60.

⁴⁶⁶ Morgan, K.: *Keir Hardie. Radical and Socialist*, London 2010, s. 41.

⁴⁶⁷ Harris, J.: *Unemployment and Politics*, London 1972, Kapitola II.

zastřelil kvůli špatné investici do závodního koně z Jižní Ameriky, což byla senzace zaznamenaná i světovým tiskem.⁴⁶⁸ Hardie tak ranou osudu přišel o oponenta, kterému měl dělat pouze doplněk. Nyní tak byl předsedou Skotské labouristické strany, sekretářem hornických odborů, členem Fabiánské společnosti (od roku 1891) a nezávislým kandidátem na poslance. V dopise Johnu Burnsovi, ale zdůrazňoval nutnost spolupráce s liberály a doufal, že lib - lab pakt bude platit i pro něj. Kromě toho uvítal, že Gladstone v roce 1892 podpořil Newcastleský program, a tím hlavní požadavek odborů - osmihodinový pracovní den. Díky tomu byl považován spíše za nejpokrokovějšího liberála než za socialistu a s podporou Liberální asociace a Radikálních klubů se stal poslancem.⁴⁶⁹

Jeho zvolení vzbudilo vlnu nadšení, protože symbolicky se stal prvním nezávislým labouristou zvoleným do sněmovny. Společně s ním v ní ale zasedlo dalších pět odborových vůdců, kteří byli součástí lib - lab paktu. Hardie využil svoje působení ve sněmovně jako tribunu skrze kterou promlouval k dělníkům a masám mimo sněmovnu. V parlamentu a jeho procedurách se sice nedokázal zorientovat a vlastními chybami zabránil navrzení několika dodatků zákonů,⁴⁷⁰ ale to nebylo tak podstatné jako pódium na které se postavil a které mu dalo mediální pozornost. Jeho dodatek ke královnině projevu nakonec získal podporu sta Unionistických pokrokových liberálů.

Jeho hlavním tématem se stala nezaměstnanost, potlačování stávek v docích a jinde či policejní arogance při královské svatbě.⁴⁷¹ Nutno dodat, že za ni se ministr vnitra Cambell-Bannerman omluvil, jako za “nešťastný incident” během kterého chtěl důstojník na koní mečem odbojného účastníka pouliční tlačence pouze odehnat, ale bohužel ho mírně sekl.⁴⁷² Hardiemu rozhodně neprospěly ani jeho útoky na mladého a čerstvě oženěného prince z Walesu, který byl u veřejnosti a to i dělnické stejně populární jako dnešní vévoda William a jeho manželka. Hardie neustále zápasil s finančními náklady na svůj pobyt v Londýně během kterého neměl žádný příjem.

⁴⁶⁸ HUME WEBSTER'S SUICIDE.; THE HORSE BREEDER DRIVEN CRAZY BY FINANCIAL DIFFICULTIES, 26. ledna 1892. New York Times. Zdroj:

<http://query.nytimes.com/gst/abstract.html?res=9E06E2D91738E233A25755C2A9679C94639ED7CF>

⁴⁶⁹ Morgan, K.: *Keir Hardie. Radical and Socialist*, London 2010, s. 51.

⁴⁷⁰ AUTUMN SESSION. HC Deb 18 August 1892 vol 7 cc 450-2. Zdroj:

http://hansard.millbanksystems.com/commons/1892/aug/18/autumn-session#S4V0007P0_18920818_HOC_19

⁴⁷¹ THE ROYAL WEDDING—AN UNFORTUNATE INCIDENT. HC Deb 17 July 1893 vol 14 cc1709-10.

Zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1893/jul/17/the-royal-wedding-an-unfortunate-incident#S4V0014P0_18930717_HOC_126

⁴⁷² THE ROYAL WEDDING—AN UNFORTUNATE INCIDENT. HC Deb 17 July 1893 vol 14 cc1709-10.

Zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1893/jul/17/the-royal-wedding-an-unfortunate-incident#S4V0014P0_18930717_HOC_126

Role celebrity využil a stal se v únoru 1894 předsedou nově vzniklé Nezávislé labouristické strany a v jejím čele zůstal následujících šest let. Strana postavila ve všeobecných volbách v roce 1895 28 kandidátů na poslance. Hardie obhajoval mandát ve West Hamu a postavil se mu pouze Konzervativní kandidát. Ani jeden z kandidátů neuspěl a výsledky byly velmi podprůměrné. Dokonce i Hardie pok po založení této strany přišel o svůj poslanecký mandát stejně jako většina Liberálních poslanců při Unionistickém vítězství voleb. Hardie usiloval o svůj návrat v doplňovacích volbách o rok později, ale opět neuspěl.⁴⁷³ Championovo přesvědčení, že je nutné vytvořit vlastní stranu pracujících a rozbít tak spojenectví odborů a Liberální strany selhalo. Champion byl v této době již v Austrálii kam emigroval.

Členství ve straně tak klesalo z devíti tisíc členů v době založení jich bylo v roce 1900 o třetinu méně. Celostátní organizace se rozpadala a strana neměla již své místní organizace ve všech okresech království. V roce 1897 se hlasovalo o spojení se Socialistickou federací, ale mnoho organizací bylo razantně proti, a proto z nápadu sešlo.⁴⁷⁴ V roce 1898 strana uspěla s jedním kandidátem v rámci Londýnské pokrokové strany ve které byli i Fabiáni.

Hardie i člen parlamentní komise strany Ramsay MacDonald a další členové vedení viděli nutnost získat pro spolupráci odbory a začít spolupracovat s Liberály, jejichž je "labouristická strana následovníkem". Zahájili jednání s Liberály stále oslabenými odchodem pravicového i levicového křídla strany kvůli samovládě Irsku. Liberálové nyní zažívali další schizma kvůli nové vlně lidového imperialismu. MacDonald začal vyjednávat s liberálními předáky o možné další spolupráci v dalších volbách ve kterých by strana postavila jen 25 kandidátů a to ve spolupráci s Liberály. Ve společném článku MacDonalda a Hardieho tak vzniklo klíčové krédo, které ze socialistické strany učinilo alternativu k Liberálů. "Liberální strana udělala kus práce.. Vznikla, aby naplnila zájmy předchozích generací. Socialismus je pokrokovou silou 20. století stejně jako byl individualismus pokrokovou silou devatenáctého."⁴⁷⁵ Oddanost k pokroku se stala spojujícím mostem. Socialismus tak byl prezentován jako moderní fáze Liberalismu. MacDonald jako činný Fabián změnil marxistickou doktrínu a ukončil námluvy se Socialistickou federací. Volby ukázaly, že radikalismus nefunguje a naopak voliči dají hlas spíše kandidátům přihlašujícím

⁴⁷³ Pugh, M.: *Speak for Britain. A New History of Labour Party*, London 2011, s. 48.

⁴⁷⁴ Benn, C.: *Keir Hardie*, London 1992, s. 121 - 123.

⁴⁷⁵ Hardie, K. J.; MacDonald, R.: *The Independent Labour Party's Programme*, IN: *Nineteenth Century*, L III. Leden 1899, s. 20 - 38. Citováno z Pugh, M.: *Speak for Britain. A New History of Labour Party*, Londýn 2011. s.49 a Morgan, K.: *Keir Hardie. Radical and Socialist*, London 2010. s. 93 - 94.

se k radikální liberální tradici, jejíž hlavním rysem je pokrok a modernisace. Labouristé se tak začali prezentovat po vzoru londýnských Fabiánů jako pokrokoví liberálové, zatímco pokrokoví Fabiáni jako Webbové spolupracovali s pokrokovými konzervativci jako byl Arthur Balfour.

Na tuto strategii slyšely i anglické odbory, které daly jako první impuls k založení vlastní Labouristické strany. Je jen symptomatické, že se sice jmenovala podobně jako ta založená Championem a Hardiem, ale z jejího názvu vypadlo slovo nezávislá. Lib - lab koalice měla pokračovat na jiném základě. Provázely ji finanční skandály, Hardieho poslanecká neprofesionalita a také fakt, že Konzervativci i Liberálové v této době akceptovaly většinu programových návrh, které nová socialistická strana prosazovala. Když si pak dělníci porovnali např. Chamberlaina s jeho dlouhou historií boje za dělnickou otázku s Hardiem z kterého si dělaly noviny legraci kvůli jeho neschopnosti správně oslovit kolegy poslance či se správně obléknout na jednání sněmovny, pak měli jasno. Jejich zájmy lépe hájili Unionisté jejichž pokrokovost a militantní imperialismus přitahoval široké masy obyvatel mnohem více než puritánský agitátor.

2.9. Změna v odborech

Na konci osmdesátých a devadesátých let probíhalo sjednocování odborů s cílem dosáhnout lepší vyjednávací pozice vůči zaměstnavatelům a státu. Podobně jako Will Thorne v oblasti zaměstnanců v plynárenství bojoval za snížení pracovní doby z 18 hodin na osm, tak se sjednocovaly odbory i podle regionální příslušnosti. V březnu 1897 vznikl Skotský odborový svaz plný Hardieho bývalých kolegů a přátel.

Zaměstnavatelé reagovali také. V roce 1893 byla založena Národní asociace pro svobodnou práci (*National Free Labour Association*), která měla zásobovat oblasti postižené stávkou pracovní silou. Byla sice neúspěšnou, ale první vlašťovkou. V roce 1897-8 byla ale založena Federace zaměstnavatelů ve strojírenství, která efektivně prorazila stávku Společnosti sloučených strojníků (*Amalgamated Society of Engineers*). Zaměstnavatelé měli obavy z Německé a Americké konkurence a pod jejím tlakem se snažili snižovat fixní náklady jako byly mzdy. Jejich konkurence ve Spojených státech neměla takové problémy s odbory a díky tomu byla v rámci politiky volného obchodu konkurenceschopnější.

Zaměstnavatelé se proto začaly s odbory soudit. Práva odborů byla upravena zákonem z roku 1871 a Konspiračním a ochranným zákonem z roku 1875. V žalobách podávaných na odbory na náhradu škody za stávky a jiné "nástroje kolektivního

vyjednávání” odbory žalovali na náhradu škody. Soudem poslední instance je v Anglii tradičně Panská sněmovna.

Odbory byly zvyklé na svoje právo na stávkovou hlídku, kterou bránili zahájení práce v podniku, dokud spor neskončil. V rozsudku *Lyons versus Wilkins*, *Bailey versus Pye*, soudce svým rozsudkem omezil právo na stávkové hlídkování do takové míry, že zabránil odborům v jeho výkonu. Rozsudek zakazoval odborům zastrašovat nezaměstnané, kteří byli ochotní jít pracovat během stávky a zabraňovat jim v práci. To vyvolalo nejen velkou mediální pozornost, ale také interpelace v parlamentu, kde se na stranu odborářů stavěli Radikální liberálové a Unionisté. Charles Dilke interpeloval ministra vnitra, zda stát plánuje legislativní opatření, kterým by tuto praxe opět povolil. A ministr vnitra mu v rámci politické taktiky staré jak demokracie sdělil, že dosud nejsou k rozsudku všechny informace a pokud budou, pak se nebrání je všechny “otevřeně” probrat.⁴⁷⁶ Jinými slovy: vláda novou legislativu neplánuje. Soudy pokračovaly v rozsudcích, které oklešťovaly práva odborů nezakotvená legislativou, ale mlčky respektovaná státem a zaměstnavateli. Opozice se ve sněmovně vzmohla pouze na drobné interpelace a odborů se nikdo nezastal.

Vedení Nezávislé labouristické strany vidělo v tomto vývoji příležitost. Hardie nejprve infiltroval Kongres skotských odborů a k velkému rozezlení části delegátů zde ve spolupráci s částí vedení prosadil rezoluci podporující jeho stranu jako politické křídlo skotských odborů.⁴⁷⁷ Nezávislý labouristé podobným způsobem působili na menší odbory, které neměly zastání u Liberálů či Unionistů. Klíčový návrh, ale předneslo Sjedenčené odborové společenství železničního služebnictva (*Amalganated Society of Railway Servants*) a to na pravidelném kongresu odborových organizací v září 1899. Tato organizace navrhovala, aby byla svolána speciální konference odborů, družstevních organizací a socialistických spolků, která vytvořila plány na zastoupení odborů ve sněmovně. Tento návrh byl vytvořen ve spolupráci s vedoucími představitelů Nezávislé labouristické strany.

Proti návrhu se vyslovily dva největší odborové svazy: hornické a textilní odbory, které měly tradiční zastoupení svých lídrů na kandidátkách liberálů. Rezoluce ale prošla a to 546 tisíci hlasy pro a 434 tisíci hlasy proti. Třetina členů v hlasování zdržela. Hlavní podporu měl návrh u nových odborových hnutí, které doufaly, že by jim mohla parlamentní strana pomoci v budoucí existenci.⁴⁷⁸

⁴⁷⁶ "LYONS v. WILKINS" (HIGH COURT OF JUSTICE.) HC Deb 13 April 1896 vol 39 cc733-5. Zdroj: <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1896/apr/13/lyons-v-wilkins-high-court-of-justice>

⁴⁷⁷ Morgan, K.: *Keir Hardie. Radical and Socialist*, London 2010, s. 97 - 99.

⁴⁷⁸ Reid, J.; Pelling, H.: *A short History of the Labour Party*, London 2005, s. 7.

Na konci února roku 1900 se tak sešli delegáti “odborů, družstev a socialistických spolků” a založili společně Výbor k prosazování a koordinaci plánů pro volby. Podobné kroky ale odbory již udělaly a to v roce 1869 založením *Labour Representation League* či založením *Labour Electoral Committee* v roce 1886, které stálo za vznikem Nezávislé labouristické strany. Rozdíl byl ale tentokrát v tom, že odbory se zavázaly novou stranu financovat poplatkem deset šilinků na tisíc členů. Financování bylo tak mizivé, že byl problém sehnat někoho, kdo byl ochoten převzít vedení vytvořeného koordinačního výboru, a tak nebyl pro Nezávislou labouristickou stranu problém protlačit svého kandidáta Ramsaye MacDonalda. Hlavní odborové centrály se nového podniku odmítly zúčastnit, a tak v něm byly zastoupeny pouze malé odbory jako železniční služebnictvo a tiskaři (trpící technologickým vývojem). Tyto dvě organizace měly více jak třetinu členů na konci prvního roku fungování útvaru, který je dnes považován za první kroky Labouristické strany, která vznikala nepovšimnuta ve stínu národního nadšení pro búrskou válku. Komise pro zastoupení pracovní síly (Budoucí labouristická strana) neměla žádný program kromě získání křesel ve sněmovně. V jejím vedení měla dva hlasy Nezávislá labouristická strana, dva Sociálně demokratická federace a jeden Fabiáni. Federace se po roce fungování stáhla, poté co zjistila, že je orgán pod vlivem labouristů. Fabiáni reprezentovaní Peasem byli také proti vzniku nové strany a prosazovali spíše svoji politiku infiltrace stávajících politických subjektů. Pease tak podle vlastních slov sice docházel na jednání Výboru, ale ten mimo oblast zájmu jeho kolegů z Fabiánské společnosti.⁴⁷⁹ Je paradoxem, že v okamžiku, kdy odbory a Nezávislá labouristická strana přijaly stejnou taktiku jako Fabiáni v Londýně, tak o ně Fabiáni ztratili zájem. Jejich cílem bylo vždy intervenovat u vládnoucí strany bez ohledu na to, která to byla.

Komise nepřijala žádný návrh programu, ani nestanovila mantinely pro spolupráci. Byla tak spíše mocenskou platformou odborů a aktivistů než politickou stranou. Keir Hardie a jeho kolegové nepodlehli imperiálnímu militarismu a společně s liberální poslancem Davidem Lloydem Georgem se stali kritiky búrské války. Keir Hardie opět neúspěšně kandidoval v doplňkových volbách roce 1900 a to dokonce ve svou volebních okrscích naráz. Tentokrát s podporou kakaového magnáta George Cadburyho, který poskytl na vedení kampaně šek na 150 liber a liberální noviny popisovaly Hardieho kandidaturu jako

⁴⁷⁹ Pease, E.R.: *The History of the Fabian Society*, New York 1916, s. 150 - 151.

“hlavního šampióna liberalismu.”⁴⁸⁰ Nová koalice s liberály mu pomohla k lepšímu výsledku, ale i tak pohořel.

Šest měsíců po založení Komise na prosazení labouristického zastoupení ve sněmovně následovaly volby. Jejich hlavním tématem byla búrská válka, tj. “khaki volby.” Válka znamenala rozkol ve Fabiánské společnosti. Fabiáni odmítli odpor k militantnímu lidovému imperialismu. Mnoho jejich členů jako například Ramsay MacDonald proto opustilo jejich řady.⁴⁸¹ G. B. Shaw následně publikoval trakt Fabiáni a Impérium ve kterém obhajoval imperialismus jako politiku zodpovědnosti vůči nerozvinuté Asii a Africe.⁴⁸² Válka a postoj k ní byla hlavním tématem veřejných debat, nikoli pracovní doba dělníků. O marginální roli nově vzniklé komise svědčí i fakt, že 15 kandidátům, které podporovala vytiskla letáky a přispěla jim na kampaň 33 librami. Kampaň byla zcela financována jednotlivými odborovými sdruženími a Liberály. Hardie se stal znovu poslancem a opět vlastně jen díky šťastné shodě okolností. Horníci ve Walesu, kde kandidoval byli nepřátelsky naladěni vůči Búrské válce a rezonoval v nich pacifismus Henry Richarda a také kalvinismus, který z nich dělal bratry ve víře s Búry.

Liberálové zde byli rozděleni mezi dva kandidáty z nich jeden byl pro a druhý proti válce. D. A. Thomas místní bohatý vlastník dolů a liberální kandidát, tak postavil proti svému konkurentovi z Liberální strany Hardieho a společně v tomto dvoumandátovém obvodu uspěli. Zatímco poprvé se stal poslancem na londýnský West ham, tak nyní za velšský Merthyr, kam přijel poprvé v životě až kvůli volbám.⁴⁸³ Hardie se tak stal liberálním kandidátem a poslancem díky odporu k Búrské válce. Druhým poslancem s podporou výboru se stal tajemník odborů železničního služebnictva Richard Bell. Vedle těchto dvou se také vrátilo osm lib - labů z původních 12, kteří ve sněmovně zasedali před jejím rozpuštěním. Nutno dodat, že Bell byl mnohem loajálnější k Liberálům od kterých očekával pomoc pro své odbory než k Výboru pro prosazení labouristických poslanců a nijak se nepodílel na dalším rozvoji nezávislé strany.

Klíčovým pro budoucnost nové Komise tak byl až rozsudek Panské sněmovny v případě Taff Valeské železniční společnosti. Toto rozhodnutí reagovalo na žalobu železniční společnosti, která se dožadovala náhrady škody na základě již zmíněného zákona z roku 1876. Rozsudek potvrdil předchozí rozhodnutí z případu Lyons versus Willkins v oblasti

⁴⁸⁰ Morgan, K.: *Keir Hardie. Radical and Socialist*, London 2010, s. 116 - 119.

⁴⁸¹ Pease, E.R.: *The History of the Fabian Society*, New York 1916, s. 120 - 139.

⁴⁸² Shaw, G. B.: *Fabians and Empire*, London 1900. Zdroj:

<https://archive.org/details/fabianismempire00shawuoft>

⁴⁸³ Morgan, K.: *Keir Hardie. Radical and Socialist*, London 2010, s. 117 - 118.

stávkového hlídkování a navíc rozhodl, že odbory jsou právně a finančně odpovědné za chování svých členů a železniční společnost vysoudila na Sjdnocených odborech železničního služebnictva sumu 23 tisíc liber. To znamenalo likvidaci nejenom odborů, ale také všech spolků a družstev, která měla do budoucna platit za právní provinění svých členů.⁴⁸⁴ Ačkoli Liberální strana podporovala odbory, tak ty se nyní začaly cítit skutečně pod tlakem.⁴⁸⁵ Zlom přišel půl roku po rozsudku, kdy se ke Komisi přidaly Odbory strojníků a textilní odbory, které byly druhé největší v zemi. Horníci ale i nadále podporovali lib - lab kandidatury.

V Newcastlu roce 1903 došlo k navýšení počtu členů, ale také příspěvku na placení poslanců a kampaní. Z deseti šilinků na tisíc členů příspěvek vzrostl na pět liber. Současně bylo přijato usnesení, že kandidáti na poslance se musí "striktně zdržet se ztotožňováním se zájmy jakékoli sekce liberální či konzervativní strany."⁴⁸⁶ Novým pokladníkem se stal Arthur Henderson, který byl do té doby profesionálním volebním manažerem placeným Liberální organizací. Henderson byl agentem sira Edwarda Pease, který v roce 1903 zemřel. Jeho agent Henderson se rozhodl dobýt okrsek s podporou Komise a uspěl, když porazil Liberálního i Konzervativního kandidáta a v létě 1903 stal poslancem. Tématem doplňovacích voleb byl svobodný obchod Henderson bojoval za jeho udržení proti Liberálovi, který byl pro imperiální tarif. Zvítězil tak jako Liberál většinou 44 hlasů. Henderson byl následně do první světové války hlavním volebním manažerem nové strany a předsedou poslaneckého klubu (whipem) s přestávkami do konce dvacátých let.⁴⁸⁷ Ramsay MacDonald se dostal do sněmovny v roce 1906.

Profesionalizace politických kampaní přivedená do Anglie Chamberlainem dorazila i do nové Komise na prosazení labouristických poslanců. Právě až nyní v Newcastlu, kde přijala Liberální strana svůj socialistický program v roce 1892, došlo ke vzniku nezávislé Labour Party. Výsledky se dostavily rychle. Členství vzrostlo z 376 tisíc členů v roce 1900 na 861 tisíc v roce 1903 a na 921 tisíc o další tři roky později. Členy také bylo 158 odborových svazů a 73 obchodních rad společně s 16 tisíci členy socialistických spolků.⁴⁸⁸ Důsledkem soudních rozhodnutí Panské sněmovny a neustálých liberálních schizmat, a tím neschopnosti vyhrát volby se stal úspěšný start stavovské strany ve které se slovo socialismus explicitně nezmiňovalo.

⁴⁸⁴ Cole, G. D. H.: *Short History of the British Working Class Movement: 1900 - 1937*, London 2002, s. 31.

⁴⁸⁵ Searle, G. R.: *The Liberal Party. Triumph and Disintegration*, London 1992, s. 71.

⁴⁸⁶ Reid, J.; Pelling, H.: *A short History of the Labour Party*, London 2005, s.11.

⁴⁸⁷ Wrigley, Ch.: *Arthur Henderson*. IN: Clarke, Ch.; Toby, J.(ed.): *British Labour Leaders*, London 2015. s. 87 - 98.

⁴⁸⁸ Pugh, M.: *Speak for Britain. A New History of Labour Party*, London 2011, s. 62.

Henderson a MacDonald také vyřešili problém s neloajalitou poslanců, kterou si již několikrát zakusili a díky vybraným členským příspěvkům ve výši tři tisíce liber ročně schválili plat pro poslance 200 liber ročně vyplácený stranickou centrálou. Každý člen také ročně platil na provoz strany jedno penny. MacDonald byl jmenován tajemníkem strany i díky tomu, že byl ochoten funkci vykonávat zdarma. Jeho manželka Margaret zdědila více než pět tisíc liber s ročním příjmem 460 liber. Komise se tak pravidelně scházela u MacDonaldů doma.⁴⁸⁹ Od roku 1904 ale i on získal plat 150 liber ročně.

Labouristické komisi se začalo dařit v jednotlivých doplňovacích volbách. Když uspěla ve třech za sebou, tak došlo k tajným jednáním mezi Ramsayem MacDonaldem a Herbertem Gladstonem, hlavním whipem a volebním manažerem liberálů. Jednání začala v lednu 1903 a kromě MacDonalda o nich věděl pouze Keir Hardie, ale až poté co bylo vše dohodnuto.⁴⁹⁰ MacDonalda přesvědčil o nutnosti paktu fakt, že kandidáti labouristické komise uspěli všude tam kde nekandidovali proti sobě s liberály, kdežto v dalších třech doplňovacích volbách jejich konkurence naopak přivedla do sněmovny konzervativce. Byl to MacDonald kdo oslovil Herberta Gladstona.

MacDonald jednal s Gladstonovým tajemníkem, který se stal velkým advokátem nadhozené příležitosti, a tak se nebál svého šéfa do paktu tlačit vidinou milionů hlasů. "Labouristická komise pro zastoupení může bezprostředně ovlivnit hlasy milionu mužů... především mužů, kteří až dosud volili Liberální stranu."⁴⁹¹ Dohoda mezi oběma muži byla jednoduchá: hlasy za peníze. Po toryovském zlatu, měla být kampaň placena liberálními librami. Gladstone později tvrdil, že spojenectví stálo liberály a jejich podporovatele 100 tisíc liber.⁴⁹² Důsledkem byl Gladstonův tlak na stažení liberálních kandidátů v některých okrscích a stejný tlak na straně MacDonalda na své "kolegy." Díky lepší organizovanosti Liberální strany měl Gladstone více úspěchů, zatímco MacDonald měl jen málo nástrojů, jak zabránit kandidaturám v mnoha okrscích nezávislým skupinám.

Gladstone Komisi viděl jako levicové křídlo Liberální strany, nikoli jako novou stranu. Podobně uzavřel před volbami v roce 1906 ještě jeden volební pakt a to v souvislosti s bojem proti nové školské reformě byl připraven nechat několik volných křesel protestantským církvím ohroženým reformou jako byli Disenteři, Nonkonformisti a Metodisti.⁴⁹³

⁴⁸⁹ Marquand, D.: *Ramsay MacDonald*, London 1977, s. 51.

⁴⁹⁰ Morgan, K.: *Keir Hardie. Radical and Socialist*, London 2010, s. 132.

⁴⁹¹ Pugh, M.: *Speak for Britain. A New History of Labour Party*, London 2011. s. 64.

⁴⁹² Tamtéž, s. 64.

⁴⁹³ Bentley, M.: *Politics without democracy*. Londýn 1996. s. 231 - 233.

Důsledkem paktu s Liberály bylo postavení padesáti kandidátů na poslance z nichž 31 nemělo liberálního oponenta. Bylo zvoleno 29 labouristických poslanců a z toho 24 díky paktu. Osm poslanců bylo z Nezávislé labouristické strany a to včetně MacDonalda, Hardieho a Snowdena. Zbytek byli odboroví kandidáti a odborář Will Thorne byl současně členem Socialistické federace. Většina z nich byli Metodisti či Kongregacionalisti, pouze jeden byl marxista.

MacDonald veřejně vysvětloval, že důvodem je vzájemné pochopení liberálů a labouristů a jejich společné cíle. V osmi dvou mandátových okrscích, ale kandidoval jeden liberál a k tomu jeden labourista společně proti Konzervativcům. Je zřejmé, že tyto okrsky byly darem Liberální strany k Labouristům. Hlavním tématem voleb byla obrana volného obchodu, školská reforma (způsobená Fabiány sedícími ve vedení Komise), jihoafrická kauza čínské práce. Odboroví kandidáti získali nejvíce hlasů v historii a nastartovali svou budoucnost díky tomu, že voličům slibovala svobodný obchod. Úspěch paktu vedl až do války k diskusím, zda má pokračovat či nikoli. Byl to úspěch. Liberálové ale získali 401 poslanců a volby v roce 1906 byly především jejich drtivým vítězstvím.

3. Třetí kapitola: pokroková strana

Milan Kundera ve svém eseji *Zneuznávané dědictví Cervantesovo* mluví sice o avantgardních umělcích, ale jeho citát se dá aplikovat i na politiku. “Já také jsem kdysi považoval budoucnost za jediného kompetentního soudce našich děl a našich činů. Teprve později jsem pochopil, že flirt s budoucností je ten nejhorší konformismus, zbabělé lichocení silnějšímu. Neboť budoucnost je vždycky silnější než přítomnost. Je to ona, kdo nás bude soudit. A zcela jistě bez té nejmenší kompetence.”⁴⁹⁴

Pokrok je pocta budoucnosti a budoucnost je jeho hlavní argument a advokát. Pokud je něco pokrokové a nevyzkoušené, pak je to obhajováno dětmi a budoucností. Chamberlain považoval imperiální válku za pokrokovou a také jí tak obhajoval. Socialismus byl mnoha liberály považován za pokrokovou myšlenku a to zejména díky vlastní sebe prezentaci. Socialismus sám sebe prezentoval jako výsledek vědeckého bádání. Eugenika taktéž. Vláda, která nastoupila v roce 1906 byla vládou pokrokovou a zahájila rozsáhlý program reforem, jejichž výsledkem bylo založení moderního sociálního státu a jeho moderní armády.

⁴⁹⁴ Kundera, M.: *Zneuznávané dědictví Cervantesovo*, Brno 2005, s. 30 - 31.

Editor Manchesterského Guardianu C. P. Scott, který zaměstnával i ekonomického architekta nového liberalismu Leonarda Hobhouse tvrdil, že budoucnost bude patřit vládě liberalismus a labourismu. "... Problém je pouze v tom jak přesvědčit liberály, že se stará tradice musí rozšířit, aby získala nový rozměr sociální spravedlnosti, více opravdové rovnosti a průmyslové stejně jako politické svobody."⁴⁹⁵

Nový liberalismus se lišil od toho Chamberlainova celou filosofickou plejádou. Chamberlain mluvil o výkupném. Nové liberálové o rovnosti. V jejich pohledu bylo nutné dosáhnout maximalizace rovnosti ve společnosti. Prostředkem pro dosažení tohoto cíle měla být expanze státu, což je ale v příkrém rozporu s klasickými liberálními teoriemi. Právě poslanci a reformátoři, kteří obsadili zadní lavice ve sněmovně v roce 1906 směřovali k tomuto novému liberalismu, který jak v teorii, tak v praxi bude dominovat levici svobodného světa. Hlavním hodnotou, tak přestala být pro liberály svoboda, která jim dala i své jméno, ale stala se jí spravedlnost. Spravedlnost v mnoha svých podobách, kterou zajišťuje svým přerozdělováním sociální stát a také spravedlností obhajovaná vojenská tažení.⁴⁹⁶

Posun v myšlení zaznamenal také MacDonald, který v letech 1905 až 1911 publikoval tři knihy o ideologii nové nezávislé stranu odborů a pracujících. Nejprve to byl Socialismus a společnost⁴⁹⁷, následně Socialismus a vláda⁴⁹⁸ a nakonec Socialistické hnutí⁴⁹⁹.

Motivem pro jeho knihy byl fakt, že program labouristů se nelišil od programu liberálů. MacDonald obhajoval svůj postup z mnoha pozic, bránil evolucionismus, argumentoval historickými variantami a špatným výsledkem radikálního postupu. Byl současně radikálem pro odbory, evolucionistou pro liberály a socialistou pro aktivisty.

3.1. Pokroková strana a její celostátní reformy

Po Balfourově rezignaci jmenoval Campbell - Bannerman novou vládu ve které byli tři budoucí premiéři: David Lloyd George (Prezident Výboru pro obchod), Herbert Asquith (Kancleř pokladu) a Winston Churchill (náměstek na Úřadu pro kolonie). V kampani liberálové slibovali zrušit mnoho opatření předchozí vlády od školské reformy po napravení rozsudku v oblasti stávkových hlídek, byli proti celní reformě, vysokým výdajům na armádu

⁴⁹⁵ Clarke, P.; Clarke, P. F.: *Liberals and Social Democrats*, Cambridge 1978, s. 63.

⁴⁹⁶ Kis, J.: *Současná politická filosofie*, Praha 1997.

⁴⁹⁷ MacDonald, R.: *Socialism and Society*, London 1908. Zdroj:

<https://archive.org/details/socialismsociety00macdrich>

⁴⁹⁸ MacDonald, R.: *Socialism and Government*, London 1909. Zdroj:

<https://archive.org/details/socialismgovernment02macd>

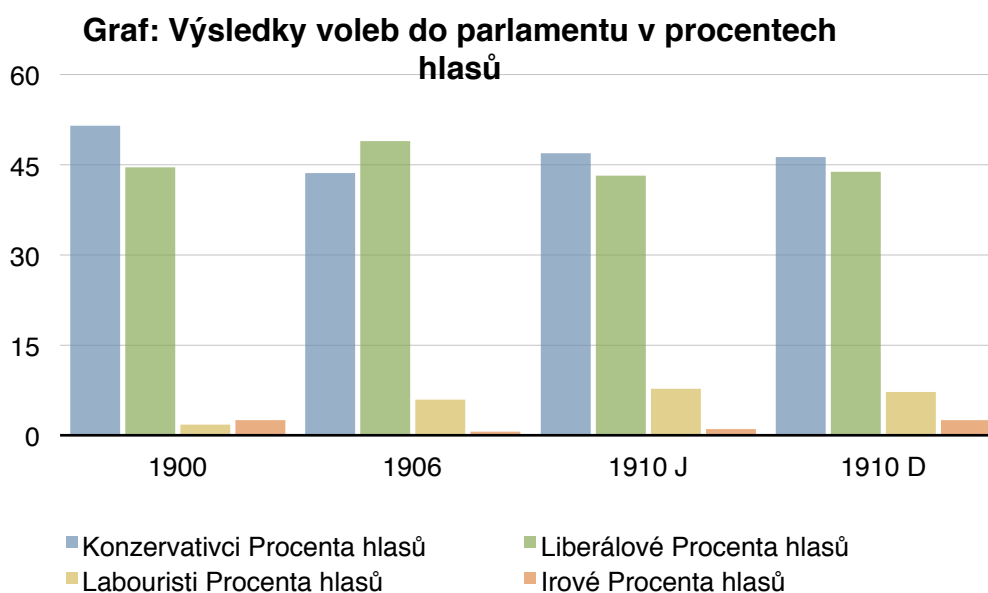
⁴⁹⁹ MacDonald, R.: *Socialist Movement*, London 1911. Zdroj:

<https://archive.org/details/socialistmoveme01macdgoog>

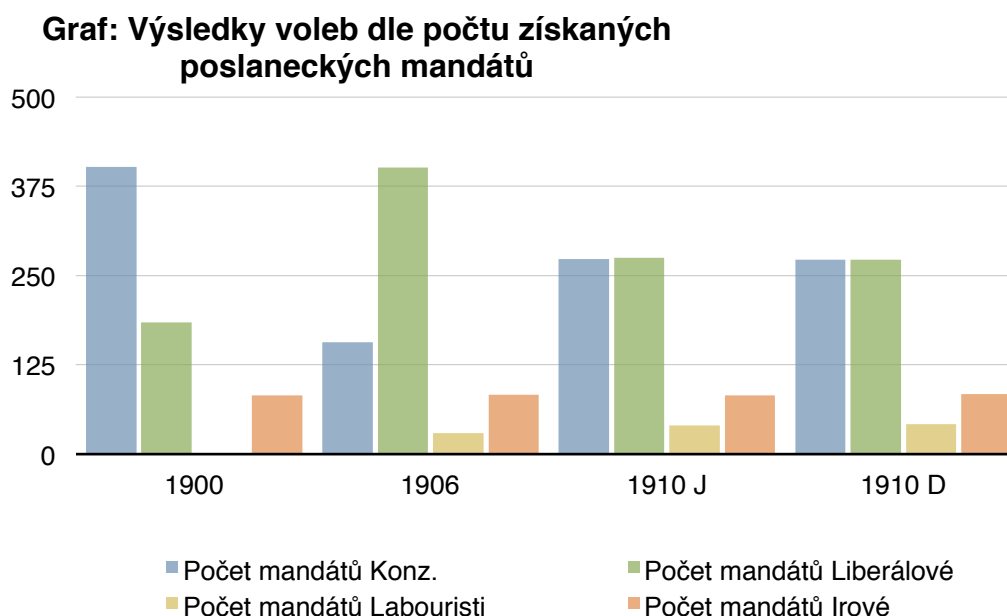
či zotročování čínských dělníků na jihu Afriky. Především ale zlomili dogma své politiky od roku 1885 a slíbili, že neohrozí Unii udělením samovlády Irsku jako reakci na Balfourovo předvolební tvrzení, že hlas pro Liberály je hlasem proti Unii.

Díky unii s Labouristickým výborem si liberálové zajistili ve volbách, že jejich levicové béčko nastoupí vedle nich. To jim pomohlo získat asi deset procent voličů, podobně si zavázali hlasy protestantských sekt.

Pozitivní program, ale neexistoval. Chamberlain pokračoval ve svém tažení za ovládnutí Konzervativní strany a útočil na vládu zleva. Nabízel důchodovou reformu, peníze na armádu i vymoženosti sociálního státu výměnou za zavedení imperiálních cel a preferencí. Pokračoval v kampani s heslem Tarifní reforma znamená práci pro všechny. Hlavním tématem Konzervativců, tak byla sociální otázka. Konzervativci se stali pokrokovými radikály.

Zdroj: Pugh, M.: *State and Society*, table 8.1. "General election results 1900-1910", London 2012, s. 137.

Zdroj: Pugh, M.: *State and Society*, table 8.1. “General election results 1900-1910”, London 2012.

Premiér zvedl hozenou rukavici a předložil do sněmovny zákon o obchodních sporech (*Trade dispute act*), kterým dal odborům právní základ pro jejich stávky a blokování majetku zaměstnavatele. Odbory tak přestaly být odpovědné za hlídkování a škody, které stávkou způsobily majitelům podniků. I když toto byla běžná praxe před soudními rozsudky Panské sněmovny, tak se jednalo o první prolomení zásady anglického zákonodárství ve kterém měly obě smluvní strany stejná práva. Hlídkování se tak stalo legální i přesto, že bránilo některým zaměstnancům jít do práce a zaměstnavatelům se s nimi na tom dohodnout. Opatření znamenalo jejich právní posílení odborů a současně navyšování vlivu a členství. Zákon dal odborům imunitu a pohřbil tak anglickou zásadu rovnosti před zákonem. Herbert Asquith a další liberálové měli sice pochybnosti, ale premiér prosadil dodatky k zákonu, které navrhli labourističtí odboráři ve spolupráci s mluvčím liberálních Radikálů Charlesem Dilkem v rámci udržení aliance.⁵⁰⁰

Schválení zákona mělo velký vliv na budoucnost a vznik Labouristické strany. Odborové fondy vyčleněné na placení škod způsobených vlastníky stávkami a hlídkami odbory nyní přesměřovaly k financování vlastní strany a jejich poslanců. Z jejich pohledu se navíc ukázalo, že postup ražený Nezávislou labouristickou stranou vedl k pozitivnímu výsledku. Vláda sice zákona navrhla, ale nebýt odborářů ve sněmovně a jejich aliance s radikály a Iry, tak by nikdy nedosáhli svého. Vliv odborů na Výbor ale vedl k deziluzi

⁵⁰⁰ Trade Disputes Bill. HC Deb 02 May 1906 vol 156 cc577-8. Zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1906/may/02/trade-disputes-bill#S4V0156P0_19060502_HOC_211

pravověrných socialistů z Nezávislé labouristické strany a skončil tím, že Ramsay MacDonald přestal chodit na její zasedání. Lib - lab aliance vyžadovala kompromisy na obou stranách a labouristé museli slevit ze svého socialistického programu.

Keir Hardie a další na premiéra tlačili v parlamentních debatách a opakovaně se ptali, kdy už bude navržen zákon o odborech.⁵⁰¹ Když se tak stalo, tak přední konzervativec Robert Cecil na výboru navrhoval dodatek, který měl zabránit zneužití nové imunity před právem ze strany odborů, ale při projednávání ve výboru byl odmítnut většinou jednoho hlasu.⁵⁰² Jinak ani Konzervativní strana, která byla pod tlakem Liberální unionistů momentálně na levém křídle politického spektra proti zákonu neprotestovala.

Vládní návrh byl mnohem méně razantní než ten, který společně připravili Hardie a Dilke. Dilke pro něj získal ještě podporu Irských nacionalistů. Byl to především zkušený odborář David Shackelton, kdo dohodl koalici a připravil text zákona.⁵⁰³

Podobně čelil premiér neustálým otázkám poslancům na přijetí zákona o nezaměstnanosti či novely školského zákona. Hlavním proponentem těchto dotazů byl Keir Hardie, který opět využíval sněmovny jako své tribuny. Z mnoha premiérových vyhýbavých odpovědí je zřejmé, že nebyl tvůrcem hry, ale reagoval na tlak poslanecké sněmovny.⁵⁰⁴

Hardie v této době bojoval o to, aby se stal lídrem nové koalice odborů, spolků a Nezávislé labouristické strany, ale zejména odboráři o něm měli pochybnosti. A ještě větší pochybnosti o něm měl Ramsay MacDonald, který považoval celkem správně volební úspěch za svůj. Hardie ale nakonec uspěl a stal se lídrem strany ve sněmovně.⁵⁰⁵ Jeho rok a půl dlouhé vedení strany, ale bylo naplněno především agitací. Ač byli labouristé součástí liberální koalice, tak Hardie tlačil ve sněmovně premiéra, jako kdyby byl opoziční poslanec. Henderson, Snowden i MacDonald viděli, že je neschopen parlamentní práce, vyjednávání a nemůže překročit svůj stín puritánského agitátora.⁵⁰⁶

Zákon vděčil za svou finální podobu odborářům zvoleným na kandidátce labouristů, liberálním radikálům v čele s Dilkem a irským nacionalistům se kterými tyto pokrokové skupiny uzavřeli dohodu o vzájemné podpoře svých návrhů.

⁵⁰¹ The Education Bill. HC Deb 16 May 1906 vol 157 cc496-.
http://hansard.millbanksystems.com/commons/1906/may/16/the-education-bill#S4V0157P0_19060516_HOC_225

⁵⁰² TRADE DISPUTES BLLL. HC Deb 27 July 1906 vol 162 cc159-166 Considered in Committee.

⁵⁰³ Martin, R. M.: *The Lancashire Giant: David Shackelton, Labour leader and Civil Servant*, Liverpool 2000. s. 71 - 73.

⁵⁰⁴ The Unemployed Bill. HC Deb 19 June 1906 vol 159 c58. Zdroj:
http://hansard.millbanksystems.com/commons/1906/jun/19/the-unemployed-bill#S4V0159P0_19060619_HOC_199

⁵⁰⁵ Morgan, K.: *Keir Hardie. Radical and Socialist*, London 2010, s. 154-156.

⁵⁰⁶ Snowden, P.: *An Autobiography*, London 1935, 156-157.

Vláda pod podobným tlakem sněmovny připravila reformu školského zákona z pera Arthura Balfoura, který ale odmítla Panská sněmovna disponující efektivním vetem. Podobně odmítla Horní komora i v roce 1906 imigrační zákon z pera liberálních unionistů. Podobně dopadl zákon o mnohohlasném volení. Praxe ve které například členové univerzit volili v okrsku Univerzity a následně ještě v domácím okrsku byla považována za volební nerovnost zejména ze strany Radikálů a labouristů. Řada movitých lidí, tak volila současně v Londýnské city, kde měla byznys i ve svém venkovském sídle.⁵⁰⁷ Campbell-Bannerman se bránil jejímu prosazení slovy, že “ho nelze považovat za “reformní zákon velké důležitosti.”⁵⁰⁸ Nakonec byl donucen k jeho prosazení ve sněmovně, Panská komora ho ale vetovala. Následně byl odložen kvůli naléhavosti válečných příprav a tato praxe byla zrušena až labouristickou vládou v roce 1948 zákonem o zastoupení lidu.

Svůj slib o nezavedení samovlády Irsku se snažila vláda mírně obejít zákonem o irských radách v roce 1907 dohnaná koalici s irskými nacionalisty. Byl to pokus rozšířit pravomoci irské samosprávy bez přijetí zákona o samovládě. Zákon musela vláda kvůli veřejným kontroverzím stáhnout.⁵⁰⁹

Dalším zákonem v oblasti sociální legislativy, který vláda prosadila během prvního roku svého fungování byl zákon o kompenzacích za pracovní úraz (*workmen compensation act*), který byl de facto novelou zákona prosazenou Chamberlainem v druhé polovině devadesátých let. Ten byl vždy novelizovaná a rozšiřován na různé skupiny zaměstnanců jako byli zahradníci, domácí služebnictvo či z něj byli novelami na začátku 20. století vylučováni malí farmáři, kteří neměli na placení nemocenské prostředky. Zákon po urgencích Keira Hardieho ve sněmovně představil ministr vnitra Herbert Gladstone. Vláda nově navrhla, aby se zákon týkal všech zaměstnavatelů s omezením jejich velikosti a vztahoval se na podnik, který měl více než pět zaměstnanců a žádné stroje. Nově do něj byly zahrnuty nemoci vzniklé v důsledku práce v průmyslu, takže rozšiřoval definici pracovního úrazu. Původní zákon z roku 1897 také vnucoval zaměstnavateli povinnosti platit za pracovní úraz zaměstnance, pokud byl tak vážný, že nemohl do práce přijít více jak dva týdny. Nyní se tato doba snižovala na týden. Zaměstnavatel měl povinnost platit svému

⁵⁰⁷ PLURAL VOTING BILL. HC Deb 14 May 1906 vol 157 cc263-301. Zdroj: <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1906/may/14/plural-voting-bill-1>

⁵⁰⁸ Plural Voting Bill. HC Deb 07 May 1906 vol 156 c1001. Zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1906/may/07/plural-voting-bill#S4V0156P0_19060507_HOC_273

⁵⁰⁹ Siltzer, F.: *The Irish Council Bill*, Page 20, 18th May 1907. The Spectator. <http://archive.thetablet.co.uk/article/18th-may-1907/20/the-irish-council-bill>

zaměstnanci v pracovní neschopnosti 50 procent jeho obvyklého příjmu. Potvrzení vydával lékař či zdravotní inspektor.⁵¹⁰

Místo toho, aby se vláda dočkala pochvaly, tak v debatě na návrh nespokojeně reagoval Charles Dilke s tím, že vláda ignoruje situaci na kontinentě a měla by zavést povinné zdravotní pojištění jako je tomu v Německu či může přijmout schéma, které má Francie. Dilke vyzval vládu, aby nepokračovala ve staré police a naopak podpořila přístup obvyklý v kontinentální Evropě.⁵¹¹ Naopak lídr opozice Joseph Chamberlain vládu podpořil a pochválil za to, že pokračuje v jeho politice. Vyjádřil také potěšení, že vláda zjistila, že jeho koncepce byla vhodná a ujistil ji, že bude se zákonem spokojena.⁵¹²

Vláda tak v prvních dvou letech svého fungování vážavě plnila sliby vůči voličům a její legislativní akci diktovala minoritní parlamentní seskupení jako byli irští nacionalisté, protestantské sekty a odboráři, kteří navíc uzavřeli spojenectví. Navíc v roce 1908 vypukla hospodářská krize, která zvýšila nezaměstnanost i mezi odboráři na osm procent. Vláda prohrála patery doplňovací volby. Troje s opozicí, která na ní útočila z pozice cla za práci a dvě připadla labouristům.⁵¹³ Jednalo se o nejvyšší číslo od roku 1886, kdy se odmítnutí samovlády Irsku spojilo s vysokou nezaměstnaností a vedlo k první velké levicové vlně v zemi. Vláda tak první dva roky své existence doplácela na ohromující vítězství a byla v moci skupin, které se pod hlavičkou Liberální strany dostaly do sněmovny. Současně byla bezmocná v tváři tvář Panské sněmovně, která odmítala její klíčové zákony. Frustrace poslanců a neschopnost vlády přijít s pozitivním programem tváří v tvář ekonomickou krizi vedla k pádu premiéra. Toho v křesle vystřídal limp Asquith, jeho pozici převzal mladý David Lloyd George a na jeho místo se zase usadil Winston Churchill.

Lloyd George se jako předseda Výboru pro obchod jevil jako nejschopnější ministr Campbell-Bannermanovy vlády. Podobně jako Chamberlain i on modernizoval zákony na ochranu patentu a námořní dopravy. V roce 1907 vyjednával s odbory a odvrátil stávkou na železnici a rok později v docích. Na základě doporučení Královské komise také vyvlastnil Londýnský přístav od desítek soukromých subjektů a vytvořil jeden úřad dohlížejících na jeho provoz přesně tak jak to ve svém předvolebním programu z roku 1892 navrhoval Sidney Webb. Znárodnění Londýnského přístavu bylo první velkým krokem, který stát podnikl na své cestě k vlastnictví mnoha společností ve 20. století. Důvodem nebyl

⁵¹⁰ Úvodní řeč Herberta Gladstona. WORKMEN'S COMPENSATION BILL. HC Deb 26 March 1906 vol 154 cc 886-896.

⁵¹¹ WORKMEN'S COMPENSATION BILL. HC Deb 26 March 1906 vol 154 cc 907-909.

⁵¹² WORKMEN'S COMPENSATION BILL. HC Deb 26 March 1906 vol 154 cc 928 - 933.

⁵¹³ Searle, G. R.: *The Liberal Party. Triumph and Disintegration, 1886 - 1929*, London 1992, s. 81 - 82.

socialismus, ale nutný pokrok a racionalizace. Výtlač lodí každý rok rostl a přístav proto potřeboval dle argumentů příznivců státní kontroly jednoho vlastníka. V očekávání znárodnění vlastníci přístavu ukončili již v roce 1902 investice a zvýšily poplatky a státu pak trvalo dalších deset let než ho obnovil.⁵¹⁴ Nový premiér Asquith ho vzhledem k popularitě a jeho schopnostem obsadil na klíčovém ministerstvu financí.

Lloyd George a Churchill se stali hnacím motorem nové vlády. Jejich odpověď na tlak opozice a labouristů byla dvojí: za prvé bylo potřeba obnovit staré radikální heslo ražené v sedmdesátých letech Josephem Chamberlainem "*Peer versus People*," tedy Panstvo proti Lidu. Na Chamberlaina chtěli navázat také v oblasti sociální legislativy a pokračovat v jím připravených reformách. Churchill a David Lloyd George se stali dědici Chamberlainova politického odkazu. Strategie jejich politického marketingu naplnila oba hlavní atributy politické kampaně, strach a naději.

Strach respektive nepřítel byl v jejich politickém krédu aristokracie a naději představovala sociální a modernizační reforma. Od Chamberlaina v sedmdesátých a osmdesátých letech se tak nelišili téměř v ničem. Lloyd George zvedl Chamberlainův neautorizovaný program, který přestal být dominantní v jeho politickém krédu kvůli Irsku. Liberální strana tak zareagovala na kritiku opozice, že neví co dělat programem politického a sociálního radikalismu. To bylo umožněno především Chamberlainovým ukončením aktivní politické kariéry kvůli zdravotnímu stavu.

Nejlépe nové krédo liberalismu vyjádřil Winston Churchill už v říjnu 1906. "Postupnými kroky, stabilním úsilím každý den, každý rok, liberalismus získává tisíce stovky a tisíce na stranu pokroku a populárních demokratických reforem, které by militantní socialismus jinak vehnal do náruče Toryovské reakce." a ve svém projevu pokračoval "svět se mění k čím dál větší rovnosti ... není nutné vést diskuse o filosofických rozdílech mezi liberalismem a socialismem. Jako není možné stanovit pevnou dělicí čáru mezi individualismem a kolektivismem. .. tuhle chybu dělají socialisté. My ji nedělejme. Člověk je současně individualistou i kolektivistou." V tomto projevu si Churchill dále posteskl, že železnice nebyly stále ještě znárodněny. "...každý v této hale, kdo patří k Pokrokové straně souhlasí s tím, že stát se čím dál více začít zabývat péčí o nemocné, staré a především o děti."⁵¹⁵

⁵¹⁴ Ball, M.; Sunderland, D.T.: *An Economic History of London 1800 - 1914*, London 2001, s. 223.

⁵¹⁵ Churchill, W. S.: *Liberalism and the Social Problem. Liberalism and Socialism*, St. Andrews Hall, Glasgow, říjen 1906. s. 42 - 44.

V roce 1908 se Churchill skrze Beatrice Webbovou seznámil s Wiliamem Beveridgem. O rok dříve začal jako jeho poradce na Výboru pro obchod pracovat David Shackelton, schopný odborář, který prosadil ve sněmovně novou podobu odborového zákona. Shackelton následně učinil ohromnou kariéru. V roce 1908 to byl on, kdo stál za vytvořením schématu burzy práce (*Labour-exchanges schemes*), v české ekvivalentu jde o úřady práce. V roce 1910 se stal poradcem na ministerstvu vnitra a o rok později komisařem Komise pro národní zdravotní pojištění odkud se v roce 1916 přesunul do vedení ministerstva práce. Tato strategie prolínání labouristů a liberálů upevňovala nejen jejich vzájemné vazby, ale také jejich potkávání se na pomezí individualismu a kolektivismu, jak to hezky vystihl Churchill.

Londýnská koalice Fabiánů, odborářů a Liberálů dostala svůj odraz v celostátní politice, což je scénář, který se bude ještě jednou opakovat ve třicátých respektive poválečných letech. Pokroková strana Londýna se stala možná nevědomky vzorem nového konsensu anglické politiky.

3.2. Roky diskusí a pak Německo..

V roce 1905 se sblížili bratři Balfourové s manželi Webbovými během přípravy a prosazování nové školské reformy. Večer 28. listopadu 1905 se konzervativní premiér Arthur Balfour zúčastnil večere pořádané Webbovými v jejich domě na *Grosvenor Road*. Po večeři doprovodil premiér Beatrice Webbovou v kočáru, který Beatrice zdědila po svém příteli a učiteli Herbertu Spencerovi, do královského divadla, kde společně shlédli novou hru G. B. Shawa. Na cestě tam Balfour poznamenal k Beatrice. “George Hamilton není takový blázen jak vypadá,” aby rozptýlil její pochybnosti ohledně předsedy komise, kterou ustanovil jako nástroj nejen předvolebního boje s liberály.⁵¹⁶

Balfour se odpoledne před večeří rozhodl, že rezignuje na svůj post premiéra a do komise, kterou chtěl vzdát hold budoucnosti nechtěl jmenovat žádné politiky. Balfour byl toryovský demokrat a s Chamberlainem před volbami měli sice neshody, ale oba byli pokrokovými politiky, kteří se zejména před volbami prezentovali opatřeními na podporu chudších vrstev společnosti. Toryové nejen v koalici s Liberálními unionisty - radikály se mohli chlubit prosazením množství sociální legislativy a nijak nezůstávali za svojí liberální konkurencí pozadu.

⁵¹⁶ Drake, B.; Cole, M. (ed.): *Beatrice Webb Diary. Our Partnership*. London 1948, s. 313 - 314.

Gerald Balfour jako nový předseda Výboru pro místní samosprávu čelil tlakům i od Charitní organizace na modernizaci chudinských zákonů.⁵¹⁷ Týden před výše popsanou večeří pozval Gerald Balfour Betrice Webbovou, aby se jako odbornice na sociální problematiku stala členskou této komise společně se svým bratrancem Charlesem Boothem a například Helen Bosanquetovou. Komise měla 17 členů, které vybrali bratři Balfourové pod vedením zkušeného konzervativního úředníka lorda George Hamiltona, velkého obdivovatele prince Bismarcka a současně člena Charitní organizace. Kromě toho byl od roku 1894 předsedou Londýnského školského výboru a vnitřně se cítil být “toryovským paternalistou” a svůj odchod z politiky a penzi mu velmi tíživě zpestřilo předsednictví této odbornické komise v níž ho držela víra, že Anglie může dohnat Německo, když okopíruje jeho systém a nemusí kvůli tomu zavádět cla.⁵¹⁸ I další členové komise byli významní státní úředníci. Největší skupinou po úřednících, která měla hlavní slovo v komisi bylo šest členů Charitní organizace. Octavia Hillová, Helen Bosanquetová, Loch a dva Barnettovi studenti.⁵¹⁹

Výsledkem pětiletého průzkumu komise byly dvě zprávy: oficiální a minoritní, kterou vydali Webbovi. Zpráva majority zjistila, že příčinou chudoby jsou morální faktory, chudinské zákony by měly zůstat, tak jak jsou a pouze by se měla snížit podpora a zdravá chudina by se měla odradit od hledání pomoci ve smíšených chudobincích. Pro majoritní zprávu byla klíčová role charity a místní samosprávy.

Beatrice Webbová ve své minoritní zprávě na které vedle jejího manžela spolupracoval jako badatel také William Beveridge, zdůraznila odpovědnost státu za sociální programy. Navrhla, aby byly současné pravomoci Chudinských komisí rozděleny na místní samosprávu s celostátní kontrolou. Tak by vzniklo pět celostátních úřadů s odpovědností za zdravotnictví, školství, mentálně postižené, starobní penze a tělesně postižené místo současných charitních organizací, které se o ně staraly. Velkou revolucí byly návrhy, aby se o práceschopné nezaměstnané postaralo nově zřízené Ministerstvo práce. O nezaměstnané by tak pečoval nový centralizovaný státní orgán, který by jim vyplácel dávky v nezaměstnanosti či pomáhal sehnat práci.⁵²⁰

⁵¹⁷ Bosanquet, H. D.: *Social Work in London 1869 - 1912: History of the Charity Organisation Society*, London 1914, s. 273 - 276. Zdroj: <https://archive.org/details/socialworkinlon00bosagoog>

⁵¹⁸ Hamilton, G.: *Parliamentary Reminiscences and Reflections 1885 - 1906*, London 1922, s. 328 - 331.

⁵¹⁹ McBriar, A. M.: *An Edwardian Mixed Doubles. The Bosanquets versus The Webbs*, Oxford 1987, s. 185.

⁵²⁰ Mencher, S.: *Poor Law to Poverty Programm: Economic Security Policy In Britain and the United States*, Pittsburg 1967, s. 219 - 221.

Obě tvůrčí skupiny se na sebe v roce 1909 vrhly ve vášnivé kampani. Fabiáni vydali svoji minoritní zprávu v nákladu 25 tisíc kusů a bojovali za její veřejnou podporu, ale byli zklamáni, že společnost jejich zprávu nepřijala, jak si přáli.⁵²¹

Zpráva vydaná Webbovými se pak stala základem pro reformu Nevilla Chamberlaina v druhé polovině dvacátých let, ale především pro poválečné budování sociálního státu v režii vítězné labouristické strany. Jak později přiznal William Beveridge ve své autobiografii, tak minoritní zpráva vytvořená Beatrice Webbovou se stala inspirací pro jeho zprávu z roku 1942, která se stala impulsem vznik velkého sociálního státu ve Velké Británii.⁵²² V době svého vzniku, ale zprávy nebyly více než důležitý signál pro vládu a politiky, že péče o chudé, tak jak je nastavena vyžaduje nutnou reformu.

Penze byly tak hlavní úkol, který dostal David Lloyd George od premiéra. Strategie, kterou liberálové zvolili byla chytrá. V červnu 1908 navrhl Kancelář pokladu schéma penzí připravené a schválené konzervativci, kteří jen nevěděli z čeho je financovat. Během druhé čtení se konzervativní poslanci včetně Roberta Cecila vzdali pouze na připomínky a pozměňovací návrhy, které měly rozšířit počet příjemců penze. Souboj se vedl o to, kdo zákon rozšíří, nikoli o to, kdo bude proti.⁵²³ Panská sněmovna schválila zákon bez problémů a zákon získal královský souhlas již 1. srpna, tedy dva měsíce od svého předložení. Zákon zavedl nepříspěvkové penze ve výši pět šilinků týdně pro osoby starší 70 let, sedm šilinků dostaly sezdané páry, které prokázaly, že jejich žádný další příjem nepřesahoval 10 šilinků. Jednalo se o mnohem přísnější návrh než prosazoval původně Chamberlain. Jediné co některým Konzervativcům nevyhovovalo bylo nepříspěvkovost penzí, které byly financované z daní.

V roce 1911 prosadila zákon o národním pojištění, který znamenal revoluci pro ustavení sociálního státu a byl důsledkem práce několika komisí od roku 1895. Ačkoli se na rozlousknutí problému, jak má vypadat budoucí zdravotní pojištění podílela královská komise, tak inspiraci nakonec vláda našla v Německu, kde byl roku 1908 Lloyd George na návštěvě a které zavedlo povinné zdravotní pojištění již v roce 1884. Lloyd George v Německu jednal kromě jiného o ukončení závod ve zbrojení, ale také zjistil, že povinné

⁵²¹ McBriar, A. M.: *An Edwardian Mixed Doubles. The Bosanquets versus The Webbs*, Oxford. 1987, s. 306.

⁵²² Harris, J.: *William Beveridge. A Biography*, Oxford 1977, s. 354 - 355.

⁵²³ OLD-AGE PENSIONS BILL. HC Deb 30 June 1908 vol 191 cc591-709. Zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1908/jun/30/old-age-pensions-bill-1#S4V0191P0_19080630_HOC_359

zdravotní pojištění nedělá německým zaměstnancům potíže a v tiskové zprávě vydané po svém návratu slíbil jeho zavedení i v Anglii.⁵²⁴

Nové zdravotní pojištění se týkalo všech zaměstnanců s příjmem do 160 liber ročně, kteří museli být povinně pojištěni proti nemoci. Zaměstnanec platil pojištění čtyři pence týdně, zaměstnavatel tři a stát přidal další dvě. V případě nemoci získal zaměstnanec příspěvek 10 pencí týdně a ošetření lékařem z tzv. panelu zdarma. V panelu bylo registrováno 15 tisíc lékařů, zárodek budoucího Národního zdravotního systému vytvořeného po druhé světové válce. Část zákona věnovaná nezaměstnanosti znamenala, že zaměstnanec pracující v jednom z osmi hlavních oborů postižených nezaměstnaností byl podobně financován příspěvky placenými zaměstnavatelem, zaměstnancem a státem a získával 7 pencí měsíčně v případě nezaměstnanosti a to maximálně 15 týdnů v jednom kalendářním roce.

Obecně je považován tento zákon, který byl v období po druhé světové válce významně rozšířen na všechny občany považován za dílo socialistů. Jednalo se ale o dílo pokrokových liberálů, kteří ho okopírovali od císařského Německa po jeho návštěvu Lloydem Georgem. Je paradoxní, že všechny ty desítky let diskusí přišly vniveč a Anglie se vydala cestou vyzkoušenou v Německu. Bismarckovy zákony upravené v parlamentu nebyli socialistické, ale antisocialistické a měly naopak šíření socialismu zabránit.

Je kouzelné, že opozice ze strany konzervativní Panské sněmovny přesně vystihla slabinu zákona a popisovala ho jako konfiskaci příjmů pracujících. Lloyd George se snažil veřejnost přesvědčit o prospěšnosti zákona sloganem, že získává “devět pencí za čtyři pence.”⁵²⁵ Iluze ve které žijí zaměstnanci dodnes je ta, že část placená zaměstnavatelem a státem je darem a nikoli další srážkou z jejich příjmu. Realitou však je, že v tomto systému se skládali zdraví a pracující dělníci na chudé a nemocné a to nikoli dobrovolně, ale povinně. Z Německého systému byly okopírované i pojišťovací karty, ale hlavní anglickou novinkou bylo zapojení schválených spolků, které systém spravovaly a fyzicky distribuovaly podporu. Tzv. schválené spolky mohly být pánské kluby, odbory nebo komerční pojišťovny.⁵²⁶ Tato novinka, kterou v tzv. Beveridgově zprávě prosazoval i pro poválečný sociální systém i jeho autor, neměla žádné ideologické vysvětlení. Byl to mazaný tah Lloyda George, který

⁵²⁴ Crosby, T. L.: *The Unknown David Lloyd George: A Statesman in Conflict*, London 2014, s. 86.

⁵²⁵ Banks, D.; Purdy, M.: *The Sociology and Politics of Health: A Reader*, London 2001, s. 32 - 33.

⁵²⁶ Department of Commerce and Labor. Bureau of Labor. British National Insurance Act, 1911. Washington 1912. s. 24. Zdroj:

<https://books.google.cz/books?id=N6AXAAAYAAJ&pg=PA24&dq=approved+societies&hl=cs&sa=X&ved=0ahUKEwjxcO4xbvMAhVJXBQKHQuNBV0Q6AEIQDAG#v=onepage&q=approved%20societies&f=false>

tím k zákonu připoutal odbory a spolky, tj. něco čemu dnes říkáme občanskou společnost. Současně byly parametry natolik otevřené, že jejich definici splňovaly i soukromé pojišťovny, které tak zákon také podporovaly. Vláda tak vtrhla sice do oblasti jejich podnikání, ale dala jim možnost nejen pokračovat, ale povinným schématem jim přinesla nové zákazníky. Odborům zase nové členy díky jejich nově vzniklé pravomoci. Jendou z hlavních změn přijatých v roce 1946 byl vznik centralizovaného státem řízeného systému v rámci Ministerstva pro národní pojištění.⁵²⁷ V systému vytvořeném v roce 1911 stály mezi státem a jeho občanem soukromé či veřejné korporace.

Zákon byl také výhodný pro lékaře. Nyní získávali roční kapitační poplatek na každého pacienta registrovaného v rámci panelu. Díky tomu nebyli závislí na nepravidelných platbách od svých zákazníků, ale získali pravidelný státem garantovaný příjem. Zákon byl mistrovským kusem Lloyd Georgova politického génia. Díky svému schématu pro něj získal podporu odborů, které byly tělem, silou a penězi labouristů. Oponentura Austena Chamberlaina ve sněmovně měla jen chabé základy, i kvůli jménu, které tento syn Josepha Chamberlaina a bývalý kancléř pokladu nosil.⁵²⁸ Socialisté se zase smířili s myšlenkou, že socialismus znamená státem organizované a garantované pojištění navzdory faktu, že jen málo prostředku na něj plyne od bohatých k chudým a je naopak solidaritou mezi zaměstnanci navzájem, které se bohatí účastní jen okrajově. A tak zatímco programové dokumenty socialistů mluvili jasně o vyvlastnění či zdanění majetku bohatých a z těchto peněz financování sociálních programů respektive redistribuce bohatství, tak toto schéma znamenalo přerozdělení peněz od dělníků k dělníkům. Voličům se navíc vrylo do paměti, že tohle je liberální socialismus. Ve skutečnosti to byl Německý systém. Vláda také přijala zákon o obchodech, který nestanovil maximální pracovní dobu pro prodavače, ale garantoval jim povinné prázdniny.

3.3. Nové daně

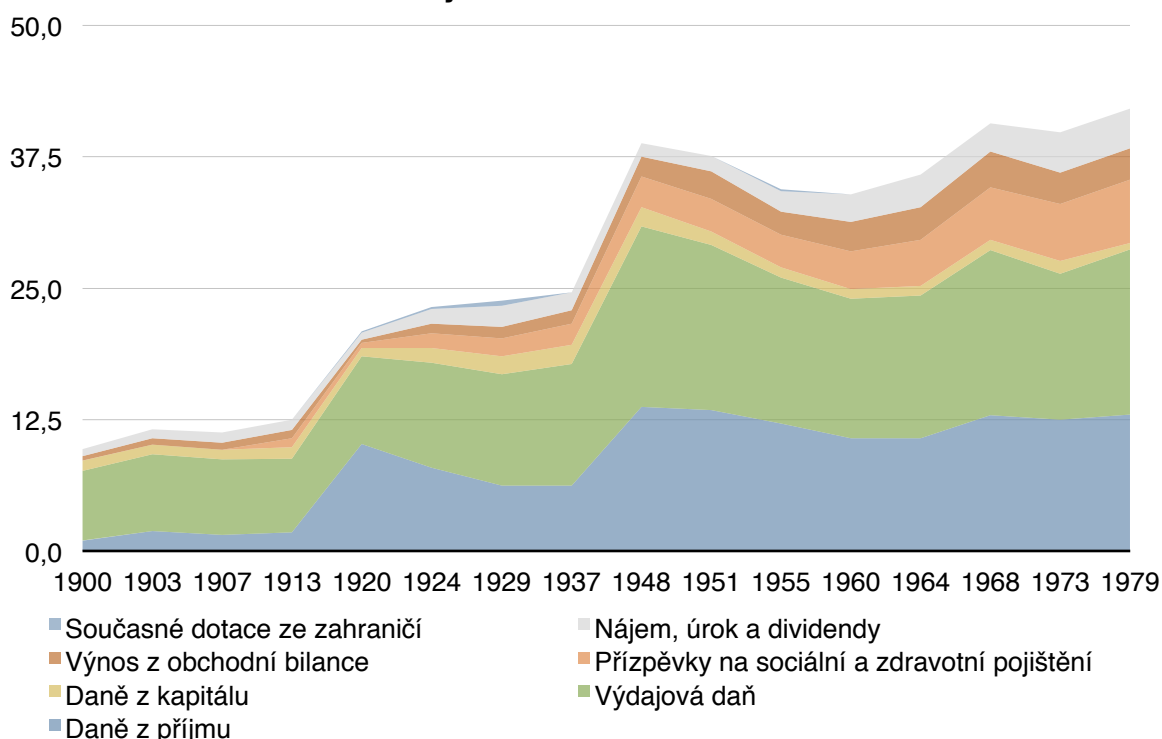
Liberálové a konzervativci našli řešení pro hádanku, na kterou Chamberlain reagoval navržením tarifu, a to byly daně. Sociální reformu neměl zaplatit poplatník nepřímými daněmi, ale přímými a daněmi z majetku. Čím vyšší příjem, tím vyšší daně a čím vyšší majetek tak také.

⁵²⁷ Morgan, K. O.: *Labour in Power 1945 - 1951*, Oxford 1985, s. 172 - 174.

⁵²⁸ NATIONAL INSURANCE. HC Deb 04 May 1911 vol 25 cc 609-77. Zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1911/may/04/national-insurance#S5CV0025P0_19110504_HOC_310

V roce 1906 definovala labouristická komise své vlastní návrhy na daňovou reformu. Náklady na sociální reformu měly být přesměrovány produktivní třídy k třídě pobírající renty z půdy či kapitálu.⁵²⁹ V tomto se shodovali s návrhy nových liberálních ekonomů. Byl to Lloyd George, kdo chtěl vytvořit politickou koalici produktivních tříd proti neproduktivním. Nezávislá labouristická strana a její reprezentanti, ale chtěli jít mnohem dále a v rezoluci navrhovali, aby zdanění pomohlo převést kapitál a půdu do státního vlastnictví. V roce 1909 se tento návrh zopakoval ústy budoucího ministra financí Snowdena, který delegátům eufemisticky vysvětlil, že skrze daně bude možné zaplatit sociální reformy, přičemž náklady by na ně měly nést “producenti bohatství” a tím je vrátit lidu od kterého byly “nespravedlivě ukradeny.”⁵³⁰ MacDonald přijal Hobhousovu rétoriku a převládlo přesvědčení, že dělení národa na bohaté parazity a producenty by mohlo odradit voliče. Na konferenci to sice vyvolalo kontroverze, ale straničtí lídři nešli v ekonomických otázkách dále než ekonomičtí teoretici nového liberalismu.

Graf: Procentuální podíl příjmů veřejného sektoru na HDP v současných cenách

Zdroj: Middleton, R.: *Government versus the Market*, table 3.7 “Public sector receipts as percentage of GDP at current market prices, selected years, 1900-1979”, Cambridge 1996, s. 101.

⁵²⁹ Daunton, M.: *Trusting Leviathan*, Cambridge 2001, s. 356.

⁵³⁰ Daunton, M.: *Trusting Leviathan*, Cambridge 2001, s. 356.

Liberální vláda se v roce 1909 rozhodla pro vlastní reformu. Nejprve bylo ale potřeba potlačit moc Panské sněmovny. Zákony a rozpočet navržený liberálními pokrokaři v čele s Davidem Lloydem Georgem a Winstonem Churchillem byly motivovány útokem na pozice aristokracie a toryů. Toryovský socialismus, liberální progresivismus a labouristický socialismus bylo složité od sebe oddělit v důsledku intelektuálního a politického vývoje posledních 20 let. Zákony se tak staly nástrojem mocenského souboje. Lloyd George proto navrhl v souladu s radikální tradicí v prvním ze svých osmi rozpočtů nové daně na půdu a současně jako vějičku schéma zhodnocení půdy. Daně na půdu měly pouze testovací charakter a byly zrušeny za války, protože náklady na jejich výběr převyšovaly výnosy. Zdaněním půdy vycházel současně vstříc požadavkům labouristů. Stejně tak zvyšoval dědickou daň.⁵³¹ Rozpočet také zaváděl tři pásma daně z příjmu: 3, 75 procenta pro příjem do 2000 liber, v rozmezí 2 tisíce liber až pět tisíc na pět procent a pro příjem nad 5 tisíc liber zaváděl tzv. super daň ve výši 7,5 procenta.⁵³²

Hlavní téma projevů Lloyda George ve sněmovně v roce 1909 jsou daně, poplatky a plánované sociální reformy. Pokrok s kterým souhlasili všechny strany a vojenské výdaje měl být zaplacen zvýšením zdanění. Přímé daně tak začaly tvořit 60 procent příjmů státu. Kontroverze vyvolal také návrh, aby zhodnocení půdy bylo zdaněno 20 procenty. Důsledkem tohoto útoku na vlastníky půdy bylo, že v tomto období změnilo vlastníka 800 tisíc akrů půdy. Znárodnění veškeré půdy prosazovala na to založená Liga, která měla podporu více než 130 pokrokových liberálních radikálů.⁵³³ Zvýšeny byly také daně na tabák, alkohol a čaj. Motivem vyšších daní také byl propad příjmů státu kvůli ekonomické depresi. Kancelář pokladu potřeboval, ale 8 milionů liber ročně na nový penzijní systém a tři miliony na výdaje námořnictva.⁵³⁴ Welfare a warfare.

Reakce Toryů je notoricky známá. Panská sněmovna s požehnáním vedení Konzervativní strany poprvé po 200 letech porušila ústavní konvenci a odmítla Dolní sněmovně schválit rozpočet s novými daněmi. Rétorika Lloyda George se posunula k té, kterou jako příliš militantní odmítl labouristický výbor ten samý rok a která konvenovala staré radikální písničky o 500 parazitech v Horní komoře. “Můžeme si položit otázku, zda

⁵³¹ DEATH DUTIES. HC Deb 20 May 1909 vol 5 cc582-651. Zdroj:

http://hansard.millbanksystems.com/commons/1909/may/20/death-duties#S5CV0005P0_19090520_HOC_295

⁵³² Income Tax (Differential Rates). HC Deb 06 May 1909 vol 4 cc1332-3W. Zdroj:

http://hansard.millbanksystems.com/written_answers/1909/may/06/income-tax-differential-rates#S5CV0004P0_19090506_CWA_47

⁵³³ Searle, G. R.: *The Liberal Party. Triumph and Disintegration, 1886 - 1929*, London 1992, s. 86.

⁵³⁴ Pugh, M.: *State and Society*, London 2012, s. 138.

pět set mužů , obyčejných mužů vybraných náhodně mezi nezaměstnanými může zvrátit rozhodnutí ... milionů lidí, kteří se v průmyslu věnují vytváření bohatství této země. To je jedna otázka. Jiná může být: kdo rozhodl o tom, že pár jedinců požívá výhod naší půdy? Kdo učinil z deseti tisíc mužů vlastníky půdy, ze zbytku udělal pouze neoprávněné průchozí zemí ve které jsme se narodili?”⁵³⁵

Ještě více ale popudil konzervativce návrhem na zavedení minimální mzdy na venkově, maximálního nájmu nájemců půdy. Cíl byl jasný. Unionisté získávali dvě třetiny mandátů na anglickém venkově. Strategie kancléře pokladu byla vytlačit Unionisty z levice a obsadit jejich místo. Konzervativci tak byli proti své vůli nuceni protestovat proti reformám, čehož liberálové využívali. Lloyd George návrhem na zavedení starobních penzí a dalších reforme kvůli kterým zvedal daně a zvyšoval regulaci získal velkou popularitu a tu využíval k diskreditaci konzervativců, které spojoval s Panskou komorou. Jeho návrh důchodové reformy vycházel ze schématu připraveného komisemi ustavenými konzervativci. Politický souboj tak v zásadě probíhal nikoli o podobu nových sociálních reforem, ale o to, kdo je zaplatí. Deníky lorda Northcliffa to vystihly správně, když horovaly za imperiální tarify, které měly být lepším zdrojem příjmů na nutné sociální reformy.⁵³⁶ Druhým hlavním nákladem byla obrana, doména konzervativců a aristokracie. Lloyd George jim vyčítal, že chtějí nové lodě, ale nechtějí je platit.

Podobně se snažil o novou legislativu druhý hlavní sociální reformátor vlády Winston Churchill. Když byl ve věku 33 let jmenován korunním ministrem, tak musel podstoupit podle pravidel doplňovací volby, které ale prohrál s konzervativním protikandidátem. Liberálové mu rychle nabídli několik dalších okrsků, kde mělo být zvolení jisté. Vybral si skotské Dundee, kde přednesl projev citovaný na začátku této kapitoly. Churchill zavedl horníkům dlouho odbory požadovanou osmihodinovou pracovní dobu a povinnost majitelů poskytovat horníkům sociální zázemí. Když Churchill připravoval zavedení systému zprostředkovatelen práce, jehož cílem bylo skrze stát “nedostatek pracovníků v jedné oblasti se může krýt s přebytkem podobných pracovníků na jiných místech” a rolí zprostředkovatelen práce mělo být “napravit tuto nerovnováhu.”⁵³⁷ Trh musel být napraven. Svůj návrh poslal Sidneymu Webbovi se žádostí o názor a ten jej seznámil s mladým Williamem Beveridgem, který se stal Churchillovým spolupracovníkem. Manželé Webbovy pozvali na večeři jak Churchilla, tak Beveridge a strávili večer

⁵³⁵ citováno z: Pugh, M.: *State and Society*, London 2012, s. 139.

⁵³⁶ Bingham, A.; Conboy, M.: *The Tabloid Century. The Popular Press in Britain 1896 to present*, Oxford 2015, s. 28.

⁵³⁷ Gilbert, M.: *Churchill*, Praha 2002, s. 195.

rozhovorem na téma zprostředkovatelen práce. Na Beveridge zanechal večer nejen velký dojem, ale navždy změnil jeho život. “To byla večeře, která definovala můj osud na následující roky.. Udělal jsem dojem.”⁵³⁸ Vzápětí dostal Beveridge nabídku na pozici úředníka Výboru pro obchod s platem 600 liber ročně a odešel z pozice redaktora *The Morning Postu*.

Společně připravili návrh Arbitrážního soudu, který se měl stát předobrazem dnešní tripartity. V soudu vždy zasedli dva zástupci odborů a dva zaměstnavatele a pod arbitráží státního úředníka museli dojít ke smíru. Vláda unavená neustálým dojednáváním kompromisu a odvracením stávek návrh schválila a ten rychle získal podporu obou komor parlamentu. Na zvyšování role státu, ukončení *laissez faire* konsensu a zavedení prvků socialismu, státního intervencionismu a kontroly se shodovaly všechny hlavní politické síly. Beveridge byl Fabián, ale především pokrokář, který prosazoval eugeniku včetně nového departementu na London School of Economics, kde se později stal ředitelem. Eugenika byla považována za stejně vědeckou teorii jako byl vědecký socialismus Fabiánů. Před válkou měla eugenika mnoho podporovatelů včetně Winstona Churchilla, G. B. Shawa, J. M. Keynesa, Sidneyho Webba a Eugenická vzdělávací společnost se těšila velké přízni. Hlavním oponentem eugeniky byl G. K. Chesterton, který jako hluboce věřící katolík oponoval jejím vědeckým závěrům ve kterých rozlišovala lidi do kategorií.

V USA dokonce přistoupili pod vlivem eugeniky k masovým kastracím a sterilizacím mentálně slabých a postižených, aby udrželi kvalitu národa. Hlavou anglické Eugenické vzdělávací společnosti (*Eugenics education society*) byl Leonard Darwin, syn Charlese.⁵³⁹ Liga se snažila ovlivnit budoucí podobu sociálního státu, ale navzdory podpoře některých členů vlády neuspěla. naopak se jí podařilo ovlivnit v roce 1913 Zákon o mentální nedostatečnosti, který v sérii článků kritizoval G. K. Chesterton. Zákon nařizoval státnímu nebo státem dotovanému a postupně znárodňovanému systému “stopovat” mentálně slabé ve školách, což Leonard Darwin označil “za první krok k eugenické reformě a osvícené budoucnosti ve které budou probíhat revize rodinné historie všech v registru mentálně nenormálních, kriminálků, šílenců, žebráků.” a postěžoval si, že “současná demokratická vláda bohužel nepůjde tak daleko, jak bychom si my eugenici přáli, aby pro dobro rasových kvalit následujících generací omezila svobodu subjektů v registru.”⁵⁴⁰

⁵³⁸ Harris, J.: *William Beveridge. A Biography*, Oxford 1977, s. 130.

⁵³⁹ Black, E.: *War against the Weak*. Londýn 2003. s. 213.

⁵⁴⁰ Darwin, L: *First toward Eugenic Reform*. *Eugenics Review*, 4. (duben 1912). s. 34 - 35. Převzato z : Perry, M. W. (ed.): *Chesterton, G. K.: Eugenics and other evils. An Argument against scientifically Organized society with additional articles by his Eugenic and Birth Control Opponents*. Seattle 2000. s. 143 - 145.

Chesterton bojoval chrabře a laskavě se svými oponenty, kterým vysvětloval, že “zlo vždy vítězí skrze sílu úžasných naivků” a v historii byla vždy hroživá aliance mezi “abnormální nevinností a abnormálním hříchem.”⁵⁴¹ Vědecky prosazovaný zákon kritizoval na základě zdravého rozumu podle kterého je volba životního partnera atributem svobodného člověka a že “ateistický styl ve kterém se nemluví ve vztahu muže a ženy o lásce a chtíči, ale o vztahu pohlaví “jako kdyby muž a žena byly dřevěnými objekty stojícími v určitém úhlu a postoji vůči sobě , jako třeba stůl a židle.”⁵⁴²

V době, kdy se Churchill posunul na post ministra vnitra, tak ujistil jednu z eugenistických asociací, že 120 tisíc mentálně slabých angličanů “by mělo být, pokud to bude možné segregováno na základě řádných podmínek tak abych jejich prokletí zemřelo s nimi a nepřenášelo se do budoucích generací.” Plánem bylo vytvořit kolonie ve kterých by tisíce angličanů uznaných úřady za mentálně slabě dožili po kastracích a sterilizacích.⁵⁴³ Američané v tomto vědeckém úsilí dosáhli velkých úspěchu a pokrokově sterilizovali více než 60 tisíc občanů, kteří v testech prokázali, že nejsou vhodnou rasou.⁵⁴⁴ Nemluvě o Němcích, kteří k problému jako vždy přistoupili s děsivou důkladností.

William Beveridge strávil svoji meziválečnou akademickou dráhu hledáním zákonů lidského chování. Jeho zpráva sice ovlivnila podobu anglického sociálního státu po druhé světové válce, ale s eugenikou má dle mého mínění málo společného. Jeho i Churchillova příchyllost k eugenicě byla dána jejich pokrokovým krédem. Oddání modernizaci nasávali liberálové všechny nové vědecké teorie a iniciativy a zaváděli do praxe. Princip pokrokovosti znamená sociální vzestup pro politiky, kteří ho akceptují, protože je falsifikovatelný až v budoucnosti, kdy již nebude nikoho zajímat.

Anglický sociální stát tak vznikl zejména pod vlivem Fabianistů, naplňoval zájmy odborů, ale především pokračoval v předchozí pokrokové tradici reprezentované Josephem Chamberlainem, který byl první svého druhu. Ale nikoli posledním. A řadu reforem kopíroval dle úspěšného Německa.

Churchill a Lloyd George vedli v roce 1909 spor s limpem Asquithem o hlavní strukturu výdajů. Asquith chtěl stavět šest nových bitevních lodí, mladí politici pouze čtyři, aby jim zbyli peníze na plánované sociální reformy. Po čtyřech měsících sporu vyhrál

⁵⁴¹ Perry, M. W. (ed.): Chesterton, G. K.: *Eugenics and other evils. An Argument against scientifically Organized society with additional articles by his Eugenic and Birth Control Opponents.* Seattle 2000. s. 14.

⁵⁴² Perry, M. W. (ed.): Chesterton, G. K.: *Eugenics and other evils. An Argument against scientifically Organized society with additional articles by his Eugenic and Birth Control Opponents.* Seattle 2000. s. 41.

⁵⁴³ Black, E.: *War against the Weak*, London 2003, s. 215.

⁵⁴⁴ Black, E.: *War against the Weak*, London 2003, s. 16.

Churchill a Lloyd George a Asquith navrhl stavbu čtyřech lodí poté co oba vyhrožovali demisí.

Hlavní úsilí vlády se tak vrhlo na prosazení reformy o kterých jsme se zmínili výše. Z hlediska růstu státu je klíčové vidět, že vláda byla rozpolcena mezi příznivce welfare a warfare. Její hlavní tendencí tak byl nárůst státní moci.

Když Churchill sněmovně navrhl zákon o zavádějící minimální mzdě, přestávku na jídlo a občerstvení na konci dubna 1909, pochvaloval si vřelé přijetí, kterého se zákonu dostalo ze strany Balfoura a dalších konzervativců.⁵⁴⁵ Opatření projelo jak nůž máslem oběma komorami a Churchill opozici poděkoval za férovou debatu.⁵⁴⁶

Odmítnutí rozpočtu, ale začalo měnit konsensus ve kterém se obě strany shodovaly na nutnosti zavádět sociální reformy díky předchozím štěpením a slučování na straně liberálů respektive konzervativců. David Lloyd George svým tlakem na konzervativce a jejich zájmy odsunul tuto stranu z politické levice na pravici, kde zůstala dodnes. Odmítnutí rozpočtu vedlo k rozpuštění sněmovny a novým volbám v lednu 1910. Liberálové ale oslabili a získali stejně hlasů jako Unionisté. Konzervativci získali 46 procent hlasů. Většinu liberálům tak zajišťovala pouze koalice s Irskými nacionalisty a labouristickým výborem. Labouristé ztratili 12 mandátů, které postupně nabírali v doplňovacích volbách a získali 42 poslaneckých mandátů. Poslancům zvedli plat na 400 liber ročně a MacDonald pokračoval v alianci s novým liberálním whipem Alexanderem Murrayem s kterým začal hrát golf. Poprvé se také objevila myšlenka, že by MacDonald mohl získat post v kabinetu. Ten naopak pro takovou alternativu počítal s tím, že by jako odborníky a úředníky ke spolupráci přizval pokrokové liberální experty, jak to nakonec udělal v roce 1924.⁵⁴⁷ MacDonald předal vedení strany bývalému liberálnímu volebnímu stratégovi Hendersonovi a stal se předsedou poslaneckého klubu.

Politika liberální vlády byla voliči potvrzena. Panská sněmovna udělala chybu společně s Balfourem, která ale vedla v dlouhodobém horizontu k přežití strany, která změnila rétoriku a odlišila se od lib - lab paktu. Liberální vláda byla nyní ale ještě více v rukou minoritních nátlakových skupin, které ji podporovaly. Rozpočet potvrzený volebním referendem byl přijat. Asquith chtěl zabránit dalším vetům Panské komory jmenováním dostatečného množství liberálních peerů, ale král trval na nových volbách. Následovala

⁵⁴⁵ Gilbert, M.: *Churchill*, Praha 2002, s. 202.

⁵⁴⁶ TRADE BOARDS BILL. HC Deb 28 April 1909 vol 4 cc 342-411. Zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1909/apr/28/trade-boards-bill#S5CV0004P0_19090428_HOC_221

⁵⁴⁷ Pugh, M.: *Speak for Britain. A New History of Labour Party*, London 2011, s. 80 - 81.

ústavní konference obou komor, která selhala a Asquith přijal královu podmínku nových voleb. Ty dopadly podobně jako předchozí a vláda navrhla nový parlamentní zákon (*Parliamentary Act*), který zaváděl suspenzivní veto místo absolutního, právně ukotvoval imunitu finančních zákonů z pravomoci Panské komory a zkracoval volební mandát dolní komory ze sedmi na pět let. Panská sněmovna zákon schválila v okamžiku, kdy se její členové dozvěděli o plánu jmenovat liberální členy komory a to navzdory pozdvižení, že se suverén postavil na stranu lidu proti dědičné aristokracii. Balfour v reakci na porážku rezignoval a z důvodu rozštěpení strany se novým lídrem stal kompromisní kandidát Bonar Law, který byl také přesvědčeným stoupencem tarifní ligy.⁵⁴⁸

Aristokratická Anglie byla poražena a demokratická převzala vládu. Od této chvíle vládla volící většina. Ne všichni měli totiž volební právo. Na rozdíl například od Rakouska - Uherska, které přijalo rovné a všeobecné volební právo pro muže do Říšské rady zákonem v roce 1906. Cena, kterou Liberálové zaplatili za likvidaci Panské sněmovny byla relativně vysoká. Bez labouristické komise, ale především Irských nacionalistů by toho nikdy nedosáhli.

Následovaly reformní zákony, které by strážci ústavnosti v Horní komoře nikdy nedopustily jako byla například odluka Anglikánské církve v roce 1912. Když tak liberální stran v roce 1913 vydala knihu o svých reformách, tak rozdělena na kapitoly podle jednotlivých ministerstev měla téměř 450 stran.⁵⁴⁹

Lloyd George pokračoval ve své strategii, která se vyčerpala v roce 1914. Jeho nový rozpočet byl debaklem, kampaň proti vlastníkům půdy šla svým směrem, který neuspokojoval ani umírněné členy Liberální strany a ani radikály a labouristy, kteří chtěli mnohem razantnější útok na neproduktivní kapitál. Návrh na novou progresivní daň z příjmu v roce 1914 popudil řady Liberální strany a střední třídu, která se cítila tlačena již příliš daleko. Její stažení pak zase popudilo radikály a labouristy. Válka tak byla financována z půjček, které Anglie díky své dobré pověsti z 19. století neměla problém dostat. Na rozdíl od Německa, které muselo kvůli svým neúspěchům sehnat půjčku uvalit na občany nové daně již v roce 1913.⁵⁵⁰

Labouristická strana byla od roku 1908 oslabena tzv. Osbornovým rozsudkem. V roce 1908 liberální odborový úředník W. V. Osborne z odborového sdružení železničního služebnictva úspěšně žaloval odbory za to, že používaly fondy vybrané od svých členů na

⁵⁴⁸ Seaman, S. L. B.: *Post - Victorian Britain 1902 - 1951*, London 1966, s. 34.

⁵⁴⁹ The Governments Record 1906 - 1913. Seven Years of Liberal Legislation and Administration. Londýn 1913. Zdroj: <https://archive.org/stream/governmentsrecor00libeuoft#page/n17/mode/2up>

⁵⁵⁰ Dauntton, M.: *Trusting Leviathan*. Cambridge 2001. s. 375 - 376.

financování politických kampaní. Výsledkem bylo, že Labouristická komise přišla v letech 1909 - 1914 zhruba o 30 tisíc liber na volební kampaně.⁵⁵¹ Odborům trvalo vyjednání nového odborového zákona pět let a dostali ho až jako odměnu za svoji podporu pro nové schéma národního pojištění⁵⁵².

V roce 1913 tak konečně došlo k přijetí nového zákona o odborech, který jim umožňoval vybírat poplatek na politické kampaně. V každém odborové hnutí museli ale uspořádat tajné hlasování, které muselo vytvoření fondu na politickou aktivitu potvrdit. Mnoho odborů to ale odmítlo navzdory tlaku Arthura Hendersona. Překvapením bylo, že v mnoha odborových centrálách dopadlo hlasování těsně kvůli tomu, že členové se klonili buď k liberálům či ke konzervativcům. Nakonec ale všechny kromě 63 odborových organizací schválili svůj politický fond. Vznikl tak nově speciální fond přímo pro tyto účely, což mělo dopad až na poválečné volby.⁵⁵³

Navzdory úsilí nových liberálů se co nejvíce přiblížit pracujícím vrstvám a poskytnout jim výhody v různých oblastech bylo zřejmé, že liberální hraní si na socialisty má své meze. Na ty vláda narazila při první velké stávce v londýnských docích v roce 1912, rok po přijetí nové sociální reformy a vzniku sociálního státu. Lib - lab koalice čelila syndikalismu odborů. Vše začalo stávkou zaměstnanců londýnského přístavu. Ten byl v té době již znárodněným podnikem. Následně trojice odborových lídrů v čele Benem Tillem, Tomem Mannem a Jimem Larkinem vytvořila alianci horníků, železničářů a dokařů, jejíž cílem bylo svrhnout současný parlamentní demokracii a místo ní zavést průmyslovou demokracii s dělnickou kontrolou. To vyvolalo odpor vlády a ministr vnitra Churchill se do věci pustil silou.

Poslanci za labouristickou komisi a vedení parlamentního klubu se cítilo ohroženo podobně jako liberálové. Volební výsledky v doplňovacích volbách klesaly a to pomohlo udržet lib-lab pakt. V komunálních volbách kandidáti Labouristické strany vystupovali často bez podpory liberálů a výsledek byl opět rozpačitý. Možným důvodem byl fakt, že Sociálně demokratická federace kandidovala také a odsávala radikální hlasy.

Podobně dopadla snaha zlomit alianci v roce 1912 dohodou se Národní unie spolků ženských sufražetek (*National Union of Women's Suffrage Societies*), kterou přes nadšené vyjednávání Keira Hardieho strana nakonec odmítla. Hardie byl navíc veden osobním motivem, kdy se velmi sblížil s přední sufražetkou a dcerou svého socialistického barda

⁵⁵¹ Pugh, M.: *State and Society*. Londýn 2012. s. 145.

⁵⁵² Searle, G. R.: *The Liberal Party. Triumph and Disintegration, 1886 - 1929*. Londýn 1992. s. 117.

⁵⁵³ Pugh, M.: *Speak for Britain. A New History of Labour Party*. Londýn 2011. s. 86 - 87.

Franka Pankhursta Sylvií kvůli které vyhrožoval odchodem z Nezávislé labouristické strany. Nakonec Sylvia zakotvila u komunistů a Hardie ztratil kvůli celé aféře na stranu, kterou založil vliv.⁵⁵⁴ Jak věděla řada členů strany, volební právo pro ženy nebylo mezi dělníky populární. Navzdory tomu, že ho prosazoval už John Stuart Mill.

3.4. Liberálně-labouristicko-konzervativní pokroková koalice

Britský politický systém prokazoval a prokazuje dostředivé tendence. Ty jsou jeho hlavní charakteristikou především v krizových obdobích. Obě světové války znamenaly pro anglické politické strany vznik koalice. Podobně velká hospodářská krize na začátku třicátých let vedla ke koalici mezi Labouristy a Konzervativci. Zatímco v našich podmínkách velká koalice vyvolával velké protesty a odpor, v Anglii byla několikrát použita jako standardní politický nástroj, zejména ale pod vnějším tlakem válek a ekonomických krizí.

Dalším dominantním znakem politického systému je pak do dvacátých let neustálé štěpení politických stran a to jak na tématech, tak na personáliích. Výrazná postava anglické politiky Joseph Chamberlain byl hlavním postavou rozštěpení Liberální strany v roce 1885 kvůli Unii s Irskem a kvůli svému plánu na opuštění politiky volného obchodu, pak znovu vytlačil některé výrazné postavy konzervativní strany k liberálům. Mezi nimi i Winstona Churchilla.

Velká válka znamenal dostředivé tendence politického systému a sblížení postojů obou hlavních stran. Jmenování Arthura Hendersona do čela ministerstva školství bylo pak potvrzením existence labouristické strany jako nezávislé entity. Následná aféra Lloyda George naopak vedla k rozhodnutí strany opustit lib - lab koalici a kandidovat samostatně. Labour party také ublížil silný pacifismus jejích předních členů u široké veřejnosti, ale naopak jí pomohlo u liberálů, kterým MacDonaldovy zásady připomínaly Gladstonovu idealistickou zahraniční politiku.

Válka pak znamenala rozštěpení strany na zásadovou minoritu, který byla proti ní vedenou Keirem Hardiem a majoritu, která byla pro. Ramsay MacDonald se také k válečnému úsilí otočil zády. Tento pacifismus měl nakonec straně po válce pomoci. Nyní ale znamenal další příliv liberálních členů jako byli například E. D. Morrel a Charles Trevelyan.

V této situaci vznikla nová organizace Unie pro demokratickou kontrolu (*Union for Democratic Control*), která požadovala větší kontrolu parlamentu nad zahraniční politikou,

⁵⁵⁴ Morgan, K.: Keir Hardie. Radical and Socialist. Londýn 2010. s. 163 - 166.

odmítnutí tajné diplomacie, mírové dohody, které neponižovaly poraženou stranu a odmítnutí připojování území bez plebiscitů. Její členové požadovali, aby Velká Británie opustila politiku vyvažování moci a prosazovala řešení mezinárodních sporů dohodou, měla omezit závody ve zbrojení, znárodnit zbrojařský průmysl a kontrolovat veškerý vývoz zbraní. V době svého založení se jednalo o marginální skupinu, která byla pod tlakem okolí a médií. Po válce se ale její program stal mainstreamem labouristické zahraniční politiky. Hlavními postavami Unie byl MacDonald, Snowden a několik liberálních poslanců jako Trevelyan, Morel a Arthur Ponsonby. Přidal se k nim také autor knihy *Velké iluze* Norman Angell, který varoval, že důsledky války dopadnou stejně negativně na vítěze i poražené. Angell kritizoval ve své knize presumpci na základě, které “jsou národy v honbě za zvyšováním průmyslové produkce a lepšího života svých občanů ... hnány k teritoriálním ziskům na úrok sousedů,”⁵⁵⁵ jako nesmyslnou. Zatímco občané byly podobně jako během Búrské války zachvácení nacionalismem, který jako vždy dostal přednost před socialismem, což si bolestně museli uvědomovat všichni socialisté a komunisté jako Benito Mussolini a další, kteří proto svůj socialismus kvůli válečné zkušenosti korigovali. A dokonce lákali některé prominentní anglické socialisty, aby zkusili novou odrůdu politického náboženství - fašismus.⁵⁵⁶

V Anglii se prominenti socialismu postavili na stranu válečného úsilí. Blatchford, Hyndman, Crayson a další horovali pro patriotismus. Socialisté, tak byli patrioti. Část z nich vnímaná liberálními intelektuály jako dědicové idealistické zahraniční politiky a současně u střední třídy se ukázali jako přijatelní díky Hendersonově působení na ministerstvu školství a následně v pětičlenném vládním válečném kabinetu. Henderson byl nejprve poradcem vlády, následně pomohl Lloydovi Georgovi vyřešit problém s vadnou a nedostatečnou municí zapojením odborů a poté byl přizván do kabinetu jako ministr školství. Tato pozice byla vnímána jako sinekura a Hendersonův hlavní úkol byl reprezentovat ve vládě odbory. MacDonald a další pacifisté byli proti, ale vedení strany mělo jiný názor. Henderson byl v této době šéfem odborů, parlamentní frakce, sekretářem Labouristické strany a britské sekce socialistické internacionály a předseda dvou vládních výborů pomáhajících vládě mobilizovat zaměstnance pro účely zbrojního průmyslu.⁵⁵⁷ V zásadě se labouristická strana rozdělila na odbory, které byly pro válečné úsilí a pacifisty z Nezávislé labouristické strany.

⁵⁵⁵ Angel, N.: *The Great Illusion*, London 1913, s. 9. Zdroj:

<https://archive.org/stream/cu31924014535888#page/n11/mode/2up>

⁵⁵⁶ Kovář, M.: *Britští fašisté a evropský fašismus (nacismus) mezi dvěma světovými válkami*, IN: Kovář, M. (ed.): *Velká Británie a svět v 18. - 20. století*, Praha 2008, s. 7 - 27.

⁵⁵⁷ Leventhal, F. M.: *Arthur Henderson*, Manchester 1989, s. 53 - 56.

V okamžiku, kdy Asquithova vláda zvažovala zavedení povinné vojenské služby dosáhl jejího odložení s návrhem, že se odbory pokusí naverbovat dalších 500 tisíc mužů do armády a až pokud jejich úsilí nebude korunováno úspěchem, tak bude moci vlád zavést povinnou vojenskou službu. Když nakonec i tento pokus selhal, tak Henderson podmínil svůj souhlas s povinnou vojenskou službou většími sociálními reformami. Lloyd George mu v poválečné vládě slíbil více pozic pro labouristy, znárodnění dolů a regulaci distribuce potravin.⁵⁵⁸

Lloyd George na tématu povinné vojenské služby zformoval novou koalici a liberálové se tak uprostřed celonárodní koalice rozštěpili na příznivce Lloyda George a Herberta Asquitha. Důvodem byla další pravomoc pro stát, kterou mnoho liberálních poslanců nebylo schopných podpořit a to včetně bývalého premiéra. Právo státu nařídít občanům bojovat rozdělilo Liberální stranu. Nejsilnější frakcí se tak nově stali Konzervativci. Henderson oznámil, se bude řídit především potřebami socialistického hnutí a za slib státních dolů podpořil Lloyda George. Předcházelo tomu ovšem odmítnutí vstupu do vlády ze strany parlamentní frakce, kde byla většina členů z Nezávislé labouristické strany. Vedení labouristického výboru ve kterém dominovaly odbory bylo pro a prosadilo si svou. Liberální válečná komise a koaliční konzervativci, tak dosáhli kýženého výsledku: povinné vojenské služby bez vypsání nových voleb.⁵⁵⁹

Rozdělení liberálů znamenalo také problém pro labouristy. S kterou částí strany platí uzavřený pakt? Pravdou, že rozpadem liberální strany tato dohoda z roku 1903 skončila bez vypovězení smlouvy. Henderson se ve vládě stal převodní pákou návrhů labouristických pracovních komisí a navrhl vládě rozšíření volebního práva na všechny dospělé muže a ženy nad 30 let. Vláda rozhodnutí předala mezistranické komisi, která k velkému překvapení došla v lednu 1917 k závěru, že ženy by měly mít možnost volit v komunálních volbách a doporučila udělit volební právo všem mužům nad 21 let, kterých bylo více než 21 milionů.⁵⁶⁰ Schválení tohoto návrhu utvrdilo labouristy v přesvědčení, že taktika spolupráce s vládou se vyplatila. Většina nových voličů byla dělnického původu a Labouristické straně se tak značně rozšiřoval volební potenciál.

Rozdělení strany mezi pacifisty a aktivisty neznamenovalo ale její rozpad na spolu bojující frakce Naopak spíše připomínalo rozdělení Liberální strany v otázce války v Jižní Africe, které jí v roce 1906, kdy vyšly najevo všechny lapsy anglické armády a jejího zásobování, prospělo.

⁵⁵⁸ Leventhal, F. M.: *Arthur Henderson*, Manchester 1989, s. 58.

⁵⁵⁹ Adams, R. J. Q.; Poirier, P. P.: *Conscription Controversy in Great Britain, 1900 - 1918*, London 1987, s. 160 - 169.

⁵⁶⁰ Pugh, M.: *Speak for Britain. A New History of Labour Party*, London 2011, s. 118.

Zlom ve vzájemné spolupráci přišel v roce 1917 kvůli takzvané “předložkové aféře”, která následovala po Hendersonově návštěvě Moskvy. Tu vláda schválila kvůli nutnosti udržet Rusko ve válce s ústředními mocnostmi. Následně Henderson souhlasil pod tlakem MacDonalda a po složité debatě uvnitř strany s účastí na konferenci Socialistických stran v neutrálním Stockholmu, která měla demonstrovat vůli socialistů k míru.

Henderson tvrdil, že hlasoval jako straník, nikoli člen válečného kabinetu. Lloyd George ho při projednávání této otázky nechal čekat více než hodinu v předpokojí vládního kabinetu a teprve, když vláda Hendersonovu účast zakázala, tak ho pustil dovnitř. Reakcí byla rezignace. Hendersona sice vystřídal George Barnes, ale Hendersonova rezignace a zejména chování k němu byl šokem pro labouristické lídry. “Tohle je lidová válka. Lidé musí mít svůj hlas. Labouristé už prokázali svoji hodnotu .. od nyní musíme mluvit z pozice vlivu a moci a ukázat, že trvalý mír je možný.”⁵⁶¹

3.5. Emancipace labouristů a nový společenský řád

Henderson po svém odchodu z kabinetu zaměřil energii na spolupráci s MacDonaldem a manželi Webbovými. Ti dosud investovali svůj čas a vliv především na lobbování mezi konzervativci a liberály. Sidney Webb se stal členem vedení Labouristické strany v roce 1915, kdy obsadil místo vyhrazené Fabiánům už v době vzniku Komise. Tam se také seznámil s Arthurem Hendersonem, který byl bývalým liberálem a stali se z nich přátelé, spojenci a Webb nastoupil jako Hendersonův expertní poradce do státní správy.⁵⁶²

Henderson a další členové vedení si chytře uvědomili, že z válečného schizmatu strany existuje jen jedna cesta - vpřed. Proto se vrhli na přípravu plánů poválečné rekonstrukce Anglie v době, kdy další strany byly plně vytíženy válečným úsilím. Výsledkem bylo na podzim 1917 založení labouristického výzkumného oddělení (*Labour Research Department*) a stranických komisí kopírujících strukturu ministerstev. Do jejich čela se postavili Fabiáni. Komise vedená Sidney Webbem následně připravila návrh nového programu strany “*Labour and new Social Order*.” Webb ho celý napsal osobně a byl na stranické konferenci přijat bez připomínek. Hlavní čtyři programové pilíře byli:

- 1) univerzální prosazení národního minima
- 2) demokratická kontrola průmyslu
- 3) revoluce ve státních financích

⁵⁶¹ Phillpott, H. R. S.: *J. H. Thomas*, London 1932, s. 167.

⁵⁶² McBriar, A. M.: *Fabian Politics & English Politics*, Cambridge 1966. s. 342.

4) nadhodnota pro obecné dobro⁵⁶³

První pilíř legislativně znamenal, že bude zavedena minimální mzda ve výši 30 šilinků týdně pro všechny zaměstnance novelou zákona o minimální mzdě horníků.⁵⁶⁴ Vláda by současně měla zajistit demobilizaci vojáků a tří milionů pracovníků ve zbrojařském průmyslu a to centrální organizací, která zajistí pro všechny práci a slušný život. Labouristi ve svém manifestu protestovali proti názoru, že zajistit práci je úkol pro charitu. “Musí být hlavní povinností státu systematicky zabraňovat vzniku nezaměstnanosti, namísto současné politiky, kdy se stará pouze o pomoc nezaměstnaným.”⁵⁶⁵

Vláda měla proto zahájit politiku veřejných staveb, které měly vzniknout místo slumů a investovat do ní 300 milionů liber. Tato pasáž se velmi shoduje se starou politickou Josepha Chamberlaina. Dále požadovali sjednotit železnici do jedné společnosti, budovat nové cesty a přístavy, odlesnit půdu a plně jí využít k zemědělským účelům a jako opatření proti nezaměstnanosti zvýšit věk odchodu ze školy na 16 let. Do doby než bude zajištěna vládou plná zaměstnanost bylo dle Labouristů nutné rozšířit pojištění v nezaměstnanosti na všechny. Program také horoval za opuštění válečné politiky omezení svobody a zavedení povinné vojenské služby. Svoboda má ale podle autorů také pozitivní náplň. Té nebude dosaženo bez plného a rovného hlasovacího práva, zrušení Panské sněmovny a především demokratizace průmyslu, jeho vědecké organizace a společného vlastnictví. Průmysl nesmí být organizován kvůli chamtivosti jeho kapitánů, ale pro obecné dobro. Proto se musí okamžitě znárodnit doly, železnice, elektrárny, doprava silniční i vodní, přístavy a komunikační společnosti. Komunikace musí patřit lidu. Elektrárny musí zajistit levnou elektřinu, a proto je nutné znárodnit i uhelné doly. Současně je nutné ustavit státní systém zdravotnictví, aby skončilo vykořisťování občanů pojišťovacími společnostmi. Jen v případě absolutní státní kontroly nad pojištěním je možné dosáhnout rovnosti. Labouristé ve svém radikálním poválečném modelu navrhovali znárodnit pouze monopoly stejně jako před nimi Noví radikálové.

Velkým tématem bylo typicky nonkonformní omezení prodeje a konzumace alkoholu. Města měl vlastnit plynárny, parky, plánovat svůj rozvoj, tramvaje, vodárny etc. V oblasti samosprávy se program shoduje s tím, který v roce 1892 navrhoval Sidney Webb pro Londýn s opatrným argumentem, že to tak již funguje v progresivních městech jako je Birmingham.

⁵⁶³ *Labour and the New Social Order. A Report on Reconstruction*, London 1918, s. 5

⁵⁶⁴ Tamtéž, s. 6.

⁵⁶⁵ Tamtéž, s. 9.

Válka dopadla i na další opatření, které se Sidneymu Webbovi líbilo a tou byl přidělový systém ve kterém viděl morální zábranu proti hromadění zisku kapitalisty. Stát měl začít kontrolovat všechny podniky, zda zbytečně neplýtávají a nevytváří nepřiměřený zisk. Nástrojem se měla stát státní kontrola cen standardizovaných produktů.

Labouristé v oblasti financí protestovali proti tomu, že válka byla placena ze 75 procent půjčkami, které bude nutné splácet a “nezbude na budování nového sociálního systému.”⁵⁶⁶ Odmítla protekcionistický tarif a jakékoli nepřímé daně zvyšující ceny základních potravin kromě luxusních komodit. Nové a vědecké pojetí fiskální politiky mělo vycházet z progresivního zdanění zisků a příjmů v několika pásmech a vysoké dědické daně v rámci, které bude stanoveno maximální dědictví a zbytek připadne státu. Dědická daň byla jasně zaměřena proti aristokracii a bohatým. Tento program navrhli už verbálně sociální radikálové, progresivní liberálové a nyní ho s vědeckou precizností sociálního chirurga uchopil Sidney Webb. V zásadě se ale návrhy lišili od fiskální reformy předložené Lloydem Georgem pouze v důkladnosti a výši zdanění. Princip zůstal stejný. Následovaly sliby o domech a elektřině pro každého.⁵⁶⁷

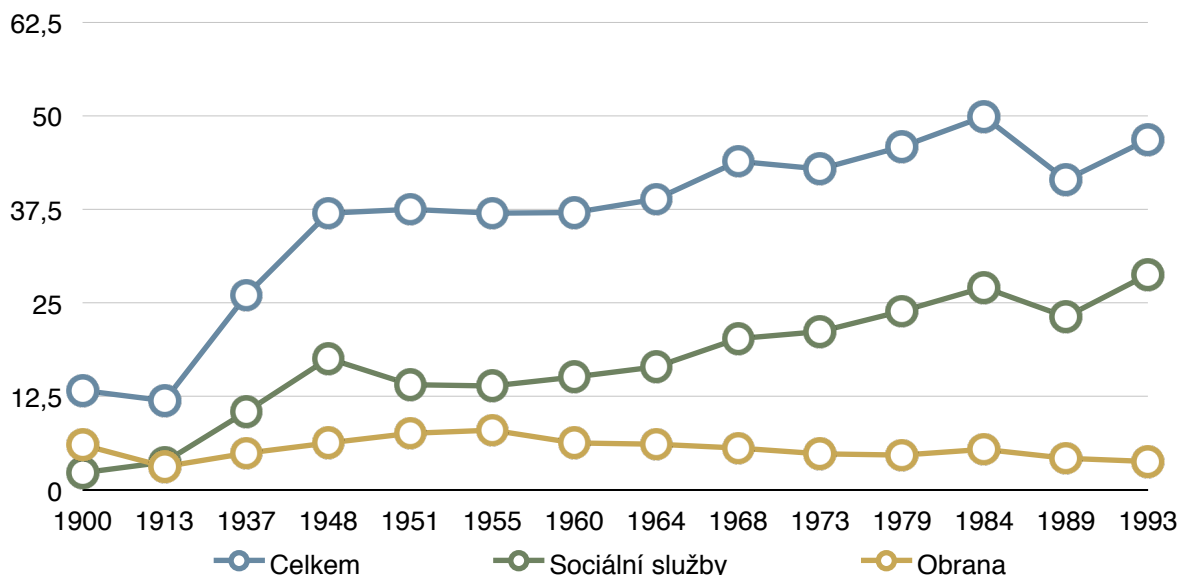
Program byl mixem nonkonformismu, radikálního a progresivního liberalismu a nejvíce vágní byl v oblasti socialismu a marxismu. Koncipován byl jako deštník pod který se mohly schovat všechny skupiny od progresivních liberálů nalevo. Velká role v něm byla zejména v kapitolách o plné zaměstnanosti dána odborům. Program gradoval od Chamberlainovského municipálního socialismu přes pokrokový liberalismus a názory ekonomů jako byl Hobson k socialistickému snu o rovnosti skrze daně. Ta ale nebyla na rozdíl od svobody ani jednou zmíněna.

Naopak svoboda měla dostat pozitivní náplň navrhovanou “demokratizací” průmyslu. Fiskální část byla blízká labouristických kompromisům z roku 1913, které však Lloyd George překonal o rok později. Nový program Labouristické strany, který se stal její biblí vytištěnou na zadní straně členské průkazky až do Blairových reforem v roce 1984 byl více kombinací nového liberalismu a socialismu. Socialistické na něm bylo zejména třídní postavení jeho protagonistů, které se ale také postupně měnilo. Program byl koncipován, aby převzal voliče rozpolcené Liberální strany a současně se díky úspěchu labouristé a ideové vyprázdněnosti ostatních stran jednalo o hrubý scénář následujícího vývoje. Labouristé se díky volební reformě a progresivnímu liberálnímu programu pomalu začali stávat stranou “dolních deseti milionů.”

⁵⁶⁶ *Labour and the New Social Order. A Report on Reconstruction*, London 1918, s. 17.

⁵⁶⁷ Tamtéž, s. 21 - 22.

Tabulka : Souhrn státních výdajů v procentech z HDP v současných tržních cenách, 1900-1993

Zdroj: Daunton, M. : *The politics of taxation in Britain*, table 1.1, Cambridge 2002, s. 3.

Labouristé také změnili stanovy své Komise. Na konferenci v září 1918 schválili nově

rozšíření komise na 23 členů. Téměř polovinu obsadili odboráři, dva členy získali ve vedení socialistické spolky - Fabiáni, pět stran Nezávislá labouristická strana a čtyři byly připraveny pro ženy. Strana se tak otevřela odborům, sufražetkám a současně zavedla individuální členství.⁵⁶⁸ Odbory, které chtěli stranu opustit kvůli přílišnému socialismu Nezávislé labouristické strany zůstaly a Fabiánskou taktikou akceptovaly program. De facto tak vznikla organizovaná Labouristická strana s vlastním programem.

Nejednalo se o dějinnou nevyhnutelnost, ani o ekonomický zákon. Dnešní hlavní strana na anglické levici se mohla jmenovat liberální. Dominance labouristické strany byla důsledkem jednání konkrétních lidí v konkrétním čase. V tzv. kupónových volbách následně kandidovali společně Lloyd Georgovi liberálové a Bonaw Lawovi konzervativci. Labouristická strana se tak stala vedle Asquithových Liberálů jedinou opoziční stranou a jedinou stranou ve volbách s pozitivním programem do budoucna. Lloyd George kandidoval společně s konzervativci na které před válkou tvrdě útočil v koalici se socialisty. Heslo této koalice bylo “Muž, který vyhrál válku” (*The Man Who Won The War*).⁵⁶⁹

⁵⁶⁸ McKenzie, R. T.: *British Political Parties*, London 1963, s. 456.

⁵⁶⁹ Grigg, J.: *Lloyd George: The War Leader*, London 2011, s. 128.

Volby znamenaly vítězství národní koalice. Národní liberálové podporující Lloyda George získali 133 poslanců a Asquithovi nezávislí liberálové se smrštili na skupinu 28 členů. Voliči odmítli všechny prominentní představitele klasického liberalismu včetně Herberta Asquithe, který se nedostal do sněmovny podobně jako Runciman či Simon. Strana se pokusila v roce 1923 o sjednocení, ale již nikdy se ze svého válečného schizmatu nevzpamatovala.⁵⁷⁰ Volby vyhráli jednoznačně konzervativci. Ve volbách uspělo 57 labouristických kandidátů. Voliči odmítli pacifisty a Nezávislá labouristická strana získala pouze čtyři poslance. Labouristům ale dalo svůj hlas 22 procent voličů.

Poté co odmítli irští poslanci složit přísahu ve Westminsteru a Irská otázka byla vyřešena krvavým odtržením, tak se z labouristů stala hlavní opoziční strana. Stalo se tak k jejich vlastnímu překvapení. Pozdější hlavní postavy Labouristického hnutí pozorovaly situaci zvenčí a o to více zesílili svoji kampaň v regionech.

W. B. Yeats už v roce 1916, kdy Irsko chtělo jít svojí cestou a následně ve druhé světové válce zachovávalo neutralitu napsal ve své působivé básni Velikonoce 1916 *“Terrible beauty is born. Hearts with on purpose alone Through summer and winter seem Enchanted to stone To trouble the living stream.... Too long a sacrifice Can make a stone of heart.”*⁵⁷¹ Ve volbách v roce 1920 dali irští katolíci svůj hlas Labouristům a Unionismu ztratil svoji politickou kauzu.

Volby v roce 1920 také měly jiné téma než ty poválečné. Lidé se začali rozcházet v deziluzi s poválečnou depresí a nezaměstnaností. Válečná plná zaměstnanost spojená se státními intervencemi do hospodářského života nyní vypadala podobně jako budoucnost, kterou slibovali labouristé. Poválečnou deziluzi vystihl skvěle T. S. Eliot v básni *The Waste Land*. *“April is the cruellest month,..”*⁵⁷² Nový svět nebyl takový, jak se slibovalo a vláda selhávala nejen v úsilí postavit “Domovy pro hrdiny”, ale i v tom, aby měli práci.

3.6. Válečný socialismus

Válka znamenala pro anglický rozpočet největší nárůst výdajů od napoleonských válek a brzy překonala dosud nevídané náklady na válku v Jižní Africe. Vládní výdaje se dostaly na novou kvalitu, která měla být po další válce znovu překonána.

Podobně jako Robert Blatchford rád vzpomínal na vojenský socialismus, kdy se mu armáda postarala o vše potřebné k životu, tak odbory byly spokojené s vládní kontrolou železnice a

⁵⁷⁰ Bentley, M.: *The Climax of Liberal Politics. British Liberalism in Theory and Practice 1868 - 1918*, London 1987, s. 148 - 150.

⁵⁷¹ Yeats, W. B.: *The Poems*, London 1920, s. 229.

⁵⁷² Eliot, T. S.: *The Complete Poems and Plays*, London 1969, s. 61.

dolů během války. Odraz spokojenosti s přidělovým systémem během války lze nalézt i v manifestu napsaného Sidney Webbem. Válečný socialismus a vynucená jednotu evokovali kolektivistům nový společenský řád o který usilovali.

Válka měla dopad na postoj státu k soukromé sektoru. Odbory začaly spolupracovat s vládou na řízení jednotlivých segmentů ekonomiky klíčových pro válečnou mobilizaci. Stát tak převzal kontrolu nad dopravou, zdroji energie jako byly doly, převzal kontrolu nad distribucí potravin a také do svých řad přijal majitele médií, aby jejich soukromé podniky šířili státní propagandu. Média se vládu neostýchala kritizovat a lordi Northcliff a Beaverbrook na ní útočili za neúspěchy i porážky. Oba začali mít enormní vliv na politiku, kdy tlačili na odstoupení Asquithe.

Lloyd George za pomoc jmenoval šéfem úřadu pro propagandu cizích zemích (*Propaganda in Enemy Countries*) a poté byl vyslán do Spojených států jako vedoucí delegace projednávající válečnou pomoc. Northcliffův bratr lord Rothemer byl jmenován ministrem letectví. A další tiskový magnát lord Beaverbrook ministrem informací. Austen Chamberlain ve sněmovně obvinil Lloyd George, že skrze své spojence v médiích vytváří „atmosféru podezírání a nedůvěry“, když spojuje svoji vládu s „velkými vlastníky médií.“⁵⁷³ Politici si začali uvědomovat, že potřebují vlastní média.

Vláda a její úředníci byli ale překvapeni jaký chaos panuje v dolech, na železnici a v dalších sektorech hospodářství, které začaly z důvodu válečné kontroly řídit a koordinovat. Svět státu a svět podnikatele je velmi rozdílný. Stát ale díky válečné kontrole ekonomiky došel k závěru, že je potřeba začít intervenovat do tržního chaosu. Cena labouristů za účast ve válečné vládě mělo být znárodnění dolů. Labouristé ve svém programu jako jediní prosazovali to, co ostatní strany během války reálně dělali: státní kontrolu průmyslu.

Po válce byl premiér zavázán slibem vůči labouristům, že znárodní doly. Proto založil tzv. Sankeyho komisi, která nakonec rozhodla v neprospěch takového opatření a to těsně většinou jednoho hlasů. Doporučila ale racionalizaci a sjednocení odvětví.

Uhelný průmysl se dostal do velkých potíží, protože reparace za válku byly placeny v dodávkách uhlí, což vytvářelo tlak na ceny a mzdy. První světová válka a její výsledek a akce státu, proto oslabily tento anglický průmysl v citlivé poválečné době a vedly k jeho postupnému úpadku. Vláda musela problému čelit, ale nebyla schopna ho vyřešit, což vedlo k odborové reakci a vlně stávek v roce 1921 a 1922. V červnu 1921 bylo ve Velké Británii

⁵⁷³ PRIME MINISTER'S STATEMENT. HC Deb 19 February 1918 vol 103 cc657. Zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1918/feb/19/prime-ministers-statement#S5CV0103P0_19180219_HOC_330

již dva miliony nezaměstnaných a rok později k nim přibylo dalších 1,5 milionu lidí. Tento stav pak zůstal nezměněn po celou meziválečnou dobu.

V letech 1920, 1921 a 1922 došlo k novelizacím zákona o podpoře v nezaměstnanosti. Původní zákon nepočítal s dlouhodobou nezaměstnaností a příspěvky se museli v poválečné době valorizovat a celý systém se začal dotovat z daňových příjmů, protože vybrané prostředky na něj již nedostačovaly. Vládě nepřidala na popularitě ani zpráva tzv. Geddesovy komise na začátku roku 1922, která státu doporučovala snížit personální stavy v armádě, snížit válečné penze, omezit prostředky na školství a snížit příspěvky na základě zákona o Mateřství a péči o dítě (*Maternity and Welfare Act*), který byl přijat na konci války. Panika, která zachvátila veřejnost vládu donutila opatření odvolat.⁵⁷⁴

3.7. Poválečný konsensus

V roce 1922 byli Konzervativci rozděleni mezi většinu, která podporovala Bonara Lawa a vlivnou menšinu, která chtěla pokračovat v koalici s liberály. Liberálové byli rozděleni na dvě nepřátelské frakce a labouristé měli frakcí více než poslanců a rozhodně ještě úplně nebyli koherentní stranou. Podobně jako měla Československá první republika instituci tzv. pětky,⁵⁷⁵ tak v Anglii udržovalo stabilitu spojení dvou mužů: Ramsaye MacDonalda a konzervativního lídra Stanleyho Baldwina.

Konzervativci jsou v dnešní době vnímáni jako strana, která prosazuje soukromé vlastnictví, malý stát a euroskepticismus. To byly ale specifické rysy strany pod vedením Margaret Thatcher, jež doznívaly za Johna Majora.⁵⁷⁶ Před první světovou válkou se jednalo o stranu, jejíž program domácí politiky ovládali unionističtí liberálové a jejich latentní spor o meze státu a jeho zasahování do trhu a společnosti. Chamberlainovou porážkou klasických liberálů a jejich vymazáním z politické mapy a následným ovládnutím konzervativní strany jeho dědici se konzervativci významně změnili. Strana, která zápasila v mezích protekcionismu versus svobodného obchodu, paternalismu Mladé Anglie versus Malhusianismu a oligarchie versus tradičních elit, vstoupila díky Chamberlainově sociálnímu radikalismu a Balfourově hledání náplně toryovské demokracie do smíru i se socialismem.

Konzervativní straně dvacátých let byl vlastní pragmatismus, stejně jako Balfourovi. Stanley Baldwin převzal vedení v oblasti státních zásahů a v roce 1926 ustanovil Centrální

⁵⁷⁴ Grieses, K: *Sir Eric Geddes: Business and Government in War and Peace*, Manchester 1989, s. 69 - 108.

⁵⁷⁵ Klimek, A.: *Boj o hrad*, Praha 1996, s. 149 - 163.

⁵⁷⁶ Thatcher, M.: *The Autobiography*, London 1995.

výbor pro elektřinu (*Central Electricity Board*), aby mohl vybudovat národní elektrárenskou síť.⁵⁷⁷

Hlavním protagonistou toryovského etatismu se stal budoucí premiér Harold MacMillan a jeho spolupracovníci. V roce 1927 vydali svůj manifest *Průmysl a stát* (*Industry and the State*) ve které vyzývali k využití vědeckých poznatků v oblasti ekonomie pro novou organizaci vztahů mezi státem a společností. “Moderní ekonomická věda nám zatím není schopna dát odpověď. Naše znalosti jsou v současnosti tak omezené, že jsme zatím nebyli schopni odhalit zákona na základě, kterých je potřeba vybudovat teorii.”⁵⁷⁸

Autoři hledali pozitivní alternativu k socialismu, který podle nich viděl “slumy, nerovnost a příležitost jako výsledek špatného systému.”⁵⁷⁹ Zatímco autoři viděli tyto negativní jevy jako důsledek správného systému, který musí stát zahladit. Motiv současného nadšení pracujících pro socialismus je podle nich stejný jako byl pro chartismus. Lidé “touží po ekonomickém statusu podobném jako je jejich politický status.. Do doby než bude tato touha uspokojena, tak bude v průmyslu nadále přítomna současná agitace a zmatek podobný agitaci a zmatku roku 1832 a Chartismu. A podobně agitace přestane poté co obdrží legitimní satisfakci.”⁵⁸⁰

Budoucí premiér a jeho druhové uzavřeli s tím, že je nutné, aby se stát více angažoval v průmyslu a uspokojil aspirace dělníků. Tito konzervativci se následně postavili na stranu labouristického manifestu a navrhovali státem garantovanou minimální mzdu a rozšíření veřejného vlastnictví. Zejména pro přirozené monopoly jako jsou železnice či veřejné služby.⁵⁸¹

Toryové tvrdili, že probíhá vývoj, který mění povahu společností od těch vyžadujících jako pracovní sílu dělníky na ty, které budou potřebovat zejména manažery s vyššími mzdami. Průmyslu, který se nevydává správným směrem bylo nutné poskytnout ze strany státu potřebné vedení.

MacMillan a další se stali členy nátlakové konzervativní skupiny pětiletky (*Five Years Group*). Společně pracovali na schématech vládní kontroly problematičtějšího průmyslu. Členy skupiny byli poslanci všech politických stran, představitelé průmyslu a akademické sféry.⁵⁸²

⁵⁷⁷ Hannah, L.: *A Pioneer of Public Enterprise: the Central Electricity Board and the National Grid*, IN: Supple, B. (ed.): *Essays in British Business History*, Oxford 1977. s. 207 - 226.

⁵⁷⁸ Boothby, R.; MacMillan, H.; Loder, J.; Stanley, O.: *Industry and the State. A Conservative View*. London 1927. s. 29.

⁵⁷⁹ Tamtéž, s. 141.

⁵⁸⁰ Tamtéž, s. 145.

⁵⁸¹ Tamtéž, s. 157- 158.

⁵⁸² Carpenter, L. P.: *Corporatism in Britain, 1930 - 1945*, IN: *Journal of Contemporary History*, 11: s. 3 - 25.

MacMillan přišel ale s mnohem osobnějším politickým vyznáním a to v knize *The Middle Way* v roce 1935 s podtitulem Studie problému ekonomického a společenského pokroku ve svobodné a demokratické společnosti. Ve studii navrhl, aby byly znárodněny uhelné doly, pobřežní lodní doprava, všechny veřejné služby (vodovody, plynárenství, elektrárny, etc)⁵⁸³ a stát měl dle jeho názoru vytvořit jakýsi velkoobchod, který by zajišťoval občanům potraviny a všechny předměty denní spotřeby za základní ceny.

Uhelný průmysl byl beznadějně neefektivní a špatná výživa občanů velkých měst měla být řešena státními dodávkami potravin. Požadoval také vznik státních pekáren a roznáškové služby, která by podobně jako pošta doručovala jídlo na denní bázi přímo do lidských domovů.⁵⁸⁴ MacMillan srovnával své návrhy s labouristickými, které považoval ve srovnání se svými návrhy za “mnohem slabší než původní socialistické návrhy na znárodnění všech výrobních prostředků”.⁵⁸⁵ V praxi se jejich návrhy podobaly a MacMillan viděl svoje jako mnohem pokrokovější. Levicové křídlo Konzervativní strany, tak bylo programové od Labouristů k nerozeznání a dokonce s nimi předhánělo v tom, kdo navrhne více státních opatření.

Konzervativní strana si nebyla schopná během celých meziválečných let ujasnit postoj k velikosti státu či znárodnování. Podobně jako liberálové v ekonomické krizi po Búrské válce raději adoptovali část politiků labouristické strany až nakonec vládla konzervativní strana a labouristickým premiérem Ramsayem MacDonaldem v čele v na začátku krize třicátých let. Politický a ideologický pragmatismus stranu v době rostoucí nezaměstnanosti a průmyslové krize posunoval více doleva. Ačkoli většina konzervativců nebyla pro znárodnování jako standardní nástroj státní ekonomické regulace, tak jediný hlas, který ze strany zazníval byl ten MacMillanův.

V praktické politice postupoval v podobných intencích i mainstream konzervativní strany. Během druhé Baldwinovy vlády nevznikl jen Centrální výbor pro elektřinu, který zastřešoval jako celostátní společnosti municipální a soukromé firmy vyrábějící elektřinu a jehož cílem byla elektrifikace celé země. V roce 1926 vzniklo BBC a to státním převzetím soukromých společností za náhradu. Princip byl podobný jako když Disraeli s Gladstonem znárodnili telegrafní společnosti. Pošta udělovala od roku 1922 licence rozhlasovým společnostem a do roku 1926 jich udělila osm (společnosti Marconi a dalším firmám). V

⁵⁸³ MacMillan, H.: *The Middle Way*, London 1978, s. 121 - 173.

⁵⁸⁴ Tamtéž, s. 341 - 359.

⁵⁸⁵ Tamtéž, s. 117.

roce 1926 ale firmy koupila a vytvořila BBC, jejíž radu guvernéru a jejího předsedu jmenoval šéf pošty. Podobně jako o desítky let dříve telegrafy.⁵⁸⁶

Hlavním architektem sociálních zákonů meziválečné éry se ale stal Neville Chamberlain, který připravil 21 zákonů mezi roky 1924 a 1929. V roce 1925 společně s Winstonem Churchillem (nyní již konzervativcem) prosadili program sociálních reforem. Churchill jako ministr financí připravil státní příspěvky pro program penzí pro vdovy, sirotky a staré. Stát rozšířil pojištění a začal ho financovat těm, kdo si nebyli schopni platit sami.⁵⁸⁷ Všichni účastníci Národního zdravotního pojištění byli nyní povinně pojištění nejenom proti nemoci a nezaměstnanosti, ale také na penzi pro vdovy a děti.

Chamberlain připravil také zákon o místní správě (*Local Government Act 1929*) ve kterém snížil poplatky placené průmyslem a zrušil poplatky zemědělců místním samosprávám a zavedl poplatky z majetku pro všechny občany na základě předpokladu, že majitelé továren a půdy žijí také v domech. Zákon také modernizoval chudinskou pomoc a rozšiřoval její záběr a omezil placení pomoci z poplatků. Namísto toho nyní posílala na chudé granty státní pokladna. Systém směřoval k centralizaci.⁵⁸⁸ Vláda také rozšířila volební právo pro ženy. Nově volily ve stejných věkových kategoriích jako muži.

Konzervativci sice na krizi v roce 1931 reagovali omezením sociálního státu, ale dělo se tak tváří v tvář hospodářské krizi v rámci národní vlády, které se účastnily konzervativci, liberálové a labouristé. Ministrem odpovědným za fiskální politiku byl labourista Snowden, který naordinoval vládě škrtu ve výši 70 milionů liber. V rámci svého rozpočtu navrhl zvýšit daň z příjmu, omezit přídavky na děti a zvýšit daň vysokopříjmovým skupinám. Státním zaměstnancům byly sníženy mzdy o deset procent. Učitelům o 15 procent. Příspěvek v nezaměstnanosti byl snížen o 10 procent a byly zpřísněny podmínky pro jeho udělování. Důsledkem byl odliv zlata z Anglie a vládní opuštění zlatého standardu a to kvůli zprávám, že posádka v Invergordon ve Skotsku reagovala na snížení mezd vzpourou. To vyvolalo v investorech vzpomínku na podobnou událost v roce 1918 v Kielu a v roce 1917 v Kronstadtu, která signalizovali pád Německa respektive nástup Ruské revoluce. Současně bylo důsledkem zrušení plánu na desetiprocentní škrtu v platech státních zaměstnanců.⁵⁸⁹

⁵⁸⁶ Briggs, A.: *The History of Broadcasting in the United Kingdom*, Oxford 2000, svazek 2, s. 383 - 391.

⁵⁸⁷ CONTRIBUTORY PENSIONS BILL. HC Deb 07 August 1925 vol 187 cc1730-2W. Zdroj:

http://hansard.millbanksystems.com/written_answers/1925/aug/07/contributory-pensions-bill#S5CV0187P0_19250807_CWA_74

⁵⁸⁸ CLAUSE 111.—(Power to remove difficulties.) HC Deb 30 January 1929 vol 224 cc969-1001. Zdroj:

http://hansard.millbanksystems.com/commons/1929/jan/30/clause-111-power-to-remove-difficulties#S5CV0224P0_19290130_HOC_339

⁵⁸⁹ Seaman, S. L. B.: *Post - Victorian Britain 1902 - 1951*, London 1966, s. 222 - 223.

Hlasování ve sněmovně rozštěpilo labouristickou stranu a navzdory ustanovení celonárodní vlády 240 labouristických poslanců, liberálů a konzervativců hlasovalo proti. Labouristé všichni kromě těch ve vládě.⁵⁹⁰ Britský politický systém opět prokázal svoji tendenci mixovat strany, politiky a ideje.

V meziválečném období byli liberálové pod vedením Lloyda George pokrokoví. Na jejich programovém dokumentu z roku 1926 Yellow book se podílel ekonom vycházející z myšlenek “nového liberála” Hobsona. J. M. Keynes. Keynesiánství se stalo hlavním ekonomickým paradigmatem současnosti. Keynes nebyl socialista, ale pokrokový liberál. Podobal se tak některým Fabiánským socialistům. Od liberálů postupně odešel v rámci hledání strany ve které by se mohl prosadit. Nakonec se za druhé světové války stal poradcem na ministerstvu financí, kde zůstal až do své smrti v roce 1947. Keynesiánská ekonomie se stala hlavní naukou sociálních demokratů po celém světě. Její zaměření na krátkodobou politiku, státní intervence do ekonomiky bránící projevům ekonomického cyklu a teorie peněz bylo tou vědeckou základnou po které volali jak manželé Webbovi, tak Harold MacMillan. Webbové se ve třicátých letech posunuli více na levici podobně jako celá společnost, která čelila devastaci hospodářské krize a viděla vzor v komunistické industrializaci Sovětského svazu. Liberální experti se stali ekvivalentem Fabiánů na začátku století.

Laissez faire a malý stát již nehájila žádná politická strana. Pokrokový konsensus na průmyslové demokracie a soulad programů nemohly zastřít ani prudké vzájemné útoky. Radikálové a socialisté měli vždy pozitivní program, nikoli klasičtí liberálové a konzervativci. Dostředivé síly britského politického systému a jejich aktéři byli postupně logikou rozšiřujícího se volebního práva dotlačeni do předhánění se stejné programové nabídky. Kromě nově přichozích Rakušanů, kteří byli zcela mimo hlavní proud si ekonomická věda, aktivisté a následně politici a voliči shodovali na zvýšení role státu. Otázkou je, zda měli lidé na výběr, protože alternativa ve volbách neexistovala a i když byl prostátní program jen minoritní kauzou voleb, které rozhodlo jiné téma, tak byl přesto zaveden a to díky tlaku aktivních skupin a expertů. Expertů, kteří již jsou zpětně viděni více jako ideologové.

⁵⁹⁰ Pugh, M.: *Speak for Britain. A New History of Labour Party*, London 2011, s. 214 - 216.

Abstrakt

Spojené království je v naší historické paměti uloženo jako kolébka moderní demokracie, vlády práva a respektu k soukromému vlastnictví. Tato paměť ale často překrývá fakt, že se jedná spíše o hlubokou minulost 19. století než současný stav. Angličané podobně jako jiné vyspělé národy přijali politiku státních zásahů, znárodňování soukromých společností za náhradu, boje proti hospodářskému cyklu a to v konsensu, který nemá obdoby. Mnoho současníků pohlíží na Anglii prizmatem Margaret Thatcherové, ale jak tato práce prokazuje, její jasná pravicová politika byla v dějinách Konzervativní strany spíše výjimkou.

Po příčinách tohoto stavu pátrá historiografie zejména u socialistické Labouristické strany. Řada historických prací se omezuje na kauzální souvislost mezi nástupem Labouristů k moci a růstem státu. Ukazuje se, že je důležité jít v pátrání po příčinách současného stavu mnohem dále.

Liberální strana je navzdory svému jménu institucí s dlouhou tradicí prostátního myšlení. Byli to Noví radikální liberálové, kdo přišel s teorií “výkupného”. Stejně tak jako program městského socialismu, který v dnešním regulovaném světě soukromých vodáren, plynárenských a elektrárenských společností nevypadá jako symptom éry *laissez faire*.

Imperiální témata a jednota království se pak staly hlavním jednotícím znakem a sociální reformy až sekundárním. Díky tomu došlo k splnutí radikálů a konzervativců, kteří se od Mladé Anglie přes Disraeliho Sybil, Randolpha Churchilla či Arthura Balfoura mohli sami pochlubit paternalistickou tradicí. Harold MacMillan pokračoval až do tradice korporativistické. Ve Viktoriánské Anglii se snoubilo šíření levicového přístupu k reformám s rozšiřováním volebního práva. Šampionem se v tomto směru stal Joseph Chamberlain. Odbory, vytvořily Komisi pro volební zastoupení a využívali své členské základny, aby své hlasy zobchodovaly za volební podporu. Nakonec ale byly okolnostmi donuceny založit vlastní stranu společně s pomocí socialisticko-liberálních aktivistů.

Anglický socialismus, sociální stát a zásahy do soukromého sektoru mají dominantní vliv ve všech stranách. Jednotícím znakem je víra v pokrok a neustálé aplikování nových vědeckých teorií ve správě věcí veřejných. Ve zpětném pohledu se tak jeví jako absurdní považovat Marxistickou ekonomii či Eugeniku za vědecké disciplíny. Důležitým prvkem pro pochopení dostředivé síly anglického politického systému je jeho ideologické mísení všech tradic: Toryovské se socialistickou a pokrokově liberální.

Abstract

The United Kingdom is imprinted in our historical memory as the birthplace of modern democracy, the rule of law and respect to private ownership. However, this memory reflects deep history of the 19th century rather than the present state of affairs. The English like other developed nations have acquired the policy of state interventions, nationalization of private enterprise for a compensation, fight against the economic cycle in an unprecedented consensus. Many of the contemporaries assess England through the prism of Margaret Thatcher, however, as demonstrated in this work, her right-winged policy proved an exception to the Conservative Party's rule.

Historiography ascribes the reasons of the situation especially to the Labour Party. A number of history works limits the causality of the state growth to the onset of the Laborites. It is apparent, however, that the search for the reasons of the state of affairs needs to quest much deeper in history. Despite its name, the Liberal Party is an institution with a long tradition of state-positive thinking.

It was the new Radical Liberals who arrived with a "ransom" theory as well as the program of urban socialism, which does not seem to be a symptom of the *laissez faire* era in the today's regulated world of private waterworks, gas and electric power entrepreneurs.

Imperial topics and the Kingdom's unity became the main unifying feature with the social reforms being only secondary, which resulted in the merging of radicals and conservatives who could boast of paternalist tradition ranging from Young England, Disraeli's *Sybil* and Randolph Churchill to Arthur Balfour. Harold MacMillan continued towards the corporatist tradition. The spread of left-wing approach to reforms wedded the spread of suffrage in Victorian England in which area Joseph Chamberlain became a champion. The Unions created the Labour Representation Committee and bartered their members' votes for support in the elections. In the end they were forced to establish their own political party along with the assistance of social-liberal activists. English socialism, social state and the intervention into the private sector have major influence in all parties.

The unifying factor is the faith in progress and the perpetual implementation of new scientific theories into the public administration. Thus in the rear view, the Marxist economy and eugenics are absurd to be considered as scientific disciplines. An important fact to successfully understand the centripetal force of the English political system is the mingling of all traditions: the Tory with the socialist along with the liberal.

Prameny a literatura

1. Prameny

- British Institute of Public Opinion (Gallup) Polls, 1938-1946
(<http://www.data-archive.ac.uk/findingData/snDescription.asp?sn=3331#doc>)
- Hansard, the Official Report, the edited verbatim report of proceedings in both Houses of Parliament.
(<http://hansard.millbanksystems.com>)
- Mass-Observation Studies 1937-55
(<http://www.sussex.ac.uk/library>)
- UK General Elections: Party Election Manifestos
(<http://www.psr.keele.ac.uk>)
- Institute of Commonwealth Studies: Commonwealth Telecommunications Organisation
(<http://www.aim25.ac.uk>)
- Bank of England Act 1946 (9 & 10 Geo. 6 c. 27)
- State Transport Act 1938
- Statistická data hospodářství Velké Británie
(<http://www.statistics.gov.uk>)
- *Right Road for Britain: The Conservative Party's Statement of Policy*, London 1949.
- *Labour's Aims in War and Peace*, New York 1940.
- *Report of Royal Commission on the Distribution of the Industrial Population*. Presented to Parliament by Command of His Majesty January 1940. London 1940.
- The Chartist movement
(<http://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/electionsvoting/chartists/overview/chartistmovement/>)
- Text Tamworthského programu
(<http://www.historyhome.co.uk/peel/politics/tam2.htm>)
- (http://hansard.millbanksystems.com/commons/1868/jun/09/second-reading#S3V0192P0_18680609_HOC_7)
- článek 6 zákona, strana 2:
(http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1870/88/pdfs/ukpga_18700088_en.pdf)

- Rozšíření volebního práva:
(http://hansard.millbanksystems.com/commons/1868/apr/03/adjourned-debate#S3V0191P0_18680403_HOC_55)
- The water bill:
(<http://hansard.millbanksystems.com/lords/1875/jun/14/birmingham-corporation-water-bill>)
- MacCallahan, J. A.: The Turkish Atrocities in Bulgaria: Horrible Scenes at Batak.
IN: The Daily News, August 22, 1876, s .5-6. zdroj:
<http://www.attackingthediabol.co.uk/related/macgahan.php>
- <https://archive.org/stream/electriclightin00britgoog#page/n23/mode/2up>
- http://hansard.millbanksystems.com/commons/1882/jul/15/committee#S3V0272P0_18820715_HOC_37
- https://archive.org/stream/bankruptcyactwi00houggoog/bankruptcyactwi00houggoog_djvu.txt
- <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1883/mar/19/second-reading>
- http://hansard.millbanksystems.com/commons/1883/aug/14/consideration#S3V0283P0_18830814_HOC_352
- http://hansard.millbanksystems.com/commons/1883/mar/19/second-reading#S3V0277P0_18830319_HOC_178
- http://hansard.millbanksystems.com/commons/1884/may/19/second-reading#S3V0288P0_18840519_HOC_187
- <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1880/may/24/adjourned-debate>
- http://hansard.millbanksystems.com/commons/1886/apr/08/motion-for-leave-first-night#S3V0304P0_18860408_HOC_28
- http://hansard.millbanksystems.com/commons/1888/mar/13/poor-law-auditors-under-the-local#S3V0323P0_18880313_HOC_29
- http://hansard.millbanksystems.com/commons/1892/jun/14/pensions-old-age-no-2-bill#column_1145
- http://hansard.millbanksystems.com/commons/1894/feb/13/employers-liability-bill#S4V0021P0_18940213_HOC_108
- http://hansard.millbanksystems.com/commons/1895/apr/04/london-county-council-tram-ways-bill#S4V0032P0_18950404_HOC_24
- http://hansard.millbanksystems.com/lords/1894/jul/17/second-reading#S4V0027P0_18940717_HOL_3

- http://hansard.millbanksystems.com/lords/1894/jul/17/second-reading#S4V0027P0_18940717_HOL_3
- Lord Salisbury's Aliens Bill. s. 5. 14. červenec 1894. The Spectator.
Zdroj: <http://archive.spectator.co.uk/article/14th-july-1894/5/lord-salisburys-aliens-bill>
- Royal Commission on War in South Africa: Appendices to Minutes of Evidence. London 1903. s. 34, 217, 249-256.
zdroj: <http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.c2746346;view=1up;seq=7> a <http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015026995228;view=1up;seq=239>
- svědectví sira J. Ardagha IN: Royal Commission on War in South Africa: Appendices to Minutes of Evidence II. Londýn 1903. s. 216. odstavec 5126. Zdroj: <http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015026995228;view=1up;seq=238>
- svědectví sira G. F. Wilsona IN: Royal Commission on War in South Africa: Appendices to Minutes of Evidence II. Londýn 1903
- <http://archive.spectator.co.uk/article/29th-august-1903/5/the-report-of-the-royal-commission-on-the-war>
- EXCHEQUER BILLS. HC Deb 23 October 1899 vol 77 cc509-17. Zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1899/oct/23/exchequer-bills#S4V0077P0_18991023_HOC_106
- THE BUDGET STATEMENT. HC Deb 05 March 1900 vol 80 cc 53-78. zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1900/mar/05/the-budget-statement#S4V0080P0_19000305_HOC_179
- SUGAR.—CUSTOMS. HC Deb 18 April 1901 vol 92 cc 652-740. Zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1901/apr/18/sugar-customs#S4V0092P0_19010418_HOC_199
- SUGAR.—CUSTOMS. HC Deb 18 April 1901 vol 92 cc 674. Zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1901/apr/18/sugar-customs#S4V0092P0_19010418_HOC_199
- RE-IMPOSITION OF THE DUTY. HC Deb 14 April 1902 vol 106 cc185-6. Zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1902/apr/14/re-imposition-of-the-duty#S4V0106P0_19020414_HOC_268
- Royal Commission on War in South Africa: Appendices to Minutes of Evidence. Londýn 1903

- <http://archive.spectator.co.uk/article/29th-august-1903/5/the-report-of-the-royal-commission-on-the-war>
- EXCHEQUER BILLS. HC Deb 23 October 1899 vol 77 cc509-17. Zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1899/oct/23/exchequer-bills#S4V0077P0_18991023_HOC_106
- THE BUDGET STATEMENT. HC Deb 05 March 1900 vol 80 cc 53-78. zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1900/mar/05/the-budget-statement#S4V0080P0_19000305_HOC_179
- SUGAR.—CUSTOMS. HC Deb 18 April 1901 vol 92 cc 652-740. Zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1901/apr/18/sugar-customs#S4V0092P0_19010418_HOC_199
- SUGAR.—CUSTOMS. HC Deb 18 April 1901 vol 92 cc 674. Zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1901/apr/18/sugar-customs#S4V0092P0_19010418_HOC_199
- RE-IMPOSITION OF THE DUTY. HC Deb 14 April 1902 vol 106 cc185-6. Zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1902/apr/14/re-imposition-of-the-duty#S4V0106P0_19020414_HOC_268
- SUGAR.—CUSTOMS. HC Deb 18 April 1901 vol 92 c. 715.
- MacKenzie, N.: The Letters of Sidney and Beatrice Webb: Volume 2, Partnership Cambridge 1978
- OLD AGE PENSIONS BILL. HC Deb 22 March 1899 vol 69 cc57-85. zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1899/mar/22/old-age-pensions-bill#S4V0069P0_18990322_HOC_91
- AGED PENSIONERS BILL. HC Deb 22 May 1903 vol 122 cc 1541-58
- AGED PENSIONERS BILL. HC Deb 22 May 1903 vol 122 cc 141-143.
- AGED PENSIONERS BILL. HC Deb 22 May 1903 vol 122 cc 183 - 184.
- FISCAL POLICY OF THE COUNTRY. HC Deb 28 May 1903 vol 123 cc185-186. Zdroj: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1903/may/28/fiscal-policy-of-the-country#S4V0123P0_19030528_HOC_195
- Barlett, B.: The Turth about Trade in History. 1.7. 1998. [freetrade.org](http://www.cato.org/publications/commentary/truth-about-trade-history). zdroj: <http://www.cato.org/publications/commentary/truth-about-trade-history>
- Moyo, D.: Dead Aid: Why Aid Is Not Working and How There is Another Way for Africa. New York 2009.

- Webb, S.: The London Programme. Londýn 1891. Zdroj:
<https://archive.org/stream/londonprogramme00webbuoft#page/n7/mode/2up>
- The Radical Programm with a Preface by the Rt. Hon. J. Chamberlain. Londýn 1885
- <http://www.marxists.org/archive/morris/works/1885/manifst1.htm>
- <http://www.marxists.org/archive/morris/works/1885/manifst1.htm>
- Marx, K., Engels, F.: Address of the Central Committee to the Communist League
London, Březen 1850. Zdroj:
<http://www.marxists.org/archive/marx/works/1847/communist-league/1850-ad1.htm>
- Dickenson, J.: The greatest curse and traitor’: H H Champion and the Australian
Labour Movement. Zdroj:
http://www.academia.edu/20506919/_The_greatest_curse_and_traitor_H_H_champion_and_the_Australian_labour_movement
- HUME WEBSTER'S SUICIDE.; THE HORSE BREEDER DRIVEN CRAZY BY
FINANCIAL DIFFICULTIES. 26. ledna 1892. New York Times. Zdroj:
<http://query.nytimes.com/gst/abstract.html?res=9E06E2D91738E233A25755C2A9679C94639ED7CF>
- AUTUMN SESSION. HC Deb 18 August 1892 vol 7 cc 450-2. Zdroj:
http://hansard.millbanksystems.com/commons/1892/aug/18/autumn-session#S4V0007P0_18920818_HOC_19
- THE ROYAL WEDDING—AN UNFORTUNATE INCIDENT. HC Deb 17 July
1893 vol 14 cc1709-10. Zdroj:
http://hansard.millbanksystems.com/commons/1893/jul/17/the-royal-wedding-an-unfortunate-incident#S4V0014P0_18930717_HOC_126
- "LYONS v. WILKINS" (HIGH COURT OF JUSTICE.) HC Deb 13 April 1896 vol
39 cc733-5. Zdroj: <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1896/apr/13/lyons-v-wilkins-high-court-of-justice>
- Trade Disputes Bill. HC Deb 02 May 1906 vol 156 cc577-8. Zdroj:
http://hansard.millbanksystems.com/commons/1906/may/02/trade-disputes-bill#S4V0156P0_19060502_HOC_211
- The Education Bill. HC Deb 16 May 1906 vol 157 cc496-.
http://hansard.millbanksystems.com/commons/1906/may/16/the-education-bill#S4V0157P0_19060516_HOC_225
- TRADE DISPUTES BLLL. HC Deb 27 July 1906 vol 162 cc159-166 Considered in
Committee.

- The Unemployed Bill. HC Deb 19 June 1906 vol 159 c58. Zdroj:
http://hansard.millbanksystems.com/commons/1906/jun/19/the-unemployed-bill#S4V0159P0_19060619_HOC_199
- PLURAL VOTING BILL. HC Deb 14 May 1906 vol 157 cc263-301. Zdroj:
<http://hansard.millbanksystems.com/commons/1906/may/14/plural-voting-bill-1>
- FRANK SILTZER: The Irish Council Bill: Page 20, 18th May 1907. The Spectator.
- Úvodní řeč Herberta Gladstona. WORKMEN'S COMPENSATION BILL. HC Deb 26 March 1906 vol 154 cc 886-896
- WORKMEN'S COMPENSATION BILL. HC Deb 26 March 1906 vol 154 cc 907-909.
- WORKMEN'S COMPENSATION BILL. HC Deb 26 March 1906 vol 154 cc 928 - 933.
- Churchill, W. S.: Liberalism and the Social Problem. Liberalism and Socialism. St. Andrews Hall, Glasgow, říjen 1906
- DEATH DUTIES. HC Deb 20 May 1909 vol 5 cc582-651
- Income Tax (Differential Rates). HC Deb 06 May 1909 vol 4 cc1332-3W.
- OLD-AGE PENSIONS BILL. HC Deb 30 June 1908 vol 191 cc591-709
- Kovář, M.: *Britští fašisté a evropský fašismus (nacismus) mezi dvěma světovými válkami*, IN: Kovář, M. (ed.): *Velká Británie a svět v 18. - 20. století*, Praha 2008, s. 7 - 27.
- *Labour and the New Social Order. A Report on Reconstruction*, London 1918

2. Literatura

- Adams, R. J. Q.; Poirier, P. P.: *Conscription Controversy in Great Britain, 1900 - 1918*, London 1987.
- Addison, P.: *The Road to 1945: British Politics and Second World War*, London 1975.
- Addison, P.: *Churchill: the unexpected Hero*, Oxford 2005.
- Amery, J.: *The Life of Joseph Chamberlain*, London 1969.
- Amery, J.: *Joseph Chamberlain and The tariff Reform campaign*, London 1969.
- Angel, N.: *The Great Illusion*, London 1913.
- Aron, R.: *Historie XX. století*, Praha 1999.
- Aron, R.: *Angažovaný pozorovatel*, Praha 2003.

- Aster, S.: *Anthony Eden*, New York 1976.
- Attlee, C.: *The Labour Party in Perspective*, London 1937
- Baldwin, G. B.: *Beyond Nationalisation: The Labor problem of British Coal*, Oxford 1955.
- Balfour, A. J. : *Economic Notes on Insular Free Trade*. London 1903
- Ball, M.; Sunderland, D.T.: *An Economic History of London 1800 - 1914*, London 2001
- Barker, R.: *Education and politics 1900 -1951: a study of the labour party*, Oxford 1972.
- Barnett, H. O.: *Cannon Barnett: His Life, Work and Friends*. London 1921
- Barrow, L., Bullock, A.: *Democratic Ideas and the British Labour movement 1880 - 1914*. Cambridge
- Bastiat, F.: *The Law*. New York 1997.
- Bax, E.B.: *Reminiscences and Reflections of a Mid and Late Victorian*, London 1967
- Beer, M.: *A History of British Socialism*, London 2002
- Benn, C.: *Keir Hardie*, London 1992
- Bentley, M.: *Politics without Democracy 1815 - 1914*, Oxford 1996.
- Bentley, M.: *The Climax of Liberal Politics. British Liberalism in Theory and Practice 1868 - 1918*, London 1987.
- Besant, A.: *Autobiography*. London 2009
- Beveridge, W.: *Výtah z Beveridgeovy zprávy o sociálním pojištění a příbuzných službách*, London 1942.
- Bevis, M: *The Making of British Socialism*, Oxford 2011
- Bingham, A.; Conboy, M.: *The Tabloid Century. The Popular Press in Britain 1896 to present*, Oxford 2015.
- Blake, R.: *Disraeli*, London 1966.
- Black, E.: *War against the weak*, New York 2003.
- Blatchfort, R.: *My eighty years*, London 1931.
- Booth, Ch.: *Labour and Life of the People*, London 1891.
- Boothby, R.; MacMillan, H.; Loder, J.; Stanley, O.: *Industry and the State. A Conservative View*, London 1927.
- Bosanquet, H.: *The Strength of the People: A Study in Social Economics*, London 1902.

- Bosanquet, B.: *The Philosophical Theory of the State*, London 1899
- Bosanquet, H. D.: *Social Work in London 1869 - 1912: History of the Charity Organisation Society*, London 1914
- Boyd, C. V. (ed.): *Mr. Chamberlain speeches*, Boston 1914.
- Briggs, A.: *The Making of Modern England 1783-1867: The Age of Improvement*, London 1959.
- Briggs, A.; Saville, J.: *Essays in Labour History 1886 - 1923*, London 1967.
- Briggs, A.: *The History of Broadcasting in the United Kingdom*, Oxford 2000.
- Broch, H.: *Náměsíčníci*, Praha 2012.
- Brožová D.: *K diskusi o obilních zákonech*. IN: *Thomas Malthus - 175 let od smrti*. Ed.: Marek Loužek. Praha 2010.
- Brundage, A.: *England's "Prussian Minister". Edwin Chadwick and the Politics Government Growth, 1832 - 1854*, London 1988.
- Buchanan, J. M.; Tollison, R. D.: *The Theory of Public Choice*, Chicago 1984.
- Burke, E.: *Úvahy o revoluci ve Francii*. Praha 1997.
- Butler, D. E.: *The study of political behaviour*, London 1958.
- Butler, D. E.; Freeman, J.: *British political facts 1900-1967*, London 1968.
- Butler, D.: *Coalitions in British Politics*, London 1978.
- Butos, W. N.: *Political Economy of Government and Science*.
http://fee.org/videos/economics_of_science/
- „Cato“: *Guilty Men*, London 1940.
- Calder, A.: *The People's War: 1939-1945*, New York 1969.
- Carpenter, L. P.: *Corporativism in Britain, 1930 - 1945*, IN: *Journal of Contemporary History*.
- Chadwick, E.: *The Health of Nations*, London 1877.
- Chadwick, E.: *Report On Sanitary condition of the Labouring population of Great Britain*, London 1843.
- Chamberlain, J.: *Preface. The Radical Programm*, London 1885.
- Chamberlain, J.: *The Game of Politics*. London 1895.
- Clarke, P.; Clarke, P. F.: *Liberals and Social Democrats*, Cambridge 1978.
- Clayton, J.: *The Rise and Decline of Socialism in Great Britain 1884 - 1924*. London 1926.
- Coates, D.: *The Labour Party and the Struggle for Socialism*, Cambridge 1975.

- Cole, G. D. H.: *Short History of the British Working Class Movement: 1900 - 1937*, London 2002.
- Cole (ed.): *Beatrice Webb Diaries 1924 - 1932*, London 1956.
- Cowling, M.: *The impact of labour 1920-1924 : the beginning of modern british politics*. London 1971.
- Crawford, T.: *The Social Democrat*, 1908.
- Darwin, Ch.: *Autobiographies*, London 2002.
- Darwin, L.: *First toward Eugenic Reform*. *Eugenics Review*, 4. (duben 1912).
Převzato z : Perry, M. W. (ed.): Chesterton, G. K.: *Eugenics and other evils. An Argument against scientifically Organized society with additional articles by his Eugenic and Birth Control Opponents*, Seattle 2000.
- Daunton, M.: *Trusting Leviathan*, Cambridge 2001.
- Daunton, M.: *Wealth and Welfare: An Economic and Social History of Britain 1851-1951*, Oxford 2007.
- Davies, N.: *Ostrovy: dějiny*, Praha 2003.
- Disraeli, B.: *Conningsby*, London 2007.
- Disraeli, B.: *Vindication of the English Constitution in a Letter to a Noble and Learned Lord*, London 1835.
- Disraeli, B.: *Sybil*. Oxford 2008.
- Disraeli, B.: *Sybil or the Twon Nations*, Oxford 1981.
- Dostojevski, F. M.: *Běsi*, Praha 2004.
- Dugdale, B.: *Arthur James Balfour*, London 1939.
- Dutton, D.: *History of the liberal Party in the Twentieth Century*, Basingstoke 2004.
- Eldon, B. E.: *Nationalisation in British Politics: the Historical Background*, Stanford University Press 1965.
- Eliot, T. S.: *The Complete Poems and Plays*, London 1969.
- Elton, G.: *Life of James Ramsay MacDonald*, London 1939.
- Erva, M.: *Znárodnování ve Velké Británii 1945 - 1951*.
- Erva, M.; Munzi, T.: *Globální oteplování jako malthuziánská doktrína*. IN: IN: *Thomas Malthus - 175 let od smrti*. Ed.: Marek Loužek. Praha 2010.
- Erva, M.: *Britská politika a evropská integrace*. IN: Loužek, M.(ed.): *Vznik EFTA. Padesát let poté*. Praha 2010.
- Faber, R.: *Young England*, London 1987.

- Fisher, J.: *British Political Parties*, Hertfortshire 1996.
- Friedman, M.: *The line we dare not cross* [online], Jan 1977.
- Gamble, A.: *The Conservative Nation*, London 1975.
- Gardiner, A. G.: *The Life of sir William Harcourt*, London 1923.
- Garwin, J. L.: *The Life of Joseph Chamberlain*, London 1930.
- Gash, N.: *Peel*. London 1976.
- Gasset, J. O.: *Vzpoura davů*, Praha 1993.
- Gehrke, J. P.: *Municipal antisocialism and the Growth of antisocialistic Critique in Britain 1873 - 1914*, UMI 2006.
- Gilbert, B.: *Churchill – život*, Praha 2002.
- Gordon, C. T.: *The Growth of Boer Oppositon to Kruger*, Cape Town 1970.
- Gregg, P.: *Social an Economic History of Britain 1760-1965*, London 1967.
- Grieves, K.: *Sir Eric Geddes: Business and Government in War and Peace*, Manchester 1989.
- Grigg, J.: *Lloyd George: The War Leader*, London 2011.
- Grove, J.W.: *Government and Industry in Britain*, London 1962.
- Hall, P.: *Urban and Regional Planning*, London 2002.
- Halévy, E.: *A History of the English People. Epilogue*, London 1939 Hancock, W. K.: *The Sanguine Years*, Cambridge 1962
- Hannah, L.: *The Rise of Corporate Economy*, London 2006.
- Hannah, L.: *A Pioneer of Public Enterprise: the Central Electricity Board and the National Grid*, IN: Supple, B. (ed.): *Essays in British Business History*, Oxford 1977.
- Hanson, A.H.(ed.): *Nationalization: A book of Readings*, London 1963.
- Hamilton, M. A.: *Sidney and Beatrice Webb*, London 1932.
- Hamilton, G.: *Parliamentary Reminiscences and Reflections 1885 - 1906*. London 1922
- Harris, J.: *Public Lives, Public Spirit: Social History of Britain 1870 - 1914*, Oxford 1993.
- Harris, J.: *Political Thought and the State*, IN: Green, S. J. D.; Whiting, R. C.: *The Boundaries of the State in Modern Britain*, Cambridge 2002.
- Harris, J.: *Unemployment and Politics*, London 1972.
- Harris, J.: *William Beveridge. A Biography*, Oxford 1977.
- Hayek, F. A. : *Cesta do otroctví*, Praha 1996.

- Hayek, F. A.: *Kontrarevoluce vědy. Studie o zneužívání rozumu*, Praha 1995.
- Henessy, P.: *Never Again: Britain 1945-1951*, London 1992.
- Higgs, R.: *Crisis and Leviathan*, Oxford 1987.
- Hyndman, M. H.: *The Record of an Adventurous Life*, London 2013
- Hobbes, T.: *Leviathan*. Praha 1941.
- Holman, R.: *Dějiny ekonomického myšlení*. Praha 2005
- Holman, B.: *Keir Hardie*, London 2010
- Hoppe, H. H.: *The Economics and Ethics of Private Property*, Auburn 2006.
- Horn, P.: *Introduction to Oliver Twist*. IN: Dickens, CH.: *Oliver Twist*, London 2002.
- Howell, D.: *British Workers and the Independent Labour Party*, Manchester 1983.
- Hülsmann, J. G.: *The Last Knight of Liberalism*, Auburn 2007.
- Hurd, D.: *Robert Peel. A Biography*, London 2007.
- Huxley, A.: *Nový krásný svět*, Praha 1970.
- Hyndman, H. M.; Morris, W.: *Summery of the principles of socialism*, London 1884.
- Hyndman, H.M.: *The Record of an Adventurous Life*, London 2012.
- Inwood, S.: *Historie Londýna*, Praha 2003.
- James, R. R.: *Lord Randolph Churchill*, London 1994.
- Jenkins, R.: *Gladstone*, Praha 1996.
- Jessop, B.: *Traditionalism Conservatism and British Political Culture*, London 1974.
- Judd, D.: *Impérium: britská imperiální zkušenost od roku 1765 do současnosti*, Praha 1999.
- Judd, D.: *Radical Joe. A life of Joseph Chamberlain*. London 1977.
- Judge, T.: *Tory socialist*, London 2015.
- Kant, I.: *K věčnému míru*, Praha 1999.
- Kant, I.: *Základy metafyziky mravů*, Praha 1999.
- Kelf-Cohen, R.: *Nationalisation in Britain: The End of a Dogma*, London 1958.
- Kirk, R.: *Konzervativní myšlení*, Praha 2000.
- Kirzner, I.: *Competition and Entrepreneurship*, Chicago 1978.
- Kis, J.: *Současná politická filosofie*, Praha 1997.
- Klimek, A.: *Boj o hrad*, Praha 1996.
- Kuhn, T.S.: *Struktura vědeckých revolucí*, Praha 1997.
- Kundera, M.: *Zneužívané dědictví Cervantesovo*, Brno 2005
- Kutílek, M.: *O hypotézách se nesmí hlasovat*, In: Lidové noviny. 10. listopadu 2009.

- Leventhal, F. M.: *Arthur Henderson*, Manchester 1989
- Lindsay, T. L.; Harrington, M.: *The Conservative Party 1918-1970*, London 1974.
- Locke, J.: *Druhé pojednání o vládě*, Praha 1992.
- Loužek, M.: *Metodologie ekonomie*, Praha 2009.
- Kelly, S.: *The Ghost of Neville Chamberlain: Guilty Men and the 1945 Election*, In: *Conservative History Journal*, Autumn 2005..
- Keynes, J.M.: *Tract on Monetary Reform*, London 1923.
- Kumarasingham, H.: *The Political Demise of Neville Chamberlain*, in: *Conservative History Journal*, Summer 2004.
- Loch, C. S.: *Charity and Social Life*, London 1910.
- Lowe, R.: *The Welfare state in Britain since 1945*, MacMillan 1999.
- McBriar, A. M.: *An Edwardian Mixed Doubles. The Bosanquets versus The Webbs*, Oxford. 1987
- MacCarthy, F.: *William Morris. A Life of Our Time*, London 1994.
- MacDonald, R.: *Socialism and Society*, London 1908.
- MacDonald, R.: *Socialism and Government*, London 1909.
- MacDonald, R.: *Socialist Movement*, London 1911.
- MacKenzie, N.: *The Letters of Sidney and Beatrice Webb: Volume 2, Partnership* Cambridge 1978.
- Mackenzie, N.(ed.): *Beatrice Webb Diary*. London 2001.
- McKenzie, R. T.: *British Political Parties*, London 1963.
- MacMillan, H.: *The Middle Way*, London 1978.
- Macninol, J.: *The Politics of Retirement in Britain, 1878-1948*. Cambridge 1998.
- Maier, H.: *Politická náboženství*, Brno 1999.
- Malthus, T.: *An Essay on the Principle of Population*. IN: *Literature and Science in the Nineteen Century. An Anthology*. Ed.: Otis, L. Oxford 2009.
- Marais, J. S.: *The Fall of Kruger's republic*, Oxford 1961.
- Marquand, D.: *Ramsay MacDonald*, London 1977.
- Marris, M. N.: *The Right Honourable Joseph Chamberlain. The Man and the Statesman*, London 1900.
- Marwick, A.; Ciardi, J.: *British Society since 1945*, London 2003.
- Matthew, C. (ed.): *Nineteenth Century Britain*, Oxford 2000.
- Maxse, F.A.: *The Causes of Social Revolt*. London 1872.

- Mazumdar, P.M.H.: *Eugenic, Human Genetics and Human Failings*. London 1992.
- McBriar, A. M.: *Fabian Politics & English Politics*. Cambridge 1966.
- McBriar, A. M.: *An Edwardian Mixed Doubles*, Oxford 1987.
- Mencher, S.: *Poor Law to Poverty Programm: Economic Security Policy In Britain and the United States*, Pittsburg 1967.
- Middleton, R.: *Government versus the Market*. London 1996.
- Middleton, R.: *The Size and Scope of The Public Sector*. s. 89. IN: Green, S. J. D.; Whiting, R. C.: *The Boundaries of the State in Modern Britain*, Cambridge 2002.
- Mikardo, I.: *Backbencher*, London 1988.
- Milward, A. S.: *War, Economy and Society: 1939-1945*, London 1977.
- Millward, R.; Singleton J.: *The Political Economy of Nationalisation in Britain 1920-1950*, Cambridge University Press 1995.
- Mill, J. S.: *Authobiography*, London 1989.
- Mill, J. S.: *Principles of Political Economy: with some of their application to social philosophy*.
- Milner & others.: *The Life of Joseph Chamberlain*, London 1914.
- Mises, L. von: *Human Action*, Auburn 1998.
- Mises, L. von: *Theory and History*, Auburn 2007.
- Mises, L. von: *Socialism*, Indianapolis 1981.
- Mises, L. von: *Economic Calculation in the Socialist Commonwealth*, Auburn 1990.
- Mises, L. von: *Liberalismus*, Praha 1997.
- Mitchell, B.: *British Historical statistics*, Cambridge 1988.
- Morgan, K.: *Keir Hardie. Radical and Socialist*. London 2010.
- Morgan, K.O.: *Labour in Power 1945-1951*, Oxford 1984.
- Morris, J.: *Farewel the Trumpets – an imperial retreat*, New York 1978.
- Morris, W.: *Socialist Diary*. IN: Boos, F. (ed.). London 1982.
- Morris, W.: *News from Nowhere and other writings*, London 1998.
- Mothersole, B. M.H.: *Everybody's guide to the Education act, 1902*. London 1903.
- Mowat, C. L.: *The Charity Organisation Society: Its ideals and Work*, London 1961.
- Mummery, A. F.; Hobson, J. A.: *The Physiology of Industry*. London 1889.
- Murdoch, N.: *Origins of the Salvation Army*, Oregon 1994.
- Novák, M.: *Systémy politických stran*, Praha 1997.
- Nunquam: *Merrie England*, Manchester 1895.

- Offer, A.: *Property and Politics*, Cambridge 2010.
- Ormiston, R., Wells, N. M.: *William Morris. Artist - Craftsman - Pioneer*. London 2010.
- Orwell, G.: *Lev a jednorožec: socialismus a génius Anglie*. In.: *Uvnitř velryby a jiné eseje*, Brno 1997.
- Owen, T. L.: *Empire, welfare state, Europe: History of the United Kingdom, 1906-2001*, Oxford 2002.
- Pakenham, T.: *The Boer War*, London 2009.
- Pease, E.R.: *The History of the Fabian Society*, New York 1916 .
- Pearce, M.; Geoffrey, S.: *British Political History 1867-2001*, New York 2002.
- Peel. G. (ed.): *The Private Letters of sir Robert Peel*, London 1920.
- Pelling, H.: *A Short History of the Labour Party*, London 1972.
- Perry, M. W. (ed.): Chesterton, G. K.: *Eugenics and other evils. An Argument against scientifically Organized society with additional articles by his Eugenic and Birth Control Opponents*, Seattle 2000.
- Phillpott, H. R. S.: *J. H. Thomas*, London 1932
- Pollard, S.: *The Development of British Economy, 1914-1950*, London 1963.
- Pollard, S.: *The End of the Old Europe*, London 1973.
- Ponting, C.: *Winston Churchill*, Praha 1997.
- Popper, K. R.: *Logika vědeckého zkoumání*, Praha 1997.
- Potter, B.: *The Cooperative Movement in Great Britain*, London 1904.
- Pugh, M.: *Speak for Britain. A New History of Labour Party*, London 2011. s.
- Putnam, R.D.: *The comparative study of political elites*, New Jersey 1976.
- Ramsden, J.(ed.): *Oxfordský průvodce britskou politikou 20. století*, Praha 2006.
- Reid, J.; Pelling, H.: *A short History of the Labour Party*, London 2005.
- Rimini, L. S.; Peregalli, R.: *The Invention of the Past*. New York 2011.
- Robbins, L.: *The Great Depression*, Alabama 2007.
- Roberts, A. B.: *Salisbury Victorian Titan*. London 1999.
- Rogers, J. T. (ed.): *Speeches on Questions of Public Policy by John Bright, M. P.*
- Rose, R.: *Churchill: Nepoddajný život*, Praha 1994.
- Rose, R., Suleiman, E. (ed): *Presidents and Prime Ministers*, Washington 1980.
- Rovná, L.: *Kdo vládne Británii*. Praha 2004.
- Rousseau, J.J.: *Rozpravy*, Praha 1989.

- Rubinstein, W.D.: *Capitalism, culture and decline in Britain 1750-1990*, London 1994.
- Russel, K. A.: *Liberal Landslide: the general election of 1906*. London 1973.
- Scas, R.: *Social Democracy in Capitalist Society : Working-class politics in Britain and Sweden*, London 1977.
- Schumpeter, J. A.: *Kapitalismus, socialismus a demokracie*, Praha 2004.
- Seaman, L. C. B.: *Post - Victorian Britain*. London 2006.
- Searle, G. R.: *The Liberal Party. Triumph and Disintegration, 1886 - 1929*, London 1992.
- Shannon, R.: *Crisis of Imperialism*, London 1976.
- Shaw, G. B.: *Fabians and Empire*. London 1900.
- Skocpol, T.: *Bringing the State Back*. IN: Evans, P.B., Rueschmeyer a Skocpol, T. (ed.): *Bringing the State Back*. Cambridge 1985.
- Snowden, P.: *An Autobiography*, London 1935.
- Stewart, W.: *J. Keir Hardie. A Biography*. London 1921.
- Stiglitz, J.E.: *Economics of the Public Sector*, New York 1986.
- Störrig, H. J.: *Malé dějiny filosofie*, Praha 1999.
- Strachey, J.: *What are we to do?* London 1938
- Sutherland, G.: *Ability, Merit and Measurement, 1880–1940*. Oxford 1984.
- Šmahel, F.: *Husitská revoluce*, Praha 1996.
- Taylor, A. J. P.: *English History 1914 – 1945*, Oxford 1965, s. 1. Překlad autora.
- Tichelar, M.: *The Labour Party, Agriculture policy and the retreat from rural Land nationalisation during the Second World War* IN: *The Agriculture History Review*, 2003.
- Thatcher, M.: *The Autobiography*, London 1995.
- Thompson, L.: *Robert Blatchort: Portrait of an Englishman*, London 1951.
- Trevelyan, G. M.: *History of England*, London 1947.
- Wapshott, N.: *KEYNES HAYEK The Clash That Defined Modern Economics*, New York 2011.
- Webster, Ch.: *National Health Service: A Political History*, London 2002.
- Westergaard, J., Weyman, A., Wiles, P.: *Modern British Society* (a bibliography), London 1977.
- White, L.: *The Economic History of the 20th Century*, <http://fee.org/audio/236>

- Wilson, J.: CB. *A life of Sir Henry Campbell-Bannerman*, London 1973.
- Wrigley, Ch.: Arthur Henderson. IN: Clarke, Ch.; Toby, J.(ed.): *British Labour Leaders*. London 2015.
- Yeats, W. B.: *The Poems*, London 1920.